

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖУК ОЛЕГ БОГДАНОВИЧ

УДК 336.14:364-624](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О. Б. Жук

*Ідентифікований за змістом з
іменем прізвищем
дисертанти, що були
предані до редакції.*

Науковий керівник:

Гупало Олег Григорович,

кандидат економічних наук, доцент

Окремий секретар *Кізімє Т.О.*

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Жук О. Б. Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Львівський національний університет імені Івана Франка МОН України, Тернопільський національний економічний університет МОН України, Львів, 2017.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних засад фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави та розробці практичних рекомендацій щодо його вдосконалення в Україні з урахуванням передового зарубіжного досвіду.

Проведено теоретичний аналіз та систематизовано існуючі наукові підходи до висвітлення економічної сутності соціальної політики, обґрунтовано її трактування крізь призму поєднання ідеологічної та діяльнійної компоненти, які доповнюють одна одну і дають системну характеристику, окреслено її функціональне призначення. Запропоновано розглядати соціальну політику як систему узгоджених, цілеспрямованих заходів та логічно послідовних управлінських рішень і дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства й окремих осіб, що регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, втілюються в соціальних проектах / програмах та спрямовані на забезпечення стабільного розвитку соціальної сфери з метою підвищення суспільного добробуту, створення рівних і належних умов для всебічного розвитку та самореалізації творчого соціального потенціалу кожного члена суспільства.

Поглиблено періодизацію становлення та розвитку державної соціальної політики незалежної України з врахуванням змін у нормативно-правовому забезпеченні та дії вагомих чинників, які визначають напрями реформування соціальної політики в розрізі її окремих складових (соціальне страхування, пенсійне забезпечення, адресна соціальна допомога), що дало змогу з'ясувати особливості фінансового забезпечення на кожному з виокремлених п'яти

основних етапів (1991–1995 рр., 1996–1998 рр., 1999–2002 рр., 2003–2010 рр., 2011 р. – теперішній час).

На основі критичного аналізу теоретичних підходів до структуризації державної соціальної політики з урахуванням національних особливостей розвитку запропоновано власне бачення її структуроутворюючих елементів: суб'єкти, котрі розробляють і впроваджують соціальні проекти / програми, об'єкт, який підлягає фінансовому регулюванню й фінансовому забезпеченню (соціальна сфера), канали впливу суб'єктів на об'єкт та складові державної соціальної політики, а також визначено функціональну роль кожного з них.

У зв'язку з неоднозначністю та невпорядкованістю висвітлення в економічній літературі принципів соціальної політики держави зосереджено увагу на дослідженні цієї проблематики. Результати теоретичного аналізу щодо визначення основоположних принципів, яких слід дотримуватись при реалізації державної соціальної політики, засвідчили, що такими принципами є наступні: соціальної справедливості, соціальної солідарності, соціальної безпеки, субсидіарності, індивідуальної соціальної відповідальності, соціального партнерства та адресності.

Акцентовано, що ефективна реалізація державної соціальної політики потребує дослідження й узагальнення зарубіжного досвіду щодо її фінансового забезпечення, а також оцінювання можливостей його імплементації у вітчизняних соціоекономічних реаліях. Проаналізовано основні особливості світових моделей соціальної політики, при цьому особливу увагу приділено їх типології за Г. Еспінг-Андерсеном, в основі якої закладені ідеологічні критерії, розміри соціальних виплат та особливості «трьох світів капіталізму добробуту» (ліберальна, консервативно-корпоративна та соціал-демократична). Обґрунтовано необхідність створення інституціональних передумов їх реалізації в Україні з урахуванням політико-економічних і культурно-історичних особливостей. На основі здійсненого аналізу визначено доцільність розбудови соціальної держави в Україні з конкурентоспроможною соціально орієнтованою ринковою економікою, яка виступатиме синтезом консервативно-корпоративної

та ліберальної моделей, що дасть змогу вдосконалити вітчизняну модель соціальної політики, перетворивши її на ефективний механізм інвестування в суспільний добробут і розвиток нації.

На підставі узагальнення результатів теоретичних досліджень і практичних напрацювань з проблематики фінансового забезпечення реалізації соціальної політики визначена нагальна потреба в окресленні особливостей фінансового забезпечення соціальної сфери як об'єкта державної соціальної політики, а також виокремлено три основні його форми: бюджетне фінансування на безповоротній основі (кошти бюджетів усіх рівнів), позабюджетне фінансування (самофінансування, кредитування та забезпечення за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) та донорське фінансування (гранти, меценатство, спонсорство, волонтерство). Визначено специфічні ознаки фінансового забезпечення соціальної сфери, зумовлені особливостями джерел формування та порядку розподілу фінансових ресурсів у її складових – соціально-культурній (соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта й наука, охорона здоров'я, культура і мистецтво, фізична культура та спорт, туризм) та соціально-побутовій (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля, громадське харчування та послуги, транспортна інфраструктура та телекомунікації).

Констатовано, що соціальний захист населення як вагома складова державної соціальної політики не лише визначає зміст соціальної держави, але й виступає потужним інструментом втілення в життя її конституційних гарантій. З метою поглиблення та розширення понятійно-категоріального апарату з обраної тематики уточнено та розмежовано зміст понять «соціальний захист», «соціальне страхування», «соціальне забезпечення», «пенсійне страхування», «пенсійне забезпечення», «соціальна допомога», «соціальні послуги» з наведенням авторських трактувань.

Обґрунтовано, що ефективність системи та рівень соціального захисту населення залежать від якісного фінансового забезпечення як невід'ємного структурного елемента фінансового механізму. На основі критичного аналізу

наукових підходів до визначення понять «фінансовий механізм системи соціального захисту населення» і «фінансове забезпечення соціального захисту населення» запропоновано авторський підхід до трактування сутності цих понять та окреслено структуру фінансового механізму системи соціального захисту населення з виокремленням таких елементів, як фінансові методи, фінансові інструменти, фінансові важелі та організаційно-правове забезпечення його функціонування. Визначено, що фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується за допомогою трьох взаємопов'язаних його складових – соціального страхування, соціального забезпечення та соціальних стандартів й гарантій держави населенню.

Проаналізовано сучасний стан і тенденції бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні, виявлено низку проблем та обґрунтовано необхідність їх вирішення у розрізі її галузей шляхом розроблення єдиної науково обґрунтованої концепції реформування соціальної сфери і вдосконалення її нормативно-правового забезпечення; поступового збільшення асигнувань бюджетів усіх рівнів та посилення громадського контролю за цільовим, раціональним та ефективним використанням бюджетних коштів; створення системи багатоканального фінансування, що оптимально поєднуватиме власні, бюджетні та кредитні джерела фінансування; здійснення децентралізації управління бюджетними установами, закладами та організаціями соціальної сфери з наданням їм фінансової та управлінської автономії; вдосконалення системи оплати праці працівників соціальної сфери у напрямі підвищення її стимулюючої ролі; пошуку дієвих шляхів активізації залучення державними та комунальними закладами позабюджетного фінансування соціальної сфери (меценатство, спонсорство, державно-приватне партнерство).

Здійснено оцінку ефективності фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування України (Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування України, який у рамках інституційного реформування системи

загальнообов'язкового державного соціального страхування з метою усунення дублювання функцій та скорочення адміністративних витрат з початку 2015 р. об'єднав Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України) і обґрунтовано необхідність її підвищення в розрізі взаємопов'язаних напрямів: детінізація ринку праці; поступове підвищення рівня заробітної плати й усунення порушень щодо її нарахування та виплати; підвищення рівня зайнятості населення та зниження рівня безробіття; реформування першого рівня (солідарної системи) та впровадження другого рівня (обов'язкового накопичувального) пенсійної системи; впровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; підвищення прозорості і адресності страхових виплат.

Досліджено вплив соціально-економічних детермінант на ефективність реалізації державної соціальної політики та запропоновано альтернативні шляхи коригування кінцевих очікуваних результатів задля її підвищення. Проаналізовано вплив демографічних змін, зокрема старіння населення, на чисельність та співвідношення вікових контингентів учасників вітчизняної солідарної пенсійної системи. Спрогнозовано довгострокову динаміку пенсійних витрат за різних імовірних сценаріїв демографічного розвитку і динаміку зміни середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні. Враховуючи позитивну тенденцію до зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні до 2021 р., коли завершиться поступове підвищення пенсійного віку жінок до рівня пенсійного віку чоловіків, досвід країн-членів ОЕСР щодо підвищення віку виходу на пенсію, складну демографічну ситуацію в країні, обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку до 62 років для обох статей, починаючи з 2022 р., що дасть змогу не лише значно покращити фінансовий стан бюджету Пенсійного фонду України, а й забезпечити його збалансованість у близькій перспективі, а також досягти його профіциту до 2045 р., що сприятиме суттєвому підвищенню пенсійних виплат, які забезпечать громадянам гідне пенсійне забезпечення в старості.

Узагальнено зарубіжний досвід реформування пенсійних систем у частині фінансового та організаційного забезпечення на прикладі країн-членів ОЕСР. Виявлено спільні та відмінні риси національних пенсійних систем та обґрунтовано можливість імплементації в Україні трирівневої пенсійної системи з урахуванням особливостей сучасного стану вітчизняної економіки. Визначено переваги та недоліки впровадження накопичувальної складової пенсійної системи в країнах-членах ОЕСР та Україні.

Проаналізовано зарубіжний досвід розвитку загальнообов'язкового державного медичного страхування та акцентовано на важливості якнайшвидшого його впровадження в Україні. За приклад реформування медичної галузі взято досвід Франції, в якій з 2000 р. функціонує централізована форма обов'язкового медичного страхування, що забезпечило досягнення національною системою охорони здоров'я високих стандартів і світового визнання.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені у дисертації основні положення апробовані та доведені до рівня практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення на основі аналізу вітчизняної практики та світового досвіду; реформування вітчизняної пенсійної системи з метою забезпечення її збалансованості та фінансової стійкості на основі аналізу зарубіжного досвіду, впливу демографічних змін, зокрема старіння населення, на чисельність та співвідношення вікових контингентів учасників солідарної пенсійної системи; детінізації вітчизняного ринку праці та підвищення рівня податкової культури платників єдиного соціального внеску з метою забезпечення своєчасності та повноти його сплати до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні.

Основні теоретико-методологічні положення, обґрунтовані у дисертаційній роботі, використано у навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Соціальна економіка», «Державне регулювання

економіки», «Бюджетна система», «Фінанси», «Управління державними та місцевими фінансами», а також при читанні спецкурсу «Економіка в європейській інтеграції: внутрішні виклики та зовнішній вимір» за програмою Жана Моне.

Ключові слова: соціальна політика, фінансове забезпечення соціальної сфери, фінансовий механізм системи соціального захисту населення, фінансове забезпечення соціального захисту населення, система загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійна система, соціальні видатки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жук О. Б., Гупало О. Г. Особливості надання державної допомоги вимушеним переселенцям в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії. Економічні науки. 2014. № 26. С. 222–228 (0,45 д. а.) (особистий внесок автора: окреслено ситуацію у соціальній сфері України щодо надання державної допомоги вимушеним переселенцям із зони проведення АТО та анексованого Криму) (0,25 д. а.).

2. Жук О. Б., Гупало О. Г. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.4. С. 211–218 (0,68 д. а.) (особистий внесок автора: проаналізовано основні особливості світових моделей соціальної політики держави) (0,5 д. а.).

3. Жук О. Б., Гупало О. Г. Формування системи соціального захисту населення в Україні та напрями її вдосконалення. Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Економічна». 2015. Вип. 49. С. 110–115 (0,63 д. а.) (особистий внесок автора: розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення національної системи соціального захисту населення) (0,4 д. а.).

4. Жук О. Б., Гупало О. Г. Аналіз динаміки та структури державних соціальних видатків в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 13. С. 424–429. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/89.pdf> (0,72 д. а.) (особистий внесок

автора: проаналізовано динаміку та структуру видатків соціального спрямування Державного бюджету України) (0,45 д. а.).

5. Жук О. Б., Гупало О. Г. Підвищення пенсійного віку: ключова вимога МВФ чи суттєва необхідність реформування пенсійної системи України? Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 20. Ч. 1. С. 139–143 (0,59 д. а.) (особистий внесок автора: розроблено практичні рекомендації щодо реформування вітчизняної пенсійної системи з метою забезпечення її збалансованості та фінансової стійкості) (0,35 д. а.).

6. Жук О. Б. Фінансове забезпечення функціонування пенсійної системи України в умовах реформування економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Одеса, 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 50–54 (0,59 д. а.).

7. Жук О. Б. Імплементация зарубежного опыта при реформировании системы пенсионного обеспечения Украины. The Caucasus: Scientific journal of academic research. Georgia, 2017. Vol. 18. Issue 03. P. 4–10 (0,64 д. а.).

8. Жук О. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України. Світ фінансів. ТНЕУ. 2017. Вип. 2 (51). С. 62–71 (0,7 д. а.).

9. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення соціальної інфраструктури як вагової складової соціальної сфери. Економіка і регіон. 2017. Вип. 4 (65). С. 71–75 (0,54 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Жук О. Б. Перспективи соціально-економічного розвитку України. Розвиток фінансових систем європейських країн у сучасних умовах: зб. тез наук. доп. за матеріалами XIV Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 28 листопада 2014 р.). Львів: ЛДФА, 2014. Ч. 2. С. 178–180 (0,15 д. а.).

11. Жук О. Б. Проблеми надання соціальної допомоги вимушеним переселенцям із зони проведення АТО та Криму. Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії:

матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 січня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 57–58 (0,27 д. а.).

12. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна політика». Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 21–22 травня 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 88–90 (0,15 д. а.).

13. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальний захист». Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 жовтня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 28–30 (0,3 д. а.).

14. Жук О. Б. До питання дискусії: соціальний захист, соціальне страхування чи соціальне забезпечення. Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 25 листопада 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 135–137 (0,21 д. а.).

15. Жук О. Б. Соціальне забезпечення як невід’ємна складова системи соціального захисту населення України: зб. тез наук. доп. Звітної наук. конф. Львівського національного університету імені Івана Франка за 2015 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–6 лютого 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 149–153 (0,2 д. а.).

16. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна допомога». Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Дніпро, 5–6 лютого 2016 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2016. Ч. 2. С. 30–33 (0,23 д. а.).

17. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна сфера» як об’єкта соціальної політики. Актуальні аспекти модернізації економіки та фінансової системи України: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26 серпня 2016 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. С. 110–113 (0,25 д. а.).

18. Жук О. Б., Гупало О. Г. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна інфраструктура» як вагової складової соціальної сфери. Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні: зб. тез наук. доп. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 27 жовтня 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Ч. 1. С. 329–332 (0,21 д. а.) (особистий внесок автора: систематизовано теоретичні підходи щодо трактування поняття «соціальна інфраструктура») (0,11 д. а.).

19. Жук О. Б. Сучасні проблеми фінансування вищої освіти в Україні: зб. тез наук. доп. Звітної наук. конф. Львівського національного університету імені Івана Франка за 2016 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–8 лютого 2017 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. С. 74–78 (0,21 д. а.).

ANNOTATION

Zhuk O. B. Financial support for the realization of state social policy. – Qualifying scientific work as manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences in speciality (Doctor of Philosophy) 08.00.08 – money, finance and credit. – Ivan Franko National University of Lviv of Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil National Economic University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The dissertation is devoted to the substantiation of the theoretical and methodical principles of financial support for the implementation of the state social policy and the development of practical recommendations for its improvement in Ukraine, taking into account advanced foreign experience.

The theoretical analysis is made and existing scientific approaches to the coverage of the economic essence of social policy are systematized, the expediency of the interpretation through the prism of combining the ideological and activity components that complement each other and give a systemic characterization is

substantiated, the functional purpose of social policy is outlined. The author suggested to consider social policy as a system of coordinated, purposeful measures and logically consistent management decisions and actions of state authorities and local self-government bodies, civil society institutions and individuals regulated by the relevant regulatory acts that can be implemented in social projects / programs aimed at ensuring stable development of the social sphere in order to increase social well-being, creating equal and appropriate conditions for comprehensive development and self-realization of creative social potential of every member of society.

The periodization of the formation and development of the state social policy of independent Ukraine, taking into account the changes in the normative and legal support and the influence of the weighty factors that determine the directions of social policy reform in terms of its separate components (social insurance, pension support, targeted social assistance), which enabled identify the features of financial security in each of the five main stages identified (1991–1995, 1996–1998, 1999–2002, 2003–2010, 2011 – present time) is deepened.

On the basis of the critical analysis of theoretical approaches to the structuring of the state social policy, taking into account national peculiarities of development, an actual vision of its structural elements (entities that develop and implement social projects / programs, an object that is subjected to financial regulation and financial security (social sphere), channels of subject's influence on an object, components of the state social policy) are suggested and the functional role of each of them is determined.

In connection with the ambiguity and disorderly coverage of the economic literature of the principles of social policy of the state, the main attention is focused on the study of this problem. The results of the theoretical analysis regarding the definition of the basic principles to be followed in the implementation of the state social policy have shown that the following principles are: social justice, social solidarity, social security, subsidiarity, individual social responsibility, social partnership and targeting.

In the research it is emphasized that effective implementation of the state social policy requires the study and generalization of foreign experience regarding its financial support, as well as an assessment of the possibilities of its implementation in the domestic social and economic realities. The main features of world models of social policy are analyzed, with special attention is paid to their typology by G. Esping-Andersen, based on ideological criteria, social benefits and features of the «three worlds of capitalism of welfare» (liberal, conservative-corporate and social-democratic). The necessity of creating the institutional prerequisites for their effective implementation in Ukraine is grounded taking into account modern political and economic and cultural-historical peculiarities. On the basis of the provided analysis, the author defined the expediency of developing a social state in Ukraine with a competitive socially oriented market economy, which will be the synthesis of conservative-corporate and liberal models will be developed, which will enable to improve the domestic model of social policy, turning it into an effective mechanism for investing in social welfare and the development of the nation.

On the basis of the generalization of the results of the theoretical research and practical developments on the issues of financial support for the implementation of social policy, the urgent need to outline the features of the financial support of the social sphere as an object of the state social policy has been determined, and three main forms have been identified: budgetary financing on a non-return basis (budget funds of all levels) extra-budgetary financing (self-financing, lending and provision at the expense of funds of obligatory state social insurance) and donor funding (grants and patronage, sponsorship, volunteering). Specific features of the financial support of the social sphere are determined due to the peculiarities of the sources of formation and the order of distribution of financial resources in its components – socio-cultural (social protection and social support, education and science, health care, culture and art, physical culture and sports, tourism) and social-household (housing and communal services, household services for the population, trade, public catering and services, transport infrastructure and telecommunications).

It is stated that social protection of the population as a significant component of the state social policy not only determines the content of the social state, but also serves as a powerful tool for the implementation of its constitutional guarantees. In order to better deepen and expand the conceptual and scientific categorical apparatus on the selected topics, the content of the concepts of «social protection», «social insurance», «social support», «pension insurance», «pension support», «social assistance», «social services» is specified and delineated with reference to the author's interpretations.

The efficiency of the system and the level of social protection of the population depend on qualitative financial support as an integral structural element of the financial mechanism is substantiated. On the basis of the critical analysis of scientific approaches to the definition of the concepts «financial mechanism of the population's social protection system» and «financial support of population's social protection», the author's approach to the interpretation of the essence of these concepts is proposed and the structure of the financial mechanism of the population's social protection system is outlined with the selection of such elements as financial methods, financial instruments, financial leverage and organizational and legal support for the operation of the specified mechanism. It is determined that financial support of population's social protection is realized with the help of three interconnected components: social insurance, social support and social standards and guarantees of the state to the population.

The current state and trends of budgetary financing of social sphere in Ukraine are analyzed, a number of problems have been identified and the necessity of their solution in the context of its branches is substantiated by developing a scientifically unified and substantiated concept of reforming the social sphere and improving its legal and regulatory framework; a gradual increase in budget allocations at all levels and increased public control over the targeted, rational and efficient use of budget funds; creation of a multi-channel financing system that will optimally combine its own, budgetary and lending sources of funding; decentralization of management of budget institutions, institutions and social organizations with the provision of financial

and managerial autonomy; improvement of the system of remuneration of workers of social sphere in the direction of increasing its stimulating role; search for effective ways to increase the attraction by the state and municipal institutions of extra-budgetary financing of the social sphere (donation, sponsorship, public and private partnership).

The effectiveness of the financial support for the system of general mandatory state social insurance of Ukraine (the Pension Fund of Ukraine, the Fund of compulsory state social insurance of Ukraine in event of unemployment, the Social Insurance Fund of Ukraine, which, within the framework of institutional reform of the system of compulsory state social insurance from the beginning of 2015 combined the Ukrainian Social Insurance Fund for Temporary Disability and the Social Infringement Fund from accidents and occupational diseases Ukraine to eliminate duplication and reduce administrative costs) and the necessity of its improvement in the context of related areas: legalization of the labor market; gradual increase of wages and elimination of violations of its calculation and payment; raising the level of employment and reducing unemployment; the reform of the first level (solidarity system) and introduction of the second level (compulsory accumulation) of the pension system; introduction of compulsory state social medical insurance; increasing transparency and targeting of insurance payments is revealed.

The influence of social and economic determinants on the effectiveness implementing the state social policy is investigated and alternative ways of adjusting the final expected results for increasing it are proposed. The influence of demographic changes, in particular the population's aging, on the number and ratio of age contingents of the participants in the national solidarity pension system is analyzed. The long-term dynamics of retirement expenditures for various probable scenarios of demographic development and the dynamics of changes in the average life expectancy at birth in Ukraine are projected. Taking into account the positive trend and dynamics towards the growth of the average life expectancy at birth until 2021, when the gradual increase of the retirement age of women to the level of retirement age of men will end, the experience of the member countries of the Organization for Economic

Cooperation and Development in raising the age of retirement, the difficult demographic situation in the country, justified the expediency of raising the retirement age to 62 years old for both sexes since 2022, which will enable not only to significantly improve the financial status of the budget of the Pension Fund of Ukraine, but also to ensure its balance in the near future and to reach its surplus by 2045, which will contribute to a significant increase in retirement benefits, that will provide citizens with decent retirement benefits in old age.

The foreign experience of reforming pension systems in terms of financial and organizational support is summarized on the example of OECD member countries. The common and distinctive features of national pension systems are revealed and the possibility of implementation of a three-tier pension system in Ukraine is grounded taking into account the peculiarities of the current state of the national economy. The significant advantages and disadvantages of introducing the accumulative component of the modern pension system in the OECD member countries and Ukraine nowadays are determined.

The foreign experience of the development of general compulsory state health insurance has been analyzed and the importance of its rapid implementation in Ukraine is emphasized. For example, the reform of the medical sector was taken from the experience of France, in which since 2000, a centralized form of compulsory medical insurance has operated, which deserved recognition of critics and raised the health care system to world primacy.

The practical value of the received results. The main provisions of the dissertation are proven and brought to the level of practical recommendations concerning the improvement of the financial support of population's social protection on the basis of the analysis of domestic practice and world experience; the reform of the domestic pension system in order to ensure its balance and financial stability on the basis of the analysis of foreign experience, the impact of demographic changes, in particular population aging, on the number and ratio of age contingents of the members of the solidarity pension system; shadowing of the domestic labor market and raising the tax culture of payers of the single social contribution in order to

ensure the timeliness and completeness of its payment to the funds of compulsory state social insurance in Ukraine.

The results of the study are used in the educational process of the Ivan Franko National University of Lviv in the teaching of the disciplines «National economy», «Social economy», «State regulation of the economy», «Finance», «Budget system», «Management of state and local finances» and also when delivering the special course «Economics in European Integration: Internal Challenges and External Dimension» under Jean Monet international program.

Key words: social policy, financial support for social sphere, financial mechanism of population's social protection system, financial support of population's social protection, system of general compulsory state social insurance, pension system, social expenditures.

APPLICANT'S LIST OF PUBLICATIONS

Research papers, that contain basic results of dissertation:

1. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Peculiarities of state assistance for internally displaced people in Ukraine. Visnyk of Lviv State Academy of Finance. Economic Sciences. 2014. No. 26. P. 222–228 (0,45 of the printed sheet) (author's personal contribution: the situation in the social sphere of Ukraine as regards granting the state assistance for internally displaced people from anti-terrorist operation area and the annexed peninsula of Crimea is characterized) (0,25 of the printed sheet).

2. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Comparative analysis of state social policy models. Scientific visnyk of NFTU of Ukraine. 2015. Issue 25.4. P. 211–218 (0,68 of the printed sheet) (author's personal contribution: the main features of world's models of the state social policy are analysed) (0,5 of the printed sheet).

3. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Formation of the population's social protection system in Ukraine and directions of its improvement. Visnyk of Lviv Academy of Commerce. Economic Sciences. 2015. Issue 49. P. 110–115 (0,63 of the printed sheet) (author's personal contribution: practical recommendations for improvement of population's national social protection system) (0,4 of the printed sheet).

4. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Analysis of the dynamics and structure of state social expenditures in Ukraine. Global and national economic problems: electronic scientific edition. Mykolaiv, 2016. Issue 13. P. 424–429. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/89.pdf> (0,72 of the printed sheet) (author's personal contribution: the dynamics and structure of state social expenditures of state budget in Ukraine for the last several years are analyzed) (0,45 of the printed sheet).

5. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Raising the retirement age: a key IMF requirement or a substantial necessity of pension system reforming in Ukraine? Scientific journal of Kherson state university. Economic sciences. 2016. Issue 20. P. 139–143 (0,59 of the printed sheet) (author's personal contribution: practical recommendations concerning reforming the domestic pension system aimed at providing its balancing and financial stability) (0,35 of the printed sheet).

6. Zhuk O. B. Financial support for the functioning of Ukraine's pension system in the conditions of reforming economy. Scientific journal of the International humanitarian University. Economics and management. Odesa, 2017. Issue 25. Part 2. P. 50–54 (0,59 of the printed sheet).

7. Zhuk O. B. Implementation of the foreign experience in reforming the system of pension support of Ukraine. The Caucasus: Scientific journal of academic research. Georgia, 2017. Vol. 18. Issue 03. P. 4–10 (0,64 of the printed sheet).

8. Zhuk O. B. Financial mechanism of the population's social protection system in Ukraine. World of finance. TNEU. 2017. Issue 2 (51). P. 62–71 (0,7 of the printed sheet).

9. Zhuk O. B. Theoretical approaches to the definition of the social infrastructure as an important component of the social sphere. Economics and region. 2017. Issue 4 (65). P. 71–75 (0,54 of the printed sheet).

Research papers that prove approbation materials:

10. Zhuk O. B. Perspectives of social and economic development of Ukraine. Development of financial systems of European countries in modern conditions: collection of scientific reports and materials of the XIV International scient.-pract. conf.: in 2 parts

(Lviv, November 28, 2014). Lviv: LSAF, 2014. Part. 2. P. 178–180 (0,15 of the printed sheet).

11. Zhuk O. B. Problems of state assistance for internally displaced people from anti-terrorist operation area and the annexed peninsula of Crimea. Problems and prospective of scientific development at the beginning of the third millennium in the countries of Europe and Asia: materials of the XI International scient.-pract. conf. (Pereiaslav-Khmelnytskyi, January 30–31, 2015). Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2015. P. 57–58 (0,27 of the printed sheet).

12. Zhuk O. B. Problems of explaining the definition of «social policy». Economy of Ukraine in modern geopolitical transformations: materials of the Ukrainian scient.-pract. conf. of young scientists (Lviv, May 21–22, 2015). Lviv: LAC, 2015. P. 88–90 (0,15 of the printed sheet).

13. Zhuk O. B. Problems of explaining the definition of «social protection». Problems and prospective of scientific development at the beginning of the third millennium in the countries of Europe and Asia: materials of the XIX International scient.-pract. conf. (Pereiaslav-Khmelnytskyi, October 30–31, 2015). Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2015. P. 28–30 (0,3 of the printed sheet).

14. Zhuk O. B. Disputable question on social protection, social insurance or social support. Modern state and modernization priorities of financial and economic system of Ukraine: materials of the VI Ukrainian scient.-pract. conf. of students, post-graduates and young scientists (Lviv, November 25, 2015). Lviv: LAC, 2015. P. 135–137 (0,21 of the printed sheet).

15. Zhuk O. B. Social support as an integral part of population's social protection system of Ukraine: collection of scientific reports of the scientific conference of Ivan Franko National University of Lviv in 2015: Section of the faculty of financial management and business (Lviv, February 2–6, 2016). Lviv: Ivan Franko NUL, 2016. P. 149–153 (0,2 of the printed sheet).

16. Zhuk O. B. Problems of explaining the definition of «social assistance». Actual problems and prospectives of economic development of the state: materials of

International scient.-pract. conf.: in 2 parts (Dnipro, February 5–6, 2016). Dnipro: NO «Perspective», 2016. Part. 2. P. 30–33 (0,23 of the printed sheet).

17. Zhuk O. B. Theoretical approaches to explaining the definition of «social sphere» as an object of social policy. Actual aspects of economy modernization and financial system of Ukraine: materials of the reports of International scient.-pract. conf. (Zaporizhzhia, August 26, 2016). Zaporizhzhia: Classical private University, 2016. P. 110–113 (0,25 of the printed sheet).

18. Zhuk O. B., Hupalo O. H. Theoretical approaches to explaining the definition of «social infrastructure» as an important component of social sphere. Formation of a new paradigm of financial management and business in the conditions of strengthening eurointegrational processes in Ukraine: collection of scientific reports and materials of the I International scient.-pract. conf.: in 2 parts (Lviv, October 27, 2016). Lviv: Ivan Franko NUL, 2016. Part 1. P. 329–332 (0,21 of the printed sheet) (author's personal contribution: theoretical approaches to explaining the definition of «social infrastructure» are described) (0,11 of the printed sheet).

19. Zhuk O. B. Modern problems of financing higher education in Ukraine: collection of scientific reports of the conference of Ivan Franko National University of Lviv in 2016: Section of the faculty of financial management and business (Lviv, February 2–8, 2017). Lviv: Ivan Franko NUK, 2017. P. 74–78 (0,21 of the printed sheet).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	13
1.1. Організаційно-економічні засади державної соціальної політики.....	13
1.2. Концептуалізація фінансового забезпечення соціальної сфери.....	36
1.3. Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту населення.....	53
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	75
2.1. Прагматизм бюджетного фінансування соціальної сфери України.....	75
2.2. Аналіз фінансового забезпечення системи загальнообов’язкового державного соціального страхування в Україні.....	99
2.3. Оцінка соціально-економічних детермінант ефективності реалізації державної соціальної політики.....	119
Висновки до розділу 2.....	137
РОЗДІЛ 3. ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	140
3.1. Пріоритетні напрями вдосконалення фінансового забезпечення соціальної сфери.....	140
3.2. Імплементация зарубіжного досвіду функціонування системи загальнообов’язкового державного соціального страхування.....	162
Висновки до розділу 3.....	189
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
ДОДАТКИ	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Скорочення, позначення	Пояснення
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ЄС	Європейський Союз
ЄСВ	Єдиний соціальний внесок
ЗОДСС	Загальнообов'язкове державне соціальне страхування
КМУ	Кабінет Міністрів України
НБУ	Національний банк України
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ПФУ	Пенсійний фонд України
СНД	Співдружність Незалежних Держав
ФССБ	Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття
ФССНВ	Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України
ФССТВП	Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України
ФССУ	Фонд соціального страхування України

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність наближення рівня та якості життя населення України до світових стандартів вимагає якісних змін у реалізації соціальної політики, вдосконалення її фінансового забезпечення. Конфлікт між євроінтеграційними прагненнями нашої країни та існуючими у ній реаліями зумовлює гостру потребу в послідовній переорієнтації вітчизняної соціальної політики на досягнення високого рівня соціальних стандартів, побудову розвиненої системи соціального захисту населення, забезпечення ефективного захисту прав працівників і всебічного гармонійного розвитку особистості.

За роки незалежності в Україні не вдалося забезпечити гідний рівень життя й соціальної захищеності громадян, утвердити в суспільстві засади соціальної справедливості, злагоди та цілісності. Однією із вагомих перешкод на шляху ефективної реалізації в нашій країні соціальної політики є недостатній рівень її фінансового забезпечення у поєднанні з нерациональним розподілом і неефективним використанням наявних фінансових ресурсів. Дані офіційної статистики засвідчують існування в останнє десятиліття стійкої, яскраво вираженої тенденції бюджетного фінансування видатків соціального спрямування за залишковим принципом з одночасним щорічним зниженням їх частки як у структурі видатків зведеного бюджету України, так і у ВВП. Це суперечить положенням Конституції, яка проголошує соціальну спрямованість економіки нашої держави, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. У зв'язку з цим важливим загальнодержавним завданням стає обґрунтування такого рівня фінансового забезпечення, яке, базуючись на новій моделі, механізмах та напрямках розвитку з урахуванням передового зарубіжного досвіду, дало б змогу повною мірою реалізувати пріоритети соціальної політики.

Проблеми формування та ефективної реалізації державної соціальної політики в різних її аспектах знайшли відображення в наукових працях К. Аденауера, С. Баркера, Е. Баумхайєра, Т. Ганслі, Л. Лейсерінга, Т. Маршалла, А. Мюллера-

Армака, А. Пігу, Дж. Роулса, П. Спікера, Ш. Фур'є, Л. фон Штайна та ін. Класикою моделювання соціальної політики та обґрунтування належного рівня її фінансового забезпечення є ідеї таких вчених і політиків, як У. Беверідж, О. фон Бісмарк, Ф. Вільямс, В. Джордж, Г. Еспінг-Андерсен, М. Кшеужопольські, С. Лейбфрід, У. Лоренц, Р. Мішра, Т. Тілтон, Р. Тітмусс, А. Сіаров, Р. Уїлдінг, Н. Фернісс, М. Феррер та ін. Вагомий внесок у дослідження означеної проблематики зробили й лауреати Нобелівської премії з економіки А. Дітон, А. Сен, Дж. Стігліц. В українському науковому просторі вона стала предметом дослідження таких науковців: Л. Баранник, Л. Безтелесна, О. Беляєв, М. Головатий, С. Горянська, О. Гупало, В. Дерєга, С. Качула, О. Кириленко, Л. Клівіденко, А. Крупнік, О. Крюков, Е. Лібанова, Г. Лопушняк, М. Мальований, В. Никифороенко, С. Онишко, М. Панченко, Н. Пігуль, А. Сіленко, В. Скуратівський, О. Тулай, М. Туленков, А. Шевчук, С. Юрій, А. Ягодка та ін.

Беручи до уваги цінність напрацювань вищезазначених авторів, акцентуємо, що з появою нових викликів економічному поступу виникла потреба у подальших наукових дослідженнях теоретико-практичних аспектів удосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави. Вагомість досліджуваної проблематики, її актуальність в умовах сучасних макроекономічних дисбалансів в Україні зумовили вибір теми дисертаційної роботи, постановку мети та завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання дисертації здійснювалось відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка за темами: «Пенсійне забезпечення громадян України як складова соціальної політики держави» (державний реєстраційний номер 0114U002795, 2014–2016 рр.), в межах якої проаналізовано динаміку та структуру видаткової частини бюджету Пенсійного фонду України, а також розроблено практичні рекомендації щодо реформування вітчизняної пенсійної системи з метою забезпечення її збалансованості та фінансової стійкості у довгостроковій перспективі; «Соціально-економічний розвиток України в умовах

євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0117U000896, 2017–2021 рр.), в якій оцінено сучасний стан фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні та запропоновано пріоритетні напрями його вдосконалення з урахуванням досвіду розвинених європейських країн.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретичних положень, методичних підходів і розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної політики України.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких завдань:

– обґрунтувати організаційно-економічні засади державної соціальної політики з метою визначення підходу до побудови оптимальної моделі фінансового забезпечення реалізації соціальної політики в Україні, яка би відповідала реаліям сьогодення;

– розглянути сутнісні характеристики та ознаки фінансового забезпечення соціальної сфери як об'єкта державної соціальної політики з метою виявлення можливих напрямів диверсифікації його джерел в умовах обмеженості фінансових ресурсів;

– розкрити теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту населення як визначального напрямку соціалізації економічного розвитку країни з метою систематизації концептуальних підходів до трактування його сутності;

– оцінити сучасний стан бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні з метою виявлення наявних проблем і визначення основних напрямів їх вирішення в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки;

– проаналізувати ефективність фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні з метою виявлення як позитивних, так і негативних тенденцій її розвитку в умовах реформування;

– виявити соціально-економічні детермінанти ефективності реалізації державної соціальної політики задля подальшого їх коригування з метою забезпечення належного рівня її фінансового забезпечення;

- надати пропозиції щодо вдосконалення фінансового забезпечення соціальної сфери на основі аналізу вітчизняної практики та світового досвіду;
- оцінити можливості імплементації в Україні зарубіжного досвіду функціонування системи загальнообов’язкового державного соціального страхування на засадах трипартизму.

Об’єктом дослідження є процес фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави як основи підвищення добробуту громадян.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та прикладні аспекти фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення окреслених завдань використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які забезпечили ґрунтовність, об’єктивність і достовірність висунутих у дисертаційній роботі наукових положень, рекомендацій та висновків: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для уточнення та систематизації понятійно-категоріального апарату, формулювання наукових положень; системний та структурно-функціональний аналіз – для розроблення комплексного підходу до структуризації державної соціальної політики, системи соціального захисту населення та фінансового механізму системи соціального захисту населення; історичний метод – для розроблення періодизації становлення та розвитку державної соціальної політики незалежної України (перший розділ); економіко-статистичні методи – для здійснення аналізу динаміки та структури державних соціальних видатків, видаткової частини бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування в Україні; графічної та табличної інтерпретації – для представлення цифрових даних у табличному форматі, їх групування, графічного зображення досліджуваного об’єкта; кореляційно-регресійний аналіз – для оцінювання соціально-економічних детермінант ефективності реалізації державної соціальної політики, прогнозування динаміки загального обсягу видатків на охорону здоров’я та динаміки середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні на довгострокову перспективу (другий розділ); метод SWOT-аналізу – для визначення основних

переваг, недоліків, можливостей і загроз діяльності фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні (третій розділ).

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові та законодавчі акти України, монографії та інші наукові публікації провідних вітчизняних і зарубіжних учених і фахівців-практиків, аналітична інформація науково-дослідних установ, статистичні матеріали та звітні дані Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Рахункової палати України, Пенсійного фонду України та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України, Національного банку України, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародного валютного фонду і Світового банку, інформаційні дані мережі Інтернет, аналітичні розрахунки автора, виконані у процесі проведення дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в систематизації та узагальненні теоретико-методичних засад фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави та розробленні практичних рекомендацій щодо його вдосконалення в Україні з урахуванням передового зарубіжного досвіду. Основні результати, що містять наукову новизну та виносяться на захист, полягають у такому:

удосконалено:

– визначення фінансового забезпечення соціального захисту населення, що, на відміну від існуючих, позиціонується в складі фінансового механізму системи соціального захисту населення як метод, що забезпечує організацію фінансових відносин з формування та використання коштів цільових грошових фондів (бюджетних, позабюджетних (страхових, кредитних), донорських (міжнародних, благодійних, приватних) тощо), спрямованих на забезпечення належного рівня соціального захисту населення, зокрема його соціально незахищених верств;

– тлумачення сутності поняття «фінансовий механізм системи соціального захисту населення» як сукупності спеціально розроблених, законодавчо закріплених та визначених соціально-економічною політикою методів, інструментів і важелів

акумулювання, перерозподілу та використання фінансових ресурсів з відповідним організаційно-правовим забезпеченням з метою підвищення загального добробуту населення. На відміну від існуючих тлумачень, уточнено структурні елементи фінансового механізму та враховано особливості функціонування вітчизняної системи соціального захисту населення;

– науково-методичний інструментарій оцінювання ефективності реалізації державної соціальної політики (рівень бідності та середня очікувана тривалість життя при народженні) в частині впливу окремих факторів економічного потенціалу та рівня соціально-економічного розвитку на реалізацію державної соціальної політики, що дало змогу розробити практичні рекомендації щодо подальшого коригування кінцевих очікуваних результатів з метою забезпечення збалансованості та фінансової стійкості національної пенсійної системи у довгостроковій перспективі;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до періодизації становлення та розвитку державної соціальної політики незалежної України з врахуванням змін у нормативно-правовому забезпеченні та дії вагомих чинників, які визначають напрями реформування соціальної політики в розрізі її окремих складових (соціальне страхування, пенсійне забезпечення, адресна соціальна допомога), що дало змогу з'ясувати особливості фінансового забезпечення на кожному з виокремлених п'яти основних етапів. Означене є підґрунтям для обґрунтування рекомендацій з удосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної політики на перспективу;

– систематизація зарубіжного досвіду побудови моделі соціально орієнтованої ринкової економіки та ефективного фінансового забезпечення її реалізації, а також оцінювання можливості його адаптації до вітчизняних реалій. У цьому контексті обґрунтовано напрями створення інституціональних передумов впровадження провідних європейських моделей соціальної політики, а також визначено підхід до розбудови перспективної моделі соціальної політики в Україні, яка би найповніше відповідала національним особливостям, враховуючи

соціокультурний аспект розвитку української ментальності та потенціал вітчизняної економіки;

– концептуальні підходи до оптимізації фінансового забезпечення соціальної сфери за пріоритетними галузевими напрямками, що передбачають: запровадження бюджетно-страхової медицини; заміну існуючої моделі фінансування вищої освіти за проектним принципом на найбільш ефективну світову модель на основі формульного підходу; підвищення рівня фінансової та управлінської автономії медичних й освітніх закладів, оптимізації їх мережі; формування регіональної системи соціального захисту населення, посилення її адресного спрямування, що дасть змогу підвищити якість соціальних послуг і рівень задоволення потреб їх отримувачів, а також ефективність використання державних бюджетних і позабюджетних коштів;

– теоретико-організаційні підходи до обґрунтування комплексу заходів щодо вдосконалення вітчизняної системи пенсійного забезпечення на основі узагальнення зарубіжного досвіду реформування пенсійних систем, зокрема країн-членів ОЕСР, у частині фінансового та організаційного забезпечення (вдосконалення системи збору і обліку страхових внесків, забезпечення паритетної участі працівників і роботодавців у їх сплаті; вдосконалення механізму відтермінування виходу на пенсію), що дало змогу оцінити можливості імплементації в Україні трирівневої пенсійної системи з урахуванням особливостей сучасного стану її економіки;

– науково-методичні підходи до вдосконалення фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, яку в сучасних умовах доцільно орієнтувати на: детінізацію ринку праці; поступове підвищення рівня заробітної плати й усунення порушень щодо її нарахування та виплати; реформування першого рівня (солідарної системи) та впровадження другого рівня (обов'язкового накопичувального) пенсійної системи; підвищення прозорості та адресності страхових виплат, що сприятиме зміцненню фінансової спроможності системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані автором результати наукового дослідження апробовані, доведені до рівня конкретних практичних рекомендацій та використані у діяльності: Управління соціального обслуговування та захисту населення Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 05-1568 від 22.02.2017 р.); Головного управління Пенсійного фонду України у Львівській області (довідка № 4524/01 від 25.04.2017 р.); Головного управління Державної фіскальної служби України у Тернопільській області (довідка № 182/10/19-00-05-33 від 26.09.2017 р.). Основні теоретико-методологічні положення, обґрунтовані у дисертаційній роботі, використано у навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Соціальна економіка», «Державне регулювання економіки», «Бюджетна система», «Фінанси», «Управління державними та місцевими фінансами (довідка № 3008-Н від 23.06.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації, що мають наукову новизну і винесені на захист, отримані автором самостійно. Внесок дисертанта в колективно опублікованих працях конкретизовано у переліку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи були представлені та обговорені на таких міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Розвиток фінансових систем європейських країн у сучасних умовах» (м. Львів, 2014 р.); «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, січень 2015 р.); «Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій» (м. Львів, 2015 р.); «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, жовтень 2015 р.); «Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України» (м. Львів, 2015 р.); «Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави» (м. Дніпро, 2016 р.); «Актуальні аспекти модернізації економіки та фінансової системи

України» (м. Запоріжжя, 2016 р.); «Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні» (м. Львів, 2016 р.), а також доповідались, обговорювались та отримали схвальні відгуки на двох звітних наукових конференціях факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 2016 і 2017 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 19 наукових працях загальним обсягом 7,72 д. а. (особисто автору належить 6,5 д. а.), у тому числі: 8 публікацій – у наукових фахових виданнях (з них 4 – у виданнях, що включені до реєстру міжнародних наукометричних баз), 1 публікація – у науковому періодичному виданні іншої держави (Грузія) та 10 праць апробаційного характеру.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація загальним обсягом 295 сторінок складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 282 найменувань на 25 сторінках та 23 додатків на 75 сторінках. Основний текст дисертації, який містить 18 таблиць, 52 рисунки та 14 формул, викладено на 195 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Організаційно-економічні засади державної соціальної політики

Реалізація ефективної соціальної політики – це насамперед той чинник, від якого значною мірою залежить цивілізаційний розвиток будь-якої держави. Соціально-економічні та політичні перетворення останнього десятиліття в епоху глобалізаційних змін породили принципово нові явища: злидні, безробіття серед молоді, дитячу безпритульність, вимушену внутрішню міграцію. Відтак історично сформовані моделі соціальної політики економічно розвинених країн потребують кардинальних інституціональних змін відповідно до викликів сьогодення. Означена проблема є особливо актуальною та соціально значущою для Української держави, яка прагне розвиватися у демократичному напрямку, підвищуючи життєвий рівень своїх громадян шляхом проведення активної, виваженої соціальної політики.

Загальноприйнято, що термін «соціальна політика» був запропонований відомим німецьким вченим Л. фон Штайном (1815–1890 рр.), котрий розглядає її як «компромісне рішення, призначене об'єднати соціальне і політичне нетоталітарним шляхом соціального адміністрування» [1, с. 177]. Очевидно, що в наведеному визначенні призначення соціальної політики полягає у вирішенні нагальних соціальних проблем, а «нетоталітарний шлях» розглядається як політичний та узгоджений засіб їх вирішення. Німецькі вчені першими, в межах створеної ними організації «Союз соціальної політики», акцентували увагу на науковому обґрунтуванні соціальних реформ (як основного завдання державної соціальної політики), спрямованих на покращення умов життя людей та запобігання соціальних потрясінь [2, с. 23]. Як зазначає А. Сіленко, термін «соціальна політика» був введений у науковий обіг не в Німеччині, а у Франції видатним теоретиком утопічного соціалізму Ш. Фур'є (1772–1837 рр.), котрий наголошував на обов'язку

держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Для цього, на думку Ш. Фур'є, держава мала монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків, оскільки завдяки державній монополії могла бути реалізована ефективна соціальна політика [3, с. 118].

Англійський науковець Теренс М. Ганслі стверджує, що на сьогодні все ще не існує загальноприйнятого або найширше вживаного трактування соціальної політики. Відстоюючи таку позицію, він, як і більшість науковців, наводить власне визначення соціальної політики як «функції державної відповідальності за використання суспільних ресурсів та регулювання приватної діяльності з метою максимізації соціальної вигоди й умов життя населення» [4, с. 10].

Проведений аналіз існуючих підходів як вітчизняних, так і зарубіжних науковців щодо визначення соціальної політики дає змогу зробити висновок, що досліджувана категорія потребує уточнення та розуміється у таких основних значеннях, як «діяльність держави (суспільства)», «сукупність ідей (положень, підходів)», «система (сукупність, комплекс) заходів (дій, програм)», «система взаємовідносин і взаємодії» (Додаток А). Отже, проаналізуємо кожен із вищеперерахованих підходів.

Значна кількість вітчизняних і зарубіжних вчених та науковців, зокрема В. Гилко [5], М. Головатий [6], В. Гошовська, Л. Ільчук, Ю. Стрілецька [7], В. Лавриненко [8], Г. Лопушняк [9], М. Панченко [10], О. Сергієнко [11], Н. Фединець, Ю. Миронов, М. Гонська [12], С. Баркер [13], Е. Баумхайер, А. Шорр [14], І. Григор'єва [15], В. Капіцин [16], О. Крюков [17], В. Пальцев [18], трактує соціальну політику як «діяльність держави (суспільства)». Безумовно, соціальна політика повинна включати такий активний вектор як діяльнісний. Проте політика в цілому і соціальна політика зокрема, не зводиться лише до діяльнісного підходу, адже основою такої діяльності є певна ідеологічна компонента. Відтак трактування соціальної політики як «сукупності ідеологічних явищ, положень та концептуальних підходів» (В. Мандибура [19], Є. Холостова [20]) не позбавлено змісту. Однак таке трактування швидше доповнює діяльнісний підхід щодо визначення соціальної політики, ніж всебічно відображає її сутність. Адже будь-яка

ідеологія (концептуальні підходи / положення) залишаються «мертвими» без їх реалізації, яку і забезпечує відповідна діяльність.

Достатньо широке коло науковців, серед яких Н. Бабкін [21], О. Базилінська [22], Н. Волгін [23], О. Воронін [24], М. Горлач, В. Кремень [25], В. Дерєга [26], А. Крупнік [27], О. Оболенський [28], Ю. Павленко [29], О. Скомарохова [30], В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [31], В. Третьак [32], М. Туленков [2], А. Чемерис, П. Шевчук, П. Гураль [33], Н. Шаповалова [34], А. Ягодка [35], сутність соціальної політики зводять до «системи (сукупності, комплексу) заходів (дій, програм)». Безумовно, такий підхід є досить обґрунтованим. Проте з огляду на те, що заходи, дії, програми є «проміжним» елементом між ідеологією та діяльністю щодо її реалізації, швидше за все, він орієнтований на означення формального закріплення соціальної політики (втілюється в програмах). Тобто, трактування соціальної політики як «системи (сукупності, комплексу) заходів (дій, програм)» є похідним від визначення соціальної політики як «діяльності держави (суспільства)» та «сукупності ідей (положень, підходів)».

Трактування соціальної політики як «системи взаємовідносин і взаємодії» не є достатньо поширеним у наукових колах, адже такий підхід не відображає визначальних складових та особливостей державної соціальної політики. Практично будь-який політичний вектор (соціальний, економічний, екологічний) можна розглядати крізь призму взаємодії відповідних органів, структур та окремих осіб. Науковці Ю. Лисенко [36] і А. Сіленко [3] розглядають соціальну політику як «систему взаємовідносин і взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, соціальних груп, соціальних верств суспільства, у центрі яких їх головна кінцева мета – людина, її добробут, соціальний захист і соціальний розвиток, життєзабезпечення і соціальна безпека населення в цілому».

Таким чином, не заперечуючи можливості використання різних підходів до визначення соціальної політики, вважаємо, все ж таки більш обґрунтованим її трактування крізь призму поєднання ідеологічної та діяльнісної компоненти, які доповнюють одна одну і дають системну характеристику. З огляду на вищевикладене, пропонуємо розглядати соціальну політику як систему узгоджених,

цілеспрямованих заходів та логічно послідовних управлінських рішень і дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства й окремих осіб, що регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, втілюються в соціальних проектах / програмах та спрямовані на забезпечення стабільного розвитку соціальної сфери з метою підвищення суспільного добробуту, створення рівних і належних умов для всебічного розвитку та самореалізації творчого соціального потенціалу кожного члена суспільства.

Вважаємо, що відсутність загальноприйнятого підходу до висвітлення економічної сутності соціальної політики пояснюється двома причинами. По-перше, це наявність різноманітних підходів щодо визначення ролі і місця держави й суспільства та ступеня їх втручання в життя і діяльність окремого індивіда чи соціальної групи. І, по-друге, наявність такої обставини, що в сучасному цивілізованому світі будь-яка діяльність, зокрема соціальна, нерозривно пов'язана з правовими гуманістичними цінностями – правами та свободами людини. На жаль, остання обставина повністю випадає з поля зору авторів вищезгаданих підходів.

В історії становлення та розвитку державної соціальної політики незалежної України виокремлюємо п'ять основних етапів:

– перший етап (1991–1995 рр.) – характеризується вирішенням проблем соціальної політики, успадкованих з радянських часів (соціальний захист ветеранів війни і праці, громадян, котрі постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їхніх сімей) до прийняття Основного Закону України та схваленням Концепції соціального забезпечення населення України (21.12.1993 р.), в якій вперше запропоновано комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Характерними ознаками цього етапу стали: відсутність диференціації соціальної допомоги та пільг; стрімке зростання вартості соціальних послуг та погіршення якості їх надання в галузях охорони здоров'я, освіти й науки, культури та мистецтва; відсутність соціального захисту працівників приватного сектору економіки;

– другий етап (1996–1998 рр.) – характеризується прийняттям Конституції України (28.06.1996 р.) [37], яка стала тією точкою відліку, з якої розпочався процес становлення національної системи соціального захисту населення, та Закону України «Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» (14.01.1998 р.) [38], який визначив принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов’язкового державного соціального страхування громадян в Україні;

– третій етап (1999–2002 рр.) – характеризується створенням законодавчих умов для становлення системи загальнообов’язкового державного соціального страхування (прийняття Законів України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (23.09.1999 р.) [39], «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2.03.2000 р.) [40], «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням та похованням» (18.01.2001 р.) [41]) та прийняттям Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (5.10.2000 р.) [42], який визначив правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів з метою забезпечення соціального захисту найбільш незахищених верств населення (осіб з інвалідністю, безробітних, пенсіонерів, сімей з низькими доходами, багатодітних родин, дітей-сиріт та ін.);

– четвертий етап (2003–2010 рр.) – характеризується прийняттям Закону України «Про соціальні послуги» (19.06.2003 р.) [43], яким започатковано переорієнтацію пострадянської практики непрозорих різноманітних пільг та неефективних соціальних виплат на розбудову європейської моделі соціального захисту, центральне місце в якій відводиться соціальним послугам; Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (9.07.2003 р.) [44], яким визначено трирівневу структуру національної системи пенсійного забезпечення; Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» (8.07.2010 р.) [45], яким усунуто дублювання

функцій фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, пов'язаних зі сплатою обов'язкових страхових внесків шляхом впровадження єдиного соціального внеску;

– п'ятий етап (2011 р. – теперішній час) – характеризується реформуванням національної пенсійної системи шляхом прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (8.07.2011 р.) [46], який передбачав поступове підвищення пенсійного віку до 60 років для жінок до 2021 р. та страхового стажу на 10 років як для жінок (з 20 до 30 років), так і для чоловіків (з 25 до 35 років), внаслідок чого зменшились державні витрати на пенсійне забезпечення у ВВП на 1,7%; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [47], який набрав чинності з 1 січня 2016 р. і дав змогу вперше з 2005 р. досягти найнижчого рівня пенсійних витрат – 10,6% ВВП; Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1.01.2017 р.), який передбачає впровадження другого рівня (обов'язкового накопичувального) пенсійної системи і поступове щорічне підвищення мінімального страхового стажу виходу на пенсію за віком до 35 років до 2028 р. З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (28.12.2014 р.) [48] внесено суттєві корективи в систему інституційного забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування – створено Фонд соціального страхування України, який об'єднав Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. У зв'язку із анексією Російською Федерацією Криму та військовими подіями на сході країни у 2014 р. було запроваджено спеціальну адресну допомогу для внутрішньо переміщених осіб, а також вдосконалено програму житлових субсидій з урахуванням сукупного доходу сім'ї та внесенням змін до норм споживання житлово-комунальних послуг.

У період становлення ринкових відносин уряд держави має визначитись з метою та ключовими пріоритетами держави у сфері соціальної політики

(Додаток Б). О. Калініченко мету соціальної політики вбачає в «створенні умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил» [49, с. 4]. Подібну позицію відстоює В. Скуратівський, котрий метою соціальної політики вважає «створення умов для задоволення людиною соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримки в суспільстві соціальної злагоди, стабільності і цілісності, самовідтворюваного, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального прогресу». При цьому науковець наголошує на тому, що за умов трансформації суспільних відносин, формування соціальної держави й громадянського суспільства соціальна політика має на меті звести нанівець роль у соціальному житті чинників, що втрачають соціальне значення або гальмують процес суспільної соціодинаміки, та створити умови для посилення ролі чинників, детермінант, що сприяють соціальному поступу, посилюють соціальну безпеку людини [31].

Погоджуючись з позиціями вищезазначених науковців, вважаємо, що метою соціальної політики є підвищення суспільного добробуту, рівня та якості життя населення, створення рівних і належних умов для всебічного розвитку та самореалізації творчого соціального потенціалу кожної людини, за яких кожен міг би забезпечити достойний рівень життя не лише для себе, а й для своєї сім'ї, що в кінцевому підсумку забезпечить утвердження в суспільстві засад соціальної справедливості, злагоди та цілісності. Відтак першочерговим пріоритетом державної соціальної політики має стати забезпечення прав і свобод громадян у царині праці, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, культури та мистецтва, забезпечення житлом, передбачених статтею 3 Конституції України [37], яка проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

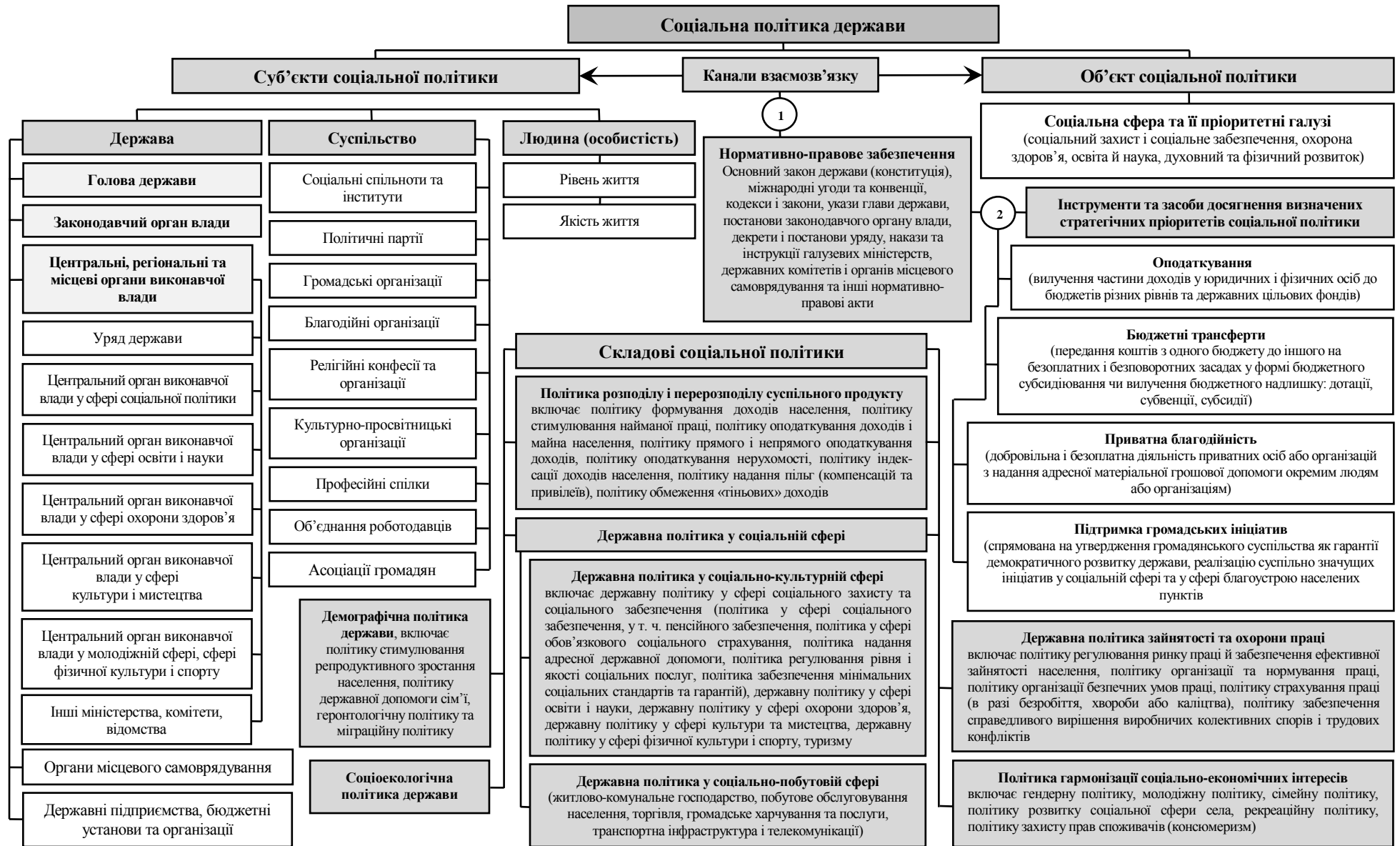
Базуючись на ключових пріоритетах, розробляються відповідні структура і принципи державної соціальної політики та визначаються її функції. Аналіз сучасних наукових джерел показав, що існують розбіжності у поглядах вітчизняних та зарубіжних науковців на структуризацію державної соціальної політики (табл. 1.1).

Наукові підходи до структуризації державної соціальної політики*

Автор / Джерело	Структурні елементи державної соціальної політики
В. Деріга [26, с. 10]	Політика у сфері доходів населення; політика зайнятості та охорони праці; політика у сфері соціального захисту населення; демографічна політика; політика щодо розвитку соціальної сфери.
В. Загорський, Г. Лопушняк [50]	Політика розподілу і перерозподілу суспільного продукту; державна політика зайнятості та охорони праці; державна політика у соціальній сфері; державна політика у сфері соціального захисту населення; соціоекологічна політика держави; політика гармонізації соціально-економічних інтересів; демографічна політика держави.
В. Капіцин [16, с. 18]	Охорона здоров'я та обов'язкове медичне страхування; підтримка сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; житлова політика, комунальне, побутове обслуговування населення; підтримка літніх інвалідів; соціальне обслуговування населення; охорона довкілля; загальнодержавне та місцеве (муніципальне) облаштування мігрантів, особливо біженців і вимушених переселенців.
В. Никифороенко [52, с. 24]	Політика у сфері праці та соціально-трудова відносин; політика у сфері доходів населення; політика зайнятості та регулювання ринку праці; політика у соціальній сфері; політика щодо міграційних процесів; політика щодо демографічних процесів; політика щодо екологічного стану.
О. Побережний [51, с. 221]	Політика у сфері доходів населення; політика у сфері праці та соціально-трудова відносин; політика щодо розвитку галузей соціальної сфери; політика у сфері соціального захисту населення; демографічна політика; функціонально-цільові складові соціальної політики (гендерна політика, молодіжна політика, житлова політика, політика розвитку соціальної сфери села, рекреаційна політика, політика захисту прав споживачів (консьюмеризм)).

* складено автором на основі [16; 26; 50–52].

На основі критичного аналізу теоретичних підходів до структуризації державної соціальної політики з урахуванням національних особливостей розвитку запропоновано власне бачення її структуроутворюючих елементів: суб'єкти, котрі розробляють і впроваджують соціальні проекти / програми, об'єкт, який підлягає фінансовому регулюванню й фінансовому забезпеченню, канали впливу суб'єктів на об'єкт та складові державної соціальної політики (рис. 1.1). Розглянемо вищезазначені структурні елементи більш детально.

* складено автором на основі [26; 50–52].

Рис. 1.1. Структурні елементи державної соціальної політики*

Дослідження існуючих підходів до визначення соціальної політики засвідчили, що не у всіх них чітко визначено відповідні її об'єкти. На думку Є. Холостової, об'єкт можна трактувати як «щось, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній та пізнавальній діяльності. Він не просто тотожний об'єктивній реальності, а є тією її частиною, яка взаємодіє із суб'єктом» [20]. Уточнюючи об'єкт соціальної політики, науковці вказують на населення країни, зокрема його окремі соціальні групи та верстви (Н. Волгін [23], В. Дерєга [26], А. Калина [53], Г. Осадча [54], Є. Холостова [20]), або називають безпосередньо соціальну сферу та її галузі (Л. Безтелесна, Г. Юрчик [55], О. Калініченко [49], Н. Пігуль [56], М. Туленков [2], М. Панченко [10]), або виокремлюють її різні елементи: соціальні відносини (С. Баркер [13], О. Ткач), соціальний захист і соціальні служби (П. Спікер [57]), соціальні процеси (А. Сіленко [3]), соціальний простір (О. Скомарохова [30]), соціальні потреби (А. Ягодка [35]), соціальне буття (В. Скуратівський [31]). Таке різноманіття визначень об'єктів соціальної політики засвідчує значні наукові зусилля щодо їх обґрунтування та відсутність загальноприйнятого підходу.

Підсумовуючи вищевикладене, поділяємо точку зору тих науковців, котрі об'єктом соціальної політики називають соціальну сферу, адже остання розвивається згідно з соціальною політикою, яку розробляє і реалізує держава відповідно до умов національного, культурного та духовного життя. Соціальна сфера є однією із основних сфер суспільного життя, в якій реалізуються соціальні інтереси усіх верств населення, відносини між соціальними суб'єктами (індивідами, соціальними групами та спільнотами), що мають різне соціально-економічне становище в суспільстві.

До основних суб'єктів соціальної політики відносимо: державу як гаранта здійснення соціальної політики, соціально значущим завданням якої є створення належних умов та подолання перешкод на шляху реалізації прав і свобод, можливостей та здібностей людини; суспільство, представлене соціальними спільнотами та інститутами, політичними партіями, громадськими, благодійними, релігійними, культурно-просвітницькими та іншими недержавними організаціями і

об'єднаннями, професійними спілками та об'єднаннями роботодавців, асоціаціями громадян; людину як найвищу соціальну цінність і творця політики.

Розширення кількості суб'єктів соціальної політики та зростання соціальної активності людини є вагомими чинниками підвищення результативності та ефективності її реалізації. Подібної думки дотримуються В. Гошовська і Л. Ільчук, вважаючи, що реальний вияв проблем у соціальній сфері та їх максимальне вирішення можливе лише за умови позиціонування людини як суб'єкта соціальної політики. При цьому науковці констатують, що «соціальна політика в сучасному політичному житті розробляється і реалізується без активної участі громадян, які, головним чином, не бажають виявляти активності і погоджуються на роль «спостерігача» чи «споживача». Отже, людина як суб'єкт в сучасному суспільно-політичному житті позиціонує себе не повною мірою, що безперечно впливає на процеси стабілізації суспільно-політичного життя, утвердження демократичних цінностей, вирішення конфліктних ситуацій, самореалізації особистості» [7, с. 39–40].

Суб'єкти та об'єкт соціальної політики не спроможні будуть взаємодіяти, якщо між ними відсутні канали взаємозв'язку. До основних каналів прямого і зворотного зв'язку можна віднести: нормативно-правове забезпечення, яке надає соціальним програмам характеру обов'язковості; діяльність відповідних державних структур з пошуку шляхів і засобів задля досягнення пріоритетів соціальної політики; організація раціонального та ефективного використання накопичених засобів з урахуванням структури потреб різних соціальних груп та верств населення; організація інформаційних та консультативних програм, координація соціальних програм за вертикаллю і горизонталлю.

Нормативно-правове забезпечення соціальної політики представлене основним законом держави (конституцією), міжнародними угодами та конвенціями, кодексами і законами, указами глави держави, постановами законодавчого органу влади, декретами і постановами уряду, наказами та інструкціями галузевих міністерств, державних комітетів і органів місцевого самоврядування та іншими нормативно-правовими актами.

Другим каналом зв'язку суб'єктів з об'єктом соціальної політики є діяльність відповідних державних структур з пошуку дієвих інструментів та ефективних засобів досягнення визначених стратегічних пріоритетів соціальної політики. Найбільш поширеними такими інструментами та засобами є:

- оподаткування (вилучення частини доходів у юридичних і фізичних осіб до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів);
- бюджетні трансферти (передання коштів з одного бюджету до іншого на безоплатних і безповоротних засадах у формі бюджетного субсидіювання чи вилучення бюджетного надлишку: дотації, субвенції, субсидії);
- приватна благодійність (добровільна і безоплатна діяльність приватних осіб або організацій з надання адресної матеріальної грошової допомоги окремим людям або організаціям);
- підтримка громадських ініціатив (спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, реалізацію суспільно значущих ініціатив у соціальній сфері (соціальному захисті і соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті й науці, духовному та фізичному розвитку) та у сфері благоустрою населених пунктів);
- надання інформаційно-консультативних послуг у сфері соціальної політики.

Структура державної соціальної політики представлена такими складовими: політика розподілу і перерозподілу суспільного продукту, державна політика зайнятості та охорони праці, державна політика у соціальній сфері (соціально-культурна та соціально-побутова складові), демографічна політика держави, соціоекологічна політика держави, політика гармонізації соціально-економічних інтересів, кожна з яких включає в себе певні підвиди (див. рис. 1.1).

Не зменшуючи важливості кожної із складових у формуванні та реалізації державної соціальної політики, вважаємо за доцільне у своєму дослідженні ґрунтовно дослідити проблемні аспекти функціонування системи соціального захисту населення (підрозділ 1.3), своєчасне вирішення яких нерозривно пов'язане з процесом досягнення міжнародних соціальних орієнтирів, які забезпечать інтеграцію нашої країни у європейський та світовий соціальний простір. Адже

соціальний захист як невід’ємний елемент та визначальний напрям соціалізації економічного розвитку країни в цілому не лише визначає зміст соціальної держави, але й виступає потужним інструментом втілення в життя її конституційних гарантій, тобто є інструментом перетворення декларацій на реальність. До речі, фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення є однією із головних видаткових статей бюджету будь-якої країни. Тому створення ефективної системи соціального захисту населення є домінуючим завданням у процесі побудови моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, що набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку в умовах важкої фінансово-економічної ситуації, часткової окупації території та ведення військових дій.

Під час реалізації соціальної політики слід дотримуватись цілої низки відповідних принципів. Систематизувавши надбання вітчизняних науковців з цього питання (табл. 1.2), вважаємо, що в основу здійснення соціальної політики держав соціально-демократичної орієнтації закладені такі принципи: соціальної справедливості, соціальної солідарності, соціальної безпеки, субсидіарності, індивідуальної соціальної відповідальності, соціального партнерства та адресності (рис. 1.2).

Таблиця 1.2

Наукові підходи щодо визначення принципів соціальної політики держави*

Автор / Джерело	Принципи соціальної політики держави
1	2
О. Бражко [58, с. 151]	Принцип соціальної справедливості (соціальної ефективності та соціальної безпеки), соціальних компенсацій, соціальних гарантій, соціального партнерства.
В. Гошовська, Л. Ільчук [7, с. 21]	Принципи загального добробуту, соціальної справедливості, соціальної солідарності, субсидіарності, соціальної безпеки.
В. Деріга [26, с. 13]	Принцип соціальної справедливості (зрівняльний та розподільчий аспекти), соціальної солідарності, індивідуальної соціальної відповідальності, соціального партнерства.
І. Педак [59, с. 97–98]	Принцип загального добробуту, соціальної справедливості, соціальної солідарності, субсидіарності, соціальної безпеки, зворотного зв’язку.
М. Туленков [2, с. 12]	Принцип соціальної справедливості, встановлення пріоритетів, надання соціальної допомоги.
І. Яковюк [60, с. 27]	Принцип людської гідності, соціальної справедливості, соціального партнерства (солідарності), автономії суспільних відносин та процесів, соціальних зобов’язань.

1	2
Г. Лопушняк [9]	Принцип соціальної справедливості, публічності і прозорості, відкритості, участі, відповідальності, ефективності, відповідності (узгодженості), верховенства права, самозабезпечення та самозахисту, солідарності, співучасті, рівності можливостей, рівноправності, субсидіарності, об'єктивності, демократизму, соціального партнерства, гармонійності розвитку людини, стабільності і безперервності, директивності, трипаризму, єдності теорії та практики, взаємозв'язку, зіставності та порівнянності, історичності, гнучкості, пріоритетності, своєчасності, наукової обґрунтованості, бюджетного контролю.
В. Якубенко [61, с. 35]	Принципи людської гідності, рівних можливостей, соціальної справедливості, солідаризму (соціального партнерства), соціальної рівності, соціальних зобов'язань, субсидіарності, відносної незалежності суспільних відносин, реальності (гарантованості) соціальних прав.

* складено автором на основі [2; 7; 9; 26; 58–61].

Основоположним принципом державної соціальної політики, на нашу думку, є принцип соціальної справедливості як загально визнаної цінності демократичної держави. Найбільш вдало сформульована сутність цього терміну М. Туленковим: «соціальна справедливість – це створення для всіх членів суспільства рівних можливостей для реалізації своїх здібностей та задоволення життєвих потреб, коли винагорода з боку суспільства та його державних інститутів відповідає справам, вчинкам та характерові життєдіяльності індивідів (соціальних груп, верств)» [2, с. 10]. Цей принцип вказує на забезпечення справедливого і неупередженого розподілу суспільного продукту між громадянами, територіальними громадами та іншими суб'єктами суспільних відносин, рівний доступ громадян країни до основних соціальних гарантій і послуг, а також застосування державою диференційованого оподаткування.

Одним із основних пріоритетних принципів державної соціальної політики є принцип соціальної солідарності, який означає взаємодопомогу та взаємопідтримку між різними верствами й віковими групами населення і виходить із основних моральних цінностей людського існування, яке об'єднує усі покоління – минуле, теперішнє і майбутнє. Основу цього принципу формує згуртованість суспільства, що проявляється в готовності громадян реалізовувати спільні інтереси та своєчасно

вирішувати нагальні суспільні проблеми. Відмова від цього принципу неможлива, оскільки значна частина громадян не спроможна власними зусиллями з різних причин (хвороба, інвалідність, втрата годувальника, похилий вік) підтримувати необхідний мінімальний життєвий рівень, а тому потребує невідкладного соціального захисту з боку держави. Держава, яка не спроможна допомогти своїм громадянам, котрі потрапили в біду, ризикує опинитись на межі дестабілізації та соціального вибуху.

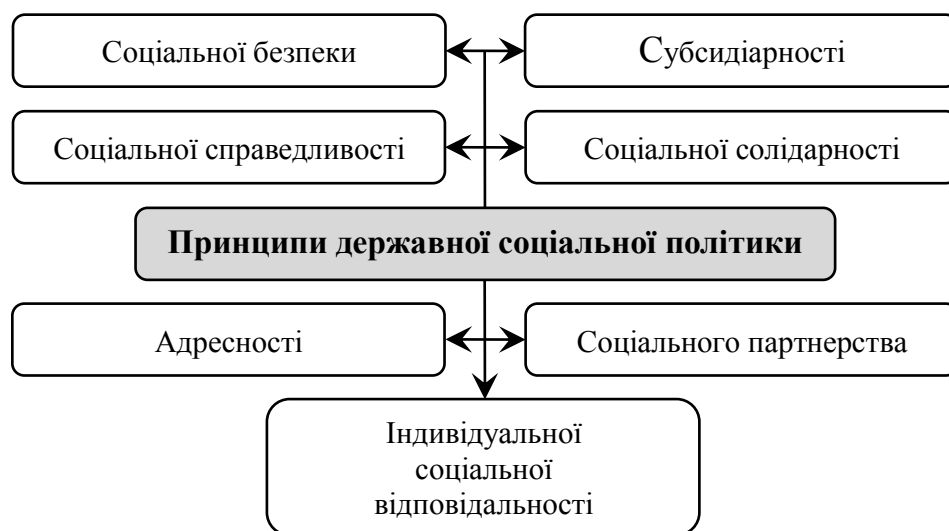

Рис. 1.2. Принципи державної соціальної політики*

* систематизовано автором з використанням джерел [2; 7; 9; 26; 58–61].

Принцип соціальної безпеки як невід’ємної складової національної безпеки обумовлює стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від внутрішніх й зовнішніх загроз шляхом скоординованої системи національної безпеки і соціальної політики, створення ефективної системи соціального захисту населення та інтеграції України в європейський та світовий соціальний простір.

Зміст принципу індивідуальної соціальної відповідальності зводиться до того, що кожен здоровий громадянин працездатного віку повинен передусім самостійно дбати про власний добробут, не перекладаючи цих обов’язків на державу. Як показує міжнародний досвід, надмірне збільшення різноманітних соціальних допомог призводить до появи у суспільстві утриманських настроїв, орієнтації на споживання та інших настанов, що підривають ринкові принципи

вільної конкуренції, опори індивіда на власні сили, орієнтації на успіх та наполегливу працю. Позитивною в цьому плані є позиція лауреата Нобелівської премії з економіки 2001 р. Дж. Стігліца, який щодо питання участі держави в соціальному забезпеченні вважає, що «чим вона менша, тим краще», тобто державне втручання має бути лише необхідним доповненням до системи соціального захисту населення. Проблема, на думку вченого-економіста, полягає не в тому, чи повинна держава бути втягнена в соціально-економічне життя суспільства, а в тому, яким чином вона має це робити [2, с. 99].

Важливим принципом соціальної політики є принцип субсидіарності, який, на думку І. Педак, має дві складові: по-перше, це «перетікання» коштів від більш успішних до менш успішних за ринкових умов; по-друге, цей принцип передбачає законодавче регулювання взаємодії в соціальному секторі державних та недержавних структур з наданням громадським і приватним ініціативам переваги у фінансуванні соціальних програм [59, с. 98].

Невід'ємним інститутом сучасного демократичного суспільства є принцип соціального партнерства, зміст якого полягає у функціонуванні системи взаємозв'язків між трьома сторонами переговорного процесу: представниками найманих працівників (переважно профспілками), роботодавцями та їх об'єднаннями і державою та органами місцевого самоврядування на засадах співробітництва, компромісів, узгоджених рішень з питань соціально-трудових відносин (умов та оплати праці, режиму роботи, тривалості робочого часу та відпочинку, порядку надання і тривалості відпустки, соціального захисту працівників) з метою дотримання прав та інтересів усіх сторін.

Вважаємо за доцільне серед принципів соціальної політики виокремити принцип адресності, зміст якого, на нашу думку, зводиться до того, що, адресуючи систему соціального захисту незахищених верств населення, можна, з одного боку, суттєво збільшити здатність цієї системи забезпечувати соціальною допомогою та послугами саме тих, хто її дійсно потребує, а з іншого – унеможливити доступ до бюджетних коштів, що передбачені для виплати соціальної допомоги та надання соціальних послуг, тим, кому вона не призначена. Успішна реалізація цього

принципу передбачає перехід до повної монетизації пільг та субсидій (наприклад, грошові надбавки на проїзд у громадському транспорті або оплату житлово-комунальних послуг), а також проведення моніторингу стану призначення усіх видів державної соціальної допомоги та змін у чисельності одержувачів такої допомоги.

Враховання вищенаведених наукових підходів щодо визначення принципів соціальної політики держави дасть змогу більш ефективно реалізувати державну соціальну політику, що, певна річ, суттєво вплине на розвиток суспільних відносин, підвищення суспільного добробуту, рівня та якості життя населення, збільшення тривалості життя, зменшення рівня безробіття та підвищення рівня зайнятості, вдосконалення національної системи соціального захисту населення, підвищення рівня освіченості і здоров'я нації, збільшення доходів громадян.

Найповніше зміст соціальної політики розкривають її функції, які розглядаємо як сукупність ролей соціальної політики в організації суспільних відносин, що відображають інтереси та потреби різних соціальних груп і верств населення щодо підвищення їхнього суспільного добробуту, якості та рівня життя, забезпечення соціальної і політичної стабільності суспільної системи, її соціальної безпеки. Аналіз сучасних наукових джерел показав, що соціальна політика виконує в суспільстві такі функції: стабілізуючу, захисну, економічну, соціоінтегративну, соціодинамічну та соціального контролю (рис. 1.3).

Водночас ефективність вирішення нагальних соціальних проблем й досягнення визначених державою соціальних пріоритетів залежить насамперед від моделі соціальної політики, яку обрала для себе держава.

Сучасні моделі соціальної політики відрізняються ступенем втручання держави у соціально-економічну сферу суспільства та ступенем соціальної захищеності громадян, забезпеченості свободи соціального вибору в різних верств населення та впливу соціальних процесів на економічний розвиток країни [62, с. 174].

Інтеграція України у світовий та європейський соціальний простір зумовлює ефективність функціонування вітчизняної моделі соціальної політики, яка виявляється малоефективною особливо в умовах економічної нестабільності та суспільно-політичної напруги, що негативно відображається на добробуті громадян.

Проблема полягає в затратній та необґрунтованій соціально-економічній політиці, що характеризується значним навантаженням на державний бюджет за рахунок національної системи соціальних трансфертів, дефіцитності фінансових ресурсів фондів соціального страхування, внаслідок чого посилюється податковий тиск на платників податків та зростає рівень тінізації економіки. Тому сьогодні перед науковцями стоїть завдання проаналізувати світові моделі соціальної політики і якнайшвидше отримати відповідь на питання: «Яка ж із діючих світових моделей соціальної політики буде відповідати сучасним вимогам українського суспільства?».

Рис. 1.3. Функції соціальної політики держави*

* систематизовано автором з використанням джерел [31; 63].

Питанням розгляду моделей соціальної політики присвячені праці вітчизняних авторів (О. Беляєва [63], М. Головатого [6], О. Гупала [64], О. Новікової [65], В. Скуратівського [31], А. Шевчука [66], О. Шутаєвої, В. Побірченко [62] та ін.) та далекого (Р. Тітмуса [67], Р. Мішри [68], Г. Еспінг-Андерсена [69], У. Лоренца [70], М. Кшеужопольські [71], В. Джорджа, Р. Уїлдінга [72], С. Лейбфріда [73], А. Сіарова [74] та ін.) і ближнього зарубіжжя (В. Гордіна [75], Ю. Тимофєєва [76], Н. Волгіна [23] та ін.). Однак, на наш погляд, питання формування єдиної

соціальної моделі в умовах розширення впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів набуває особливої значущості та актуальності.

Питання про те, скільки моделей соціальної політики можна виокремити і на яких підставах, є досить складне і дискусійне. Адже кожна з країн відрізняється специфікою побудови соціальної політики, системою принципів та цілями управління, проводить власну політику і має власну систему реалізації функцій держави. Загалом, під поняттям «модель соціальної політики держави» розуміємо певний постійний набір стійких характеристик, які всеохопно визначають та описують функціонування економіки країни, зокрема соціальної сфери, у напрямі забезпечення добробуту людей та їхнього соціального захисту. Характеристику моделей соціальної політики, систематизованих провідними зарубіжними та вітчизняними науковцями, наведено в Додатку В.1.

Ідея й типологія держави добробуту були закладені у відомій праці Г. Еспінг-Андерсена «Три світи капіталізму добробуту» [69], яка стала точкою відліку подальших досліджень у цій сфері. Учений, на основі кількох ключових критеріїв (наприклад, рівня декомодифікації¹, стратифікації², резидуальності³), а також аналізу даних 1980-х рр., виокремив три моделі держави добробуту: ліберальну або «англосаксонський режим добробуту», консервативно-корпоративну або «континентально-європейський режим добробуту» та соціал-демократичну або «нордичний режим добробуту» (табл. 1.3).

Під час розгляду Європейською Комісією питання з розроблення уніфікованої модифікації соціальної політики для «Загальноєвропейського будинку» було виділено дві моделі: «бісмарківську» та «беверіджську». «Бісмарківська» (європейська або «континентальна») модель (названа в честь німецького канцлера О. Бісмарка) – виходить з того, що соціальний захист людини

¹ **Декомодифікація** – міра, якою окремі індивіди чи сім'ї можуть підтримувати соціально прийнятні стандарти життя незалежно від своєї участі в ринкових відносинах. За високої декомодифікації залежність індивідів від праці та ризику втрати доходу слабшає (наприклад, за даними 1999–2001 рр. у Греції та Іспанії коефіцієнт DSR (decommodified security ratio) становив 6,2–6,4, у Великій Британії – 8,3, в Німеччині – 18,5, у Швеції – 27,9).

² **Стратифікація** дає змогу пояснити відносини між соціальними правами та соціальними класами. Наділяючи групи соціальними правами, держава відтворює нову суспільну стратифікацію та створює нові взірці соціальних відносин. У результаті, права соціального громадянства конкурують із класовим становищем індивіда або видозмінюють його.

³ **Резидуальність** – обсяг послуг соціальної допомоги в загальному соціальному продукті [78, с. 77].

має бути незалежним від держави, її фінансового, бюджетного забезпечення та передбачає жорстку систему взаємозв'язку між рівнем соціального захисту та успішністю (тривалістю) професійної діяльності працівника. Страхові каси, керовані роботодавцями і найманими працівниками на паритетній або розподільчій основі, збирають зумовлені колективними договорами відрахування із заробітної плати. З них формуються різноманітні професійні страхові фонди та здійснюються соціальні виплати [77, с. 92].

Таблиця 1.3

Моделі держави добробуту Г. Еспінг-Андерсена [78, с. 78]

Фактори	Ліберальний (залишковий)	Консервативний (корпоративний)	Соціал- демократичний (універсальний)
Політична економія	Лібералізм (laissez-faire та лівий лібералізм)	Консерватизм (корпоративізм, етатизм, патерналізм)	Соціал-демократія
Цілі та цінності	Самозабезпечення індивідів на ринку, свобода	Безпека, підтримка статусних відмінностей	Декомодифікація, рівність, безпека
Форми послуг, що домінують	Послуги з допомоги, стимулювання приватної системи опіки	Соціальне страхування, послуги з допомоги	Універсальні послуги
Декомодифікація	Низька	Середня (для зайнятих – висока)	Висока
Резидуальність	Висока	Висока	Слабка
Приватизація	Висока	Низька	Низька
Корпоративізм / етатизм	Слабкий	Сильний	Слабкий
Стратифікація	Збільшення нерівності	Закріплення статусної диференціації	Егалізація
Перерозподіл	Низький	Помірний	Високий
Гарантія повної зайнятості	Слабка	Середня	Сильна
Центр добробуту	Ринок	Сім'я	Держава
Прагнення до гендерної рівності	Середнє	Низьке	Високе

Відмінними рисами цієї моделі є: оптимальне поєднання інтересів суб'єктів соціального страхування; максимальний облік трудового внеску під час організації соціального страхування; професійний підхід у процесі організації соціального

страхування з окремих видів соціальних ризиків; гармонійний баланс економічних та соціальних інтересів основних суб'єктів соціального страхування.

«Беверіджська» (північна або «нордична») модель, яку започаткував у 1942 р. Голова комітету соціального страхування та соціальних служб Великої Британії У. Беверідж, виходить з того, що будь-яка людина, незалежно від її приналежності до активного населення, має право на мінімальну захищеність у разі захворювань, старості або іншої причини зменшення власних можливостей самозабезпечення. Тобто в основу «беверіджської» моделі покладено принцип національної солідарності та ідею «держави загального добробуту», відповідно до якої людиною мають опікуватися суспільство й держава [77, с. 92].

Основні характеристики моделі Беверіджа: трирівнева система соціального захисту; державні соціальні гарантії орієнтовані на прожитковий мінімум, додаткове соціальне страхування – на заміщення (компенсацію) заробітку, додаткове добровільне особисте страхування – на особисті можливості самих працівників.

На думку О. Бендасюк, досвід застосування моделей соціальної політики на прикладі економічно розвинених країн, свідчить про те, що у світі не існує «чисто» «бісмарковської», або ж «чисто» «беверіджської» моделі соціальної політики. Уряди країн намагаються комплексно враховувати переваги розподільного, накопичувального та страхового принципів щодо забезпечення соціального захисту населення, забезпечуючи суворий державний контроль за цільовим використанням коштів, призначених на потреби соціального захисту [79, с. 124].

Однак найбільшою популярністю серед сучасних зарубіжних та вітчизняних науковців користується класифікація моделей соціальної політики залежно від суб'єкта відповідальності, за якою виокремлюють ліберальну, соціал-демократичну, консервативно-корпоративну та рудиментарну моделі, порівняльну характеристику яких за різними ознаками наведено в Додатку В.2.

Проаналізувавши найпоширеніші світові моделі соціальної політики, їх структуру, зміст, можемо сформулювати класифікатор моделей соціальної політики держави залежно від різноманітних чинників у різних країнах. Приклади наведено в Додатку В.3.

М. Туленков зазначає, що аналіз існуючих моделей соціальної політики дає змогу, з одного боку, сформулювати чіткі уявлення про ключові аспекти соціальної політики, що існують у різних країнах, а з іншого – дослідити трансформацію наукових підходів щодо сутності, змісту та видових особливостей системи соціального захисту населення. Наприклад, якщо на початку 90-х рр. XX ст. домінуючу позицію займала «трирівнева модель» Г. Еспінг-Андерсена, то на сьогодні домінуючих тенденцій набувають синтетичні моделі соціальної політики, що побудовані на комплексних критеріях оцінки ефективності заходів соціального забезпечення та відображають нові тенденції розвитку систем соціального захисту населення в світі [2, с. 55].

Цілком погоджуємось з думкою О. Іванової, котра зазначає, що «виділення будь-яких моделей соціальної політики є лише абстракцією, яка навряд чи адекватно відбиває реальну ситуацію в тій чи іншій країні. Але виділення та опис різних моделей допомагає не лише порівнювати, а й структурувати процес обговорення конкретного прикладу» [81]. Переваги і недоліки європейських моделей соціальної політики та оцінку можливості адаптації позитивного досвіду до вітчизняних соціоекономічних реалій наведено в Додатку В.4.

В. Антропов зазначає, що з метою уникнення конфлікту між пріоритетами економічного розвитку і принципами соціальної справедливості уряди європейських країн вдаються до комбінування елементів моделей соціальної політики, що викликає модифікацію останньої – неоліберальна, корпоративно-ліберальна, соціал-демократично-ліберальна; активізація ліберальної складової пояснюється впливом глобалізації. Це дає можливість зберігати баланс між соціальною та економічною складовою в процесі макроекономічного регулювання [83, с. 70].

Порівняльний аналіз світових моделей соціальної політики дав змогу виявити інституціональні передумови їх реалізації в українських економічних реаліях: для ліберальної моделі – чітке законодавче впорядкування прав власності на усі види економічних ресурсів, розвинене конкурентне середовище на ринку праці, наявність умов для розвитку приватних інститутів соціального захисту громадян; для консервативно-корпоративної моделі – подолання асиметрії в економічній

владі між найманою працею і капіталом, розвинені інститути соціального партнерства, високі соціальні гарантії у сфері праці, договірне регулювання оплати праці; для соціал-демократичної моделі – вдосконалення механізму перерозподілу доходів, розвинені інститути державно-приватного партнерства, низький рівень тінізації національної економіки та високий рівень податкової культури громадян.

В. Никифороенко вважає, що відсутність чіткого бачення національної моделі соціально орієнтованої економіки зумовила значні соціальні диспропорції та деформації в суспільстві. Через недостатню розробленість прозорої концепції соціальної політики розвиток соціальних процесів набув малокерованого характеру. Результатом економічних перетворень став лише демонтаж механізмів державного патерналізму і підтримки соціального балансу, звичних соціальних благ та ліквідація системи соціальних гарантій, що склалися раніше [52, с. 115]. Дослідження основних особливостей світових моделей соціальної політики дало змогу дійти висновку про те, що на шляху економічної інтеграції України до світового економічного простору доцільно розбудовувати таку модель соціально орієнтованої ринкової економіки, яка б найповніше відповідала національним особливостям країни, враховуючи соціокультурний аспект розвитку української ментальності та потенціал національної економіки.

Отже, модель соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні має виступати синтезом консервативно-корпоративної та ліберальної моделей, що дасть змогу вдосконалити вітчизняну модель соціальної політики, перетворивши її на ефективний механізм інвестування в суспільний добробут і розвиток нації, що, без сумніву, сприятиме гармонійному функціонуванню системи соціального захисту населення та визначальної її складової – соціального страхування. Відтак, з одного боку, буде вдосконалено принцип соціального партнерства, який забезпечить зниження фінансового тиску на всіх суб'єктів системи соціального страхування та сприятиме систематичному фінансуванню фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а з іншого – розвиватиметься рівень соціальної відповідальності бізнесу, що сприятиме підвищенню рівня корпоративної культури населення та додатковим інвестиціям у соціальну сферу.

Сконструйована модель соціальної політики має насамперед окреслити ступінь втручання держави у соціально-економічну сферу суспільства, встановити міру відповідальності держави та громадянина, активізувати розвиток інститутів громадянського суспільства, сприяти механізмам висхідної соціальної мобільності, формувати соціальний ліфт для соціально незахищених верств населення, а в її основі діятиме кодифіковане соціальне законодавство, розвинене громадянське суспільство та соціально відповідальний бізнес.

Трансформація національної моделі соціально орієнтованої ринкової економіки має відбуватися шляхом переходу від принципу соціальної відповідальності до принципу індивідуальної соціальної відповідальності та від ідеалу соціальної згуртованості до ідеалу економічної конкурентоспроможності.

1.2. Концептуалізація фінансового забезпечення соціальної сфери

Термін «соціальна сфера» увійшов в теорію та практику у 70-х роках ХХ ст. Однак до питання надання послуг населенню в економічній науці зверталися у ХVІІІ–ХІХ ст. Фундаментальні дослідження, присвячені вивченню цього питання, знайшли відображення в працях таких вчених-економістів, як Ф. Кене, А. Сміт, К. Маркс, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл, Ф. Бастіа та ін. При цьому у 30–40-х рр. ХХ ст. науковці пропонували варіанти обґрунтування зрушень економічного розвитку у напрямі соціального обслуговування. Так, найвідоміші концепції щодо цього були розроблені А. Дж. Б. Фішером, К. Кларком, У. Ростом, Д. Беллом. Скажімо, А. Дж. Б. Фішер і К. Кларк все суспільне виробництво поділили на три сектори: первинний сектор, що охоплює галузі, діяльність яких пов'язана з отриманням первинних ресурсів, зокрема сільське господарство; вторинний сектор, що включає галузі обробної промисловості та будівництво; третинний сектор, що охоплює галузі, які надають послуги [84, с. 22].

У сучасних умовах розвитку національної економіки, враховуючи прагнення України інтегруватись до Європейського економічного простору, актуальним стає

дослідження проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери, розробка сучасного механізму її фінансування та пошук напрямів підвищення ефективності соціальних видатків. Дослідженням проблеми теорії та практики фінансового забезпечення соціальної сфери як об'єкта державної соціальної політики займались зарубіжні (У. Беверідж, І. Бентам, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Л. Ерхард, А. Пігу, А. Мюллер-Армак, Д. Роулс та ін.) та вітчизняні науковці (О. Баліцька [85], Л. Безтелесна, Г. Юрчик [55], О. Гупало [86], О. Калініченко [49], С. Качула [87], І. Кінаш [88], Р. Крамченко [89], Т. Куценко [90], Т. Мартинова [91], Н. Овчарова [92], Н. Пігуль, О. Люта, А. Бойко [93], Р. Підлипна [94], Ю. Скулиш [95], М. Швайко [96], Л. Штефан, Я. Когут [97], С. Яблочников [98] та ін.).

Функціональна роль соціальної сфери в житті суспільства полягає у тому, що вона істотно впливає на процеси відтворення головної продуктивної сили суспільства – суспільно активного індивіда (людини), підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили, освітнього і кваліфікаційного рівнів трудових ресурсів, обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення, народжуваності та зниження смертності населення, зміцнення фізичного та морального здоров'я й інтелектуального потенціалу народу, забезпечення прав і соціальних гарантій соціально незахищених верств населення (сім'ї з низькими доходами, діти-сироти, молодь, люди з інвалідністю, безробітні, пенсіонери). До того ж вона створює сприятливі умови як для духовного, так і матеріального життя, оскільки якість, асортимент і доступність послуг, що надаються, є важливою складовою частиною формування високого рівня життя населення.

Поділяючи думку І. Кінаш, вважаємо, що розвиток соціальної сфери має розглядатися не лише як основний інструмент підвищення рівня та якості життя населення, а також як важливий чинник прискорення економічного прогресу, який зумовлений впливом таких факторів, як: соціальні зміни в суспільстві, що спричиняють зростання доходів населення, трансформації способу життя, підвищення загальної потреби в тенденції розвитку бізнесу, що сприяє зростанню вимог до якості послуг; політика держави, яка може проявлятися у посиленні контролю над ціноутворенням у соціальній сфері, прийнятті законів, що допома-

гають активізації розвитку останньої; інтернаціоналізація і глобалізація організації соціальної сфери, які тісно пов'язані з активізацією процесів об'єднання та поглинання на міжнародному рівні, виходом підприємств на нові ринки; розвиток науково-технічного прогресу, що зумовлює вихід на ринок широкого спектра інноваційних послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями, комп'ютеризацією, новими способами комунікацій [99, с. 202–203].

У сучасних економічних умовах ефективного функціонування держави значною мірою забезпечується стабільним розвитком соціальної сфери, що потребує такого рівня фінансового забезпечення, який би дав змогу стати соціальній сфері одним із важливих факторів переходу до сталого розвитку економіки загалом. Враховуючи соціально-економічну та воєнну-політичну ситуацію, що склалася останніми роками в Україні, залишається невирішеною низка проблем фінансового забезпечення соціальної сфери, до яких відносимо: по-перше, недостатній рівень та невиконання планових показників бюджетного фінансування таких галузей соціальної сфери, як охорона здоров'я, освіта й наука, духовний та фізичний розвиток, і, як наслідок, скорочення або припинення фінансування програм забезпечення соціального розвитку; по-друге, забезпечення соціальних виплат здійснюється на мінімальному рівні, що є значно нижчим за законодавчо встановлений; по-третє, відсутність політичної волі та політичного розуміння необхідності поглиблення та завершення соціальної реформи; по-четверте, відсутність рівного доступу всіх громадян країни до гарантованого рівня соціальних послуг внаслідок нерівномірного розвитку регіонів; по-п'яте, неспроможність більшості населення в умовах ринкового розвитку на фоні низького рівня доходів та комерціалізації соціальної сфери реалізувати свої соціально-економічні інтереси, отримати якісну освіту і кваліфіковану медичну допомогу через надзвичайно стрімке зростання вартості соціальних послуг, які надають заклади освіти, охорони здоров'я та культури. Посилення уваги до окреслених проблем пов'язано зі збільшенням впливу соціальної політики на економічне зростання через зменшення соціальної напруги, покращення інвестиційного та підприємницького клімату в країні.

Загальноприйнятого або найширше вживаного трактування соціальної сфери

в сучасній економічній літературі не існує. Характерною ознакою сучасних досліджень сутності соціальної сфери є істотна розбіжність у діапазонах визначення цього поняття; його зміст щоразу набуває різнопланової конкретизації. Водночас категорія має самостійність, характерні ознаки, специфічні закономірності свого розвитку та функціонування. Проведений аналіз існуючих підходів як вітчизняних, так і зарубіжних науковців щодо визначення соціальної сфери дає змогу зробити висновок, що досліджувана категорія розуміється у таких основних значеннях (Додаток Д):

– перший підхід – як «сукупність галузей життєдіяльності (нематеріальне виробництво)». Наведений підхід визнали справедливим, обґрунтованим та найбільш прийнятним такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Козак [100], Е. Фахрутдінова [101], А. Чухно [102], А. Ягодка [35] та ін. На наш погляд, найповніше сутність соціальної сфери за цим підходом визначає визначення, запропоноване Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та Національної академії наук України: «соціальна сфера – це сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян» [103]. Варте уваги і визначення соціальної сфери, наведене вітчизняним науковцем А. Чухно: «соціальна сфера – це нематеріальне виробництво, що створює нематеріальні форми багатства, які відіграють величезну роль у розвитку працівника, його розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього і культурного рівня, зміцненні фізичного і етичного здоров'я» [102]. Крім того, нематеріальне багатство, на думку науковця, виступає у формі досягнень науки, управління, духовних і культурних цінностей;

– другий підхід – як «сфера суспільних відносин». Прихильниками цього підходу є науковці В. Іванов [104], М. Орлатий, В. Вакуленко, О. Ігнатенко, О. Лебединська [105]. Російський науковець В. Іванов розглядає соціальну сферу як

«специфічну область суспільних відносин, яка охоплює систему соціально-класових, національних відносин, зв'язки суспільства та особистості». До її складу науковець відносить сукупність соціальних умов та факторів життєдіяльності суспільних груп та особистості, їх розвиток та вдосконалення [104, с. 8];

– третій підхід – як «сфера (простір) життєдіяльності людини (суспільства)». Наведений підхід зустрічається у працях таких науковців, як Л. Безтелесна, Г. Юрчик [55], Е. Зінь [106], В. Куценко, С. Львовчкін [107], В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [31], М. Туленков [2], І. Царук [108] та ін. Трактуючи сутність соціальної сфери, В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова вважають, що соціальна сфера є «сферою життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин» [31, с. 344];

– четвертий підхід – як «комплексна система». Такий підхід не є достатньо поширеним в наукових колах, однак однозначно вартий уваги. Розглядаючи соціальну сферу як «комплексну систему, що об'єднує види діяльності з надання суспільно значущих соціальних послуг (охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта й наука, духовний та фізичний розвиток), які визначають можливості розвитку людського капіталу, спрямовані на рівень та якість життя населення країни, відповідають конкретним стандартам суспільства», О. Калініченко виокремлює дві складові зазначеної системи – соціально-культурну та матеріально-побутову [49, с. 152];

– п'ятий підхід – як «сектор (підсистема) економіки». У вітчизняній економічній науці цей підхід найбільш вдало сформулювала Н. Пігуль. Під соціальною сферою науковець пропонує розуміти «сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних та нематеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участі держави як гаранта підвищення рівня життя населення» [93, с. 30]. За результатами своїх досліджень, соціальну сферу автор відносить до третинного сектору економіки, який охоплює галузі, що надають послуги;

– шостий підхід – як «частина інших сфер життєдіяльності людини (суспільства), що не є самостійною підсистемою суспільства». Вважаючи такий підхід неправомірним, О. Вольська зазначає, що деякі автори, не виділяючи соціальну сферу як певну самостійну галузь суспільних відносин, прагнуть довести, що соціальна сфера посідає проміжне становище між економічною і політичною системами та виступає в ролі «передавальної» ланки від економіки до політики [109]. Поділяючи думку науковця, вважаємо, що соціальна сфера є окремою сферою життєдіяльності суспільних груп та особистості і, на відміну від інших сфер, виконує функцію соціального відтворення населення.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що аналіз різних точок зору науковців до трактування соціальної сфери дав змогу узагальнити певні характерні ознаки, що розкривають зміст та специфіку її функціонування: по-перше, соціальна сфера є однією із основних сфер суспільного життя; по-друге, основою соціальної сфери виступає система соціальних відносин, що виникають в процесі життєдіяльності людей та їх спільнот з приводу відтворення людського потенціалу, задоволення життєвих потреб людей та формування соціальної справедливості в суспільстві; по-третє, результатом функціонування соціальної сфери є матеріальні і нематеріальні блага та послуги, що задовольняють потреби суспільства та окремих його членів.

Узагальнивши найбільш характерні риси досліджуваної категорії, пропонуємо розглядати соціальну сферу у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні соціальна сфера є сукупністю усіх галузей і видів життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними підприємствами, установами та організаціями, функціонування яких спрямоване на задоволення життєвих потреб людей у матеріальних і нематеріальних благах та послугах, забезпечення належного рівня життя громадян та зростання їх благополуччя в державі, а також створення оптимальних умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів.

Соціальну сферу у широкому розумінні розглядаємо як одну із основних сфер суспільного життя, основою якої виступає система соціальних відносин, що

виникають в процесі життєдіяльності людей та їх спільнот з приводу відтворення головної продуктивної сили суспільства – суспільно активного індивіда (людини), задоволення життєвих потреб людей та формування соціальної справедливості в суспільстві.

Теоретико-прикладні аспекти фінансового забезпечення висвітлено в працях вітчизняних науковців в області теорії фінансів Н. Карпишин [112], О. Кириленко [113], І. Козій [114], М. Мальований [115], В. Опарін [116], Н. Пігуль, О. Люта, А. Бойко [93], О. Романенко [117], О. Стефанишин [118], С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська [119] та ін. При цьому фінансове забезпечення різних секторів, сфер, галузей та різних видів діяльності й надалі є постійною темою сучасних наукових досліджень учених з огляду на актуальність та необхідність систематизації і поглиблення досліджень у цьому напрямі. Однак в сучасній економічній літературі немає єдиного підходу до трактування досліджуваної категорії. В більшості наукових дослідженнях фінансове забезпечення розглядається в контексті фінансового механізму, але по-різному позиціонується відносно нього: як «метод», «структурна підсистема», «елемент». Крім цього, існують й інші підходи, такі як «сукупність грошових фондів», «система організації фінансових відносин», «сукупність заходів», «метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток», «метод покриття витрат» та ін. (Додаток Е).

Наукових праць, присвячених визначенню сутності фінансового забезпечення соціальної сфери, обмаль – це праці Н. Пігуль, О. Лютої, А. Бойко, котрі фінансове забезпечення соціальної сфери пропонують розглядати як «цілісну систему організації фінансових відносин, які включають відповідні форми, методи та інструменти їх реалізації, в процесі мобілізації та розподілу фінансових ресурсів з метою створення умов для ефективного функціонування соціальної сфери в Україні на основі вирішення відповідних завдань, зумовлених соціальними функціями держави» [93, с. 32].

Наведений підхід до трактування досліджуваної категорії, на нашу думку, має системний характер, оскільки конкретизує складові фінансового забезпечення соціальної сфери, а також мету і завдання, покладені в основу його організації.

Мету фінансового забезпечення соціальної сфери Н. Пігуль вбачає у «формуванні та використанні фінансових ресурсів для забезпечення ефективного функціонування соціальної сфери». Досягнення цієї мети, на думку науковця, потребує вирішення таких завдань: визначення джерел фінансового забезпечення в поточному періоді та на перспективу; виявлення пріоритетних напрямів фінансування та зосередження фінансових ресурсів на цих напрямках; визначення найефективніших методів фінансового забезпечення; відповідність фінансових заходів рівню соціально-економічного розвитку країни [93, с. 31].

На підставі узагальнення результатів теоретичних досліджень та практичних напрацювань з проблематики фінансового забезпечення соціальної сфери як об'єкта державної соціальної політики визначено, що фінансове забезпечення соціальної сфери здійснюється у таких трьох основних формах: бюджетне фінансування на безповоротній основі, позабюджетне та донорське фінансування (рис. 1.4). Кожна з цих форм має особливість практичного застосування. Наприклад, ключову роль у фінансуванні таких галузей соціальної сфери, як охорона здоров'я, освіта й наука, соціальний захист і соціальне забезпечення, духовний та фізичний розвиток, відіграє бюджетне фінансування, що здійснюється на безповоротній та безоплатній основі за рахунок коштів бюджетів різних рівнів, дотримуючись суб'єктами господарювання (державними підприємствами, бюджетними установами та організаціями соціального спрямування) принципів плановості, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості, цільового характеру, ефективності і контрольованості використання отриманих бюджетних коштів. Це обумовлено тим, що мережа установ соціальної сфери (переважно державної та комунальної форм власності) зберігає структуру радянської моделі і розрахована на забезпечення загального охоплення населення соціальними послугами, що фінансуються та надаються державою. Театри, музеї, клуби, бібліотеки, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні навчальні заклади і заклади вищої освіти, лікарняні та амбулаторно-поліклінічні заклади є, практично, лише бюджетними організаціями. Така організаційна структура зумовлює суттєвий рівень витрат на утримання соціальних закладів та управління ними.

Рис. 1.4. Форми та джерела фінансового забезпечення соціальної сфери*

* складено автором.

Н. Овчарова вважає, що превалювання бюджетного фінансування соціальної сфери обумовлено особливостями її функціонування, а саме:

- соціальна сфера як складова відтворювальної системи суспільства охоплює життєдіяльність всього населення та забезпечує реалізацію державних соціальних гарантій, а, отже, потребує стабільного фінансового забезпечення;

- споживання соціальних послуг прямо пов'язане із соціальною стабільністю та соціальною справедливістю, а низький рівень і нерівномірність розподілу сімейних доходів не дають змоги самостійно оплачувати соціальні послуги усьому населенню;

- соціальна сфера надає послуги, що характеризуються низькою ефективністю, оскільки їх виробництво спрямоване на задоволення потреб ширшого кола споживачів, а не отримання прибутку. Відповідно участь підприємницьких структур у її фінансуванні має нерегулярний характер, який, як правило, обмежується сферою надання високовартісних послуг, що враховує лише попит окремих споживачів на суспільні блага та не забезпечує справедливого розподілу соціальних послуг;

-ринкові регулятори не спроможні вирішити існуючі соціально-економічні проблеми, оскільки ринок не спроможний до виробництва суспільних благ, безоплатних для кінцевих споживачів через відсутність механізму відшкодування витрат, пов'язаних з їх виробництвом [92, с. 246].

Бюджетні видатки, спрямовані на фінансування соціальної сфери, досить різноманітні, оскільки вони виконують різну роль у відтворювальному процесі (поточні та капітальні), мають різне джерело фінансування (державний і місцеві бюджети) та термін реалізації (поточні, середньострокові та довгострокові), а також мають різне функціональне, відомче та цільове призначення [92, с. 246]. Класифікацію бюджетних видатків на фінансування соціальної сфери наведено на рис. 1.5.

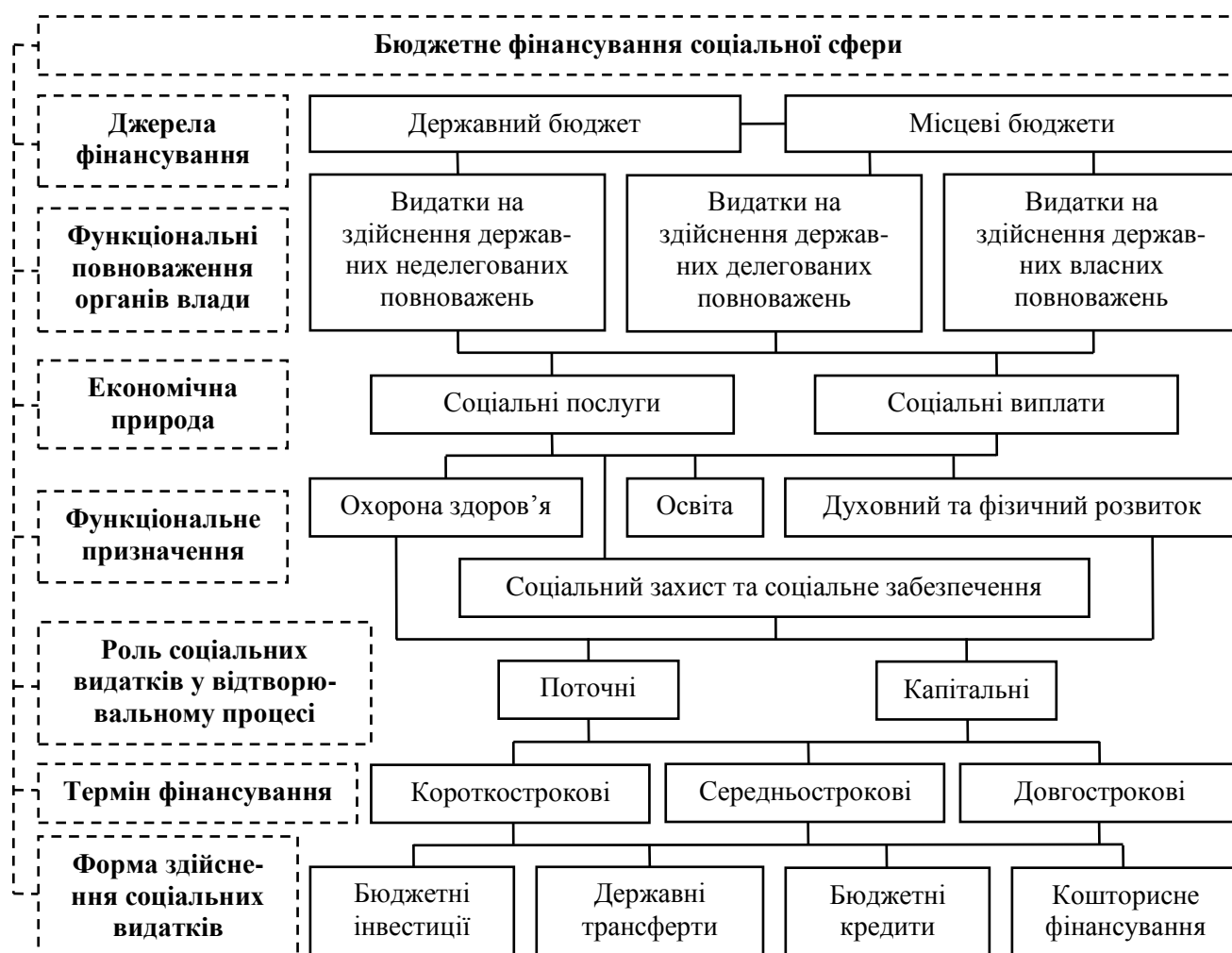

Рис. 1.5. Класифікація бюджетних видатків на фінансування соціальної сфери*

* складено автором на основі [92; 120].

За функціональним призначенням бюджетні видатки на фінансування соціальної сфери поділяються на видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, перелік яких представлено на рис. 1.6.

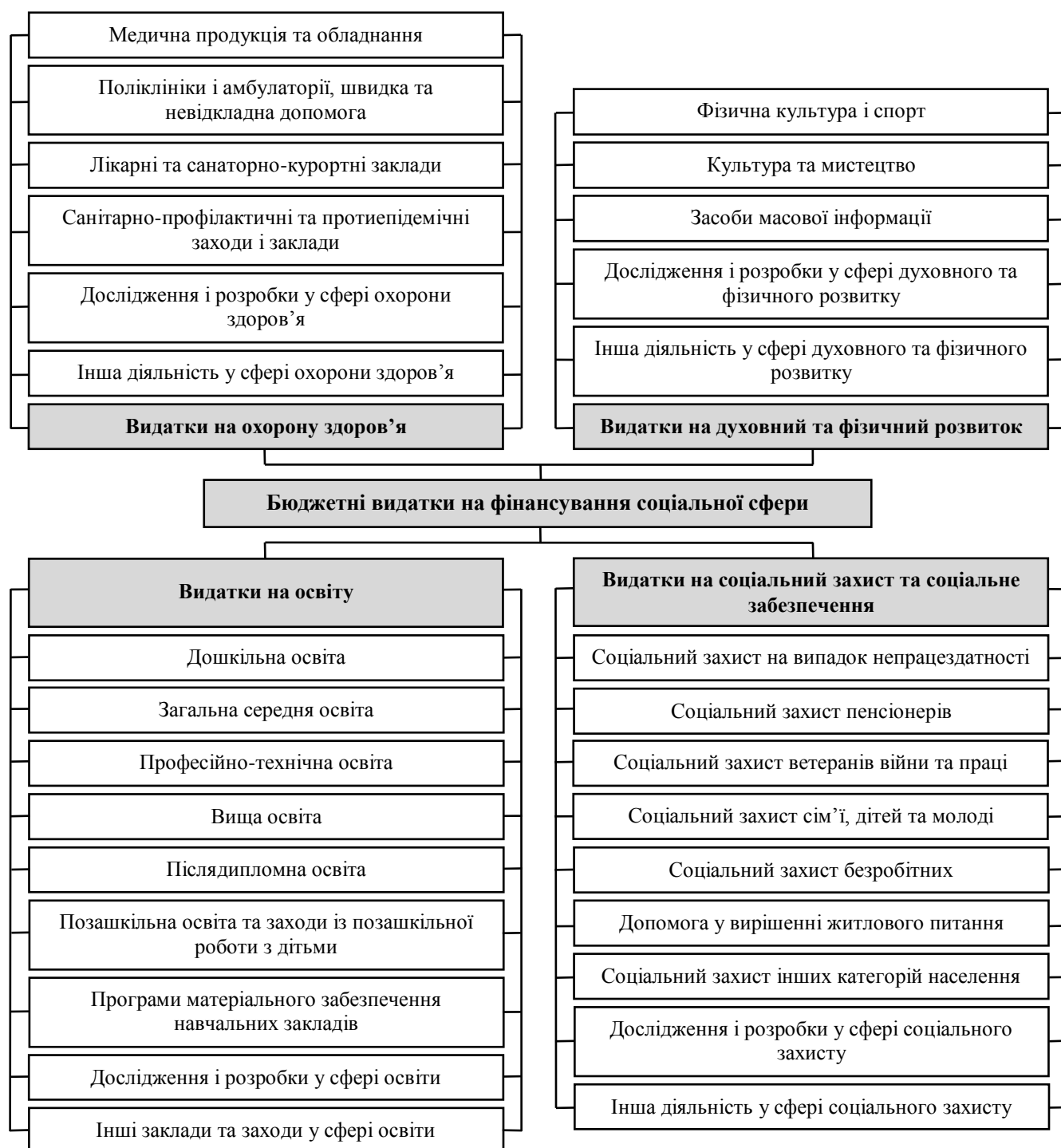

Рис. 1.6. Класифікація бюджетних видатків на фінансування соціальної сфери за функціональним призначенням*

* складено автором на основі [120].

Найбільш проблемним аспектом бюджетного фінансування соціальної сфери вважаємо систему міжбюджетних трансфертів (дотації вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів). Цілком погоджуємось з думкою І. Пріхно, яка констатує, що в умовах децентралізації бюджетних видатків, пропорції та межі в соціальній сфері залишаються нечіткими та розмитими, а на тлі розмаїтості підсистем відбувається дублювання одних функцій та упускання інших. Існуюча система розпорядників бюджетних коштів створювалась із позиції ефективного розподілу обмежених фінансових ресурсів, при цьому видатки розподіляються за видами бюджетних установ, а не за їх функціональним призначенням у наданні послуг [121, с. 107]. Подібну позицію відстоює Ю. Скулиш, зазначаючи, що за такої ситуації одні й ті ж статті соціальних видатків здійснюються як із державного, так і з місцевих бюджетів, що значно зменшує прозорість бюджетного процесу та ефективність управління бюджетними коштами [122, с. 35]. Для прикладу, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, як і інші видаткові соціальні статті, фінансуються з Державного бюджету України, з бюджету Автономної Республіки Крим, з обласних бюджетів, з міських бюджетів з районним поділом державного, республіканського та обласного значення, з районних бюджетів, з міських бюджетів міст районного значення, з бюджетів сільських рад та селищ.

Водночас значні обсяги міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам не сприяють покращенню фінансової бази місцевих самоврядних колективів, певним чином узалежнюють їх функціонування від центральних органів управління, ускладнюють систему фінансових відносин на стадії бюджетного перерозподілу, пов'язаного з використанням бюджетного фонду на виконання загальнодержавних функцій і завдань, передусім соціальних [123, с. 144].

Позабюджетне фінансування соціальної сфери включає самофінансування, кредитування та забезпечення за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Самофінансування як вихідна форма фінансового забезпечення передбачає процес відшкодування поточних витрат діяльності суб'єктами господарювання соціальної сфери, а також їхній розвиток за

рахунок власних джерел фінансових ресурсів (прибутку державних підприємств і власних надходжень бюджетних установ та організацій). Світовий та вітчизняний досвід показує, що власні ресурси призначені для покриття витрат на мінімально допустимому рівні. Решта ресурсів формується на основі використання позикового капіталу. Головна перевага такої системи фінансового забезпечення, на думку Ю. Барського і О. Чуль, полягає у тому, що вона сприяє максимально ефективному використанню наявних у суспільстві тимчасово вільних фінансових ресурсів на основі прискорення їх кругообігу [124, с. 41].

Кредитування як провідну форму фінансового забезпечення в умовах ринкової економіки розглядаємо як процес отримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування необхідних грошових коштів у відповідних міжнародних валютно-фінансових організацій, іноземних фінансових органів управління, фінансово-кредитних установ на умовах терміновості, повернення, платності, забезпечення (під гарантію уряду) та їх цільового використання суб'єктами господарювання соціальної сфери.

Важливим позабюджетним джерелом фінансування соціальної сфери є кошти фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття), особливістю функціонування яких є те, що вони беруть на себе зобов'язання формувати доходи і надавати застрахованим особам матеріальне забезпечення та соціальні послуги у зв'язку з настанням передбачених законодавством страхових випадків (тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, інвалідність, хвороба, досягнення пенсійного віку, смерть годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві та професійне захворювання) через механізм загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Фундамент для формування системи соціального страхування в нашій державі заклав Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР, який визначив принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади

загальнообов'язкового державного соціального страхування (ЗОДСС) як «системи прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються за рахунок сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом» [38].

Відповідно до статті 4 вищезазначеного Закону залежно від страхового випадку передбачено такі види ЗОДСС (Додаток Ж.1): пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України [38]. На даний час в Україні функціонує чотири з п'яти зазначених видів – система загальнообов'язкового державного медичного страхування населення на етапі впровадження.

Кошти фондів ЗОДСС не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. Основними джерелами формування коштів ЗОДСС є страхові внески страхувальників; асигнування з Державного бюджету України; кошти, що надійшли від стягнення штрафів та пені зі страхувальників; благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб; доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів фондів ЗОДСС; добровільні внески; інші надходження відповідно до законодавства України.

Джерела формування та напрями використання коштів фондів ЗОДСС в Україні наведені в Додатку Ж.2.

Обов'язкові внески страхувальників-роботодавців є основним джерелом доходів бюджетів фондів ЗОДСС і становлять близько 80% їх загального обсягу. Протягом 2005–2017 рр. в Україні відбувались зміни тарифів на ЗОДСС як для роботодавців, так і для найманих працівників (Додатки Ж.3, Ж.4).

Теоретичний аналіз сутності ЗОДСС дає змогу визначити місце та функціональну роль фондів ЗОДСС в системі соціально-трудоових та економічних відносин, що схематично зображено на рис. 1.7.

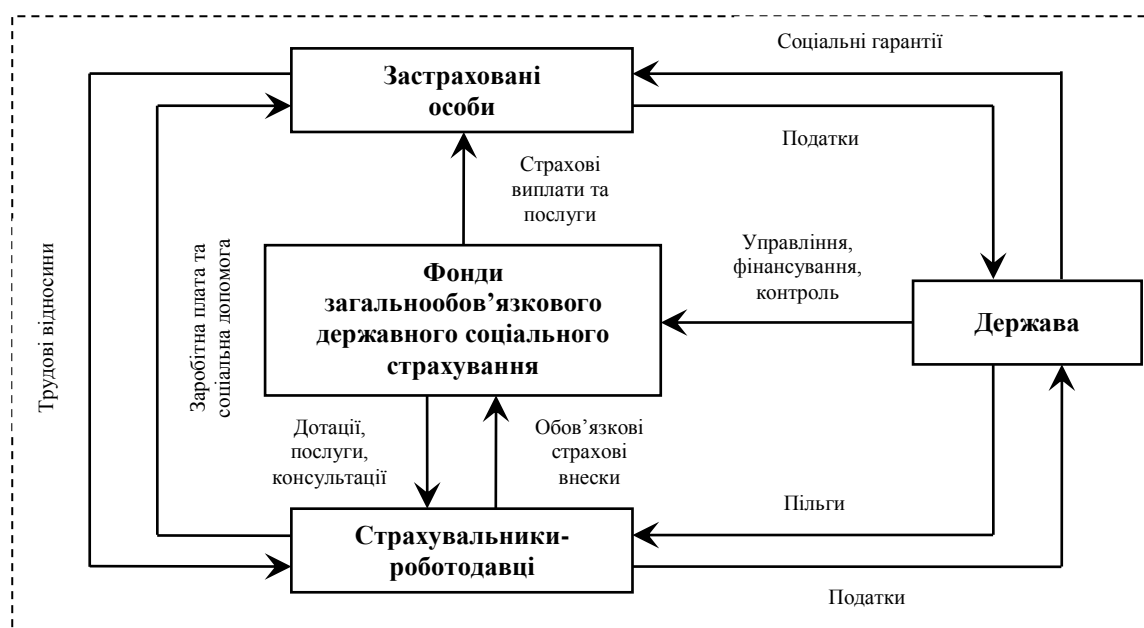

Рис. 1.7. Місце та функціональна роль фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в системі соціально-трудоових та економічних відносин*

* складено автором.

Враховуючи досвід країн з розвинутою ринковою економікою, доцільно розглядати ще одну важливу форму фінансового забезпечення соціальної сфери – донорське фінансування (міжнародні гранти, меценатство, спонсорство, волонтерство), що здійснюється на безповоротній основі урядами іноземних держав, спеціальними міжнародними фондами та організаціями, громадськими і благодійними організаціями, як правило, у вигляді грантів у рамках міжнародної технічної або фінансової допомоги, добровільних надходжень від громадських та благодійних організацій.

Межі соціальної сфери як каталізатора розвитку цивілізації, чинника формування духовно зрілої, компетентної, соціально активної людини, постійно змінюються, їм притаманний плинний рух, особливо в період розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Саме соціальна сфера забезпечує зниження тиску соціально-економічних потрясінь на людину і суспільство, їй належить значна роль

у підвищенні ефективності суспільного виробництва, економії живої праці, здійсненні ринкових перетворень. Це означає, що аналіз структурних складових соціальної сфери завжди є доцільним та необхідним. Спробуємо виділити їх та розглянути специфіку фінансового забезпечення кожної з них.

Варто зауважити, що проведений теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив наявність помітних розбіжностей у поглядах вітчизняних науковців як щодо визначення соціальної сфери, так і щодо її структурних складових, які забезпечують її відтворення, розвиток та функціонування, та дав змогу виділити чотири основні підходи до структуризації досліджуваної сфери:

– перший підхід – «соціальні відносини (сімейно-шлюбні, соціально-трудові, житлово-комунальні, навчально-виховні), соціальні процеси (природний рух населення, міграція, освіченість населення, диференціація доходів (бідність), житлозабезпеченість) та соціальні потреби (здоров'я, освіта, добробут, житло, дітонародження, робота)» (Л. Безтелесна, Г. Юрчик [55, с. 145]);

– другий підхід – «соціально-культурна (охорона здоров'я, освіта й наука, соціальний захист і соціальне забезпечення, культура та мистецтво, спорт, туризм) та соціально-побутова (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля та громадське харчування, транспорт і зв'язок) складові» (Н. Пігуль, О. Люта, А. Бойко [93, с. 30]);

– третій підхід – «соціально-культурна складова, яка включає соціально-оздоровчу (соціальний захист і соціальне забезпечення, охорона здоров'я, фізична культура та спорт, туризм) та освітньо-духовну (освіта та наукова діяльність, культура і мистецтво) підскладові та матеріально-побутова складова, структура якої представлена соціально-побутовою (житлово-комунальне господарство, торгівля та ресторанне господарство) та соціально-комунікаційною (пасажирський транспорт, зв'язок, виставкова діяльність) підскладовими» (О. Калініченко [49, с. 9]);

– четвертий підхід – «ринкові або автономні (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, туризм, доходні об'єкти рекреаційного комплексу) та неринкові або бюджетні (охорона здоров'я, освіта й наука, культура і спорт, об'єкти рекреаційного комплексу, що

вимагають державного / регіонального (місцевого) фінансового втручання) галузі економіки, які прямо або опосередковано задовольняють соціальні потреби людини» (Л. Лазутіна [128, с. 152]).

Таким чином, не заперечуючи можливості використання різних підходів до структуризації соціальної сфери, поділяємо точку зору тих науковців, котрі залежно від характеру задоволення особистих і суспільних потреб у структурі досліджуваної сфери виокремлюють дві складові – соціально-культурну та соціально-побутову (рис. 1.8). При цьому зазначимо, що фінансове забезпечення соціальної сфери має свою специфіку, зумовлену особливостями джерел мобілізації та порядку розподілу фінансових ресурсів у її галузевих складових. Наприклад, діяльність таких галузей соціально-культурної складової, як соціальний захист і соціальне забезпечення, охорона здоров'я, освіта й наука, духовний та фізичний розвиток, спрямована на задоволення соціальних, медичних, освітніх та духовно-культурних потреб індивіда, що в кінцевому підсумку забезпечує формування та розвиток здорового, культурного, духовно багатого та освіченого суспільства. Для цих галузей є специфічним визнання обмеженої діяльності приватного бізнесу, збереження значного впливу держави на визначення напрямів розвитку сфер економічної діяльності, контроль за їх діяльністю та фінансування з бюджетів різних рівнів.

Рис. 1.8. Складові соціальної сфери як об'єкта соціальної політики*

* складено автором на основі [49; 93; 128].

Для галузей соціально-побутової складової соціальної сфери (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля та громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок), які завершують процес виробництва (створення матеріальних благ) і доведення їх до споживача, характерним є процес приватизації, тобто формування недержавного сектору. При цьому функції держави, як правило, зводяться до ліцензування діяльності підприємств, установ та організацій соціального спрямування, атестації їх персоналу, акредитації та регулювання цін на окремі послуги.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що специфіка фінансового забезпечення соціальної сфери полягає в тому, що в таких галузях, як охорона здоров'я, освіта й наука, соціальний захист і соціальне забезпечення, культура та мистецтво переважає бюджетне фінансування, а в житлово-комунальному господарстві, побутовому обслуговуванні населення, громадському харчуванні, пасажирському транспорті та зв'язку, частково у фізичній культурі і спорті більшість суб'єктів господарювання здійснює фінансову діяльність на засадах комерційного розрахунку, що передбачає самофінансування та кредитування.

1.3. Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту населення

Одним із найважливіших стратегічних завдань нашої держави на сучасному етапі є створення ефективної системи соціального захисту населення, яка не тільки є засобом наближення до міжнародних стандартів рівня життя, але й дієвим інструментом підтримки існуючого конституційного ладу, досягнення соціальної справедливості та злагоди у суспільстві. Водночас ефективність системи та рівень соціального захисту населення залежать від якісного фінансового забезпечення як невід'ємного структурного елементу фінансового механізму. Відтак здійснення ефективної політики соціального захисту населення

потребує створення відповідного фінансового механізму її реалізації, здатного забезпечити істотне підвищення добробуту кожного громадянина України.

У період численних змін у соціально-економічному та політико-правовому житті нашої держави проблематика створення ефективного фінансового механізму системи соціального захисту населення опинилась у центрі уваги науковців, політиків та громадськості. Зокрема, ця тематика висвітлена у працях вчених-економістів Л. Баранник [129; 130] та Н. Савченко [131]. Науковці Л. Бабич [132], Л. Васечко [133], С. Горянська [134], І. Динь [135], Л. Клівіденко [136] здебільшого досліджують проблеми функціонування фінансового механізму системи соціального захисту населення у конкретних її підсистемах (соціальному страхуванні, пенсійному забезпеченні). Крім того, серед учених існують деякі розбіжності у тлумаченні понять «соціальний захист» і «фінансовий механізм системи соціального захисту населення», сутності та ролі окремих їх структурних елементів. На державному рівні досі не розроблено науково обґрунтовану, побудовану на єдиних методологічних принципах, концепцію фінансового забезпечення соціального захисту населення. Відтак означена проблематика є досить актуальною для українського суспільства, потребує подальшого дослідження та наукового обґрунтування.

Перед тим, як приступити до визначення сутності та структури фінансового механізму системи соціального захисту населення, вважаємо за доцільне спочатку дослідити структуру системи соціального захисту населення, охарактеризувати її складові в контексті пріоритетності та дієвості кожної з них.

Соціальний захист є невід'ємним елементом та визначальним напрямом соціалізації економічного розвитку країни, який не тільки визначає зміст соціальної держави, а й виступає потужним інструментом втілення в життя її конституційних положень та реалізації уявлень людей про соціальну справедливість. Варто зауважити, що загальноприйнятого або найширше вживаного трактування соціального захисту в науковій літературі не існує. Проведений аналіз існуючих підходів вітчизняних і зарубіжних науковців до трактування сутності соціального захисту дає змогу зробити висновок, що досліджувана категорія потребує уточнення

та розуміється у таких основних значеннях, як «діяльність держави (суспільства)» [23; 26; 137; 138; 139; 140], «функція держави» [3; 141; 142], «система заходів (прав, гарантій)» [79; 143; 144; 145; 146; 147; 148], «система відносин» [149; 150; 151], «комплекс заходів» [31; 66; 152; 153], «сукупність заходів (гарантій, форм, методів)» [20; 137; 154; 155; 156; 157; 158; 159], «механізм» [160], «державна підтримка» [26; 161; 162], «засіб (вид) забезпечення» [57; 163], «захист (безпека)» [164; 165; 166] та ін.; хоча значна частина таких трактувань досить схожа та має спільні положення (Додаток 3). Кожен із наведених підходів, не дивлячись на видимі відмінності, має право на існування, адже не заперечує загальні цільові орієнтири соціально спрямованої держави.

Зваживши вищезазначені підходи до трактування категорії «соціальний захист», цілісніше розкриваємо її через поняття «система», що передбачає сукупність певних функціональних елементів, які комплексно взаємодіють і запускають механізми, що сприяють досягненню певної мети. На підставі викладеного пропонуємо розглядати досліджувану категорію у широкому і вузькому розумінні. У широкому – це складна багаторівнева система, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного і сприяють ефективному функціонуванню механізму системи соціального захисту населення країни.

Соціальний захист у вузькому розумінні є системою соціальних та економічних прав, обов'язків і гарантій, законодавчо закріплених державою та реалізованих її соціальною політикою з метою надання кожному члену суспільства, незалежно від його походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності можливості вільно розвиватися, максимально повно реалізувати себе, свої здібності через забезпечення гідного рівня життя та соціальної справедливості в суспільстві.

Вважаємо, що такий підхід, акумулюючи в собі теоретичні напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних науковців щодо розкриття сутності та функціональної ролі соціального захисту, набуває більш насиченого структурованого змісту і

засвідчує багаторівневність національної системи соціального захисту населення, що включає три взаємопов'язані і водночас взаємодоповнюючі складові.

Варто зауважити, що аналіз сучасних наукових джерел показав: існують розбіжності у підходах вітчизняних і зарубіжних учених-економістів як до висвітлення економічної сутності соціального захисту, так і до структуризації національної системи соціального захисту населення (Додаток К).

Поділяючи позицію Г. Лопушняк [167, с. 129], у структурі національної системи соціального захисту населення виокремлюємо такі складові, як соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальні стандарти й гарантії держави населенню. Водночас вважаємо за доцільне виділити як державну, так і недержавну складові досліджуваної системи та детальніше їх структурувати (рис. 1.9). Отже, розглянемо докладніше кожен із складових вітчизняної системи соціального захисту населення в контексті їх пріоритетності.

Віддаючи належне ролі соціальному забезпеченню та соціальним стандартам й гарантіям держави населенню, поділяємо позицію тих науковців, зокрема Н. Внукової, Н. Кузьмич [161, с. 48], А. Єлисеєва [175, с. 20], котрі відводять соціальному страхуванню центральну роль в системі соціального захисту населення, зазначаючи при цьому, що його існування створює умови для збереження та повного відновлення працездатності активної частини населення країни, а також захисту громадян у разі настання відповідних страхових випадків.

О. Кириленко констатує, що «необхідність соціального страхування зумовлена двома причинами: наявністю громадян, котрі, з огляду на певні обставини, не беруть участі у суспільно корисній праці, отже, не можуть за рахунок заробітної плати підтримувати своє життя; та наявністю громадян, котрі є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність» [173, с. 90].

Трактування категорії «соціальне страхування» у науковій економічній літературі потребує детального вивчення, що зумовлено розмаїттям підходів щодо дослідження специфічних властивостей цієї категорії. У рамках сучасних наукових досліджень можна виділити низку підходів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо визначення зазначеної категорії (Додаток Л):

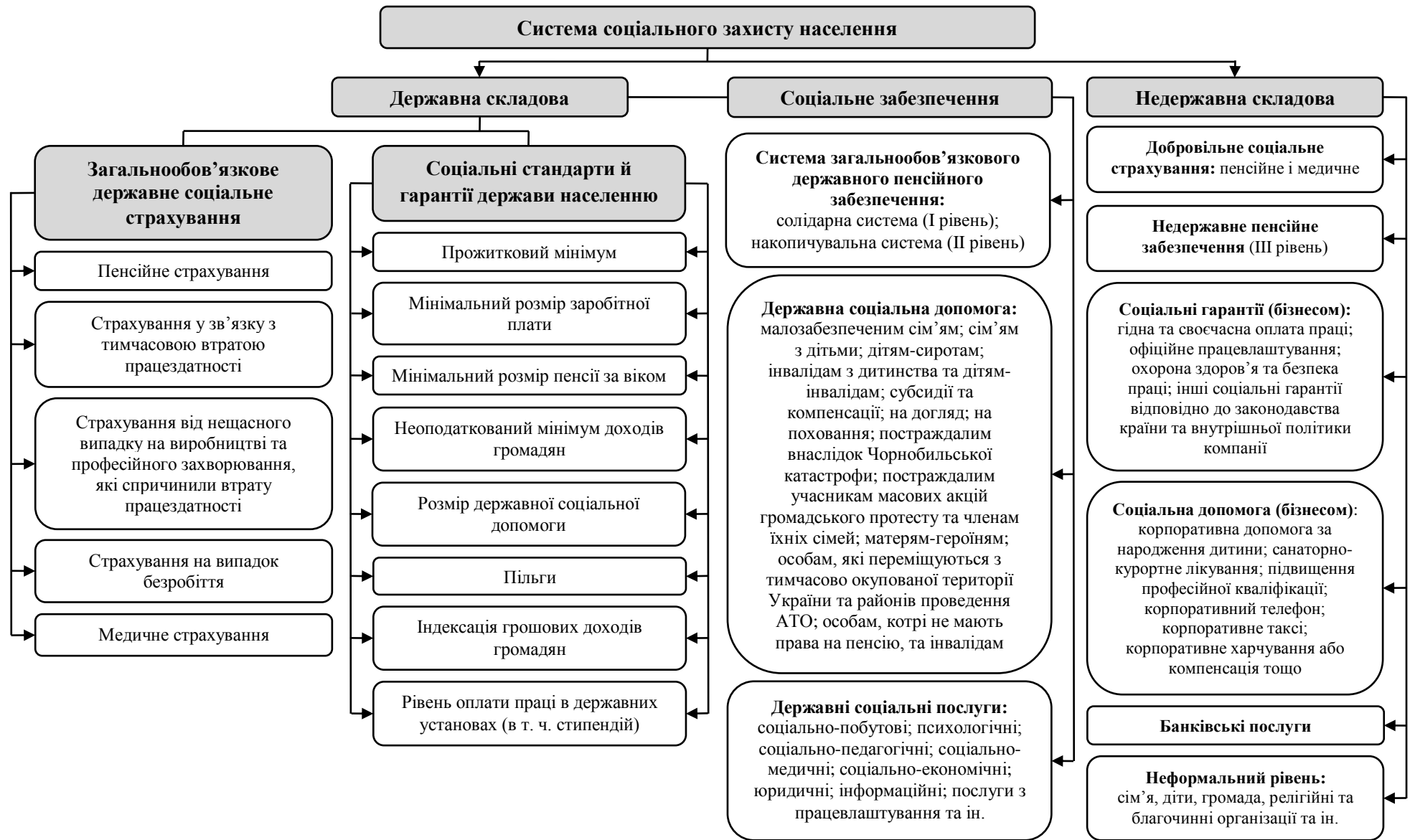

Рис. 1.9. Структура національної системи соціального захисту населення*

* складено автором на основі [2; 79; 157; 167].

«соціальна система» [143; 176], «система заходів» [134; 155; 163; 177], «система соціально-страхових відносин» [133; 178; 179], «економічні відносини» [119; 180], «складова системи соціальної політики держави» [172; 181; 182; 183], «форма соціального захисту населення» [151; 168; 169; 184; 185; 188] та «комплекс заходів (послуг)» [186; 187].

Таким чином, зважаючи на те, що більшість вітчизняних учених однобічно трактують суть соціального страхування, визначаючи його з позицій чинного законодавства, їхні тлумачення мають низку спільних рис: по-перше, соціальне страхування охоплює певну частину соціально-економічних відносин у суспільстві, пов'язаних з розподілом та перерозподілом валового внутрішнього продукту (ВВП) в країні; по-друге, реалізація таких відносин на практиці відбувається шляхом формування та використання фондів грошових коштів; по-третє, такі відносини охоплюють значну частину населення, яка не в змозі працювати у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених законодавством (інвалідність, хвороба, нещасний випадок на виробництві та професійне захворювання, які спричинили постійну чи тимчасову втрату працездатності); по-четверте, система соціального страхування ефективно функціонує лише в умовах ринкової економіки на засадах трипартизму (активна участь у переговорному процесі трьох сторін: держави, найманих працівників та роботодавців), оскільки в умовах адміністративно-командної економіки єдиним суб'єктом управління цією системою є держава.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо розглядати соціальне страхування як пріоритетну складову системи соціального захисту населення, що представляє гарантовану державою систему заходів щодо матеріального забезпечення громадян у разі загального захворювання, у разі повної чи часткової втрати працездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, а також у зв'язку з вагітністю та пологами), у разі безробіття з незалежних від громадянина причин, при виході на пенсію, а також в інших випадках за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальної (обов'язкової і добровільної) системи, а також бюджетних асигнувань.

Згідно зі статтею 46 Основного Закону громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [37]. Звідси доходимо висновку, що соціальний захист як складна багаторівнева система включає в себе таку важливу складову як соціальне забезпечення, яка у взаємодії з двома іншими – соціальним страхуванням та соціальними стандартами й гарантіями – формують її структуру.

Проведений аналіз існуючих наукових підходів до трактування соціального забезпечення у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі дає змогу зробити висновок, що досліджувана категорія розуміється у таких основних значеннях, як «види матеріальних благ та послуг», «форма (спосіб) розподілу частини ВВП», «сукупність суспільних відносин», «сукупність (комплекс) соціально-економічних заходів», «організаційно-правова діяльність держави», «система державних заходів», «надання матеріальної підтримки окремим категоріям громадян», «форма (вид) соціального захисту населення», «форма вираження соціальної політики держави».

Узагальнивши вищезазначені підходи до трактування змісту досліджуваної категорії та врахувавши власне бачення пропонуємо під соціальним забезпеченням розуміти складову системи соціального захисту населення, тобто комплекс соціальних виплат певним категоріям громадян, що здійснюються відповідно до чинного законодавства за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів.

Як видно з рис. 1.9, видами соціального забезпечення є пенсійне забезпечення, соціальна допомога та соціальні послуги. Отже, розглянемо кожен із цих видів в контексті пріоритетності та дієвості. Вважаємо, що основним видом соціального забезпечення є пенсійне забезпечення, що передбачає матеріальне забезпечення осіб пенсійного віку і непрацездатних громадян (інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, осіб, які втратили працездатність внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, а також тих, котрі втратили годувальника) за рахунок загальнодержавних коштів, які акумулюються в бюджетах різних рівнів.

Наступним видом соціального забезпечення є соціальна допомога, практична цінність якої полягає в тому, що кожний громадянин отримує право на матеріальне забезпечення на рівні не нижчому від прожиткового мінімуму, у разі якщо з незалежних від нього причин його середньомісячний дохід не відповідає встановленому законодавством рівню і якщо такий громадянин в силу різних обставин не застрахований в системі ЗОДСС, або якщо тривалість його страхового стажу не дає йому право на отримання соціальних страхових виплат.

Державна соціальна допомога регулюється низкою законів, таких як «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [189], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» [190], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [191], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [192], а також Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [193] та ін.

Проведений аналіз існуючих наукових підходів до трактування соціальної допомоги у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі дає змогу зробити висновок, що досліджувана категорія розуміється у таких основних значеннях, як «сукупність (система) суспільно-правових відносин», «система грошових виплат», «форма (вид) соціального забезпечення», «система заходів», «адресна діяльність» та ін. (Додаток М).

З огляду на вищевикладене, пропонуємо розглядати державну соціальну допомогу як вид соціального забезпечення, який становить грошову виплату (одноразову чи періодичну), що призначається окремим категоріям громадян (малозабезпеченим сім'ям; сім'ям з дітьми; дітям-сиротам; інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам; матерям-героїням; постраждалим громадянам внаслідок техногенної, стихійної, екологічної, соціальної (постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їхніх сімей; особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території держави та районів проведення антитерорис-

тичної операції або військових дій) катастрофи; особам, які не мають права на пенсію) у порядку і розмірах, передбачених чинним законодавством за рахунок коштів бюджетів.

Третім видом соціального забезпечення є соціальні послуги та пільги побутового характеру. Законодавець дає таке визначення «соціальних послуг» (ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [43]): це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою вирішення їхніх життєвих проблем. Відповідно до статті 5 вищезазначеного Закону можуть надаватися такі види соціальних послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, інформаційні, послуги з працевлаштування та інші соціальні послуги.

Ще одна складова системи соціального захисту населення, яка не так часто згадується в наукових публікаціях, – соціальні стандарти й гарантії держави населенню. Законодавчий фундамент формування та застосування державних соціальних стандартів й гарантій в Україні складають ключові правові документи у цій сфері, такі як: Закон України «Про основи національної безпеки України» [196], Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [42], Закон України «Про прожитковий мінімум» [197], а також Постанова КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [198] та ін.

Законодавець дає такі визначення «державних соціальних стандартів» та «державних соціальних гарантій» (ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5.10.2000 р. № 2017-III [42]):

- державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;

- державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри

інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Розбудова ефективної моделі соціальної політики держави є невід'ємною передумовою досягнення високих соціальних стандартів у будь-якій країні, забезпечення належного рівня добробуту її населення та сталості суспільно-економічного життя. З огляду на це соціальні стандарти й гарантії є базовими економічними та політико-правовими інститутами держави, які покликані забезпечувати якісне економічне зростання країн, соціалізацію їхнього розвитку загалом. Особливо значущої ваги пріоритети та завдання підвищення соціальних стандартів і забезпечення соціальних гарантій набувають в Україні як передумови формування високих життєвих стандартів у нашій державі.

На основі узагальнення результатів дослідження ролі та структури національної системи соціального захисту населення визначимо сутність, призначення та структурні елементи фінансового механізму системи соціального захисту населення. Як вважає Л. Баранник, дослідження сутності, структури та специфіки дії фінансового механізму системи соціального захисту населення дасть змогу глибше дослідити процеси, пов'язані з акумуляцією грошових коштів, формуванням фондів фінансових ресурсів та їх перерозподілом на потреби соціального захисту, а також окреслити коло тих фінансових інструментів, що недостатньо сприяють виконанню системи соціального захисту населення своїх функцій [129, с. 208].

Термін «фінансовий механізм системи соціального захисту населення» зустрічається не дуже часто, і лише в окремих працях розкривається його зміст. Проте в його трактуванні різними науковцями існують певні розбіжності. Так, Н. Савченко розглядає фінансовий механізм системи соціального захисту населення під «управлінським кутом зору» і визначає його як «систему управління фінансовими відносинами через сукупність встановлених державою методів, інструментів і важелів з відповідним регулюванням та забезпеченням їх впливу на рівень соціального захисту населення» [131, с. 6].

Водночас у своєму дослідженні Л. Баранник констатує, що називати фінансовий механізм системою не зовсім правильно, адже механізм, на думку науковця, – це внутрішня будова машини, устрою, апарату тощо, що призводить їх у дію, організовує і забезпечує функціонування. У нашому випадку – «запускає в дію» систему соціального захисту населення. Враховуючи цю обставину, науковець пропонує під фінансовим механізмом системи соціального захисту населення розуміти «сукупність способів організації фінансових відносин, що виникають під час формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення умов для нормальної життєдіяльності людей, які потрапили у складні життєві обставини через дію соціальних ризиків» [129, с. 209].

Розглядаючи соціальний захист як складну багаторівневу систему, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, вважаємо, що кожна з цих трьох складових національної системи соціального захисту населення має власний особливий фінансовий механізм реалізації. Відтак функціонування фінансового механізму системи соціального захисту населення в цілому може бути ефективним за умов узгодженої взаємодії фінансових механізмів її складових. Відповідно до найбільш загальних позицій, термін «механізм» означає сукупність складових (деталей) цілого (системи), які, взаємодіючи, служать для передачі та перетворення руху на кожному етапі й забезпечують рух системи у визначеному напрямку [199]. На підставі викладеного, пропонуємо розглядати фінансовий механізм системи соціального захисту населення у широкому і вузькому розумінні. У широкому – це сукупність автономних фінансових механізмів соціального страхування, соціального забезпечення та соціальних стандартів й гарантій, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного і сприяють ефективному його функціонуванню з метою забезпечення сталого розвитку держави та задоволення життєво необхідних потреб кожного громадянина на рівні не нижче прожиткового мінімуму.

Фінансовий механізм системи соціального захисту населення у вузькому розумінні є сукупністю спеціально розроблених, законодавчо закріплених та

визначених соціально-економічною політикою методів, інструментів і важелів акумулювання, перерозподілу та використання фінансових ресурсів з відповідним організаційно-правовим забезпеченням з метою підвищення загального добробуту населення.

Ідеї Н. Савченко та Л. Баранник щодо структурних елементів фінансового механізму системи соціального захисту населення не викликають у нас заперечень. Однак більш ґрунтовно до структуризації фінансового механізму системи соціального захисту населення, на нашу думку, підійшла Л. Баранник, яка, деталізуючи структуру досліджуваного механізму, зазначає, що це «сукупність форм і методів, інструментів і важелів формування та використання фондів фінансових ресурсів з метою захисту населення від соціальних ризиків» [129, с. 216]. Основні структурні елементи фінансового механізму системи соціального захисту населення науковець згрупувала у такі три ланки, як: організаційні форми (органи управління фінансами, правове, нормативне, інформаційне, технічне та кадрове забезпечення), методи (фінансове планування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання та фінансовий контроль і облік) та важелі (фінансові ресурси, фінансові резерви, пільги, стимули, санкції, норми, ліміти, нормативи і квоти) [129, с. 212]. На особливу увагу заслуговує також підхід Н. Савченко. До структурних елементів фінансового механізму системи соціального захисту населення науковець відносить організаційне забезпечення (головні суб'єкти управління – органи законодавчої та виконавчої влади); нормативно-правове регулювання соціально-економічної політики; інформаційне забезпечення; методи, інструменти та важелі [131, с. 6].

Враховуючи різні підходи науковців до структуризації фінансового механізму системи соціального захисту населення, пропонуємо власне бачення його структури (рис. 1.10). Вважаємо, що фінансовий механізм системи соціального захисту населення має такі ж структурні елементи, що властиві і загальному фінансовому механізму. Однак роль кожного елемента у системі соціального захисту населення набуває своєї специфіки, відтак вони відрізняються за ступенем складності та значимості. Як зазначає Л. Баранник, специфічність фінансового механізму системи

соціального захисту населення впливає з того, що система соціального захисту населення є системою грошових відносин та опосередковує процеси руху грошових потоків, які перетворюються на державні та приватногосподарські фінансові ресурси, і використовується для соціального захисту населення внаслідок дії спеціальних фінансових методів [129, с. 209].

У структурі фінансового механізму системи соціального захисту населення виокремлюємо такі елементи: фінансові методи, фінансові інструменти, фінансові важелі та організаційно-правове забезпечення функціонування такого механізму. У науковій і навчальній літературі всі структурні елементи фінансового механізму досить детально описані. Тому зупинимося лише на деяких, використання яких останнім часом набуло особливого значення та резонансу.

Як уже зазначалось, структурним елементом фінансового механізму системи соціального захисту населення є фінансові методи: фінансове планування і прогнозування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, оперативне управління фінансами, фінансовий контроль і аудит.

На стадії планування визначаються фінансові можливості держави та інших суб'єктів господарювання щодо задоволення життєвих потреб усіх членів суспільства на засадах соціальної рівності та справедливості, надання необхідної соціальної допомоги найбільш соціально незахищеним його членам. Фінансове планування застосовується на етапі розроблення бюджетних запитів, складання проекту кошторису витрат на утримання головного (районного) управління, визначення потреби населення певної території у різних видах соціальної допомоги та послуг.

Фінансове прогнозування дає змогу аналізувати тенденції, які складаються в період проведення державної соціально-економічної політики з урахуванням впливу на неї внутрішніх та зовнішніх чинників, і на основі передбачення результатів тих чи інших соціальних процесів (народжуваності, смертності, еміграції, міграції, безробіття) робити обґрунтування розрахунків щодо виділення у перспективі загальних обсягів коштів на потреби відповідних категорій потребувачих. У зв'язку з цим зростає необхідність у регулярному фінансовому моніторингу цих процесів.

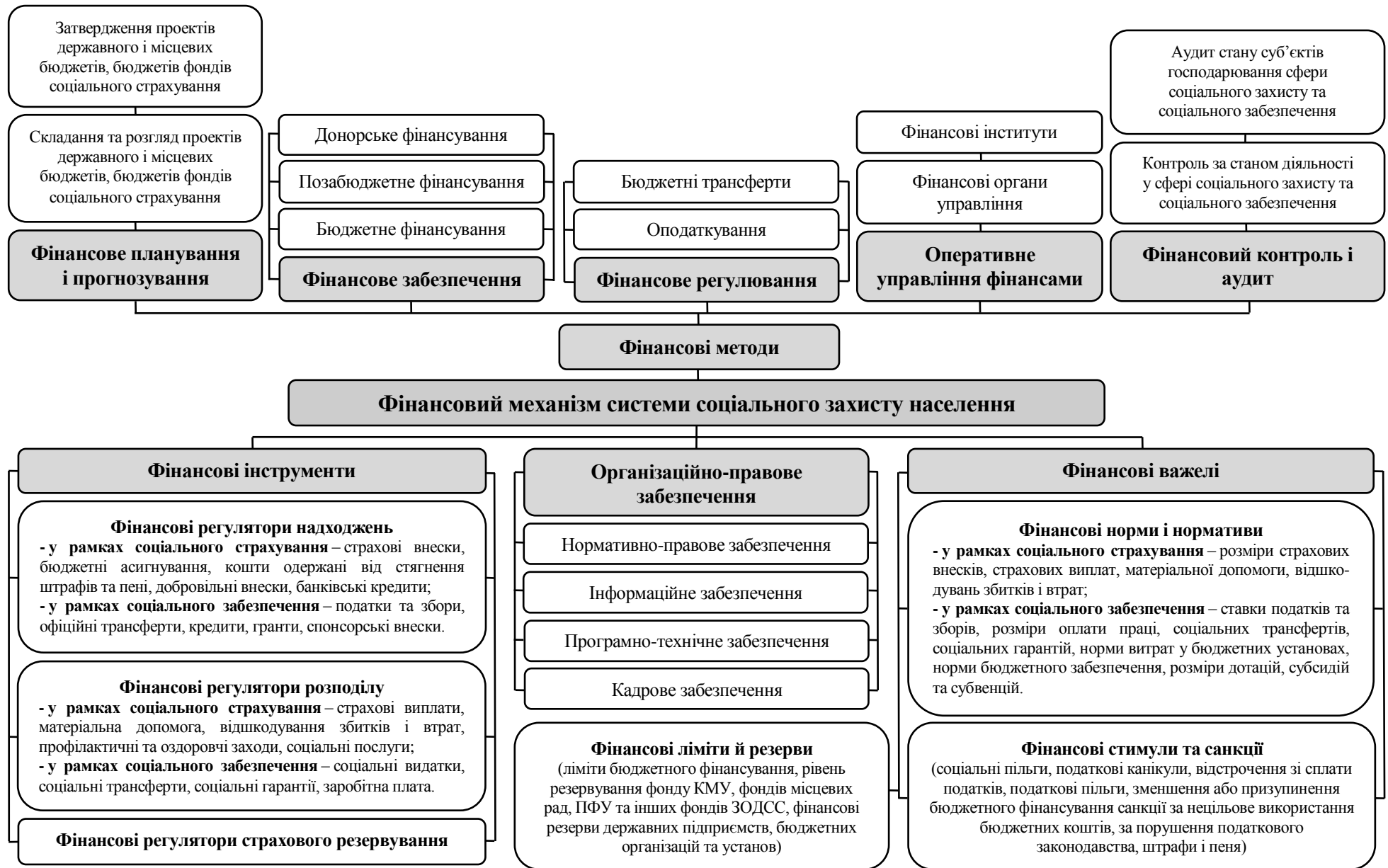

Рис. 1.10. Структура фінансового механізму системи соціального захисту населення*

* складено автором на основі [129; 131; 132].

Ефективність системи та рівень соціального захисту населення залежать від якісного фінансового забезпечення. Загальноприйнятого або найширше вживаного трактування фінансового забезпечення соціального захисту населення в науковій літературі не існує. У рамках сучасних наукових досліджень можна виділити декілька основних підходів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо визначення досліджуваної категорії (Додаток Н): «сукупність цільових грошових фондів», «система грошових відносин розподільчого характеру», «сукупність фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення», «діяльність держави та інших юридичних осіб», «рух фінансових ресурсів», «функція фінансів» та ін.

Спираючись на попередні теоретичні надбання вітчизняних учених і намагаючись їх узагальнити, виходячи із визначення загальнонаукової філософської суті таких категорій, як «метод», «підсистема», «елемент», вважаємо, що фінансове забезпечення соціального захисту населення позиціонується в складі фінансового механізму системи соціального захисту населення як метод, що забезпечує організацію фінансових відносин з формування та використання коштів цільових грошових фондів (бюджетних, позабюджетних (страхових, кредитних), донорських (міжнародних, благодійних, приватних) тощо), спрямованих на забезпечення належного рівня соціального захисту населення, зокрема соціально незахищених верств.

Фінансове забезпечення та фінансове регулювання є узагальнюючими методами фінансового механізму, оскільки включають окремі часткові методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства [200, с. 56]. Вони тісно взаємопов'язані між собою й органічно доповнюють один одного. Фінансове забезпечення реалізується на основі встановленої системи фінансування, що здійснюється у трьох формах: бюджетне, позабюджетне та донорське фінансування, детальну характеристику яких наведено у підрозділі 1.2.

Основним джерелом фінансових ресурсів у соціальному захисті є ВВП, в процесі розподілу та перерозподілу якого формуються різні цільові фонди, які, на наш погляд, доцільно об'єднати у три великі групи: державні централізовані фонди (бюджети усіх рівнів); державні децентралізовані фонди (фонди ЗОДСС);

недержавні соціальні фонди, які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, установ, організацій та окремих громадян (Додаток П).

Вважаємо, що фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується за допомогою його трьох взаємопов'язаних складових: соціального страхування, що базується на формуванні фондів ЗОДСС за рахунок страхових внесків учасників; соціального забезпечення, що передбачає виплату адресних соціальних допомог і надання соціальних послуг за рахунок загальнодержавних коштів, що акумулюються в бюджетах різних рівнів; соціальних стандартів й гарантій держави населенню, які встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

Фінансове забезпечення соціального захисту населення в рамках його складових має свої особливості, які проявляються як у формуванні, так і використанні фінансових ресурсів, а також виокремлюють його від інших видів соціально-економічної діяльності у державі (рис. 1.11).

Враховуючи те, що фінанси є сукупністю розподільно-перерозподільних відносин, то фінансові методи регулювання, по суті, є методами розподілу грошових коштів та здійснюються із використанням нормативного та сальдового методів. В основу сальдового методу покладено такий показник як різниця між надходженнями коштів та їх витратами за певний проміжок часу. В нормативному методі основою є норма – емпірично встановлений показник витрачання того чи іншого фінансового ресурсу.

Основними елементами фінансового регулювання є оподаткування (вилучення частини доходів у юридичних і фізичних осіб до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів) та бюджетні трансферти (передання коштів з одного бюджету до іншого на безоплатних і безповоротних засадах у формі бюджетного субсидіювання чи вилучення бюджетного надлишку: дотації, субвенції, субсидії).

Під оперативним управлінням фінансами пропонуємо розуміти комплекс заходів, що розробляються на основі оперативного аналізу існуючої фінансової ситуації і здійснюються відповідними інституціями згідно з чинним законодавством з метою регулювання, складання та виконання фінансових планів, а також

здійснення дієвого поточного контролю за їх виконанням та своєчасним внесенням необхідних змін.

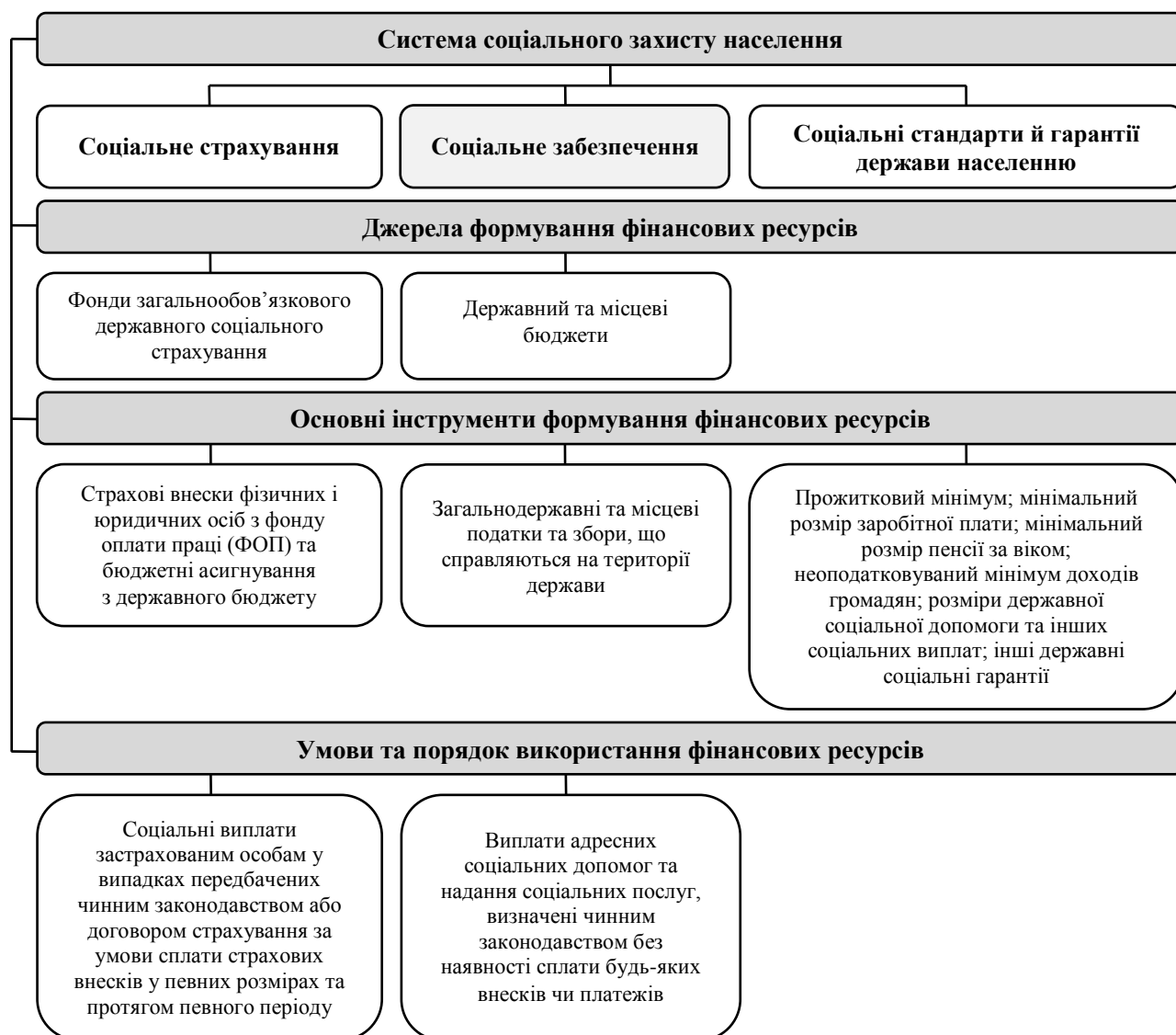

Рис. 1.11. Фінансове забезпечення соціального захисту населення у розрізі його складових*

*складено автором.

Оперативне управління фінансами здійснює безпосередньо фінансовий апарат, який включає фінансові органи управління (Міністерство фінансів України, Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна фінансова інспекція України, Державна аудиторська служба України, Пенсійний фонд України та інші фонди ЗОДСС) і фінансові інститути (Національний банк України, банки і небанківські фінансово-кредитні установи).

Від початку складання фінансових планів до затвердження звітів про їх виконання з метою дотримання чинного фінансово-господарського законодавства у процесі здійснення соціального захисту населення проводиться фінансовий контроль, спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу ВВП, цільового й ефективного використання коштів із відповідних фондів, порівняння фінансових результатів від використання фінансових ресурсів із плановими та виявлення резервів їх збільшення. Як вид фінансового контролю останнім часом активно використовується аудит – незалежний зовнішній фінансовий контроль, що здійснюється Державною аудиторською службою України та аудиторськими фірмами.

Наступним елементом фінансового механізму системи соціального захисту населення є фінансові інструменти. У своїх дослідженнях Н. Савченко виокремлює дві групи інструментів фінансового механізму системи соціального захисту населення – фінансові регулятори надходжень та фінансові регулятори розподілу. До першої групи науковець відносить: у рамках підсистеми соціального забезпечення – податки, збори, офіційні трансферти, кредити та ін.; у рамках підсистеми соціального страхування – страхові внески, бюджетні асигнування, прибуток, кошти, одержані від стягнення штрафів і пені, благодійні внески, банківські кредити та ін. Фінансовими регуляторами розподілу науковець визначає: у рамках підсистеми соціального забезпечення – соціальні видатки, соціальні гарантії, соціальні трансферти, заробітна плата та ін.; у рамках підсистеми соціального страхування – страхові виплати, матеріальна допомога, дотації, відшкодування збитків і витрат, превентивні заходи та ін. [131, с. 9].

Не заперечуючи вагомості цього дослідження, водночас поділяємо точку зору Л. Бабич щодо виокремлення третьої групи інструментів фінансового механізму системи соціального захисту населення – фінансових регуляторів страхового резервування (резерви коштів відповідних фондів для поточних потреб; резерв коштів для покриття дефіциту бюджету ПФУ; резерви страхових коштів для забезпечення фінансової стабільності фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, окрім ПФУ) [132, с. 162].

Фінансові важелі як структурний елемент фінансового механізму системи соціального захисту населення включають фінансові норми і нормативи, фінансові ліміти й резерви, фінансові стимули (пільги) та санкції (див. рис. 1.10).

Важливим елементом фінансових важелів виступають соціальні пільги. Діюча система пільг є фінансово необґрунтованою, значною мірою декларативною, непрозорою і соціально несправедливою. При цьому майже кожна третя особа в країні має статус пільговика, а їхня чисельність помітно зростає вже не з кожним роком, а з кожним місяцем. У зв'язку зі значним підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги у черзі за статусом пільговика стоять не лише пенсіонери, а й відомі політики та бізнесмени. Пільги в Україні надаються за категоріальним принципом, тобто відповідно до належності громадянина до певної пільгової категорії залежно від соціального статусу чи професійної діяльності, визначеної законодавством. Відтак, на відміну від українських громадян, які, отримавши пільговий статус, використовують його незалежно від рівня доходів, громадяни Німеччини та інших економічно розвинених країн з високим рівнем доходів втрачають право користуватися системою пільг.

Реформувати цей напрям соціального захисту населення необхідно, але робити це, на нашу думку, потрібно зважено, поступово відмовляючись від пільг взагалі. Вони мають поступитися місцем соціальній допомозі як одному із основних видів соціального забезпечення населення. Одним із найбільш принципових питань у цьому контексті є питання про перехід від патерналістської до адресної системи соціального захисту населення. Таким чином, створення ефективного фінансового механізму системи соціального захисту населення дасть можливість надавати населенню адресні якісні соціальні послуги та здійснювати виплати законодавчо закріплених соціальних гарантій.

Вважаємо за доцільне виокремити ще один структурний елемент фінансового механізму системи соціального захисту населення – організаційно-правове забезпечення його функціонування, що включає нормативно-правове, програмно-технічне, інформаційне та кадрове забезпечення.

Для ефективного функціонування фінансового механізму необхідним є його відповідне нормативно-правове забезпечення, представлене передусім Конституцією України, кодексами і законами України, указами Президента України, постановами Верховної ради України та Кабінету Міністрів України, наказами та інструкціями Міністерства соціальної політики України, постановами правлінь фондів ЗОДСС та іншими нормативно-правовими документами.

Програмно-технічне забезпечення передбачає забезпечення співробітників органів праці та соціального захисту населення технікою (насамперед, комп'ютерною), бланковою документацією для раціонального забезпечення функціонування облікового, аналітичного та контрольного процесів (здійснення персоніфікованого обліку громадян, формування та ведення різного роду баз даних про громадян, котрі отримали чи мають право отримувати ті чи інші соціальні послуги у сфері соціального захисту).

Інформаційне забезпечення функціонування фінансового механізму системи соціального захисту населення складається з різного роду економічної, фінансової, юридичної, статистичної та іншої інформації.

У зв'язку зі зростанням останніми роками чисельності тих, хто потребує соціального захисту (вимушені переселенці, учасники антитерористичної операції та члени їхніх сімей, а також члени сімей загиблих учасників антитерористичної операції), особливого значення набуває кадрове забезпечення системи соціального захисту населення. Оскільки система соціального захисту населення є розгалуженою мережею інститутів, що виконують різноманітні завдання та функції у цій сфері, звичайно, вона потребує спеціально підготовлених висококваліфікованих фахівців. Згідно з чинним законодавством соціальні служби покликані професійно надавати послуги населенню для вирішення життєво необхідних проблем.

На основі проведеного дослідження вважаємо, що розвиток принципово нових форм фінансових відносин та помітні зміни в соціальній структурі українського суспільства тягнуть за собою ускладнення фінансового механізму. Врахувавши цей факт, головне призначення сучасного фінансового механізму системи соціального захисту населення полягає не лише у створенні реальної

фінансової бази для реалізації соціальних проектів / програм, але й у здійсненні державного регулювання економіки в умовах її реформування.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних основ фінансового забезпечення реалізації соціальної політики держави дало змогу отримати наступні результати.

1. Акцентовано, що ефективна реалізація державної соціальної політики потребує дослідження й узагальнення зарубіжного досвіду щодо її фінансового забезпечення, а також оцінювання можливостей його імплементації у вітчизняних соціоекономічних реаліях. Проаналізовано основні особливості світових моделей соціальної політики, при цьому особливу увагу приділено їх типології за Г. Еспінг-Андерсеном, в основі якої закладені ідеологічні критерії, розміри соціальних виплат та особливості «трьох світів капіталізму добробуту» (ліберальна, консервативно-корпоративна та соціал-демократична). На основі здійсненого аналізу визначено доцільність розбудови соціальної держави в Україні з конкурентоспроможною соціально орієнтованою ринковою економікою, яка виступатиме синтезом консервативно-корпоративної та ліберальної моделей, що дасть змогу вдосконалити вітчизняну модель соціальної політики, перетворивши її на ефективний механізм інвестування в суспільний добробут і розвиток нації.

2. Результати теоретичного аналізу щодо визначення основоположних принципів, яких слід дотримуватись при реалізації державної соціальної політики, засвідчили, що такими принципами є наступні: соціальної справедливості, соціальної солідарності, соціальної безпеки, субсидіарності, індивідуальної соціальної відповідальності, соціального партнерства та адресності.

3. На підставі узагальнення результатів теоретичних досліджень і практичних напрацювань з проблематики фінансового забезпечення реалізації соціальної політики визначена нагальна потреба в окресленні особливостей фінансового забезпечення соціальної сфери як об'єкта державної соціальної

політики, а також виокремлено три основні його форми: бюджетне фінансування на безповоротній основі (кошти бюджетів усіх рівнів); позабюджетне фінансування (самофінансування, кредитування та забезпечення за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування); донорське фінансування (гранти, меценатство, спонсорство, волонтерство).

4. Обґрунтовано, що ефективність системи та рівень соціального захисту населення залежать від якісного фінансового забезпечення як невід'ємного структурного елементу фінансового механізму. Визначено, що фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується за допомогою його трьох взаємопов'язаних складових: соціального страхування, що базується на формуванні фондів ЗОДСС за рахунок страхових внесків учасників; соціального забезпечення, що передбачає виплату адресних соціальних допомог і надання соціальних послуг за рахунок загальнодержавних коштів, що акумулюються в бюджетах різних рівнів; соціальних стандартів й гарантій держави населенню, які встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

5. Систематизація існуючих наукових підходів до трактування сутності фінансового механізму системи соціального захисту населення засвідчила відсутність загальноприйнятого підходу, незважаючи на наявність низки наукових праць відповідного спрямування авторитетних вітчизняних авторів. Запропоновано авторський підхід до визначення досліджуваного поняття як сукупності спеціально розроблених, законодавчо закріплених та визначених соціально-економічною політикою методів, інструментів і важелів акумулювання, перерозподілу та використання фінансових ресурсів з відповідним організаційно-правовим забезпеченням з метою підвищення загального добробуту населення.

Отримані у першому розділі результати дисертаційної роботи, які характеризуються науковою новизною, висвітлені в таких публікаціях автора [64; 202; 204; 206; 208; 209; 210; 211; 212; 213; 214; 215; 216; 218].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Прагматизм бюджетного фінансування соціальної сфери України

Питання про належний рівень бюджетного фінансування соціальної сфери протягом тривалого часу залишається досить актуальним. На сьогоднішній день першочерговою проблемою бюджетного фінансування соціальної сфери як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку України є недостатній рівень фінансування видатків соціального спрямування⁴ з бюджетів різних рівнів. Загострення бюджетної кризи, зумовлене здебільшого неререформованістю галузей соціальної сфери, відсутністю політичної волі та політичного розуміння необхідності поглиблення та завершення соціальної реформи, супроводжувалося нерациональним та соціально невиправданим використанням наявних обмежених фінансових ресурсів. Отже, стало очевидним, що без проведення глибоких структурних реформ у соціальній сфері подальше покращення загальноєкономічної ситуації в країні неможливе.

Цілком очевидним є те, що видатки соціального спрямування займають провідне місце у видатках бюджетів України усіх рівнів, зокрема в основному фінансовому плані нашої держави (Додаток Р.1). Це пов'язано передусім із тим, що галузі соціальної сфери активно впливають на збільшення обсягу ВВП, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, підвищення кваліфікації робочої сили і є одним із важливих факторів зростання ефективності виробництва.

Як видно з рис. 2.1, частки видатків соціального спрямування у зведеному та Державному бюджетах України у 2015 р. були найнижчими за останні п'ять років

⁴ До **видатків соціального спрямування** належать видатки на охорону здоров'я, освіту, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист і соціальне забезпечення (Постанова Кабінету Міністрів України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік» від 13.05.2011 р. № 3358 [219]).

(55,6% та 26,3% відповідно), що значною мірою зумовлено не лише нестабільним соціально-економічним становищем в країні («замороженням» на відповідному рівні соціальних гарантій та допомог в умовах глибокої економічної стагнації та загрози дефолту), а й військово-політичною ситуацією на сході України, внаслідок чого суттєво зросли видатки на національну оборону та захист суверенітету і територіальної цілісності держави. Однак у 2016 р. завдяки економічному зростанню (1,8%) і відповідно зростанню обсягів видатків соціального спрямування у зведеному та Державному бюджетах України (відповідно на 102,4 млрд грн, або 27,1%, та 52,3 млрд грн, або 34,4%), частка таких видатків зросла на 1,9% та 3,5% відповідно.

Рис. 2.1. Динаміка частки видатків соціального спрямування у структурі видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Таким чином, за період 2010–2016 рр. частка видатків соціального спрямування у структурі видатків зведеного та державного бюджетів зменшилась на 6,2% (з 63,7% до 57,5%) та 7,1% (з 36,9% до 29,8%) відповідно, хоча обсяг таких видатків у цих бюджетах за досліджуваний період зріс майже вдвічі.

Крім того, з рис. 2.1 видно, що місцеві бюджети спрямовують у соціальну сферу значно більшу частку видатків, ніж державний бюджет. Це пояснюється структурою витрат місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України. За

період 2010–2016 рр. посилювалась негативна тенденція зниження частки видатків соціального спрямування у структурі видатків місцевих бюджетів на 4,9%, хоча обсяг таких видатків у цих бюджетах за досліджуваний період зріс більш ніж у 2,1 рази, або 147,3 млрд грн. Порівняно з 2015 р. частка цих видатків у місцевих бюджетах у 2016 р. зменшилась на 1,8% і становила 79,7%, що передусім було зумовлено збільшенням можливостей місцевих бюджетів у здійсненні видатків на економічну діяльність, обсяг яких досяг рівня 34,8 млрд грн та склав 10% у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів.

Варто зазначити, що протягом 2010–2016 рр. не спостерігалось й стійкого зростання обсягів видатків соціального спрямування зведеного бюджету України: зниження цього показника порівняно з попереднім роком відбулось у 2014 р., при цьому відхилення становило 16,7 млрд грн, або 5,1% (рис. 2.2).

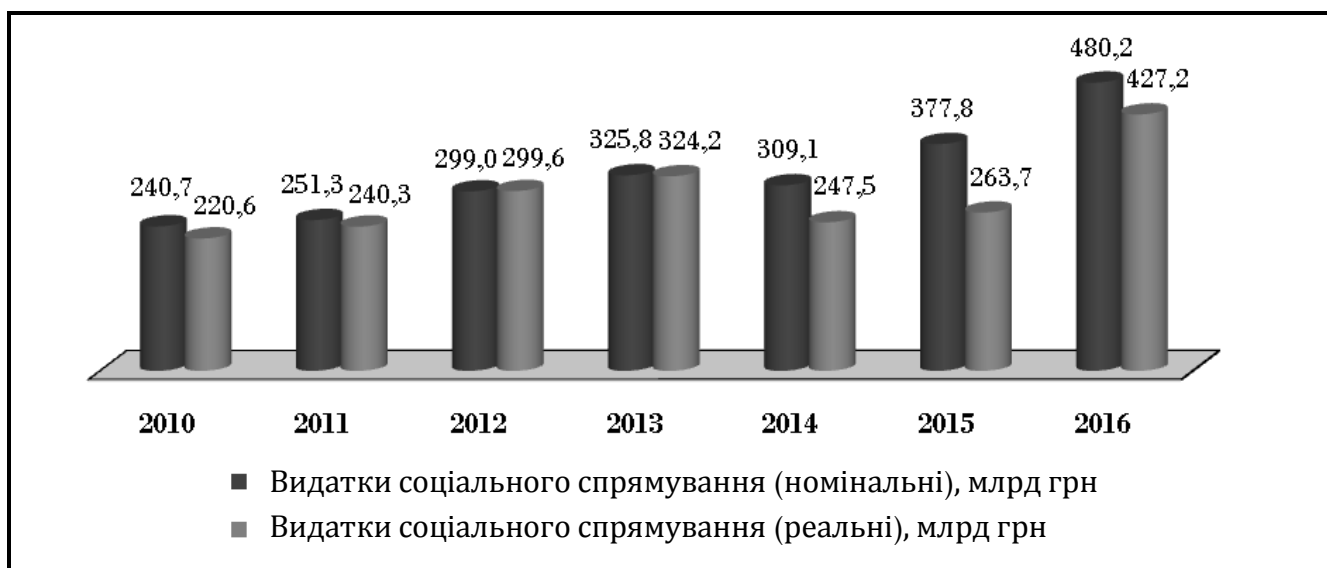

Рис. 2.2. Динаміка обсягів фінансування видатків соціального спрямування зведеного бюджету України в номінальному та реальному вираженні у 2010–2016 рр., млрд грн*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Найбільше зростання темпів приросту видатків соціального спрямування порівняно з попереднім роком спостерігалось у 2015 і 2016 рр. – на 22,2% і 27,1% відповідно. Проте слід мати на увазі, що видатки представлені у номінальному

значенні, тому необхідно враховувати темпи інфляції, які за ці роки були найвищими – 43,3% і 12,4% відповідно. У результаті корегування видатків соціального спрямування на індекси споживчих цін відповідних років підтвердило, що найвищі темпи приросту видатків соціального спрямування порівняно з попереднім роком з урахуванням темпів інфляції спостерігались у 2012 і 2016 рр. – 24,4% і 62% відповідно.

Аналізуючи показник реального фінансування соціальної сфери, слід зазначити, що заплановані видатки були здійснені лише у 2004 р. (109,4% фінансування), у всі наступні роки рівень видатків коливався від 93% (у 2014 р.) до 98,6% (у 2010 р.) від запланованого рівня (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Виконання Державного бюджету України за соціальними видатками
у 2010–2016 рр., %***

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Всього видатків	98,6	93,8	92,7	93,2	93,0	96,2	96,7
з них:							
Охорона здоров'я	96,8	93,5	90,7	91,7	88,8	90,5	97,2
Освіта	94,2	93,2	93,1	92,1	89,2	90,7	90,3
Духовний і фізичний розвиток	95,7	92,4	85,2	92,4	89,3	87,0	97,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	97,6	98,7	97,2	99,1	92,2	99,3	99,6

* складено автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Реальне виконання соціальних статей Державного бюджету України залишається на незадовільному рівні. Найвищі показники виконання річного плану у 2016 р. демонстрували видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, які порівняно з іншими напрямками державних соціальних видатків щороку фінансуються практично у повному обсязі від запланованого (99,6%). Більше 97% виконання річного плану фінансувались видатки на охорону здоров'я (97,2%) та видатки на духовний і фізичний розвиток (97,7%). Найнижчим рівнем фінансування характеризувалися видатки на освіту – 90,3%. Однак, незважаючи на

невисокий рівень виконання видатків на освіту, за позитивне слід відмітити їх зростання у номінальному вираженні – на 4,4 млрд грн.

За період 2010–2016 рр. частка видатків соціального спрямування зведеного бюджету у ВВП коливалася в межах від 19,1% (у 2011 і 2015 рр.) до 22,4% (у 2013 р.) (рис. 2.3). Динаміка цього показника за досліджуваний період указує на його зменшення на 2,1%. Порівняно з 2015 р. частка таких видатків у 2016 р. зросла на 1%, перевищивши позначку в 20%. Аналогічна ситуація склалась з видатками соціального спрямування Державного та місцевих бюджетів України: їх частка у ВВП за останні сім років зменшилась на 1,8% і 0,3% відповідно.

Рис. 2.3. Динаміка частки видатків соціального спрямування зведеного, державного та місцевих бюджетів України у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Таким чином, обсяг видатків соціального спрямування зведеного бюджету України є значно нижчим, ніж відповідний показник у країнах-членах ЄС. Якщо Німеччина, Франція та Швеція витрачають на соціальні виплати до третини ВВП [224], то в Україні аналогічний показник у 2016 р. становив лише 20,1%.

Аналіз динаміки зростання видатків соціального спрямування зведеного бюджету України порівняно з динамікою зростання ВВП за період 2010–2016 рр. виявляє цікаву закономірність (рис. 2.4). Так, з 2011 р. динаміка темпів приросту ВВП набуває форми дуги, де фаза депресії настає у 2013 р. (3,3%), поступово

переходячи у 2014 р. у фазу пожвавлення (7,7%), а у 2015 р. завершується фазою піднесення із приростом ВВП у 26,3%. У 2016 р. темп приросту ВВП знизився на 5,9%, давши початок фазі спаду. На відміну від приросту ВВП, динаміка темпів приросту видатків соціального спрямування зведеного бюджету України за досліджуваний період характеризується двома економічними циклами: фаза депресії спостерігалась у 2011 р. (4,4%) та в 2014 р. (-5,1%) з одночасним піднесенням у 2012 і 2015 рр. (19% і 22,2% відповідно). Лише у 2015 р. видатки соціального спрямування зростали більш-менш синхронно з показниками ВВП, проте найбільшого значення за цей період досягли у 2016 р. Так, приріст видатків соціального спрямування зведеного бюджету України у 2016 р. становив 27,1% проти 22,2% у 2015 р. та 26,4% у 2010 р. Водночас приріст ВВП зменшився на 5,9% – із 26,3% до 20,4%.

Рис. 2.4. Динаміка темпів приросту видатків соціального спрямування зведеного бюджету України порівняно з ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Макрофінансова нестабільність, затяжна політична криза, продовження військових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей та інші геополітичні виклики, зниження рівня життя населення, зростання рівня безробіття прямо чи опосередковано впливають на структуру державних соціальних видатків (рис. 2.5).

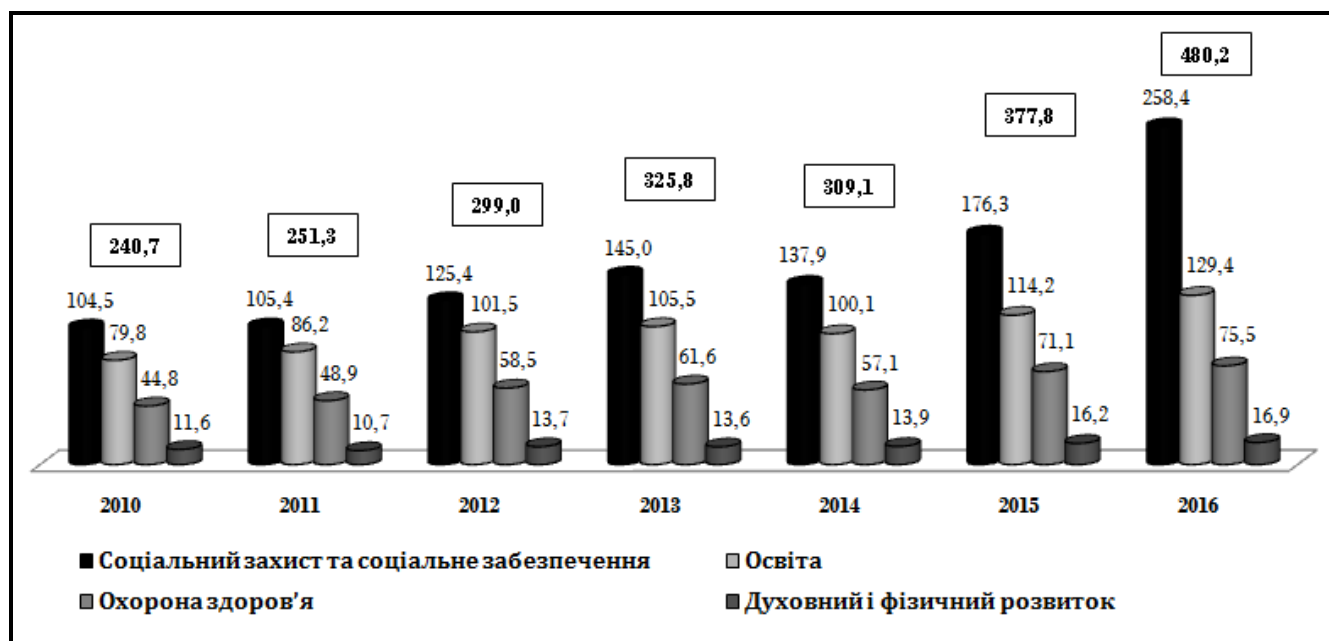

Рис. 2.5. Динаміка структури видатків соціального спрямування зведеного бюджету України у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Розподіл фінансових повноважень за видами видатків соціального спрямування здійснюється між бюджетами різних рівнів нерівномірно. Загалом, видатки соціального спрямування у 2016 р. на 57,5% покривалися за рахунок коштів місцевих бюджетів і відповідно на 42,5% за рахунок коштів Державного бюджету України (рис. 2.6). За період 2010–2016 рр. співвідношення видатків соціального спрямування державного та місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України змінювалось в сторону збільшення частки видатків місцевих бюджетів, поступово підвищуючись з 53,4% проти 46,6% до 57,5% проти 42,5%, при цьому найбільшого значення досягло у 2014 р. – 59,7% проти 40,3%. Це зумовлено проведенням бюджетної децентралізації, яка передбачала передачу на регіональний і місцевий рівень видатків на здійснення окремих соціальних заходів та фінансування закладів соціально-культурної сфери.

Зокрема, за складовими видатків на соціальну сферу фінансування за період 2010–2016 рр. здійснювалось згідно з розподілом, наведеним на рис. 2.7. Проведені розрахунки свідчать про дотримання принципу субсидіарності щодо фінансування

цих видатків, тобто наближення державних послуг безпосередньо до кінцевого споживача, адже основне фінансування здійснюється з місцевих бюджетів, за винятком видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, фінансування яких сконцентроване переважно у Державному бюджеті України (середнє значення за досліджуваний період – 60%). Це цілком природно, адже власне прерогативою держави є забезпечення основних державних гарантій для окремих верств населення (пенсіонерів, людей з інвалідністю, безробітних та ін.).

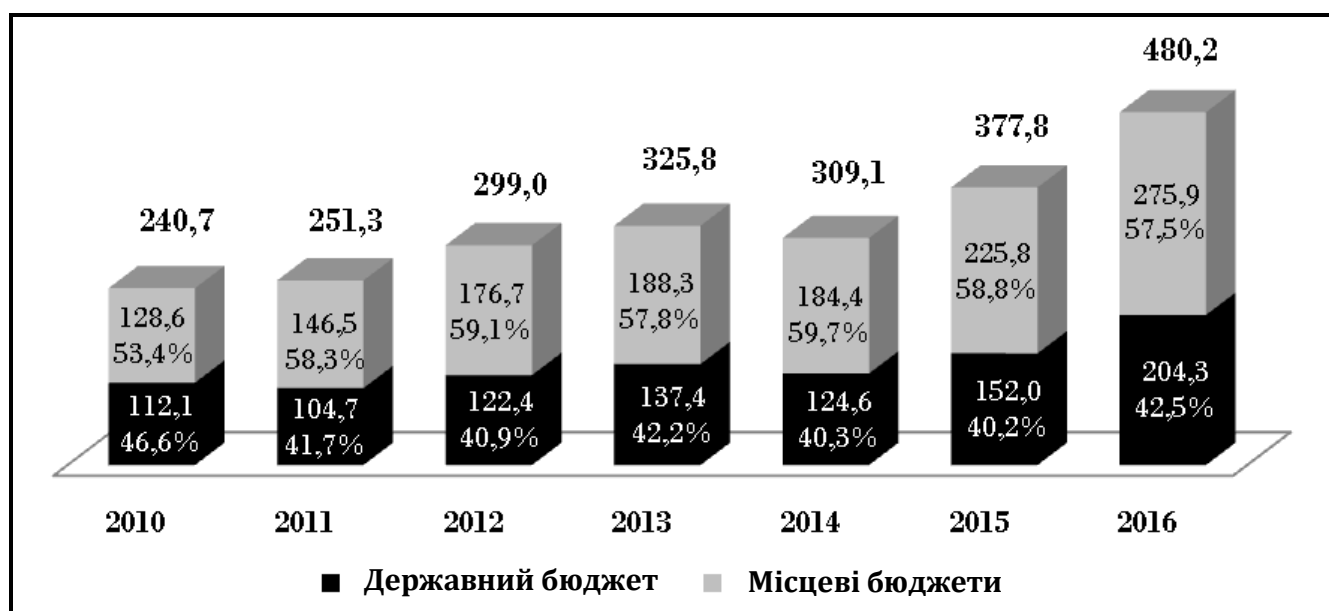

Рис. 2.6. Динаміка співвідношення видатків соціального спрямування державного та місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Як відомо, найбільшою видатковою статтею Державного бюджету України є стаття «Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення», яка за обсягом фінансування випереджає такі видаткові статті, як: «Загальнодержавні функції», «Громадський порядок, безпека та судова влада», «Оборона», «Освіта», «Економічна діяльність», «Охорона здоров'я» та ін. (рис. 2.8). Так, співвідношення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення до вищеперерахованих видаткових статей Державного бюджету України у 2016 р. становило 1:0,78; 1:0,47; 1:0,39; 1:0,23; 1:0,21 та 1:0,08 відповідно. Тобто, на кожен гривню, що спрямована

на фінансування соціального захисту і соціального забезпечення, припадає, наприклад, 23 коп. та 8 коп., спрямованих на фінансування освіти та охорони здоров'я відповідно. У 2015 р. таке співвідношення становило 1:0,99; 1:0,53; 1:0,5; 1:0,29; 1:0,36 та 1:0,11 відповідно.

Рис. 2.7. Динаміка частки соціальних видатків державного та місцевих бюджетів у галузевому розрізі в соціальних видатках зведеного бюджету України у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

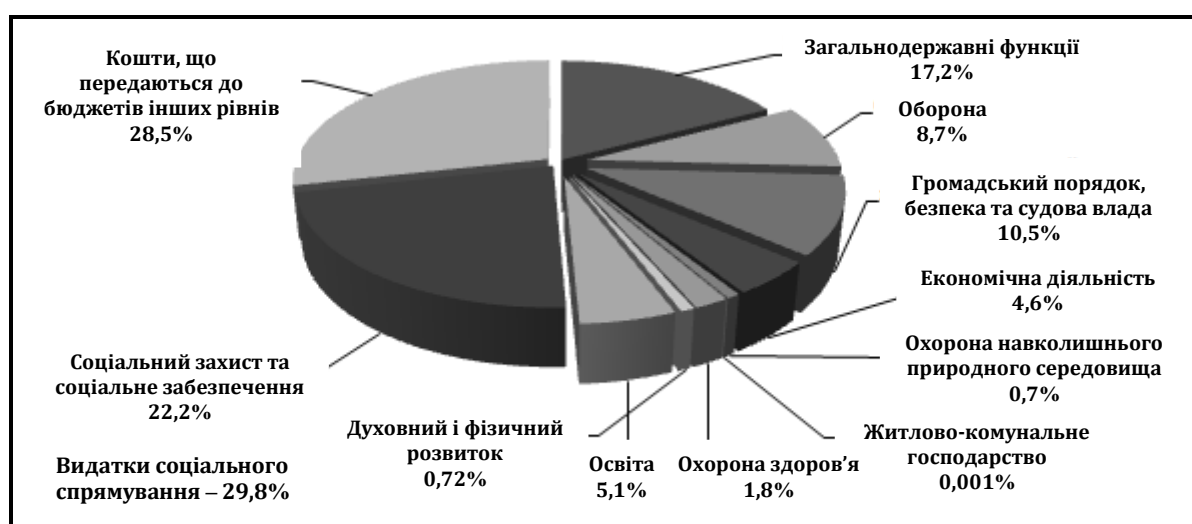

Рис. 2.8. Структура видатків Державного бюджету України в 2016 р. у розрізі функціональної класифікації, %*

* побудовано автором за даними Рахункової палати України [221].

Аналізуючи стан бюджетного фінансування соціального захисту населення у 2010–2016 рр., спостерігаємо зростання його обсягу на 153,9 млрд грн, або більш ніж у 2,5 рази, з 104,5 млрд грн у 2010 р. до 258,4 млрд грн у 2016 р. (див. рис. 2.5). Слід зазначити, що в досліджуваній період не спостерігалось стійкого зростання обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення: зниження цього показника порівняно з попереднім роком відбувалось у 2014 р., при цьому відхилення становило 7,1 млрд грн, або 4,9%. У період 2010–2013 рр. відбувалося зростання обсягу фінансування соціального захисту до рівня 145 млрд грн, що свідчить про зростання пріоритетності соціальних видатків зведеного бюджету з метою покращення матеріального становища населення, вирішення основних соціальних проблем та підтверджує тезу про соціальну спрямованість бюджетної політики держави. Вже в наступному 2014 р. видатки зведеного бюджету України на дану статтю скоротились до 137,9 млрд грн, що зумовлено політичними подіями в Україні на протязі цього року, а саме анексією Автономної Республіки Крим та військовими діями в окремих районах Донецької та Луганської областей. Отже, фінансування соціального захисту населення на цих територіях не проводиться. Загальний обсяг фінансування соціального захисту населення за період 2015–2016 рр. перевищив аналогічний показник попередніх трьох років майже на 6,5%. Порівняно з 2015 р. видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2016 р. зросли на 82,1 млрд грн, або 46,6%, при цьому їх частка у структурі видатків зведеного бюджету України збільшилась на 5%, що є рекордним показником.

За даними Євростату, в таких європейських країнах, як Данія, Італія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швейцарія та Швеція, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2016 р. становили близько 40% загальних державних видатків [224]. В Україні аналогічний показник досягнув рівня таких країн, як Ісландія та Кіпр, перевищивши позначку в 30% (у 2014 р. – 26,4%; у 2015 р. – 25,9%).

Цікавим є показник обсягу видатків Державного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення відносно ВВП. Графічно результати такого порівняння показано на рис. 2.9. За цим показником обсяг видатків на

соціальний захист та соціальне забезпечення у 2010 і 2016 рр. був найбільшим за весь період, який охоплює даний аналіз. Так, у 2010 р. видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили 6,4% ВВП, або 22,8% усіх видатків Державного бюджету України.

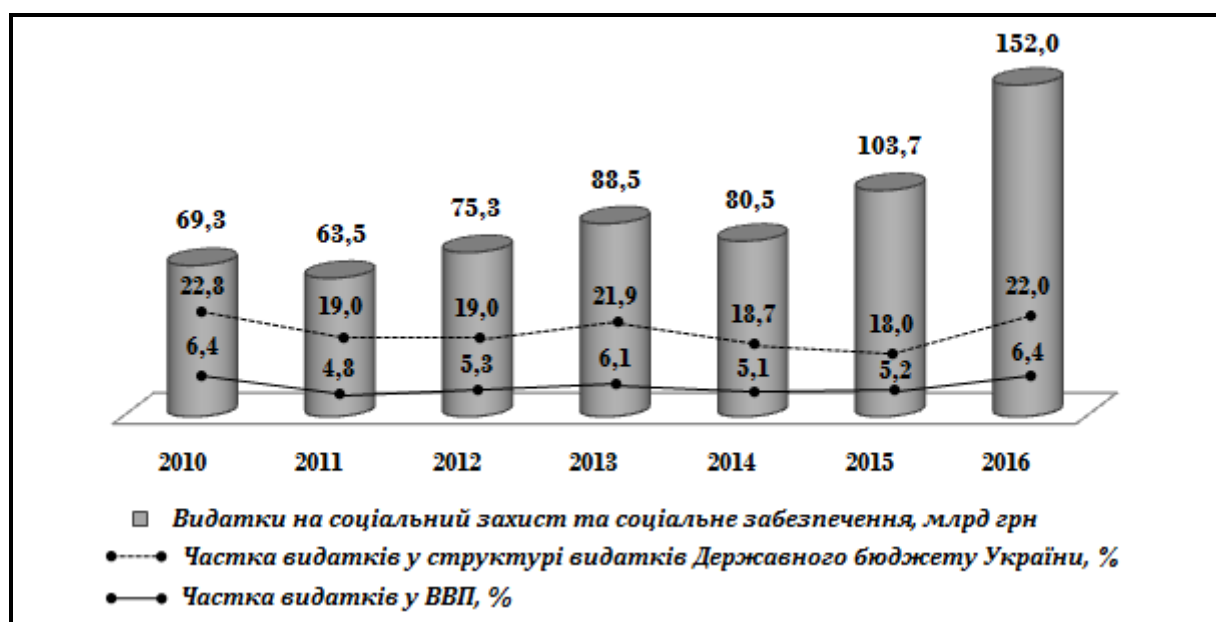

Рис. 2.9. Динаміка частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі видатків Державного бюджету України та у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

У 2011 р. бюджетна політика уряду, спрямована на регіональне економічне зростання та збільшення фінансової самодостатності місцевих бюджетів, призвела до збільшення видатків на надання трансфертів місцевим бюджетам (на 17,1 млрд грн, або 22%) та видатків на економічну діяльність (на 8,7 млрд грн, або 24,3%), а, отже, до скорочення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення до 19% від усіх видатків Державного бюджету України, що становило 4,8% ВВП. В умовах нестабільності світової економіки та погіршення зовнішньої кон'юнктури бюджетна політика уряду в 2012 р. була спрямована на підтримку та розвиток економіки (видатки на економічну діяльність збільшились на 4,6 млрд грн, або 10,3%), а також на підготовку та успішне проведення фінальної частини чемпіонату

Європи 2012 р. з футболу (6,4 млрд грн). Однак пріоритет надавався видаткам на поточні трансфери органам державного управління інших рівнів, виплату пенсій і допомог та виплату заробітної плати з нарахуваннями, на які було спрямовано 67,2% коштів Державного бюджету України, або 245,9 млрд грн. Як наслідок, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли на 0,4% порівняно з 2011 р. і становили 5,3% ВВП, але їх частка в загальних обсягах видатків Державного бюджету України залишилася незмінною – 19% (Додаток Р.2).

У 2013 р. уряд України визначив своїм пріоритетом інноваційно-інвестиційний розвиток, не забуваючи про підвищення стандартів життя і добробуту своїх громадян. Так, порівняно з 2012 р. видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення збільшились на 13,2 млрд грн, або 17,5%, таким чином, зросли на 0,8% і становили 6,1% ВВП, або 21,9% усіх видатків Державного бюджету України. 2014 рік став роком суттєвих змін політичної системи, соціально-економічних потрясінь та єдності українського народу у боротьбі з російським окупантом за свою державність. Бюджетна політика цього року була спрямована на зниження податкового навантаження, підтримку галузей оборонної промисловості, утримання на економічно безпечному рівні бюджетного дефіциту та рівня державного боргу. Порівняно з 2013 р. більше коштів було спрямовано на оборону, а також громадський порядок, безпеку і судову владу – відповідно на 12,5 млрд грн, або 84,4%, та 5,4 млрд грн, або 13,8%, що зумовлено проведенням невідкладних заходів із забезпечення національної безпеки, антитерористичної операції, інших спеціальних заходів і забезпечення правопорядку на державному кордоні. Наслідком цього є скорочення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення майже на 8 млрд грн, або 9%, що, таким чином, призвело до зниження частки таких видатків у структурі видатків Державного бюджету України та у ВВП на 3,2% і 1% – до 18,7% і 5,1% відповідно.

У 2015 р. продовжувалась подібна негативна тенденція, але уряду вдалось частково її покращити. Вимушене зростання видатків на загальнодержавні функції та оборону на 37,3 млрд грн, або 56,7%, та 24,6 млрд грн, або в 1,9 рази (у т. ч. на забезпечення діяльності Збройних Сил України, підготовку військ, розвиток

озброєння і військової техніки – на 21,3 млрд грн, або в 3,5 рази) відповідно, не вплинули на збільшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на 23,1 млрд грн, або 28,7%. Частка таких видатків у структурі всіх видатків Державного бюджету України хоча і зменшилась на 0,7%, але щодо ВВП зросла на 0,1%, становивши 5,2%. У зв'язку із продовженням військових дій на сході України у 2016 р. обсяг фінансування таких видаткових статей Державного бюджету України, як «Загальнодержавні функції», «Громадський порядок, безпека та судова влада», «Оборона» надалі зростав – на 14,5%, 31,3% і 14,1% відповідно. Проте порівняно з 2015 р. видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2016 р. збільшились на 48,3 млрд грн, або 46,6%, таким чином, зросли на 1,2% ВВП і досягли рівня 2010 р. (6,4% ВВП), або 22,2% усіх видатків державного бюджету.

Таке «вимушене» зростання державних соціальних видатків за період 2014–2016 рр. спричинене зростанням обсягів видатків на фінансування виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за бюджетними програмами, покриття дефіциту коштів ПФУ, наданням щомісячної адресної допомоги громадянам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, та відшкодуванням витрат, пов'язаних з їх тимчасовим проживанням, а також людей з інвалідністю у санаторіях. Отже, значне збільшення обсягу фінансування на соціальний захист та соціальне забезпечення зумовлено політикою уряду, що спрямована на підвищення соціальних стандартів життя громадян, а відповідно збільшення обсягу їх доходів та захисту доходів від знецінення. За рахунок підвищення соціальних стандартів, а відповідно платоспроможності громадян очікується, що це стимулюватиме внутрішній попит, який має бути чинником економічного росту.

Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення – це делеговані повноваження органів місцевого самоврядування. Слід зауважити, що в останні роки роль місцевих бюджетів у фінансуванні соціального захисту та соціального забезпечення зросла, про що свідчить зростання частки видатків місцевих бюджетів у структурі видатків зведеного бюджету України на цю функцію на 3,4% – з 9,3% у 2010 р. до 12,7% у 2016 р.

Згідно з результатами дослідження, проведеного групою науковців Каунаського технологічного університету, виокремлено п'ять кластерів соціальної моделі ЄС [225, с. 86] (Додаток Р.3). Існує суттєва відмінність у структурі та обсягах державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що залежить від регіону Європейського континенту та рівня економічного розвитку країни. За даними Євростату, частка таких видатків у ВВП в 2016 р. коливалась по країнах-членах ЄС від 9,6% в Ірландії до 25,6% у Фінляндії. Більше 20% ВВП на соціальний захист та соціальне забезпечення витрачали Бельгія (20,2%), Греція (20,5%), Швеція (20,9%), Італія (21,5%), Австрія (21,7%), Данія (23,6%) та Франція (24,6%) [224]. В Україні аналогічний показник у 2016 р. становив лише 8,9% ВВП.

В Україні у 2016 р. видатки держави на соціальний захист та соціальне забезпечення одного жителя країни становили 6 041 грн, або майже 251 дол. США (24,1 грн /дол.). Для порівняння: у 2015 р. – 4 108 грн, або 188 дол. США (21,84 грн /дол.), у 2010 р. – 2 274 грн, або 286 дол. США (7,94 грн /дол.) [220].

Дослідження структури державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрізі функціональної класифікації дає підстави констатувати, що найбільша частка таких видатків припадала на статтю «Old age» (у середньому в ЄС – 10,3% ВВП). При цьому найбільші витрати державного сектору на «старість» у 2016 р. спостерігались в Греції (15,7% ВВП), найнижчі – в Ірландії (2,4% ВВП). Більше 13% ВВП на соціальний захист людей похилого віку витрачали Австрія (13,1%), Фінляндія (13,4%), Франція (13,6%) та Італія (13,8%). В Україні за період 2010–2016 рр. спостерігаємо збільшення обсягу фінансування видатків на соціальний захист пенсіонерів більш ніж у 2,2 рази, з 64,1 млрд грн до 142,6 млрд грн, що пояснюється передусім зростанням частки людей пенсійного віку в загальній структурі населення України (рис. 2.10). Вражаючим є той факт, що у 2016 р. видатки Державного бюджету України на соціальний захист пенсіонерів становили 6% ВВП, тоді як сумарні видатки на соціальний захист – 6,4% ВВП.

Фінансування видатків на соціальний захист людей похилого віку в країнах-членах ЄС здійснюється таким чином: за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів та фондів соціального страхування (переважна більшість країн-

членів ЄС; сюди відносимо і Україну); виключно за рахунок коштів центрального уряду (Австрія); за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (Данія і Швеція, в яких коефіцієнт децентралізації державного фінансування пенсійного забезпечення становить 31,7% і 85,2% відповідно); виключно за рахунок коштів фондів соціального страхування (Німеччина і Швейцарія) [226, с. 77].

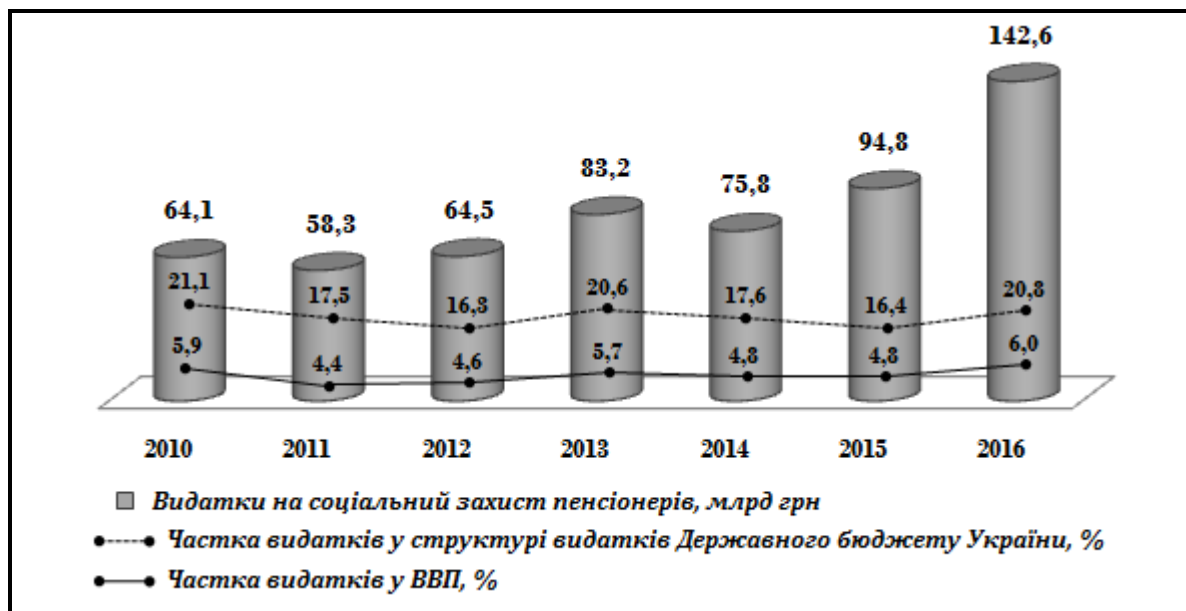

Рис. 2.10. Динаміка частки видатків на соціальний захист пенсіонерів у структурі видатків Державного бюджету України та у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Частка витрат на охорону здоров'я та допомогу особам, які втратили працездатність, в країнах-членах ЄС у 2016 р. варіювалась від 0,2% ВВП у Болгарії до 4,8% ВВП в Данії (у середньому в ЄС – 2,8% ВВП, в Україні – 0,6% ВВП). Ці витрати практично вдвічі перевищували витрати на допомогу по безробіттю (варіювались від 0,1% ВВП у Болгарії та Румунії до 2,7% ВВП в Данії та Фінляндії, в Україні – 0,002% ВВП) та допомогу у зв'язку із втратою годувальника (варіювалась від 0,1% ВВП у Великій Британії, Данії, Естонії, Люксембурзі, Нідерландах та Румунії до 2,8% ВВП в Італії, в Україні – 0,001% ВВП).

Фінансування видатків на соціальний захист безробітних в країнах-членах ЄС здійснюється таким чином: триканальна система державного фінансування (переважна більшість країн-членів ЄС; сюди відносимо і Україну); виключно за

рахунок коштів центрального уряду (Велика Британія, Ісландія, Норвегія, Швеція); за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (Австрія, Данія); виключно за рахунок коштів фондів соціального страхування (Бельгія, Італія) [226, с. 77].

Частка соціальних витрат на допомогу сім'ям, дітям і молоді в країнах-членах ЄС у 2016 р. коливалась від 0,6% ВВП у Греції та Іспанії до 4,6% ВВП в Данії (у середньому в ЄС – 1,7% ВВП, в Україні – 0,002% ВВП). Державні витрати на цю функцію виключно на центральному рівні здійснюються в Австрії, Греції, Ірландії та Нідерландах. Найбільш децентралізоване фінансування таких витрат спостерігається в Польщі, Франції, Хорватії та Швеції. Однак Франція та Італія здійснюють фінансування соціального захисту дітей та сім'ї за активної участі та вагової частки фінансування фондів соціального страхування [226, с. 77].

Щодо фінансування інших галузей соціальної сфери, то спостерігається істотне перевищення видаткових повноважень місцевих бюджетів (див. рис. 2.7). Динамічне зростання окреслених розривів у процесі фінансування охорони здоров'я та освіти передусім зумовлено бюджетною децентралізацією з притаманним їй перерозподілом видаткових функцій між центром і територіями країни.

Другим за обсягом та питомою вагою напрямом видатків соціального блоку зведеного бюджету України є видатки на освіту. Аналізуючи динаміку цих видатків, слід наголосити на негативній тенденції щодо зниження їх частки у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП. Так, протягом 2010–2016 рр. частка видатків на освіту зменшилася на 5,6% (із 21,1% до 15,5%) та 2% (із 7,4% до 5,4%) відповідно, хоча обсяг їх фінансування зріс на 49,6 млрд грн, або майже 63%, – із 79,8 до 129,4 млрд грн (рис. 2.11). Порівняно з 2015 р. видатки на освіту у 2016 р. зросли на 15,2 млрд грн, або 13,3%, при цьому їх частка у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП зменшилась на 1,3% і 0,4% відповідно.

На державному рівні переважно фінансується вища освіта, видатки на яку відповідно до загальної тенденції збільшилися з 78,97% у 2010 р. до 91,53% у 2016 р. (Додаток Р.4). Частково з Державного бюджету України виділяються кошти на функціонування післядипломної освіти, відносна величина яких за

досліджуваний період коливалася в межах від 1,63% у 2010 р. до 2,02% у 2011 р. загальної суми видатків на освіту. Стосовно загальної середньої освіти передбачено лише фінансування спеціалізованих шкіл державної власності та загальноосвітніх шкіл соціальної спрямованості. За період 2010–2016 рр. посилювалась негативна тенденція зниження частки видатків на загальну середню освіту у структурі видатків Державного бюджету України на освіту на 0,3% – з 0,9% (понад 260 млн грн) до 0,6% (майже 200 млн грн). Водночас прерогативою держави є фінансове забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень і розробок у сфері освіти, що характеризується зростаючою динамікою з 1,2% у 2010 р. до 2,3% у 2016 р. Видатки на професійно-технічну, загальну середню, дошкільну і позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми є незначними, оскільки за чинним бюджетним законодавством майже повністю передані на місцевий рівень управління. Наприклад, частка видатків на професійно-технічну освіту у структурі видатків Державного бюджету України на освіту у 2011 р. порівняно з 2010 р. зменшилась більше ніж у 3,7 рази – з 14,34% до 3,82%, а вже у 2015 і 2016 рр. – склала мізерні 0,4%.

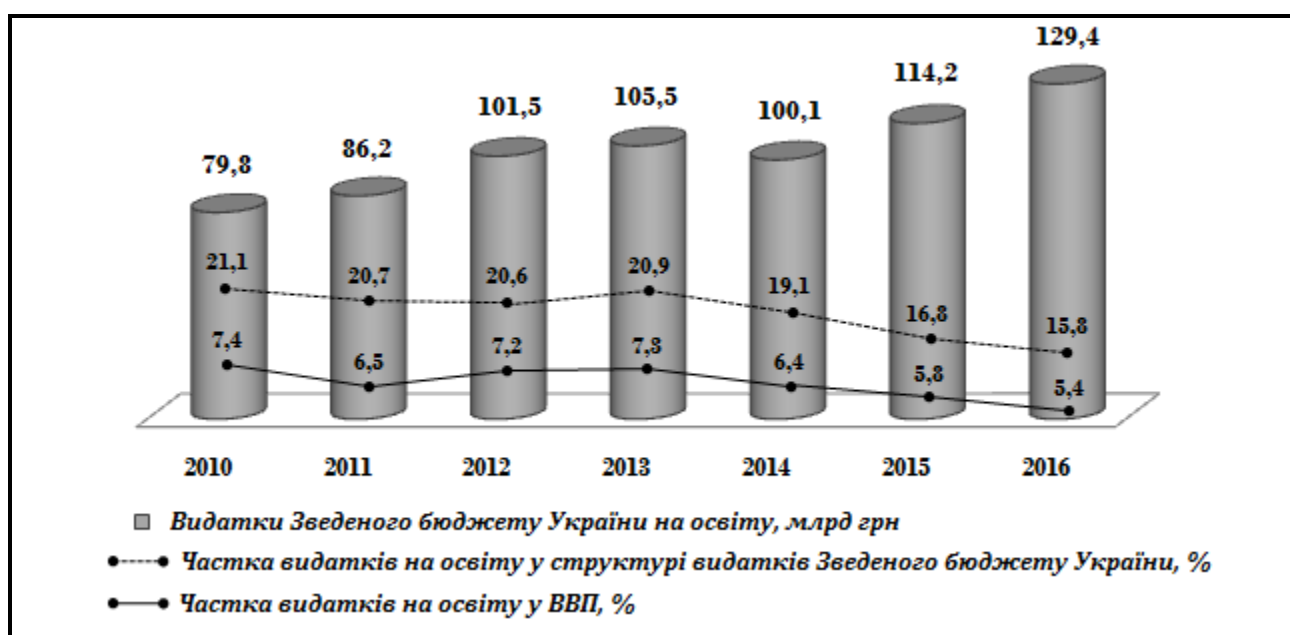

Рис. 2.11. Динаміка частки видатків на освіту у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Зокрема, одним із сучасних підходів до фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні є запровадження освітньої субвенції. Із прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII [227] у державі змінився принцип фінансування загальноосвітніх навчальних закладів. Відтепер фінансове забезпечення всіх українських шкіл здійснюється за принципом надання освітньої субвенції, що передається з державного бюджету до обласних, районних бюджетів, бюджетів міст обласного значення (а також Києва) та бюджетів об'єднаних територіальних громад. У 2016 р. освітня субвенція профінансована у сумі 44,5 млрд грн, що на 0,4 млрд грн, або 0,9% більше порівняно з попереднім роком.

Закон України «Про освіту» [228] чітко визначає відсоток ВВП на освіту. Відповідно до статті 61 цього Закону, держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі не менше 10% ВВП. Сьогодні досить складно назвати точні цифри рівня фінансування освіти, однак усім зрозуміло, що наша держава не виконує цієї соціальної гарантії. Так, у 2016 р. на освіту із зведеного бюджету України витрачено 5,4% від ВВП проти 5,8% у 2015 р. та 7,4% у 2010 р.

В Україні у 2016 р. видатки держави на освіту одного жителя країни становили 3 027 грн, або майже 126 дол. США (24,1 грн /дол.). Для порівняння: у 2015 р. – 2 660 грн, або 122 дол. США (21,84 грн /дол.), у 2010 р. – 1 736 грн, або 219 дол. США (7,94 грн /дол.) [220].

Щодо галузі охорони здоров'я, то її стан також залишається на незадовільному рівні, що здебільшого є результатом недостатнього фінансування галузі. За період 2010–2016 рр. частка видатків на охорону здоров'я у структурі видатків зведеного бюджету та у ВВП зменшилась на 2,9% (із 11,9% до 9%) та 0,9% (із 4,1% до 3,2%) відповідно, хоча обсяг їх фінансування зріс на 30,7 млрд грн, або майже 69%, – із 44,8 до 75,5 млрд грн (рис. 2.12). Порівняно з 2015 р. видатки на охорону здоров'я у 2016 р. зросли на 4,4 млрд грн, або 6,2%, при цьому їх частка у структурі видатків зведеного бюджету та у ВВП зменшилась на 1,5% та 0,4% відповідно.

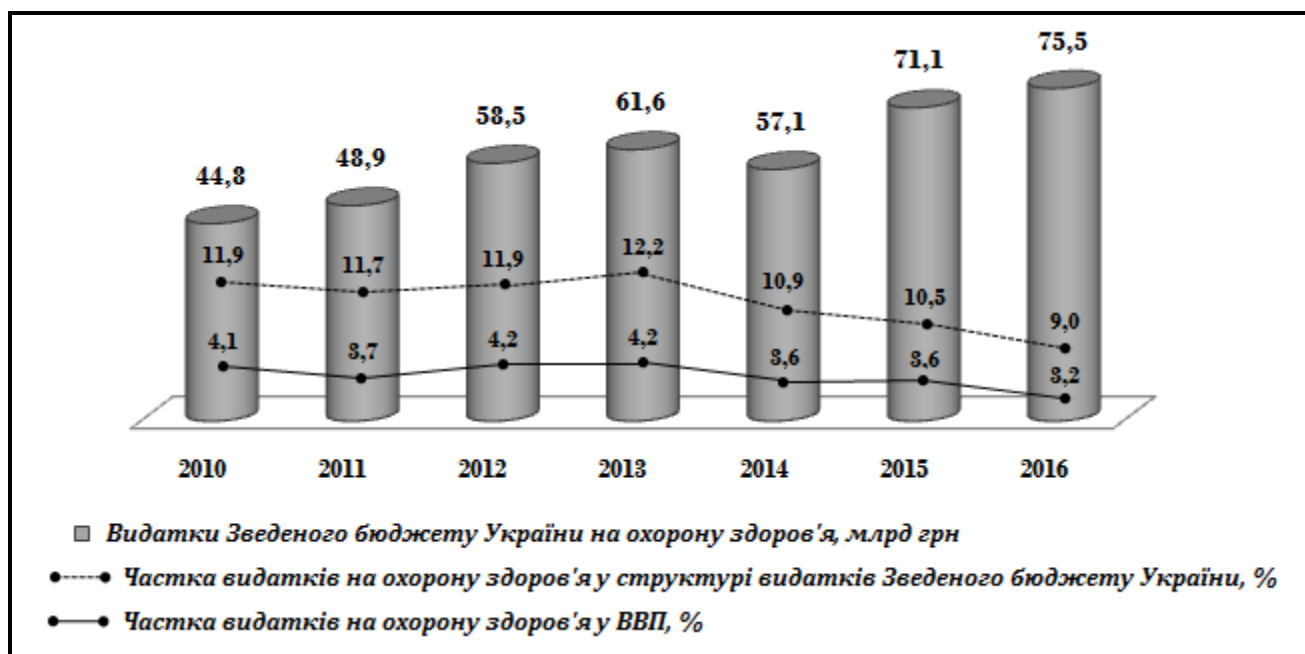

Рис. 2.12. Динаміка частки видатків на охорону здоров'я у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Та цього й досі не вистачає для надання мінімального набору послуг українцям. За світовими дослідженнями, необхідність у первинній допомозі є найбільшою, дещо менша потреба у спеціалізованій медичній допомозі й найменша – у високоспеціалізованій. В європейських країнах на менш витратну первинну допомогу припадає 80–90% загального обсягу фінансових ресурсів. В Україні ж спостерігається зовсім інша ситуація: 80% коштів зведеного бюджету припадає на стаціонарну допомогу, 15% – на амбулаторно-поліклінічну допомогу, а на первинну залишається лише 5% [90, с. 35].

На фінансування субвенцій для забезпечення видатків установ медичної сфери, які належать до повноважень місцевих бюджетів, у 2016 р. було спрямовано 44,4 млрд грн, що на 1,8 млрд грн, або 3,9% менше порівняно з попереднім роком.

Що стосується структури видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я (рис. 2.13), то протягом 2010–2016 рр. найбільша частка бюджетних коштів спрямовувалась на фінансування лікарень та санаторно-курортних закладів (у середньому 47,6%, із 38,2% у 2016 р. до 53,2% у 2013 р.) та іншої діяльності у

сфері охорони здоров'я (в середньому 27,4%, із 16,9% у 2010 р. до 41,8% у 2015 р.), дещо менша – на фінансування санаторно-профілактичних та протиепідемічних заходів і закладів (у середньому 13,8%, із 8,3% у 2013 р. до 23,3% у 2010 р.), найменша – на утримання поліклінік, амбулаторій, швидкої і невідкладної допомоги (у середньому 8,2%, із 5,9% у 2014 і 2015 рр. до 12,7% у 2013 р.) та фінансування фундаментальних та прикладних досліджень і розробок у сфері охорони здоров'я (у середньому 3,1%, із 2,6% у 2013 р. до 3,6% у 2015 р.).

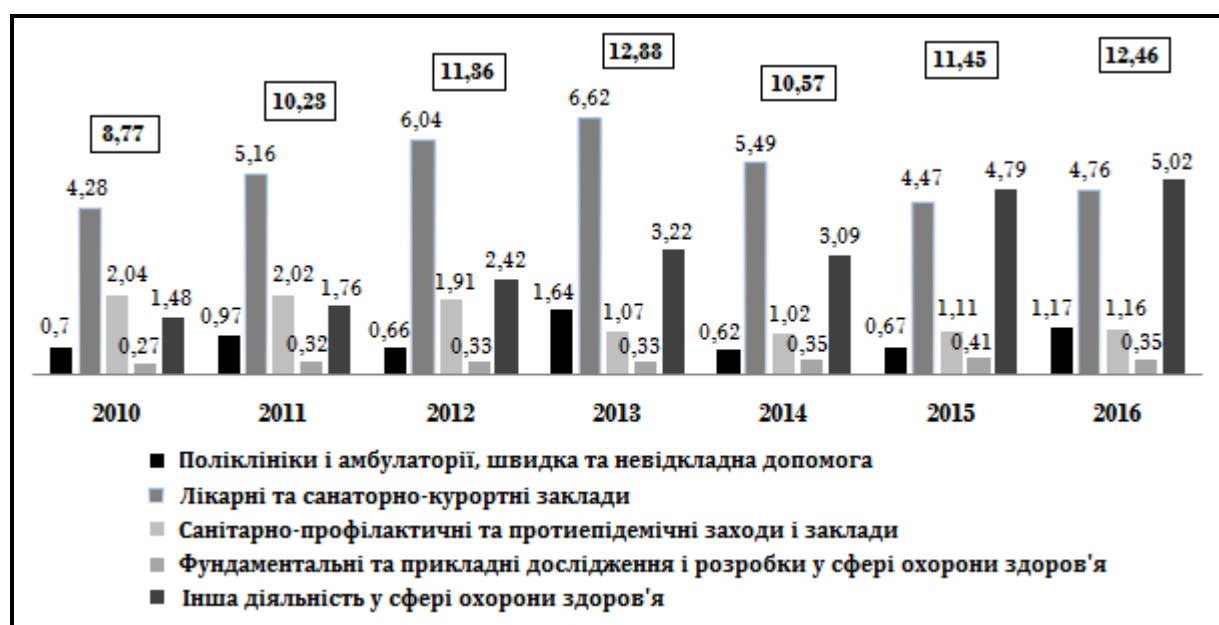

Рис. 2.13. Динаміка складу видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

За законодавством України про охорону здоров'я (стаття 12) ця галузь, як і освіта, має забезпечуватися бюджетними асигнуваннями в розмірі не менше 10% ВВП [229]. Однак, незважаючи на збільшення загальних обсягів видатків бюджетів України на охорону здоров'я, частка таких видатків у відсотках до ВВП постійно знижується. Так, у 2016 р. вона становила 3,2% проти 3,6% у 2015 р. та 4,1% у 2010 р. (Додаток Р.5). Цей показник залишається нижчим порівняно з країнами-членами ЄС та не забезпечує на 100% потребу вітчизняної галузі охорони здоров'я

у фінансових ресурсах. Унаслідок цього погіршується якість медичних послуг та зменшується їх доступність у першу чергу для малозабезпечених верств населення.

За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 2016 р. в Україні видатки держави на охорону здоров'я одного жителя країни становили 1 764 грн, або 73 дол. США (24,1 грн /дол.), тоді як у розвинутих європейських країнах цей показник становив 1 546 дол. США, а в середньому по світу – 478 дол. США [230]. Для порівняння: у 2015 р. – 1 654 грн, або 76 дол. США (21,84 грн /дол.), у 2010 р. – 974 грн, або майже 123 дол. США (7,94 грн /дол.).

Що стосується духовного та фізичного розвитку, то на сьогодні для більшості закладів, організацій і навіть підприємств культури та спорту державної і комунальної власності головним джерелом фінансових надходжень залишаються бюджетні кошти. Це робить процес функціонування духовного та фізичного розвитку в Україні доволі вразливим до фінансових труднощів держави. Заклади культури та спорту знаходяться в критичному стані, витрати на них у 2016 р. становили: з державного бюджету – 0,7%, з місцевих бюджетів – 3,4% проти 1,1% і 3,5% у 2015 р. та 1,7% і 4,2% у 2010 р. відповідно.

Ігнорування державою необхідності підтримки культурної сфери призводить до деморалізації суспільства та зростання злочинності. У 2016 р. з усіх джерел фінансування фізичної культури та спорту на одну особу припадало 395 грн (16 дол. США), а з державного бюджету – лише 116 грн (5 дол. США) (Додаток Р.6). Ці суми є мізерними, особливо якщо зважати на те, що основні фонди палаців спорту майже повністю амортизовані та підлягають капітальному ремонту, а державних стадіонів майже не залишилось. Однак спостерігалися деякі позитивні зрушення у цій сфері. Так, у 2015 р. стадіон «Арена Львів» вийшов на стан беззбитковості, погасивши 2,5 млн грн боргів та втричі збільшив свої доходи.

За період 2010–2016 рр. частка видатків на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП зменшилась на 1,1% (із 3,1% до 2%) та 0,3% (із 1% до 0,7%) відповідно, хоча обсяг їх фінансування зріс на 5,3 млрд грн, або майже 46%, – із 11,6 до 16,9 млрд грн (рис. 2.14). Порівняно з 2015 р. видатки на духовний та фізичний розвиток у 2016 р. зросли на 0,7 млрд грн, або 4,3%,

при цьому їх частка у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП зменшилась на 0,4% і 0,1% відповідно. Як бачимо, обсяги бюджетного фінансування духовного та фізичного розвитку зростають з року в рік, хоча й залишаються скромними за європейськими мірками, їх частково нівелювала інфляція.

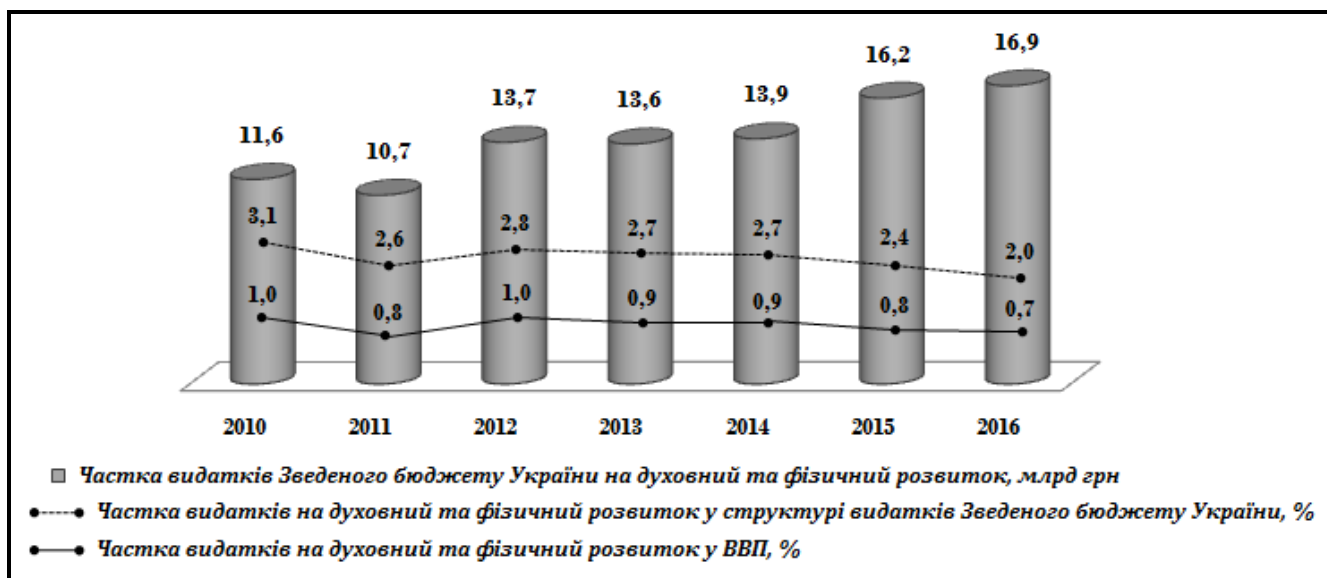

Рис. 2.14. Динаміка частки видатків на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків зведеного бюджету України та у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Аналіз структури видатків Державного бюджету України на духовний та фізичний розвиток за 2010–2016 рр. показує (рис. 2.15), що чільне місце займають видатки на фізичну культуру і спорт (із 28,4% у 2016 р. до 55,1% у 2015 р.), культуру та мистецтво (із 26,7% у 2010 р. до 41,5% у 2013 р.). Частка видатків на засоби масової інформації у структурі видатків на духовний та фізичний розвиток за досліджуваний період коливалась від 16,6% у 2014 р. до 29,8% у 2016 р. Порівняно з 2015 р. частка таких видатків у 2016 р. зросла на 77,7%.

Очевидно, що недофінансування вищевказаних галузей соціальної сфери негативно позначається на якості освітніх, медичних, культурних та інших соціальних послуг, призводить до комерціалізації закладів вищої освіти, погіршення медичного обслуговування населення, закриття державних спортивних шкіл, театрів, музеїв, бібліотек та інших культурно-освітніх установ, відпливу

висококваліфікованих працівників та науковців за кордон, зниження інтелектуального потенціалу українського суспільства.

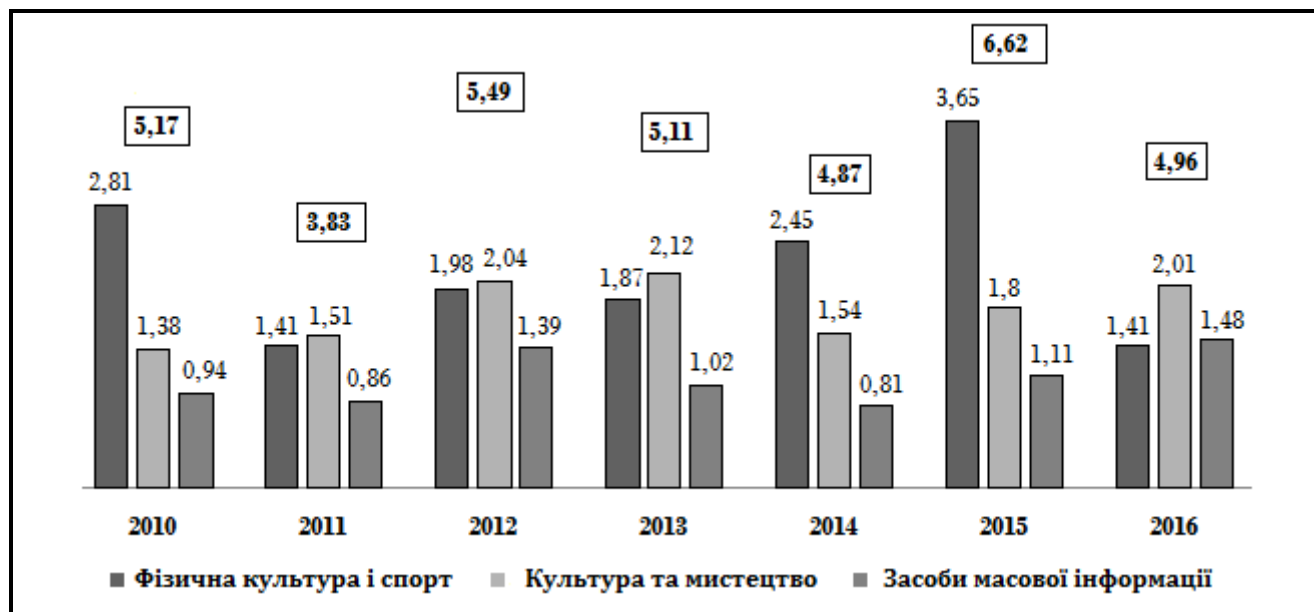

Рис. 2.15. Динаміка складу видатків Державного бюджету України на духовний та фізичний розвиток у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [220].

Таким чином, проведена комплексна оцінка стану бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні за період 2010–2016 рр. дала змогу виявити загальні тенденції його розвитку: 1) видатки соціального спрямування займали домінуючу частку у структурі видаткової частини бюджетів усіх рівнів: зведеного (від 63,7% у 2010 р. до 57,5% у 2016 р.), державного (від 36,9% у 2010 р. до 29,8% у 2016 р.) та місцевих бюджетів (від 84,6% у 2010 р. до 79,7% у 2016 р.); 2) співвідношення між соціальними видатками з державного і місцевих бюджетів, а також рівень централізації бюджету засвідчили значну роль державної бюджетної політики в розвитку соціальної сфери на місцевому рівні (від 53,4% у 2010 р. до 57,5% у 2016 р.); 3) фінансування видатків соціального спрямування (крім видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, на які припадає понад 45% сукупного обсягу) здійснювалось за залишковим принципом з одночасним щорічним зниженням їх частки як у видатках бюджетів усіх рівнів, так і у ВВП; 4) держава не забезпечувала належні (у розмірі не менше 10% ВВП) бюджетні асигнування на

освіту (від 7,4% ВВП у 2010 р. до 5,4% ВВП у 2016 р.) та охорону здоров'я (від 4,1% ВВП у 2010 р. до 3,2% ВВП у 2016 р); 5) реальне виконання соціальних статей бюджетів не відповідало запланованому обсягу, водночас найнижчі показники виконання річного плану демонстрували видатки на освіту (майже 92%).

Позитивна динаміка бюджетного фінансування соціальної сфери, а саме істотне збільшення обсягів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток не вирішує всі нагальні проблеми, оскільки попри значний обсяг соціальних видатків якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби соціально незахищених верств населення не задовольняються достатньою мірою. До того ж стійке зростання абсолютних обсягів видатків соціального спрямування за досліджуваний період у 2 рази, або на 239,5 млрд грн, було досягнуто за рахунок дії інфляційних чинників і тому не мало позитивного впливу на добробут населення.

Водночас зауважимо, що перманентне зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення за рахунок як коштів державного бюджету, так і місцевих бюджетів, викликає у населення споживацькі настрої та не спонукає їх до забезпечення якісного рівня життя за рахунок власної праці. Зазначене підтверджує О. Снісаренко: «...упродовж тривалого часу головний акцент робиться на підвищенні соціальних трансфертів ... що неминуче руйнує мотивацію активної поведінки на ринку праці. Через це соціальні трансферти називають непродуктивними видатками» [231, с. 302].

Цілком погоджуємося з твердженням І. Чугунова про те, що «незважаючи на різні позиції щодо рівня видатків соціального спрямування, не викликає сумнівів те, що високий рівень соціального забезпечення населення неможливий у бідній країні, тому єдиною передумовою його підвищення є реалізація стратегії прискореного економічного зростання, яка не виключає збереження наявного рівня соціальної підтримки й навіть її збільшення за умов оптимізації структури соціальних видатків щодо забезпечення їх пріоритетного спрямування на розвиток людини» [232, с. 5–6].

2.2. Аналіз фінансового забезпечення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні

Серед усіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування саме пенсійне страхування охоплює найбільшу кількість одержувачів страхових виплат, що вимагає мобілізації відповідних фінансових ресурсів. При цьому забезпечення заробленого людиною за період трудової діяльності рівня соціальних благ шляхом перерозподілу їх у просторі та часі покладено на органи Пенсійного фонду України (ПФУ).

Відповідно до статті 71 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003 р. № 1058-IV [44] бюджет ПФУ – це план утворення і використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених цим законом.

Порівняльний аналіз співвідношення доходів і видатків бюджету ПФУ за період 2010–2016 рр. наочно свідчить про закріплення позитивної тенденції щодо зниження диспропорцій між видатками фонду та його доходами (рис. 2.16): у 2010 р. цей показник становив 4,3%, у 2011 р. – рекордні 6,6%, у 2012 р. – 5%. Наявний дефіцит впродовж цих трьох років негативно вплинув на фінансовий стан солідарного рівня системи пенсійного забезпечення та засвідчив неспроможність ПФУ виконувати пенсійні зобов'язання самостійно. Проте в 2013 р. у пенсійній системі відбулися позитивні зміни: перевищення перших над другими становило 0,08%, або 200 млн грн, які хоч і незначні, але важливі для подолання негативних тенденцій, адже послідовно трансформують їх у позитивні. Однак уже в 2014–2015 рр. зростання диспропорцій між видатками фонду та його доходами не перевищувало 1% (0,66% і 0,34% відповідно). Така тенденція пов'язана не тільки з демографічною ситуацією в країні, а й з недостатнім рівнем розвитку економіки, наявністю в її структурі значного за обсягами тіньового сектору (близько 35% ВВП), а також анексією Російською Федерацією Криму і військовими діями в окремих районах Донецької та Луганської областей.

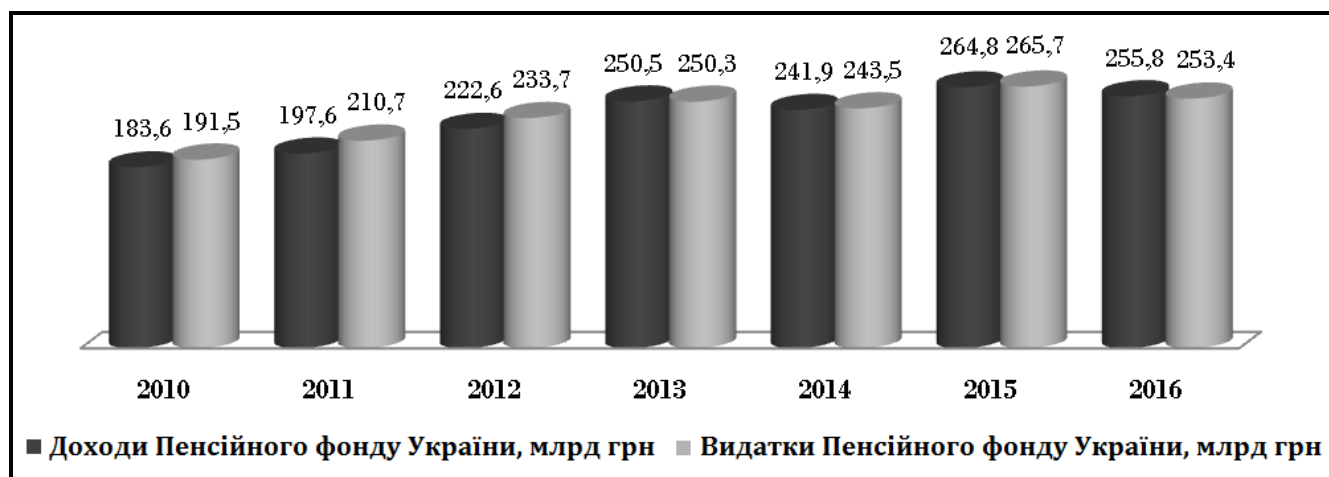

Рис. 2.16. Динаміка доходів та видатків бюджету Пенсійного фонду України у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [233].

У 2016 р. вдруге за останнє десятиріччя спостерігалось перевищення доходів над видатками, а саме на 2,4 млрд грн, або 0,95%. Це передусім зумовлено перевиконанням плану власних надходжень (на 1,7 млрд грн) та економією видатків внаслідок припинення безпідставних пенсійних виплат внутрішньо переміщеним особам (13,5 млрд грн). За рахунок перевиконання та економії склався додатковий фінансовий ресурс у сумі 15,2 млрд грн. Ці кошти були спрямовані на авансове фінансування пенсій січня 2017 р. – 10,4 млрд грн (68,4%); погашення позик попередніх бюджетних періодів – 2,4 млрд грн (15,8%); вилучення коштів з бюджету ПФУ для перерозподілу видатків Державного бюджету України – 2,4 млрд грн (15,8%). І, як результат, вперше за останні дев'ять років не залучалась позика з Єдиного казначейського рахунку, а також було зменшено плановий дефіцит коштів ПФУ та відповідні видатки Державного бюджету України на його покриття на 2,4 млрд грн.

Чинна пенсійна система України є платоспроможною лише за умови фінансової підтримки з боку держави. Субсидування дефіциту бюджету ПФУ є найбільшим і постійно зростаючим напрямом витрачання коштів Державного бюджету України. При цьому близько третини всіх пенсійних виплат проводиться за рахунок державних коштів. Це призводить до відволікання бюджетних коштів від інших потреб держави (фінансування економічної діяльності, охорони здоров'я,

культури, освіти й науки, національної безпеки і оборони країни у воєнний час) та спрямування їх на споживання (виплату пенсій та соціальних допомог). Отже, окремі бюджетні програми недоотримують необхідні кошти, оскільки тягар пенсійних зобов'язань перекладається на бюджет держави. Так, впродовж 2010–2016 рр. видатки Державного бюджету України на фінансування пенсійних програм зросли більш ніж у 2,2 рази, або 78,5 млрд грн, – до рівня 142,6 млрд грн (рис. 2.17). Питома вага цих видатків у структурі усіх видатків Державного бюджету України за досліджуваний період коливалася в межах від 16,3% (у 2012 р.) до 21,1% (у 2010 р.), середнє значення становило 18,6%. Порівняно з 2015 р. питома вага таких видатків у 2016 р. збільшилась на 4,4%, що в кінцевому результаті зумовило виникнення дефіциту бюджету країни в розмірі 3% ВВП.

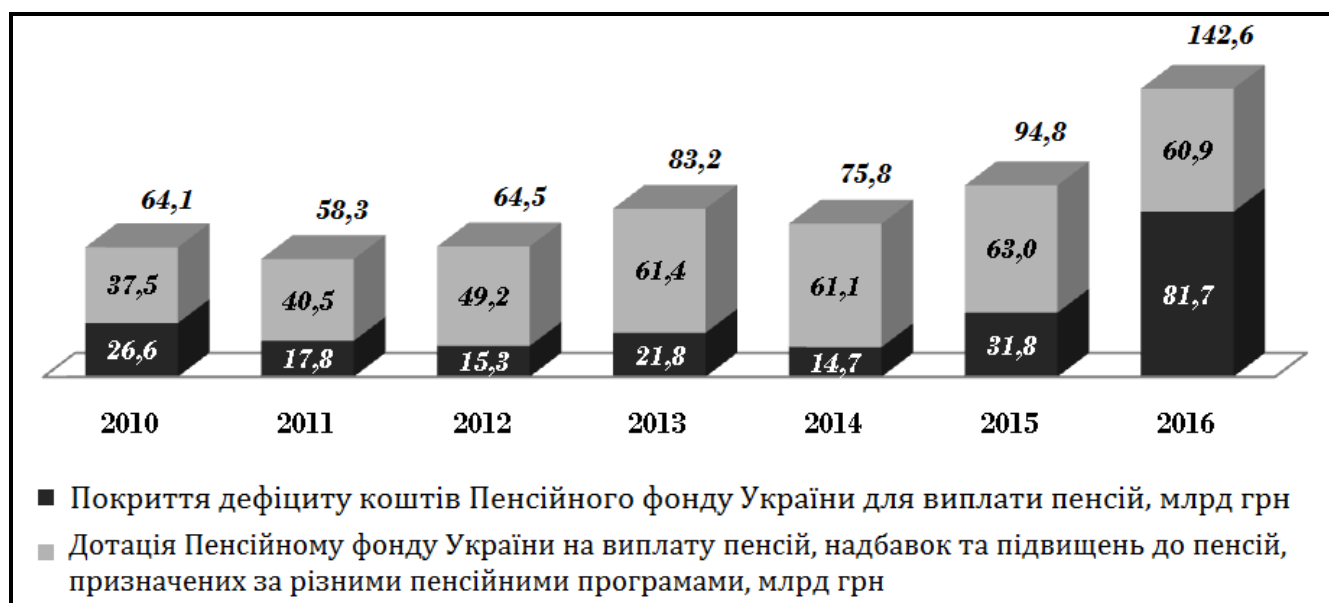

Рис. 2.17. Структура та обсяг видатків Державного бюджету України на потреби Пенсійного фонду України у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [233].

Динаміка видатків на покриття дефіциту коштів ПФУ, питома вага яких у структурі усіх видатків Державного бюджету України коливалася в межах від 3,4% (у 2014 р.) до 11,9% (у 2016 р.), наочно свідчить про суттєве зростання обсягів бюджетної підтримки ПФУ. За досліджуваний період такі видатки зросли більш ніж у 3 рази, або 55,1 млрд грн, – до рекордного рівня 81,7 млрд грн. Значне зростання дефіциту коштів ПФУ у 2016 р. урядовці пояснюють зниженням ставки

єдиного соціального внеску (ЄСВ) майже удвічі, а саме з середнього значення 40% до фіксованої ставки 22%, внаслідок чого бюджет поніс втрати у сумі 96,4 млрд грн. За інших обставин профіцит бюджету становив би 14,7 млрд грн. На жаль, зниження ставки ЄСВ не привело ні до значної легалізації «тіньової» зайнятості, ні до скорочення заборгованості із платежів до Фонду. Так, у 2016 р. загальна сума заборгованості перед ПФУ становила 18 904,8 млн грн (на 1 625,3 млн грн, або 9,4% більше порівняно з попереднім роком), з яких заборгованість зі сплати ЄСВ становила 7 562,5 млн грн (40%), заборгованість по фінансових санкціях та пені – 500,5 млн грн (2,6%) [233]. Отже, однією із головних причин незбалансованості бюджету ПФУ є незадовільний фінансовий стан підприємств реального сектору економіки, які з низки причин (надмірне податкове навантаження, нестабільна економічна ситуація в країні) не в змозі позбутися накопиченої заборгованості та зростаючих сум фінансових санкцій. Тому необхідно послабити податкове навантаження на малий і середній бізнес, а також посилити контроль і відповідальність за дотриманням законодавства про оплату праці та сплату страхових внесків.

Ще однією причиною незбалансованості бюджету ПФУ є невідповідність підвищення державних соціальних гарантій сучасним реаліям соціально-економічного розвитку. Так, темп зростання середнього розміру пенсії в окремі періоди перевищував темп приросту заробітної плати. Пік такого перевищення припав на 2013 р. – на 9,1%, або більш ніж у 2,1 рази (рис. 2.18). Загальноприйнятним показником рівня пенсій є коефіцієнт заміщення, який розраховується як співвідношення середнього розміру пенсії до середньої заробітної плати. Відповідно до норм Міжнародної організації праці він має становити не менше 55%. В Україні цей показник є значно нижчим, при цьому зберігається тенденція до щорічного його зниження. Як бачимо, чинна система пенсійного забезпечення не здатна захистити громадян пенсійного віку від бідності та забезпечити їм адекватне заміщення пенсією заробітку, втраченого ними у зв'язку із старістю. Внаслідок цього пенсійною системою за принципом солідарності поколінь не задоволені як платники пенсійних внесків, так і більшість одержувачів пенсійних виплат.

Рис. 2.18. Динаміка середньомісячної заробітної плати і середньомісячного розміру пенсії у 2010–2016 рр., грн*

* побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [233].

Варто зауважити, що розмір встановленої на 1 січня 2017 р. середньої пенсії за офіційним курсом Національного банку України (НБУ) [234] на цю дату становив \$67, що вдвічі менше, ніж в Білорусі, у 3,5 рази менше, ніж в Естонії. Середньостатистичний польський пенсіонер отримує в 6,2 разів вищу пенсію, ніж український. При цьому розмір середньої пенсії в Україні становив лише 37,9% від середньої заробітної плати (4 482,35 грн). В інших країнах цей показник значно вищий. Так, у Греції коефіцієнт заміщення встановлений на рівні 96%, у Великій Британії – 90%, в Люксембурзі – 87%, в Австрії – 77%, в Данії – 66%, в Японії – 60%, у Фінляндії – 59%, у Польщі – 58%, у Франції – 52%, в США – 50%, в Німеччині – 47%, в Білорусі – 42% [235] (рис. 2.19).

Коригування процесів подальшого проведення пенсійної реформи доцільно здійснювати, виходячи з ґрунтовного аналізу динаміки та структури видаткової частини бюджету ПФУ з одночасним урахуванням набутого досвіду, досвіду провідних країн світу і сучасного соціально-економічного становища України (Додаток С.1).

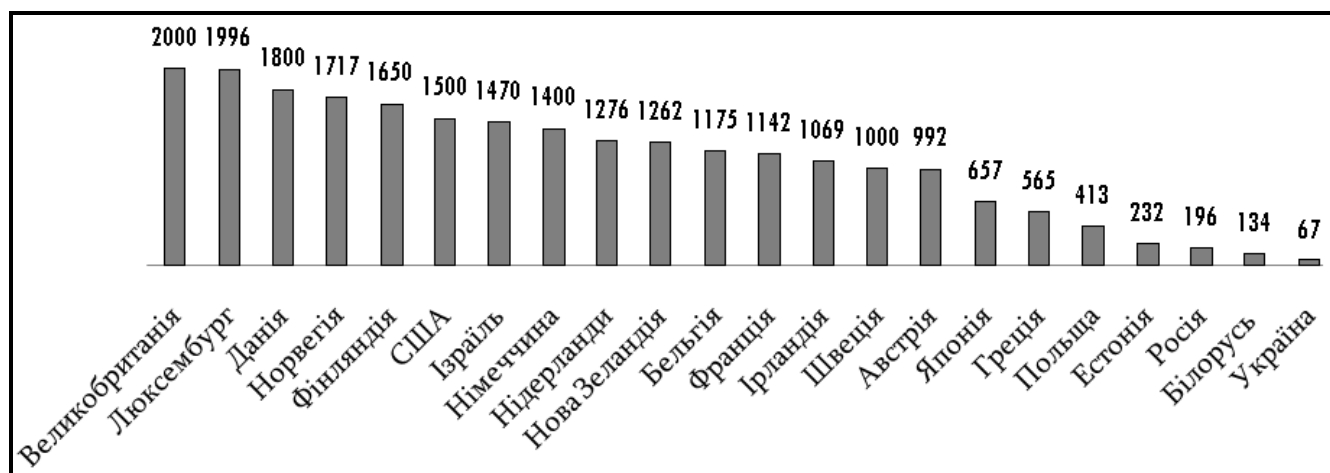

Рис. 2.19. Середній розмір пенсії в країнах-членах ОЕСР та країнах СНД станом на 1 січня 2017 р., дол. США*

* побудовано автором за даними Пенсійного фонду України та ОЕСР [233; 235; 236].

Результати проведеного аналізу динаміки видатків бюджету ПФУ засвідчують стійку негативну тенденцію до зростання їх обсягів (незначне зменшення порівняно з попереднім періодом спостерігалось у 2014 і 2016 рр.), що пояснюється намаганням держави покращити матеріальний стан пенсіонерів, перманентними інфляційними процесами, підвищенням рівня прожиткового мінімуму, появою новопризначених виплат і збільшенням середньої зарплати. Впродовж 2010–2013 рр. видатки бюджету ПФУ зросли на 58,8 млрд грн, або 30,7%, – до рівня 250,3 млрд грн (рис. 2.20). Проте у 2014 р. відбулось зменшення їх обсягу на 6,8 млрд грн, або 2,7%, що можна пояснити наслідками прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8.07.2011 р. № 3668-VI [46], який приніс у пенсійну систему такі ключові зміни, як поступове підвищення пенсійного віку до 60 років для жінок до 2021 р. та страхового стажу на 10 років як для жінок (з 20 до 30 років), так і для чоловіків (з 25 до 35 років), обмеження максимального розміру пенсій і зниження відсотка обчислення «спеціальних» пенсій (з 90% до 80%). До того ж внаслідок цих змін відбулися суттєві зміни в чисельності одержувачів пенсійних виплат: їх чисельність порівняно з 2011 р. скоротилась на 1,6 млн осіб, або 11,7%, і становила 12,1 млн осіб. Це загалом сприяло стабілізації діяльності ПФУ та оптимізації його видаткової частини, однак не дало змоги вирішити наявні проблеми.

Рис. 2.20. Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України в контексті зміни чисельності пенсіонерів в Україні у 2010–2016 рр.*

* побудовано автором за даними Державної служби статистики України і Пенсійного фонду України [222; 233].

У 2015 р. уряд знову був змушений переглянути пенсійне законодавство, що дало можливість вперше з 2004 р. запланувати зниження видатків на пенсійне забезпечення до 13,4% ВВП. У пакеті змін, пов'язаних із пенсійним законодавством, розглядалися пропозиції щодо підвищення віку виходу на пенсію для обох статей до 65 років, враховуючи досвід Австралії, Бельгії, Канади, Нової Зеландії, Фінляндії, Швеції та інших розвинених країн, але через негативний резонанс у суспільстві уряд відмовився від цього. У зв'язку із збільшенням чисельності пенсіонерів на 200 тис. осіб, або 1,7%, видатки на пенсійне забезпечення у 2015 р. зросли на 22,2 млрд грн, або 9,1%, становивши найбільше значення за досліджуваний період – 265,7 млрд грн.

Скорочення чисельності одержувачів пенсійних виплат у 2016 р. на 3,3%, або 400 тис. осіб, позначилось на зниженні обсягу таких видатків на 4,6%, або 12,3 млрд грн – до рівня 253,4 млрд грн. Зазначене зумовлено набуттям чинності з 1 січня 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24.12.15 р. № 911-VIII [47], яким передбачено внесення змін до загальних норм щодо пенсійного забезпечення громадян України, наприклад,

встановлення обмеження розміру виплачуваної пенсії (працюючим пенсіонерам зменшується на 15% розмір пенсії, якщо вона перевищує 150% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність); надання вибору для працюючих пенсіонерів (працювати на посаді та не одержувати пенсію, чи не працювати і отримувати призначену пенсію); обмеження максимальної пенсії десятьма прожитковими мінімумами, встановленими для осіб, які втратили працездатність (10 740 грн) та ін. Результати пенсійної реформи 2016 р. хоч і були вражаючими – питома вага державних витрат на пенсійне забезпечення у ВВП знизилась на 2,8%, однак за рахунок державних коштів був покритий рекордний за роки незалежності дефіцит ПФУ в сумі 81,7 млрд грн, які можна було б використати на покращення складної економічної ситуації в країні.

Отже, стійке зростання обсягів видатків бюджету ПФУ за досліджуваний період на 61,9 млрд грн, або 32,3%, носить інфляційний характер, що невідчутно відбивалося на добробуті пенсіонерів. У 2017 р. видатки на пенсійне забезпечення заплановані в розмірі 283,2 млрд грн, що становитимуть третину усіх видатків Державного бюджету України на цей рік (800 млрд грн), з якого буде профінансований дефіцит коштів ПФУ в розмірі 141,5 млрд грн [237].

Така тенденція пояснюється збільшенням обсягів усіх видів пенсійних витрат, передусім зростанням видатків за рахунок власних надходжень, які у загальній структурі видатків бюджету ПФУ за досліджуваний період займали найбільшу питому вагу, а саме від 43,7% у 2016 р. до 81,9% у 2012 р. (рис. 2.21). Значна питома вага таких видатків зумовлена щорічним зростанням їх обсягу за винятком 2014 і 2016 рр. Так, протягом 2010–2015 рр. обсяг видатків за рахунок власних надходжень збільшився на 56 млрд грн, або 36,2% – до рівня 210,8 млрд грн. Порівняно з 2015 р. питома вага таких видатків у 2016 р. зменшилась на 37,1%, або 100 млрд грн, що було зумовлено майже потрійним збільшенням питомої ваги видатків за рахунок Державного бюджету України у загальній структурі видатків бюджету ПФУ. Варто зауважити, що здійснення видатків за рахунок власних надходжень на виплати, які не мають страхового характеру, погіршують фінансовий стан ПФУ. Зокрема, виплата пенсій за вислугу років,

цільова грошова допомога на прожиття інвалідам війни та учасникам бойових дій, а особливо значні суми – це видатки на доплату до розміру мінімальної пенсії.

Рис. 2.21. Динаміка складу видатків бюджету Пенсійного фонду України у 2010–2016 рр., млрд грн*

* побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [233].

Видатки за рахунок коштів Державного бюджету України, тобто на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, за досліджуваний період суттєво коливаються по роках. Аналогічно коливалась і питома вага таких видатків у загальній структурі видатків бюджету ПФУ, а саме від 19% у 2010 р. до 56,3% у 2016 р., що свідчить про перманентне збільшення навантаження на бюджетну систему держави. Останнє є неприйнятним явищем, оскільки в основі функціонування ПФУ як фінансового інституту повинен лежати виключно страховий принцип. Саме тому всі зусилля уряду повинні бути спрямовані на пошук альтернативного механізму подолання фінансових труднощів, побудованого на раціональному та ефективному поєднанні розподільчої і накопичувальної складових пенсійної системи. Вважаємо, що стійке щорічне збільшення обсягів видатків за рахунок коштів Державного бюджету України за останні сім років у 4 рази, або на 106,3 млрд грн, вказує на фінансову нестійкість вітчизняної солідарної пенсійної системи та необхідність якнайшвидшого запуску пенсійної реформи з метою збалансування бюджету ПФУ.

Питома вага видатків за рахунок коштів державних цільових фондів у загальній структурі видатків бюджету ПФУ за період 2010–2016 рр. коливалися в межах від 0,003% у 2016 р. до 0,23% у 2012 р. У 2010–2012 рр. обсяг таких видатків збільшувався, а у 2013–2016 рр., навпаки, зменшувався. За досліджуваний період обсяг видатків за рахунок коштів державних цільових фондів зменшився в 57 разів, або на 393 млн грн.

Важливим показником оцінки фінансової спроможності пенсійної системи країни є співвідношення пенсійних витрат та ВВП. За період 2010–2016 рр. питома вага видатків бюджету ПФУ у ВВП коливалася в межах від 10,6% (у 2016 р.) до 17,7% (у 2010 р.) (рис. 2.22). Динаміка цього показника за досліджуваний період указує на його зменшення на 7,1%. Порівняно з 2015 р. питома вага таких видатків у 2016 р. зменшилась на 2,8%, що, сподіваємося, стане продовженням позитивної тенденції у ході стабілізації вітчизняної системи пенсійного забезпечення.

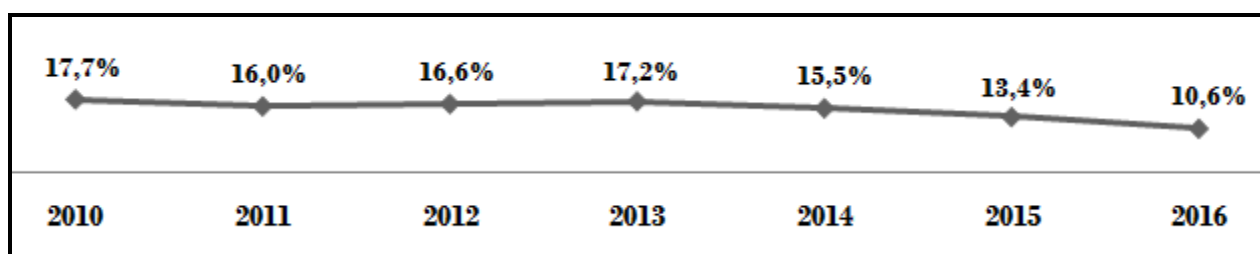

Рис. 2.22. Динаміка питомої ваги державних видатків на пенсійне забезпечення у ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України і Пенсійного фонду України [222; 233].

Аналіз динаміки зростання видатків бюджету ПФУ порівняно з динамікою зростання ВВП за період 2010–2016 рр. виявляє цікаву закономірність (рис. 2.23). Так, з 2011 р. динаміка темпів приросту ВВП набуває форми дуги, де фаза депресії настає у 2013 р. (3,3%), поступово переходячи у 2014 р. у фазу поживлення (7,7%), а у 2015 р. завершується фазою піднесення із приростом ВВП у 26,3%. У 2016 р. темп приросту ВВП знизився на 5,9%, давши початок фазі спаду. На відміну від приросту ВВП, динаміка темпів приросту видатків бюджету ПФУ за досліджуваний період характеризується дещо по-іншому: фаза депресії спостерігалась у 2014 р. (–2,7%)

з одночасним піднесенням у 2015 р. (9,1%) і спадом у 2016 р. (–4,6%). Лише у 2010 р. видатки бюджету ПФУ зростали більш-менш синхронно з показниками ВВП, і цього ж року вони досягли найбільшого значення за цей період (15,6%). Порівняно з 2015 р. видатки бюджету ПФУ у 2016 р. зменшились на 6%.

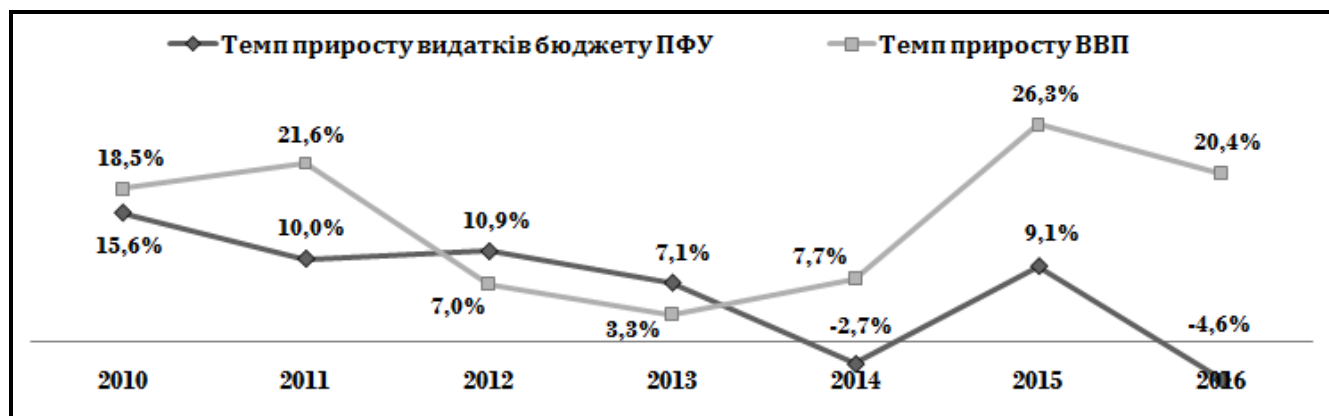

Рис. 2.23. Динаміка темпів приросту витрат бюджету

Пенсійного фонду України порівняно з ВВП у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України і Пенсійного фонду України [222; 233].

В Україні у 2016 р. видатки держави на пенсійне забезпечення одного жителя країни становили 6 002 грн, або 249 дол. США (24,1 грн /дол.). Для порівняння: у 2015 р. – 6 208 грн, або 284 дол. США (21,84 грн /дол.), у 2010 р. – 4 166 грн, або майже 525 дол. США (7,94 грн /дол.) [233].

Важливою інституцією системи соціального страхування на випадок безробіття є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (ФССБ), виконавчою дирекцією якого виступає Державна служба зайнятості. Порівняльний аналіз співвідношення доходів і витрат бюджету ФССБ за період 2010–2016 рр. наочно свідчить про закріплення позитивної тенденції щодо збільшення співвідношення між доходами Фонду та його видатками (рис. 2.24). Протягом 2010–2013 рр. сукупні доходи ФССБ перманентно зростали (приріст за ці роки становив 5 111,1 млн грн, або 68,5%), однак у 2014–2015 рр. спостерігалось зменшення їх обсягів на 4 335 млн грн, або 34,7% – до рівня 8 213,4 млн грн. Це передусім пов'язано із загостренням політико-економічної та соціально-демографічної кризи в країні, тимчасовою втратою

контролю над частиною власної території та скороченням рівня зайнятості (з 60,2% у 2013 р. до 56,7% у 2015 р. [238]). При цьому загальне зменшення обсягів доходів ФССБ у 2014–2015 рр. відбулось на фоні зменшення обсягів страхових внесків, які становили їхню основну частину (з 95,8% у 2012 р. до 64,9% у 2015 р.), та збільшення залишку коштів на початок року (Додаток С.2). Порівняно з 2015 р. доходи бюджету ФССБ у 2016 р. зросли на 515,3 млн грн, або 6,3%, практично досягнувши показника 2011 р.

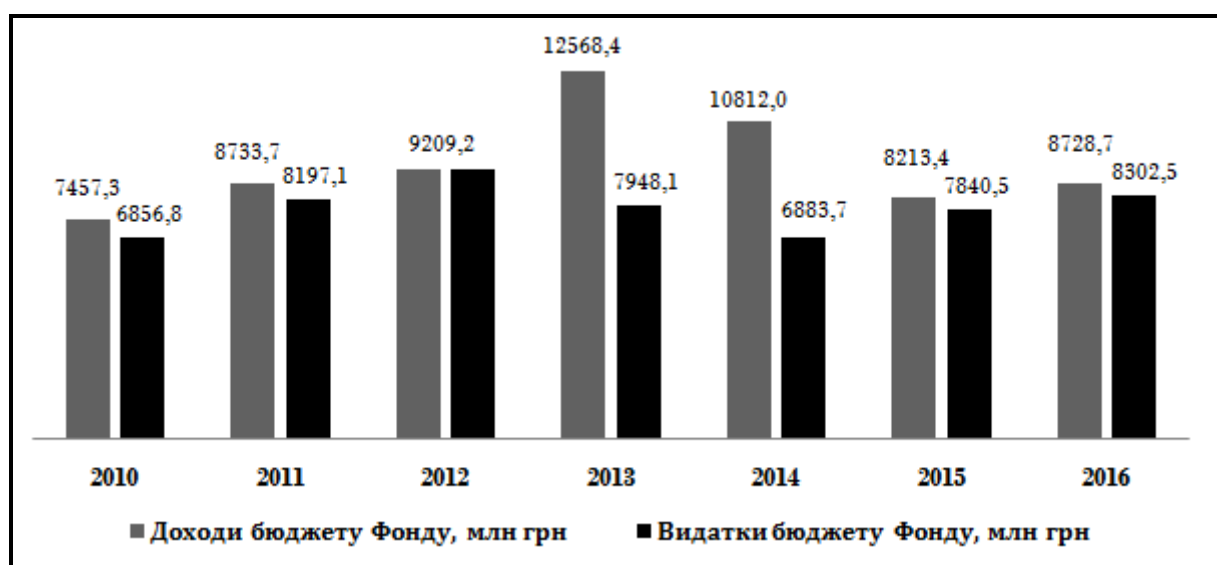

Рис. 2.24. Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2010–2016 рр., млн грн*

* побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [238].

Результати проведеного аналізу динаміки видатків бюджету ФССБ засвідчують стійку негативну тенденцію до зростання їх обсягів (незначне зменшення порівняно з попереднім періодом спостерігалось у 2013 і 2014 рр.), що пояснюється несприятливою ситуацією, яка склалася на вітчизняному ринку праці й спонукала до збільшення обсягів видатків на виплату допомоги по безробіттю. Загальна сума видатків бюджету ФССБ за досліджуваний період зросла на 21,1%, або 1 445,7 млн грн, що на 4% більше приросту його доходів (рис. 2.25).

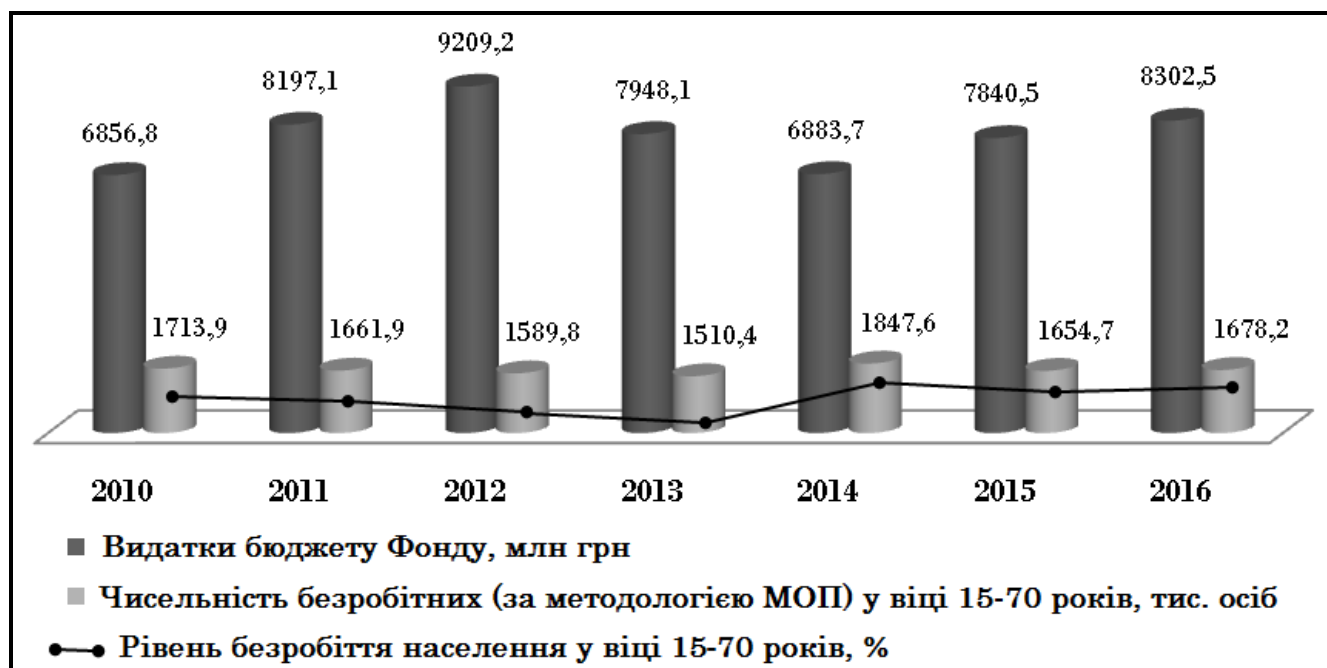

Рис. 2.25. Динаміка видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття в контексті зміни чисельності безробітних у віці 15–70 років в Україні у 2010–2016 рр.*

* побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [238].

Така тенденція пояснюється збільшенням обсягів видатків у структурі сукупних видатків бюджету ФССБ передусім зростанням видатків на матеріальне забезпечення та соціальні послуги, які у структурі сукупних видатків бюджету ФССБ за період 2010–2016 рр. займали найбільшу частку – від 69,6% у 2010 р. до 83,5% у 2016 р. (рис. 2.26). Проаналізувавши тенденції інших основних видів видатків бюджету ФССБ за досліджуваний період, доходимо висновку, що сума відшкодування ПФУ витрат на виплату достроково призначеної пенсії становила від 0,1% у 2016 р. до 1,7% у 2012 р., а видатки на утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів та на управлінські заходи періодично змінювалася від 15% у 2011 і 2016 рр. до 17,7% у 2014 р.

Детально вивчивши видаткову частину бюджету ФССБ у 2016 р., можна стверджувати, що основні кошти спрямовувалися на фінансування заходів пасивної політики сприяння зайнятості населення, що є надзвичайно тривожним сигналом для держави (рис. 2.27). Загальні видатки на допомогу по безробіттю склали

6 542 685,4 тис. грн (78,8% від обсягу загальних видатків Фонду). Це означає, що значна частина офіційно зареєстрованих безробітних (в середньому за місяць – 325,6 тис. осіб) отримувала від держави допомогу по безробіттю в середньому 1 657 грн в місяць, що не мотивувало їх до пошуку роботи, а роботодавців позбавляло стимулу до створення нових та збереження наявних ефективних робочих місць.

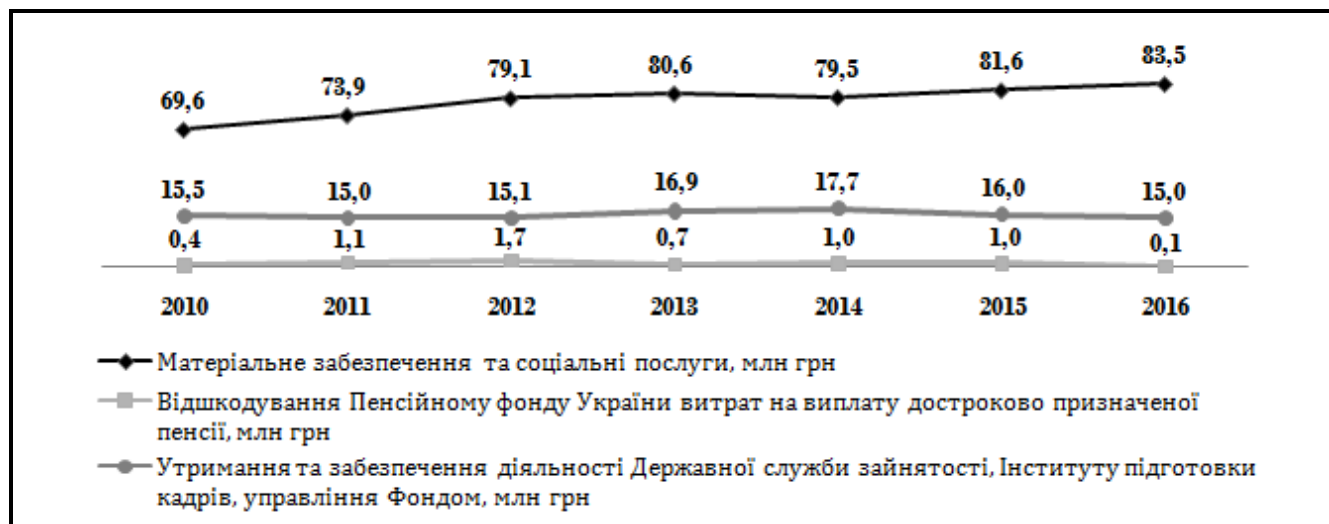

Рис. 2.26. Динаміка часток першорядних видатків у структурі сукупних видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [238].

Водночас основними заходами активної політики зайнятості у 2016 р. можна визначити такі: професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації (181 706,7 тис. грн, або 2,2% від обсягу загальних видатків Фонду); організація громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру (69 297,6 тис. грн, або 0,8% від обсягу загальних видатків Фонду); видача ваучерів для підвищення конкурентоспроможності деяких категорій громадян (8 852,5 тис. грн, або 0,1% від обсягу загальних видатків Фонду); профорієнтація та її забезпечення (2 798,4 тис. грн, або 0,03% від обсягу загальних видатків Фонду).

Протягом останніх років в Україні триває вдосконалення законодавчої бази з питань соціального страхування і модернізуються організаційно-економічні механізми його функціонування. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загально-

обов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28.12.2014 р. № 77-VIII [48] внесено суттєві корективи в систему інституційного забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Цим законом соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання і медичне страхування покладено на Фонд соціального страхування України, який об'єднав Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Ці реформи мають сприяти зменшенню рівня тіньової економіки, легалізації фонду оплати праці, скороченню витрат бюджетів фондів ЗОДСС на утримання виконавчого апарату, впровадженню медичного страхування, підвищенню рівня соціального захисту населення України за рахунок збереження страхових коштів від розкрадання та зайвих витрат.

Рис. 2.27. Структура видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2016 р., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [238].

До завершення процедури реорганізації системи ЗОДСС, пов'язаної з утворенням Фонду соціального страхування України та його робочих органів,

відповідні функціональні обов'язки і завдання виконують Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (ФССНВ) та Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України (ФССТВП).

Проаналізувавши динаміку видатків бюджету ФССНВ, зауважимо, що за період 2010–2013 рр. спостерігалась стійка тенденція до їхнього зростання, однак впродовж останніх трьох років мала місце дещо інша ситуація: видатки бюджету ФССНВ зменшилися на 13,4%, або 973 млн грн (рис. 2.28).

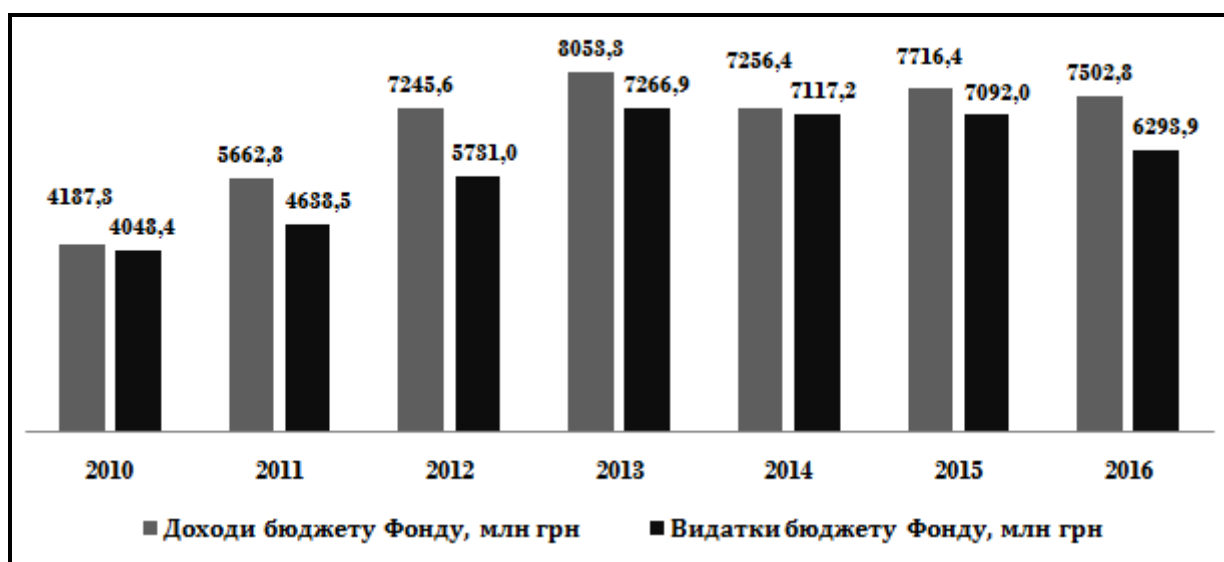

Рис. 2.28. Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2010–2016 рр., млн грн*

* побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [239].

Водночас за період 2010–2016 рр. доходи бюджету ФССНВ зросли на 79,2%, або 3 315,5 млн грн, при цьому видатки – на 55,5%, або 2 245,5 млн грн, що загалом підтверджує забезпеченість ресурсами всіх запланованих витрат.

Детально вивчивши видаткову частину бюджету ФССНВ за період 2010–2016 рр., можна стверджувати, що основна частина коштів Фонду спрямовувалась на відшкодування витрат, заподіяних працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті (від 82,2% у 2011 р. до 89,1% у 2015 р.) (рис. 2.29).

Частка видатків на організацію роботи виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів періодично змінювалась від 5,8% у 2015 р. до 9,8% у 2011 р. Частка видатків на медичну, професійну та соціальну реабілітацію потерпілих на виробництві була значною лише у 2011 р. (6,6%), а в наступні бюджетні періоди не перевищувала позначки в 6%. Частка видатків на відшкодування ПФУ виплачених ним пенсій по інвалідності була невисокою, при цьому мала яскраво виражену тенденцію до поступового зниження – з 2,8% у 2010 р. до 0,003% у 2016 р. (Додаток С.3).

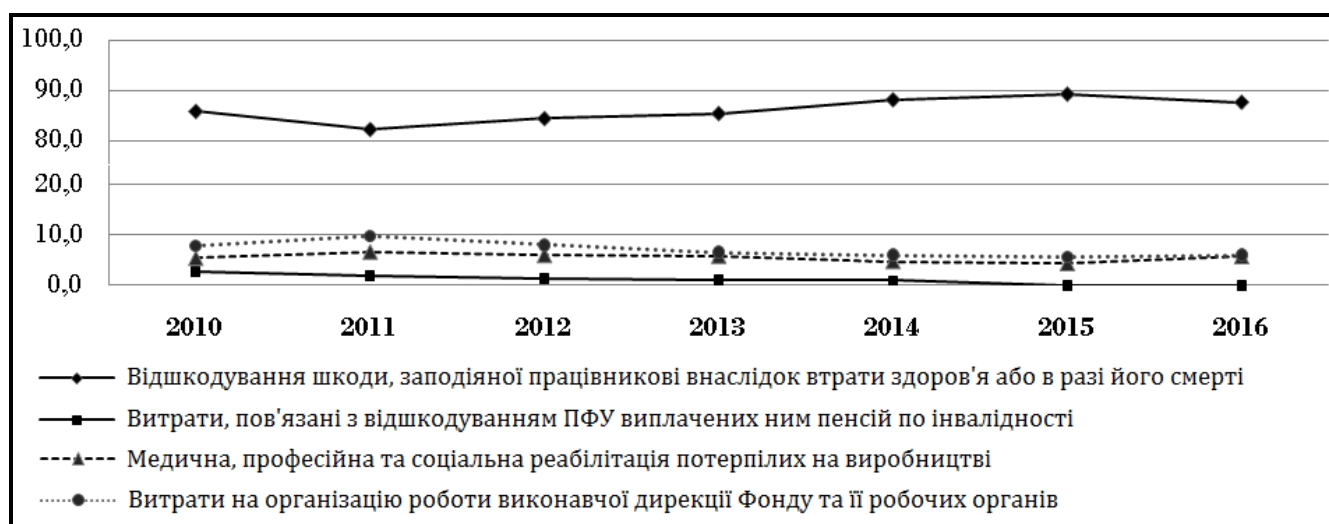

Рис. 2.29. Динаміка часток основних видатків у загальній структурі видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2010–2016 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [239].

Пріоритетними у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання мають бути профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням. Так, у 2016 р. на ці цілі було спрямовано лише 4 504,9 тис. грн (0,07% від обсягу загальних видатків Фонду) (рис. 2.30). Найбільший обсяг цих видатків припав на 2012 р. – 49 622,6 млн грн, або 0,8% від обсягу загальних видатків Фонду, що свідчить про недостатню увагу з боку держави на здоров'я і вирішення поточних та перспективних проблем охорони праці. Водночас

збільшення фінансування профілактичних заходів, на наш погляд, сприятиме зменшенню чисельності осіб, постраждалих від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Якщо протягом останніх семи років в Україні спостерігалась позитивна динаміка зниження виробничого травматизму, то ситуація щодо професійних захворювань стабілізувалась лише з 2014 р., проте їх рівень на сьогодні залишається, безумовно, високим.

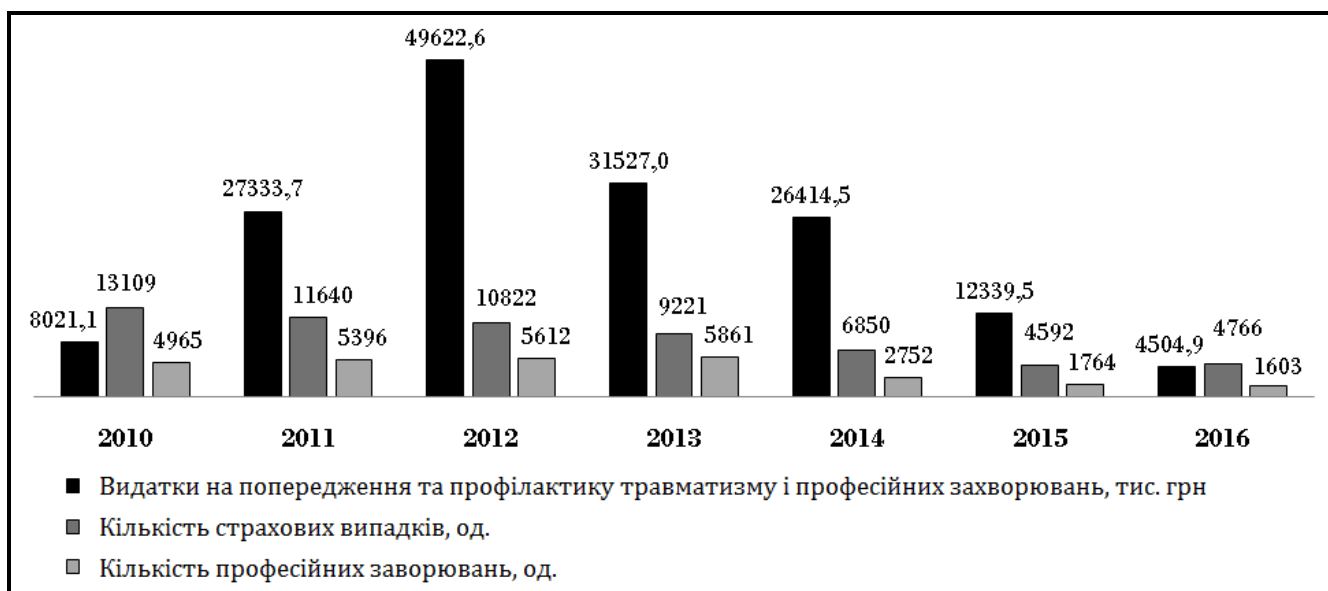

Рис. 2.30. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на попередження та профілактику травматизму і професійних захворювань в контексті зміни кількості страхових нещасних випадків та професійних захворювань в Україні у 2010–2016 рр.*

* побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [239].

Дослідження динаміки доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України (ФССТВП) показує, що до 2015 р. спостерігалась позитивна тенденція до зростання їх обсягів на 59,9%, або 4 475,1 млн грн (рис. 2.31). Зменшення надходжень у 2015 і 2016 рр. на 27,3%, або 3 260,2 млн грн, і 22,6%, або 1 965,1 млн грн відповідно пояснюється скороченням частки ЄСВ та відсутністю часткової оплати за санаторно-курортні путівки (Додаток С.4).

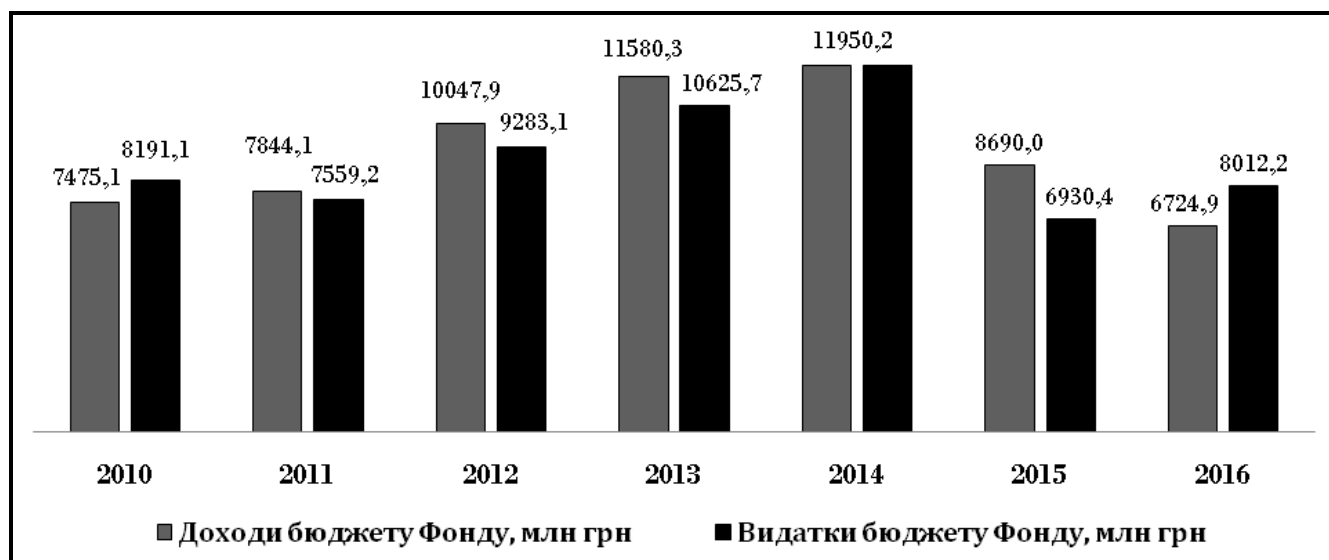

Рис. 2.31. Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України у 2010–2016 рр., млн грн*

* побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України [240].

Щорічне зростання обсягів доходів бюджету ФССТВП дало змогу фінансувати видатки в запланованих обсягах (незначне перевищення других над першими спостерігалось у 2010 і 2016 рр. – 9,6%, або 716 млн грн, та 19,1%, або 1 287,3 млн грн відповідно). Загалом за період 2010–2014 рр. видатки бюджету ФССТВП зросли на 45,9%, або 3 759,1 млн грн. Зменшення видаткової частини у 2015 р. порівняно з попереднім періодом на 42%, або 5 019,8 млн грн, пояснюється припиненням фінансування відділень Фонду в АР Крим та м. Севастополі, зменшенням фінансування обласних відділень у Донецьку та Луганську. Порівняно з 2015 р. видатки бюджету ФССТВП у 2016 р. зросли на 15,6%, або 1 081,8 млн грн, що на 7% більше приросту його доходів.

Аналіз структури видаткової частини бюджету ФССТВП за 2010–2015 рр. показує (рис. 2.32), що найбільшу її частку становила допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю – від 48,3% у 2014 р. до 59,3% у 2015 р. На сьогодні актуальними залишаються питання умов, розмірів і порядку її виплати застрахованим особам. Саме ці чинники впливають на формування утриманських

настроїв і пристосуванство серед застрахованих осіб. Частка видатків на оздоровчі заходи коливалася в межах від 1,9% до 22,1%, помітне її зменшення відбулось у 2015 р. (1,9%) внаслідок зменшення переліку соціальних послуг, що надаються за рахунок коштів Фонду. Частка видатків на організаційно-управлінські заходи періодично змінювалась від 4,4% у 2014 р. до 6,8% у 2015 р.

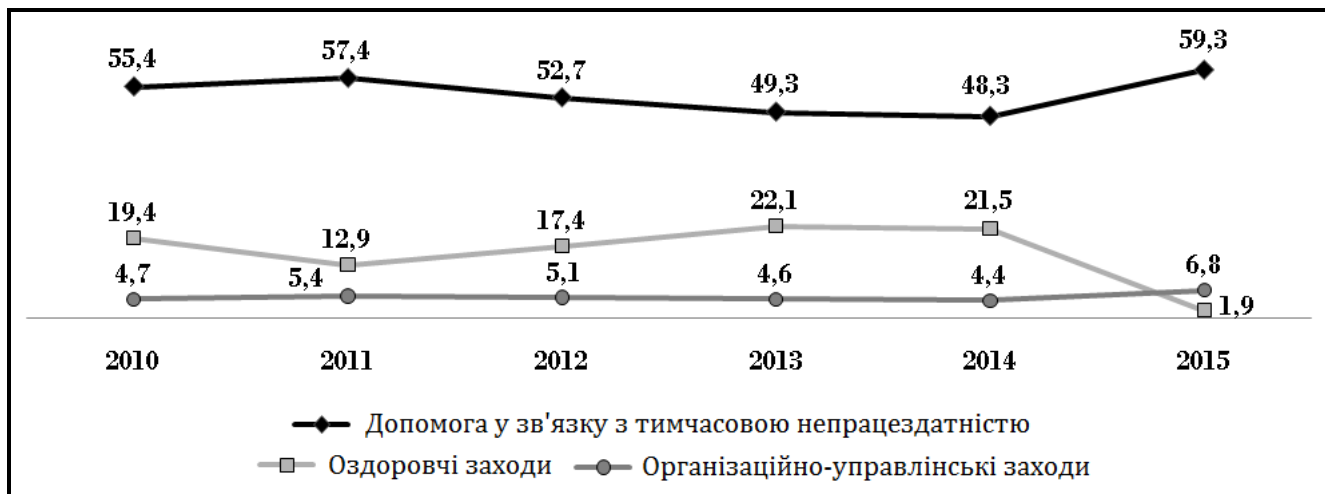

Рис. 2.32. Динаміка часток видатків на допомогу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на оздоровчі й організаційно-управлінські заходи у загальній структурі видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України у 2010–2015 рр., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України [240].

Отже, за результатами аналізу ефективності фінансового забезпечення системи ЗОДСС в Україні можна зробити висновок, що обсяги та соціально-економічна значимість системи ЗОДСС вимагають модернізації, ефективного управління нею на основі дотримання принципу еквівалентності між надходженнями страхових внесків і страховими виплатами, проте її сучасний стан не дає змоги повною мірою реалізувати зазначений принцип. Структура дохідної частини бюджетів фондів ЗОДСС в Україні є недосконалою, зокрема бюджету ПФУ (43,7% – надходження від сплати ЄСВ, 55,7% – кошти Державного бюджету України, 0,6% – інші надходження).

Фінансова спроможність системи ЗОДСС, що акумулює майже 2/3 обсягу фінансових ресурсів зведеного бюджету України, визначається передусім фінансовою стійкістю та збалансованістю ПФУ, частка якого у фінансових ресурсах цієї системи за період 2010–2016 рр. коливалась у межах від 90,9% у 2010 р. до 91,8% у 2016 р. Сукупна частка інших фондів ЗОДСС є незначною та періодично змінювалась від 9,1% у 2010 р. до 8,2% у 2016 р. Питома вага видатків бюджетів фондів ЗОДСС у загальній структурі видаткової частини системи ЗОДСС у 2016 р. склалася таким чином: ПФУ – 91,8%, ФБ – 3%, ФТВП – 2,9%, ФНВ – 2,3%.

Макрофінансовий аналіз місця і функціональної ролі системи ЗОДСС у забезпеченні соціального захисту населення України показав, що вона є масштабним фінансовим механізмом перерозподілу ВВП (від 19,5% у 2010 р. до 11,6% у 2016 р.) та функціонує як державна монополія.

За результатами оцінки рівня фінансового забезпечення потреб окремих верств населення фондами ЗОДСС виявлено, що цей рівень є незначним по відношенню до більшості реципієнтів. Встановлено, що чинниками зростання середнього розміру пенсійної виплати за період 2010–2016 рр. на 64,6%, або 667 грн, є зниження частки пенсіонерів у загальній чисельності населення України на 1,8% (вплив екстенсивного фактору) та зростання рівня інфляції лише за 2014–2015 рр. більш ніж удвічі. При цьому за останні роки відбулось різке зростання курсу долара США – з 8 грн за долар до майже 27 грн, тобто в 3,4 рази, що також позначилось на рівні цін.

2.3. Оцінка соціально-економічних детермінант ефективності реалізації державної соціальної політики

Проаналізувати ефективність реалізації державної соціальної політики можливо шляхом економетричного дослідження факторів, які впливають на певні показники, а саме на рівень бідності (%) та середню очікувану тривалість життя при народженні (роки).

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу з'ясуємо, які показники економічного потенціалу і рівня соціально-економічного розвитку мають визначальний вплив на рівень бідності. Проведений попередній аналіз дав змогу виокремити такі чотири показники, як розміри мінімальної пенсії (грн) і мінімальної заробітної плати (грн), рівень ВВП на одну особу (грн), видатки зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення (млрд грн), які відповідно позначено як незалежні змінні $x_1 - x_4$, та рівень бідності (%) – як залежну змінну y_1 (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Вихідні дані для регресійного аналізу впливу розмірів мінімальної пенсії і мінімальної заробітної плати, рівня ВВП на одну особу, видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на рівень бідності*

Роки	Рівень бідності, %	Мінімальна пенсія, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Рівень ВВП на одну особу, грн	Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення, млрд грн
	y_1	x_1	x_2	x_3	x_4
2006	28,1	350	350	11 630	41,4
2007	27,3	380	400	15 497	48,5
2008	27,0	475	515	20 495	74,1
2009	26,4	503	605	19 832	78,8
2010	24,1	695	869	23 600	104,5
2011	24,3	750	941	28 814	105,4
2012	25,5	822	1 073	30 913	125,4
2013	24,5	894	1 147	31 989	145,0
2014	23,4	949	1 218	35 834	137,9
2015	22,9	949	1 218	46 210	176,3
2016	23,5	1 074	1 378	55 854	258,4

* складено автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Для практичної реалізації дослідження застосовано програмний пакет статистичного аналізу «EViews 5.1», який надає можливість спрогнозувати динаміку зміни певного показника на довгостроковий період відразу ж після

побудови моделі. Коефіцієнти рівнянь регресії були визначені на основі даних Державної казначейської служби України [220] та Державної служби статистики України [222] за період 2006–2016 рр.

На першому етапі перевірки істинності нашого припущення з'ясуємо наявність зв'язку між показниками $x_1 - x_4$ та y_1 . В табл. 2.3 подано кореляційну матрицю залежності між вищезазначеними показниками. Як видно з отриманих результатів, усі незалежні змінні перебувають в сильному оберненому зв'язку із рівнем бідності. При цьому коефіцієнти кореляції (R) між незалежними змінними перевищують 0,8, що свідчить про наявність надзвичайно тісного зв'язку між досліджуваними показниками. Останнє в свою чергу може породжувати явище мультиколінеарності.

Таблиця 2.3

Кореляційна матриця залежності між показниками*

	y_1	x_1	x_2	x_3	x_4
y_1	1,00	-0,923	-0,924	-0,844	-0,808
x_1	–	1,00	0,999	0,932	0,922
x_2	–	–	1,00	0,921	0,911
x_3	–	–	–	1,00	0,982
x_4	–	–	–	–	1,00

* складено автором на основі власних розрахунків.

Для проведення перевірки на мультиколінеарність спершу обчислимо визначник кореляційної матриці, який дорівнює 0,0000009, і на його основі побудуємо обернену матрицю до кореляційної матриці залежності між показниками, представленої в табл. 2.3, та визначимо F-критерії, що наведені в табл. 2.4. Як видно з отриманих результатів, значення F-критеріїв для всіх змінних перевищує критичне значення для 6 і 4 ступенів свободи та рівня значущості 0,05, що становить 6,16. Звідси доходимо висновку, що всі незалежні змінні мультиколінеарні між собою, відтак для подальшого регресійного аналізу оцінюємо чотири окремих рівняння парної лінійної регресії (2.1)–(2.4):

Таблиця 2.4

**Обернена матриця до кореляційної матриці залежності між показниками і
F-критерії для оцінки мультиколінеарності***

	y_1	x_1	x_2	x_3	x_4	F-критерії
y_1	8,09	9,86	-1,02	4,63	-6,17	10,63
x_1	9,86	711,08	-645,51	-45,08	-15,44	1065,12
x_2	-1,02	-645,51	600,52	41,21	6,91	899,28
x_3	4,63	-45,08	41,21	38,18	-29,72	55,77
x_4	-6,17	-15,44	6,91	-29,72	33,14	48,21

* складено автором на основі власних розрахунків.

$$y_1 = a_1 + b_1 \times x_1 \quad (2.1)$$

$$y_1 = a_2 + b_2 \times x_2 \quad (2.2)$$

$$y_1 = a_3 + b_3 \times x_3 \quad (2.3)$$

$$y_1 = a_4 + b_4 \times x_4 \quad (2.4)$$

Результати регресії для залежної змінної y_1 (оцінки коефіцієнтів регресійних рівнянь (2.1)–(2.4), значення t-статистики, коефіцієнти детермінації та F-критерії) подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати регресії для залежної змінної y_1 *

Незалежні змінні	Константа, а	Коефіцієнт регресії, b	T-статистика	Коефіцієнт детермінації	F-критерій
x_1	29,8***	-0,007***	-7,24	0,85	52,4
x_2	29,19***	-0,005***	-7,26	0,854	52,7
x_3	28,49***	-0,000113***	-4,7	0,7	22,3
x_4	27,9***	-0,023***	-4,12	0,65	16,9

* складено автором на основі власних розрахунків.

Примітка. *** – рівень значущості коефіцієнта 1%; ** – у 5%; * – у 10%.

Таким чином, оцінені рівняння (2.1)–(2.4) можна записати у такому вигляді:

$$y_1 = 29,8 - 0,007 \times x_1 \quad (2.5)$$

$$y_1 = 29,19 - 0,005 \times x_2 \quad (2.6)$$

$$y_1 = 28,49 - 0,000113 \times x_3 \quad (2.7)$$

$$y_1 = 27,9 - 0,023 \times x_4 \quad (2.8)$$

За результатами оцінки коефіцієнтів регресії встановлено, що підвищення розміру мінімальної пенсії і мінімальної заробітної плати на 100 грн призводить до скорочення рівня бідності на 0,7% і 0,5% відповідно; зростання рівня ВВП на одну особу на 10 тис. грн – на 1,1%; зростання обсягу видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення на 1 млрд грн – майже на 0,023%.

За даними Державної служби статистики України [222], моніторинг показників бідності за багатомірною оцінкою у 2016 р. порівняно з 2015 р. характеризувався такими даними:

- рівень бідності за відносним критерієм (75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат) зріс на 0,6% і склав 23,5% (у 2012 р. – 25,5%; у 2013 р. – 24,5%; у 2014 р. – 23,4%);

- рівень бідності за відносним критерієм крайньої бідності залишився на рівні попереднього року і становив 10,3% (у 2012 р. – 11,2%; у 2013 р. – 11%; у 2014 р. – 9,8%);

- рівень бідності за абсолютним критерієм (доходи нижче прожиткового мінімуму) знизився на 1,6% і склав 4,8% (у 2012 р. – 9,1%; у 2013 р. – 8,4%; у 2014 р. – 8,6%);

- рівень бідності за вартістю добового споживання на рівні 5 дол. США знизився на 0,9% і становив 1,3% (у 2012 і 2013 рр. – 0,8%; у 2014 р. – 1%);

- рівень бідності серед працюючих за відносним критерієм зріс на 0,6% і склав 18,9% (у 2012 р. – 20,7%; у 2013 р. – 20%; у 2014 р. – 18,4%);

- рівень бідності серед дітей до 18 років за відносним критерієм зріс на 0,1% і становив 29,3% (у 2012 р. – 33,1%; у 2013 р. – 32,6%; у 2014 р. – 31,1%).

На сьогоднішній день подолання бідності як фактор політичної та економічної стабільності, благополуччя населення – ключовий пріоритет соціальної політики будь-якої держави. Україна ж належить до країн з високим рівнем бідності,

особливістю якої є значне скорочення доходу більшості населення, яке при цьому працює і зберігає відносно високий соціальний статус. На відміну від країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), наявність роботи в Україні ще не є гарантією мінімального достатку.

Для зменшення рівня бідності в Україні у 2016 р. із 23,5% принаймні до 15% змодельовано чотири сценарії:

1) зростання рівня ВВП на одну особу щонайменше на 75 тис. грн, при цьому за період 2006–2016 рр. цей показник зріс майже на 60% від необхідної суми, тобто на 44,2 тис. грн;

2) підвищення розміру мінімальної заробітної плати на 1 700 грн, тобто на 100 грн більше, ніж він зріс з початку 2017 р.;

3) підвищення мінімального розміру пенсії майже на 1 200 грн, при цьому за досліджуваний період цей показник зріс лише на 60% від необхідної суми, тобто на 724 грн;

4) збільшення обсягу видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення на понад 350 млрд грн, тобто на 60% більше, ніж вони зросли за останні одинадцять років.

Масштаби бідності в Україні набули загрозливих показників, які за останні два роки зросли удвічі. Це передусім пов'язано із дестабілізацією ситуації з 2014 р. та розвитком кризових явищ в національній економіці. В Україні за межею бідності, яка відповідно до стандартів Організації Об'єднаних Націй встановлена на рівні 5 доларів на день, або відповідно 150 доларів на місяць, на початок 2017 р. проживало близько 60% українців, що на 20% менше, ніж у попередньому році. За цим показником Україна залишається в десятці найбідніших країн світу, посівши сьоме місце (в цьому плані нас випередили Венесуела, Південна Африка, Аргентина, Греція, Туреччина та Іспанія). Станом на 1 січня 2017 р. за офіційним курсом НБУ [234] (27,19 грн /дол.) 150 доларів дорівнювали 4 078,5 грн, а прожитковий мінімум на одну працездатну особу на місяць на цю дату наближався до порогу бідності африканських держав (1 600 грн, або майже 59 дол. США). Для порівняння: у 2012 р. за межею бідності проживало лише 15% українців, а

прожитковий мінімум становив 1 073 грн, або майже 134 дол. США (за курсом НБУ – 7,99 грн /дол.). Розділивши отриману суму (59 дол. США) на 30 календарних днів, отримуємо, що на добу навіть українець, що працює, може дозволити собі витратити не більше 2 дол. США, або 54 грн. Ці показники є не набагато кращими за реалії найбідніших країн Африки, де подібний рівень витрат людини перебуває в межах 1–1,2 дол./день. Підсумовуючи вищевикладене, робимо невтішний висновок – законодавчо встановлений розмір прожиткового мінімуму не відповідає фактичним реаліям сьогодення.

Якщо для розрахунку межі бідності взяти середній розмір заробітної плати, то за даними ПФУ [233] за січень 2017 р. цей показник становив в середньому на одну застраховану особу 5 562,97 грн. Відповідно 150 дол. США на цю дату дорівнювали 4 078,5 грн. Звідси доходимо висновку, що отримання 73% середнього розміру заробітної плати дозволяло на початку 2017 р. уникнути межі бідності та віднести себе до решти 40% забезпечених українців.

Сьогодні надзвичайно гостро постало питання розробки заходів щодо подолання та запобігання бідності серед населення похилого віку і забезпечення входження значної частини пенсіонерів до середнього класу. Як підтверджують дані рис. 2.33, станом на 1 січня 2017 р. на обліку в органах ПФУ перебувало 11 938,8 тис. пенсіонерів, з них 384,8 тис. осіб, або 3,2% загальної їх чисельності, – отримують низьку пенсію до 1 000 грн (за офіційним курсом НБУ [234] на цю дату 27,19 грн /дол. – майже \$37); 9 006,4 тис. осіб (75,4%) – від 1 001 до 2 000 грн (від \$37 до \$74); 2 111,8 тис. осіб (17,7%) – від 2 001 до 4 000 грн (від \$75 до \$147). Чисельність пенсіонерів, які отримують пенсію у розмірі від 4 001 до 10 000 грн (від \$150 до \$378) на початок 2017 р. становила 416,8 тис. осіб (3,5% загальної їх чисельності); понад 10 000 грн (понад \$378) – 19 тис. осіб (0,2%). Підсумовуючи вищевикладене, доходимо песимістичного висновку: з початку 2017 р. за межею бідності (менше \$150) проживає 11 503 тис. пенсіонерів, що становить 96,3% загальної їх чисельності.

Ці дані свідчать, що вітчизняна солідарна система пенсійного страхування є несправедливою, насамперед стосовно осіб, які сплачують значні суми страхових

внесків протягом довготривалої трудової діяльності, однак сьогодні через недосконалу систему призначення та перерахунку пенсій прирівняні до осіб з меншими трудовими і страховими внесками, а також позбавлені стимулу збільшувати тривалість та інтенсивність праці [241, с. 266].

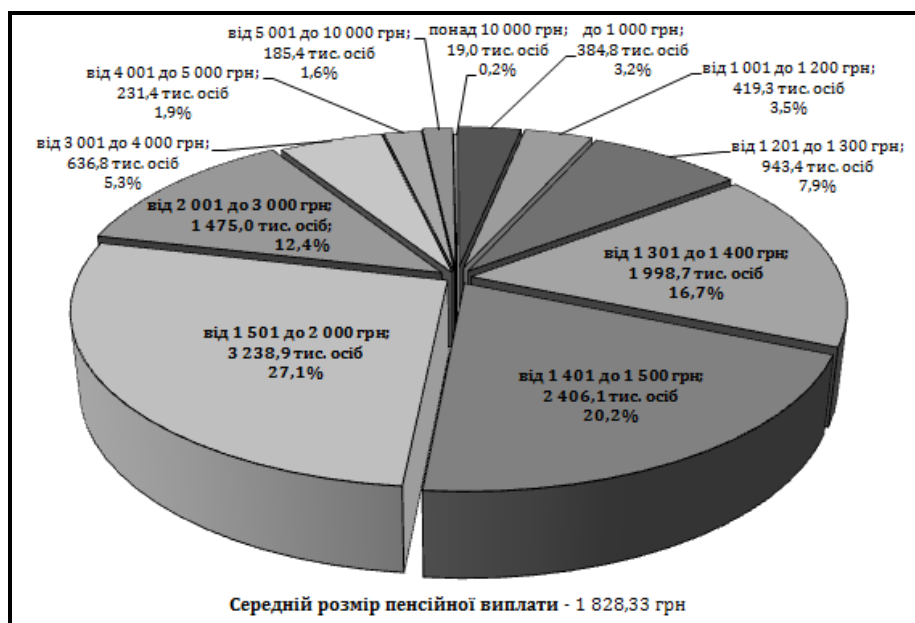

Рис. 2.33. Питома вага пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності в Україні станом на 1 січня 2017 р., %*

* розраховано та побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [233].

Державою реалізовувалась не одна стратегія подолання бідності та комплексна програма забезпечення реалізації цієї стратегії із щорічним планом конкретних заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю, регіональними програмами з її подолання. Але зрушень як не було, так і немає. Як бачимо, фактично склалась парадоксальна ситуація: по-перше, неспроможність влади проводити повноцінну та адекватну соціальну політику; по-друге, державна соціальна політика із засобу зменшення соціальної напруженості перетворилась на один із суттєвих факторів її посилення; по-третє, відсутність чітких стратегічних пріоритетів державної соціальної політики призвела до розпорошування коштів та тотального недофінансування соціальних установ.

Очевидно, що за значних масштабів бідності неодмінно виникає замкнене коло: низький рівень доходів – низька купівельна спроможність населення – низький

попит на товари та послуги – скорочення внутрішнього ринку. Розірвати це коло без серйозного збільшення доходів населення практично неможливо [242, с. 41].

Наступним етапом дослідження є оцінка впливу рівня ВВП на одну особу (грн), видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення (млрд грн) та видатків на охорону здоров'я (млрд грн), які відповідно позначено як незалежні змінні $x_3 - x_5$, на середню очікувану тривалість життя при народженні (роки) – як залежну змінну y_2 (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Вихідні дані для регресійного аналізу впливу рівня ВВП на одну особу, видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення та видатків на охорону здоров'я на середню очікувану тривалість життя*

Роки	Середня очікувана тривалість життя, років	Рівень ВВП на одну особу, грн	Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення, млрд грн	Видатки зведеного бюджету України на охорону здоров'я, млрд грн
	y_2	x_3	x_4	x_5
2006	68,1	11 630	41,4	19,7
2007	68,25	15 497	48,5	26,7
2008	68,27	20 495	74,1	33,6
2009	69,29	19 832	78,8	36,6
2010	70,44	23 600	104,5	44,8
2011	71,02	28 814	105,4	48,9
2012	71,15	30 913	125,4	58,5
2013	71,37	31 989	145,0	61,6
2014	71,37	35 834	137,9	57,1
2015	71,38	46 210	176,3	71,1
2016	71,7	55 854	258,4	75,5

* складено автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [220; 222].

Для послідовності дослідження спочатку висунемо припущення, що між показниками $x_3 - x_5$ та y_2 існує тісний причинно-наслідковий зв'язок. У табл. 2.7 подано кореляційну матрицю залежності між вищезазначеними показниками. Як видно з отриманих результатів, підтверджується наше припущення, оскільки

коефіцієнти кореляції (R) між незалежними змінними перевищують 0,8, тобто ці фактори перебувають між собою у доволі тісному взаємозв'язку, що може свідчити про мультиколінеарність. При цьому середня очікувана тривалість життя при народженні перебуває у найтіснішому зв'язку з видатками на охорону здоров'я (коефіцієнт кореляції (R) становить 0,924).

Таблиця 2.7

Кореляційна матриця залежності між показниками*

	y_2	x_3	x_4	x_5
y_2	1,00	0,814	0,798	0,924
x_3	–	1,00	0,982	0,955
x_4	–	–	1,00	0,941
x_5	–	–	–	1,00

* складено автором на основі власних розрахунків.

Для проведення перевірки на мультиколінеарність спершу обчислимо визначник кореляційної матриці, який дорівнює 0,00028, і на його основі побудуємо обернену матрицю до кореляційної матриці залежності між показниками, представленої в табл. 2.7, та визначимо F-критерії, що наведені в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Обернена матриця до кореляційної матриці залежності між показниками і F-критерії для оцінки мультиколінеарності*

	y_2	x_3	x_4	x_5	F-критерії
y_2	11,02	6,89	1,89	-18,55	23,39
x_3	6,89	41,18	-25,6	-21,62	93,75
x_4	1,89	-25,6	28,54	-4,15	64,26
x_5	-18,55	-21,62	-4,15	42,71	97,32

* складено автором на основі власних розрахунків.

Як видно з отриманих результатів, значення F-критеріїв для всіх змінних перевищує критичне значення для 7 і 3 ступенів свободи та рівня значущості 0,05, що становить 8,89. Звідси доходимо висновку, що всі незалежні змінні мультиколінеарні між собою, відтак для подальшого регресійного аналізу оцінюємо три окремі рівняння парної лінійної регресії (2.9)–(2.11):

$$y_2 = a_3 + b_3 \times x_3 \quad (2.9)$$

$$y_2 = a_4 + b_4 \times x_4 \quad (2.10)$$

$$y_2 = a_5 + b_5 \times x_5 \quad (2.11)$$

Результати регресії для залежної змінної y_2 (оцінки коефіцієнтів регресійних рівнянь (2.9)–(2.11), значення t-статистики, коефіцієнти детермінації та F-критерії) подано в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Результати регресії для залежної змінної y_2 *

Незалежні змінні	Константа, а	Коефіцієнт регресії, b	T-статистика	Коефіцієнт детермінації	F-критерій
x_3	67,6***	0,00009***	4,204	0,662	17,6
x_4	68,05***	0,018***	3,978	0,637	15,8
x_5	66,64***	0,07***	7,44	0,86	55,3

* складено автором на основі власних розрахунків.

Примітка. *** – рівень значущості коефіцієнта 1%; ** – у 5%; * – у 10%.

Таким чином, оцінені рівняння (2.9)–(2.11) можна записати у такому вигляді:

$$y_2 = 67,6 + 0,00009 \times x_3 \quad (2.12)$$

$$y_2 = 68,05 + 0,018 \times x_4 \quad (2.13)$$

$$y_2 = 66,64 + 0,073 \times x_5 \quad (2.14)$$

За результатами оцінки коефіцієнтів регресії встановлено, що зростання рівня ВВП на одну особу на 10 тис. грн призводить до збільшення середньої очікуваної тривалості життя при народженні наступного року майже на 1 рік (0,87 року = 318 днів); зростання обсягу видатків зведеного бюджету України на охорону здоров'я і видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на 1 млрд грн – майже на місяць (0,07 року) і тиждень (0,018 року) відповідно.

Для забезпечення наближення середньої очікуваної тривалості життя населення України (71,7 року) до рівня розвинених країн (80 років) запропоновано три альтернативні шляхи:

1) зростання рівня ВВП на одну особу щонайменше на 95 тис. грн, при цьому за період 2006–2016 рр. цей показник зріс майже на половину необхідної суми, тобто на 44,2 тис. грн;

2) збільшення обсягу видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення на 460 млрд грн, при цьому приріст обсягу таких видатків за досліджуваний період становить майже 1/4 частину необхідного обсягу;

3) збільшення обсягу видатків зведеного бюджету України на охорону здоров'я майже на 120 млрд грн, при цьому за останні одинадцять років обсяг таких видатків зріс лише на 46,5% від необхідного обсягу, тобто на 55,8 млрд грн.

Наступним етапом дослідження є прогноз середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні до 2022 р. Для цього спочатку спрогнозуємо обсяги видатків зведеного бюджету України на охорону здоров'я на наступні шість років методом експоненційного згладжування (із урахуванням того, що у 2017 р. видатки на охорону здоров'я заплановані в розмірі 88,7 млрд грн, що на 17,5%, або 13,2 млрд грн, більше, ніж у попередньому році), і на основі цього спрогнозуємо динаміку зміни середньої очікуваної тривалості життя при народженні за рівнянням (2.14).

Результати прогнозу обсягів видатків зведеного бюджету України на охорону здоров'я та середньої очікуваної тривалості життя при народженні до 2022 р. представлено на рис. 2.34 і 2.35.

Рис. 2.34. Прогнозний обсяг видатків зведеного бюджету України на охорону здоров'я в Україні до 2022 р., млрд грн*

* розраховано та побудовано за даними Державної казначейської служби України [220].

Як видно з рис. 2.34, видатки зведеного бюджету України на охорону здоров'я зростатимуть і до 2022 р. перевищать позначку в 124 млрд грн, тобто приріст обсягів таких видатків за наступні шість років становитиме 48,9 млрд грн, або майже 65%.

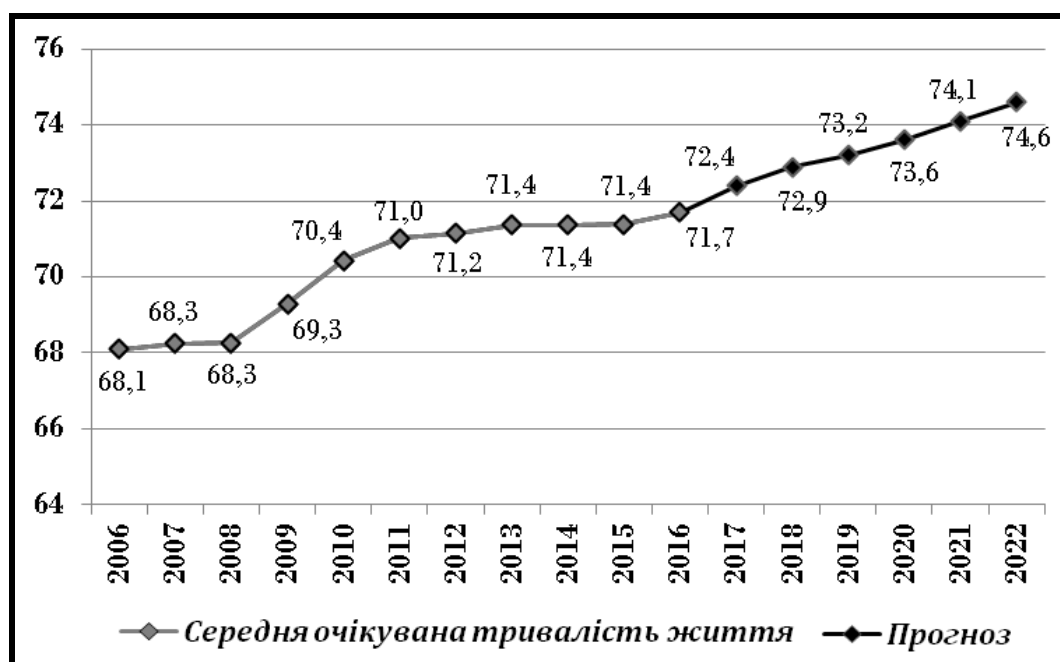

Рис. 2.35. Прогноз динаміки середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні до 2022 р., роки*

* розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [222].

Як видно з рис. 2.35, відповідно до нашого прогнозу, середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні зростатиме і до 2022 р. перевищить позначку в 74 роки.

Розглядаючи досвід країн-членів ОЕСР щодо підвищення віку виходу на пенсію, наочно бачимо, що при середній очікуваній тривалості життя при народженні в таких країнах Східної Європи, як Естонія (74,3 роки), Латвія (74,2 роки), Словаччина (75,3 роки) та Угорщина (74,5 роки), пенсійний вік встановлений не нижче 62 років для обох статей (Додаток Т). Враховуючи вищевикладене та одержані результати прогнозу зростання середньої очікуваної тривалості життя в Україні до 2022 р. (див. рис. 2.35), можна говорити про доцільність підвищення пенсійного віку для українців. Свою позицію пояснюємо тим, що в умовах невтішної демографічної ситуації, що склалася в Україні за останнє десятиліття (кожен четвертий українець – пенсіонер, а один зайнятий забезпечує пенсією одного

пенсіонера), солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України вже не перший рік стикається з проблемою нестачі фінансових ресурсів і не здатна забезпечувати існуючий рівень заміщення пенсіями втраченого заробітку та оптимальну диференціацію пенсій. Зазначене вказує на фінансову нестійкість солідарної пенсійної системи та необхідність якнайшвидшого запуску пенсійної реформи з метою збалансування бюджету ПФУ, дефіцит якого у 2017 р. наближається до рекордного рівня – 150 млрд грн.

Передусім слід зазначити, що під час підвищення пенсійного віку в Україні доречно також враховувати рівень старіння населення та демографічне навантаження пенсійної системи, оскільки сьогоденній Україні притаманний не лише один із найвищих рівнів старіння населення, а й найнижчий рівень народжуваності та один із найвищих рівнів смертності на Європейському континенті. При цьому наголошуємо, що сучасна демографічна ситуація в Україні є загрозовою не лише для сфер життєдіяльності суспільства, а й для національної безпеки та існування нашої країни як територіальної одиниці на карті світу в цілому. Процес депопуляції населення в Україні розпочався ще в 1970 р., але на національний рівень депопуляція вийшла в 1991 р. Стає очевидним, що депопуляція з року в рік зростає, супроводжуючись природним скороченням населення України. За даними офіційної статистики [222], суто арифметично за роки незалежності населення України скоротилось на понад 9 млн осіб. Якщо в 1991 р. в Україні проживало понад 51,9 млн осіб, то станом на 1 січня 2016 р. – 42,6 млн осіб. Найбільше українців було у 1993 р. – близько 52,3 млн осіб.

Основними причинами загострення демографічної кризи в Україні є зниження до критичного рівня народжуваності та стрімке зростання смертності. Зокрема, народжуваність за роки незалежності України скоротилась майже вдвічі, що притаманне лише трьом країнам світу: Болгарії, Лівії та Гонконгу. А така ситуація в 2001 р., як 1,09 дитини на одну жінку, взагалі не відома міжнародній статистиці (у 2015 р. – 1,53 дитини). Для того, щоб покоління батьків чисельно заміщувалося поколінням дітей, треба, щоб на одну жінку припадало 2,13–2,15 дитини. В Україні стільки не народжується із 60-х років минулого сторіччя. І кожне

наступне покоління чисельно є меншим за попереднє. При цьому рівень народжуваності на 1 тис. осіб наявного населення за 1991–2015 рр. знизився на 1,3% – до 10,8%. Найнижчий рівень народжуваності зафіксовано у 1991 р. – 12,1%, найвищий у 2001 р. – 7,7% [222].

Щодо рівня смертності на 1 тис. осіб наявного населення, то за 1991–2015 рр. він підвищився на 1,8% – до 14,7%. Однак за цей період спостерігаємо хвилеподібну динаміку, оскільки кількість померлих спочатку зростала до 2005 р. – до 782 тис. осіб, а потім поступово зменшувалась – до 594,8 тис. осіб у 2015 р. Піковими у смертності серед українців були 1999–2009 рр., коли в Україні помирало понад 700 тис. людей на рік. Найвищий рівень смертності зафіксовано у 2005 р. – 16,6%, найнижчий у 1991 р. – 12,9% [222].

Звідси можна дійти песимістичного висновку, що наявна демографічна ситуація в Україні перебуває у кризовому стані, ознаками чого є низький рівень народжуваності; підвищення вірогідності смертності чоловіків у працездатному віці; висока порівняно з розвиненими державами смертність немовлят і дітей віком до 5 років, а також постійний масштабний міграційний вплив молоді, що негативно позначається як на чисельності та статеві-віковому складі населення, так і на народжуваності [243].

Ураховуючи вищезазначене, навіть за умови збільшення рівня народжуваності до найвищого в сучасній Європі (дві дитини на жінку) та зменшення рівня смертності до найнижчого у світі (середня очікувана тривалість життя – 80 років) протягом найближчих десятиліть чисельність населення України неухильно скорочуватиметься [244, с. 154]. Демографічний прогноз чисельності населення України за віковими групами та демографічне навантаження на населення у віці 16–59 років до 2050 р. наведено в табл. 2.10.

За даними офіційної статистики, частка осіб віком 60 років і старше у загальній структурі населення України майже не змінилась: у 1991 р. їх чисельність становила 9,6 млн осіб, а на початок 2016 р. – 9,4 млн осіб. Однак значно скоротилась кількість дітей – майже удвічі порівняно з 1991 р.: із 13,2 млн – до 7,6 млн. За прогнозами фахівців, починаючи з 2021 р., частка осіб віком 60 років і

старше неухильно зростатиме. При цьому скорочення чисельності населення відбуватиметься за рахунок осіб працездатного віку, частка яких у 2021 р. порівняно з 2016 р. зменшиться на 0,2% – до 61,5%, а до середини XXI ст. становитиме майже 60% усього населення України. У 2021 р., коли пенсійний вік у жінок становитиме 60 років, майже чверть населення України (23%) становитимуть особи віком 60 років і старше. Для порівняння: у рік реформування пенсійної системи (2011 р.) частка осіб такого віку становила 20,8% (п'ята частина), а вже у 2050 р. становитиме майже третину населення України (32,3%). Нині чисельність осіб віком 75 років і старше – близько 3,5 млн осіб, а до середини XXI століття очікується збільшення чисельності осіб, яким 80 років і старше, у 3,5 рази [222].

Таблиця 2.10

**Рівень старіння та демографічне навантаження пенсійної системи України
у 2011–2016 рр., прогноз 2021–2050 рр., %***

Показники	2011	2016	2021	2025	2030	2035	2037	2040	2045	2050
Все населення України, млн осіб, у т. ч.:	45,6	42,6	41,8	41,2	40,4	39,6	39,2	38,8	38,0	37,2
У віці 0–15 років	7,0	6,9	6,5	5,9	5,2	4,7	4,6	4,5	4,1	3,9
У віці 16–59 років	29,1	26,3	25,7	25,5	24,8	24,1	23,8	23,3	22,5	21,6
Віком 60 років і старше	9,5	9,4	9,6	10,0	10,4	10,8	10,8	11,0	11,4	11,7
Частка осіб віком 60 років і старше, %	20,8	22,1	23,0	24,2	26,0	27,5	28,1	28,9	30,5	32,3
Демографічне навантаження на населення у віці 16–59 років, %	56,7	62,0	62,6	62,4	62,9	64,3	64,7	66,5	68,9	72,2

* розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики України [222].

Згідно зі шкалою демографічного старіння ООН, коли населення з питомою вагою осіб у віці 65 років і старше становить менше 4%, то воно вважається молодим, якщо питома вага менше 7%, то населення перебуває на порозі старості, а якщо дорівнює 7% і більше, то населення вважається старим. Використовуючи її, констатуємо належність України до країн зі старим населенням, коли кожен шостий житель має вік понад 65 років [52, с. 116].

Слід зазначити, що частка жінок у структурі населення віком 60 років і старше у 2016 р. становила 64,4% (у 2021 р. очікується на рівні 68%), а на 1 тис. чоловіків припадало 1 808 жінок. При цьому середня очікувана тривалість життя

жінок у 2016 р. на 10 років більша, ніж у чоловіків – 76,3 та 66,4 років відповідно. Враховуючи вищезазначене, якщо би поступове підвищення пенсійного віку до 60 років для жінок не здійснилося за встановленим графіком і норми Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8.07.2011 р. № 3668-VI [46] втратили б чинність, то, за оцінками фахівців, частка осіб пенсійного віку у загальній чисельності населення України у 2021 р. становила б 46,5% проти 39,4% у 2011 р., а вже у 2050 р. – рекордні 71%. Таким чином, експериментальний крок у пенсійній реформі 2011 р. дасть змогу до 2021 р. зменшити частку осіб пенсійного віку більш ніж удвічі, що, таким чином, полегшить податкове навантаження для працюючої частини населення і водночас сприятиме досягненню збалансованості бюджету ПФУ.

За оцінками фахівців FINREP-II [245], поступове підвищення пенсійного віку жінок до 60 років, що здійснюється за Законом № 3668-VI, дасть змогу досягнути профіциту у солідарній системі з 2018 р. по 2039 р. включно. Без подальшого підвищення пенсійного віку дефіцит у солідарній системі виникне у 2040 р. та з кожним наступним роком буде лише збільшуватись до 2060 р. (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Ситуація у пенсійній системі України за збереження норм пенсійного законодавства, що діє в Україні з 1 жовтня 2011 р. [245, с. 7]

Роки	2018	2019	2020	2030	2040	2050	2060
Дефіцит / профіцит бюджету ПФУ, млн грн	36 007	49 524	61 983	59 688	-250	-337 114	-614 539

Досягнення бездефіцитної пенсійної системи, на їхню думку, відбувається з урахуванням того, що певна вікова група жінок почала пізніше виходити на пенсію, починаючи з 1 жовтня 2011 р. Однак підвищення пенсійного віку тільки для жінок дасть змогу утримати навантаження пенсіонерів на платників внесків на наявному рівні лише на деякий період, оскільки вже нині один зайнятий українець забезпечує пенсією одного пенсіонера. Із часом вплив цього фактору зменшиться, і для забезпечення фінансової стабільності у пенсійній системі на довгострокову перспективу (до 2060 р.) потрібні будуть подальші реформи. Зокрема, після того, як

пенсійний вік жінок досягне 60 років, покоління нових пенсіонерів збільшиться і почне зростати навантаження на солідарну систему: збільшуватиметься співвідношення пенсіонерів та платників внесків зі 100,6% у 2032 р. до піку цього навантаження у 2057 р. – 129,5%. Це спричинить значний додатковий тиск і на бюджет ПФУ, і на Державний бюджет України, з якого фінансується дефіцит коштів цього фонду [245, с. 8].

Аналізуючи кількісну характеристику вікової структури населення (демографічне навантаження, що показує навантаження на суспільство непродуктивним населенням), бачимо, що навантаження на осіб у віці 16–59 років (відношення чисельності населення у віці 0–15 років, 60 років і старше до чисельності населення у віці 16–59 років) у 2021 р. становитиме 62,6% проти 56,7% у 2011 р., у 2040 р. – 66,5%, а до середини XXI століття очікується на рівні 72,2%.

Очікуваний дефіцит у солідарній системі з 2040 р. (за збереження ситуації в пенсійній системі на базі Закону № 3668-VI) вимагає прийняття чергового рішення про подальше підвищення пенсійного віку для жінок і чоловіків. Розробники «Програми розвитку фінансового сектору (USAID FINREP-II)» Грег МакТаггарт, Наталя Горюк, Чарльз Сігер пропонують уряду України два альтернативні варіанти рішень чергового підвищення пенсійного віку, коли пенсійний вік жінок у 2021 р. уже досягне 60 років (табл. 2.12):

Таблиця 2.12

**Зміни у пенсійній системі України за підвищення пенсійного віку
у жінок і чоловіків до 62 або до 65 років [245, с. 8]**

Роки	2018	2019	2020	2030	2040	2045	2050	2051	2060
Дефіцит / профіцит бюджету ПФУ, млн грн, до 62 років	36 007	49 524	61 983	101 820	82 133	-10 368	-204 262	-246 790	-493 893
Дефіцит / профіцит бюджету ПФУ, млн грн, до 65 років	36 007	49 524	61 983	159 946	191 446	155 501	9 503	-34 206	-299 879

– I варіант – підвищення пенсійного віку до 62-річного віку для жінок і чоловіків, починаючи з 2022 р., дає пенсійній системі змогу бути збалансованою до 2045 р. У 2045 р. знову очікується дефіцит у пенсійній системі, який становитиме 10 368 млн грн, він щорічно зростатиме і у 2060 р. становитиме 493 893 млн грн;

– II варіант – підвищення пенсійного віку до 65-річного віку для жінок і чоловіків, починаючи з 2022 р., дає пенсійній системі змогу бути збалансованою до 2051 р. У 2051 р. з'являється дефіцит у сумі 34 206 млн грн, який із часом зростатиме і у 2060 р. досягне 299 879 млн грн [245, с. 8].

Як видно з даних табл. 2.12, вплив подальшого підвищення пенсійного віку для жінок та чоловіків відчувається у солідарній системі з 2040 р. Підвищення пенсійного віку у жінок і чоловіків до 62 років дає змогу відтермінувати дефіцит у пенсійній системі на п'ять років, а за підвищення пенсійного віку до 65 років – на 10 років. Проте для забезпечення фінансової стабільності у солідарній системі на довгостроковий період необхідно буде здійснювати ще інші додаткові заходи.

Враховуючи позитивну тенденцію до зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні до 2021 р., коли завершиться поступове підвищення пенсійного віку жінок до рівня чоловіків, вважаємо за доцільне запровадити з 2022 р. перший варіант чергового підвищення пенсійного віку, що дасть змогу не лише значно покращити фінансовий стан бюджету ПФУ, а й забезпечити його збалансованість у близькій перспективі та досягти його профіциту до 2045 р., що стане підставою для суттєвого підвищення пенсійних виплат, які забезпечать громадянам гідне пенсійне забезпечення в старості.

Висновки до розділу 2

За результатами аналізу сучасного стану та ефективності фінансового забезпечення реалізації соціальної політики України сформульовані такі висновки.

1. Результати комплексного оцінювання стану бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні за період 2010–2016 рр. дали змогу виявити загальні тенденції його розвитку: по-перше, частка видатків соціального спрямування у

структурі видаткової частини бюджетів усіх рівнів є домінуючою; по-друге, співвідношення між соціальними видатками з державного і місцевих бюджетів, а також рівень централізації бюджету засвідчили значну роль державної бюджетної політики в розвитку соціальної сфери на місцевому рівні; по-третє, держава не забезпечувала належні (у розмірі не менше 10% ВВП) бюджетні асигнування на освіту та охорону здоров'я, при цьому частки видатків на ці цілі стабільно знижувались як у структурі сукупних видатків, так і у ВВП; по-четверте, стійке зростання абсолютних обсягів видатків соціального спрямування за досліджуваний період удвічі було досягнуто за рахунок дії інфляційних чинників і тому не мало позитивного впливу на добробут населення, зокрема його соціально незахищених верств; по-п'яте, реальне виконання соціальних статей бюджетів не відповідало запланованому обсягу, водночас найнижчі показники виконання річного плану демонстрували видатки на освіту.

2. Аналіз структури видаткової частини системи ЗОДСС у 2016 р. засвідчив, що 96,4% загального її обсягу становили страхові виплати (з них 93,9% – пенсійні виплати; 2,5% – допомоги по безробіттю; 2,1% – страхові виплати за шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті; 1,5% – допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, зокрема по вагітності та пологах, на поховання); 0,9% – соціальні послуги (з них 68,2% – соціальні послуги, які надавав ФТВП; 16,5% – ФБ; 15,3% – ФНВ); 0,003% – профілактичні заходи (з них 62,5% – профілактичні заходи, профінансовані ФНВ; 37,5% – ФБ); 1,6% – адміністративні витрати (відповідно до розгалуженості фондів ЗОДСС та чисельності штатних працівників: 53,1% цих витрат припадало на ПФУ; 27,7% – на ФБ; 10,8% – на ФТВП; 8,4% – на ФНВ); 1,1% становили інші витрати фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

3. Проаналізувавши динаміку основних фінансових показників ПФУ за період 2010–2016 рр., доходимо висновку, що процеси, які характеризують фінансовий стан ПФУ, засвідчують наростаючу з кожним роком залежність бюджету ПФУ від державної фінансової підтримки (у 2014 р. – 17,1 млрд грн; у 2015 р. – 31,8 млрд грн; у 2016 р. – 81,7 млрд грн), що робить його фінансово

несамодостатнім. Водночас близько третини всіх пенсійних виплат здійснюється за рахунок державних коштів. За результатами проведеного аналізу встановлено, що головними причинами кризи пенсійного забезпечення в Україні є дисбаланс дохідної та видаткової частин бюджету ПФУ як наслідок системного порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів і ВВП; посилення тенденції зменшення чисельності працюючого населення на фоні збільшення чисельності одержувачів пенсійних виплат; низька якість управлінських рішень.

4. Прогнозні дані, отримані за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, показали, що в Україні спостерігатиметься позитивна тенденція до зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні до 2021 р., коли завершиться поступове підвищення пенсійного віку жінок до рівня пенсійного віку чоловіків. Враховуючи досвід країн-членів ОЕСР щодо підвищення віку виходу на пенсію, складну демографічну ситуацію в країні (кожен четвертий українець – пенсіонер, а один зайнятий забезпечує пенсією одного пенсіонера), обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку до 62 років для обох статей, починаючи з 2022 р., що дасть змогу не лише значно покращити фінансовий стан бюджету ПФУ, а й забезпечити його збалансованість у близькій перспективі, а також досягти його профіциту до 2045 р., що сприятиме суттєвому підвищенню пенсійних виплат, які забезпечать громадянам гідне пенсійне забезпечення в старості.

Отримані у другому розділі результати дисертаційної роботи, які характеризуються науковою новизною, висвітлені в таких публікаціях автора [86; 203; 207; 217].

РОЗДІЛ 3

ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Пріоритетні напрями вдосконалення фінансового забезпечення соціальної сфери

Ключовою метою функціонування моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, на яку орієнтується наша держава, розбудовуючи національну економіку, є забезпечення належного рівня соціального захисту населення, зокрема соціально незахищених верств, шляхом проведення активної, виваженої соціальної політики, а важливою формою її реалізації має стати якісний та ефективний процес фінансування соціальної сфери. Характерною ознакою розвитку соціальної сфери в Україні впродовж останнього десятиліття є недостатність обсягів як бюджетного, так і позабюджетного фінансування у поєднанні з неефективним та нераціональним розподілом і використанням наявних фінансових ресурсів. Означена проблема потребує проведення комплексного оцінювання фінансового забезпечення соціальної сфери у розрізі її галузей (охорони здоров'я, освіти й науки, соціального захисту та соціального забезпечення, культури і мистецтва) з метою виявлення суттєвих недоліків та визначення пріоритетних напрямів його вдосконалення.

Варто зауважити, що немає жодної країни в світі, яка цілком була б задоволена власною системою охорони здоров'я. Діюча в Україні система охорони здоров'я, яка дісталася у спадок від радянських часів (модель Семашко), не відповідає вимогам чинного законодавства та кращій європейській практиці. Хронічне недофінансування, корупція на всіх рівнях, недосконалі та малоефективні реформи, які часто впроваджувались без врахування громадської думки, непродумано і нашвидкуруч, негативно відбилися на діяльності усієї системи охорони здоров'я, регіональних органів управління охороною здоров'я, кожної лікувально-профілактичної установи. Посадовці Міністерства охорони здоров'я час

від часу «згадують», що людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю в нашій державі, тоді як у світі визнано, що інвестиції в охорону здоров'я мають важливе значення для успішного соціально-економічного та демографічного розвитку сучасного суспільства. І, як наслідок, в українському суспільстві наростає тенденція глибокої недовіри до національної медицини, якості медичних послуг, професіоналізму лікарів, ґрунтовності та сучасного рівня медичної освіти.

Недоліки чинної в Україні моделі охорони здоров'я передусім проявляються в зосередженості на вирішенні потреб галузі, а не на задоволенні медичних потреб населення; неефективності структури системи, що призводить до деформованості структури медичних послуг та неефективності використання наявних ресурсів охорони здоров'я; недостатності обсягів фінансування з громадських джерел, що зумовлює порушення принципів справедливості та солідарності [246, с. 6].

У ході проведеного дослідження виявлено низку проблем фінансового забезпечення системи охорони здоров'я, які вказують на необхідність вжиття негайних заходів щодо реформування медичної галузі в Україні.

По-перше, незадовільний рівень та невиконання планових показників бюджетного фінансування системи охорони здоров'я, зокрема низька частка загальнодержавних витрат на охорону здоров'я у ВВП (за останні сім років коливалася в межах від 3,2% до 4,2% ВВП) (Додаток Р.5). За рекомендацією ВООЗ, показник державних видатків на фінансування медичної галузі розцінюють: 6,41% ВВП – як мінімальний рівень бюджетного фінансування (рівень виживання галузі); 3,2% ВВП – як критичний, за якого відбувається зниження рівня й зменшення обсягу медичної допомоги на 1/3; 1,6% ВВП і нижче – як рівень повного руйнування структури медичної галузі [247, с. 115]. Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що вітчизняна система охорони здоров'я фінансується за критично низьким рівнем, що спричиняє довготривалий етап руйнування структури медичної галузі, зниження якості й ефективності надання медичної допомоги. Забезпечення мінімально допустимого рівня бюджетного фінансування у поєднанні з ефективним та раціональним використанням наявних ресурсів є абсолютно ключовою запорукою виходу із кризової ситуації в системі охорони

здоров'я та побудови нової моделі, наближеної до європейських стандартів. Враховуючи прогнозне зростання обсягу номінального ВВП у 2017 р. до рівня 2 645 млрд грн [248] та закладене в Державному бюджеті України збільшення обсягів загальних видатків на охорону здоров'я порівняно з попереднім роком на 17,5% – до рівня 88,7 млрд грн [249], обчислимо співвідношення їх обсягу до ВВП. В результаті розрахунків отримуємо, що частка загальнодержавних витрат на охорону здоров'я у ВВП в 2017 р. становитиме 3,4%, що несуттєво відрізнятиметься від минулорічного показника (3,2%). При цьому рівень бюджетного фінансування системи охорони здоров'я залишатиметься критичним, що є негативним сигналом для нашої держави.

По-друге, висока частка недержавної та неформальної складових фінансування системи охорони здоров'я, зокрема надмірні особисті витрати населення на отримання медичних послуг. Попри конституційну гарантію (стаття 49) [37] державного фінансування галузі охорони здоров'я, в Україні сумарне фінансування майже наполовину забезпечується за рахунок частки недержавних джерел фінансування, в якості яких виступають особисті витрати населення, благодійні (добровільні) внески і пожертвування від фізичних та юридичних осіб закладам охорони здоров'я. За найбільш скромними оцінками, питома вага особистих витрат населення на отримання медичних послуг становить понад 40% від загального обсягу фінансування галузі, що за даними Світового банку складає 2,3–3% ВВП [250]. Громадяни власним коштом оплачують значну частину медичних послуг, самостійно забезпечують себе необхідними лікарськими засобами при лікуванні не тільки в амбулаторних, але і в стаціонарних умовах.

Складність у визначенні реальних обсягів фінансування пов'язана з тим, що кошти для закладів та програм у галузі охорони здоров'я розподіляються відповідно до їх функцій без будь-якої прив'язки до видів медичної допомоги, тобто спостерігається принцип «утримання бюджетної установи», а не «державного замовлення / закупівлі послуг» [251, с. 87].

По-третє, надмірна децентралізація та фрагментарність фінансових потоків, дублювання фінансування з бюджетів різних рівнів. Поглиблює негативні тенденції

у фінансуванні охорони здоров'я децентралізована чотирирівнева система розподілу бюджетних коштів на охорону здоров'я. Фінансування з бюджетів різних рівнів одних і тих же видів медичної допомоги для одних і тих же категорій населення, що надаються різними по підлеглості медичними закладами, створює умови для неефективного використання наявних ресурсів: потужності і робота медичних закладів різного рівня частково дублюють один одного. При цьому фінансові ресурси в охороні здоров'я дезінтегровані, передусім через надмірну фрагментацію коштів, які виділяються на охорону здоров'я (аж до рівня селищної ради), а механізми інтеграції практично не діють [246, с. 7]. Окреслені проблеми не дають змоги оптимізувати процес надання медичної допомоги і зумовлюють «виживання» неефективних методів фінансування закладів охорони здоров'я.

Основні переваги та недоліки децентралізації в умовах домінування різних механізмів фінансування системи охорони здоров'я (бюджетний, страховий, приватний) наведено в Додатку У.

По-четверте, відсутність необхідного рівня фінансової та управлінської автономії медичних закладів. Серед української наукової і політичної еліти панує ідея про надання автономії закладам первинної медико-санітарної допомоги і перетворення їх на державні/ комунальні некомерційні неприбуткові підприємства. Науковці В. Лехан, Г. Слабкий, М. Шевченко вважають, що головними аргументами за розширення границь самостійності медичних закладів є такі: 1) створення можливостей та стимулів для медичних закладів для раціонального господарювання (планування та організація господарської діяльності, зокрема можливість перерозподілу коштів за різними напрямками витрат; управління людськими ресурсами (планування кількості, набір персоналу та його оплату); управління матеріально-технічними ресурсами (кількість ліжок та інтенсивність їх використання, а також використання обладнань, приміщень тощо); 2) створення умов для розвитку конкуренції між виробниками медичних послуг у системі громадської охорони здоров'я, що потенційно може сприяти підвищенню ефективності використання ресурсів у системі [246, с. 16].

Однак фактичні дані, отримані при аналізі ефективності структурних перетворень у різних країнах Європи, свідчать, що надання медичним закладам автономії без попередньої структурної реорганізації може сповільнити темпи структурних перетворень стаціонарного сектору, оскільки отримання автономії надає адміністрації лікарні певні можливості протидіяти закриттю навіть неефективного закладу, в тому числі за допомогою впливових лікарів і місцевих урядових органів [253].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що питання щодо надання автономії медичним закладам та перетворення їх на державні / комунальні некомерційні неприбуткові підприємства доцільно розглянути після завершення структурної перебудови медичної галузі та виходу країни на траєкторію сталого розвитку.

По-п'яте, неефективність застосування кошторисного методу планування видатків закладів охорони здоров'я. Діючі механізми кошторисного фінансування медичних закладів не створюють у них стимулів до підвищення якості медичних послуг та ефективності використання наявних фінансових ресурсів. Крім того, формування кошторису медичних закладів на старих радянських підходах, що базуються на їх потужності, тобто залежно від кількості лікарняних ліжок та чисельності медичного персоналу в цих закладах, а не від реальних потреб населення у якісній медичній допомозі відповідного виду, створює неадекватні стимули до екстенсивного розвитку медичної галузі, збереження надмірної й неефективної інфраструктури, на утримання якої щорічно спрямовується близько 80–90% виділених бюджетних асигнувань (оплата праці персоналу та комунальні платежі). Причиною цього служить неефективність організаційно-функціональної структури системи охорони здоров'я (відсутність чіткого розмежування рівнів надання медичної допомоги, зокрема слабкі функціональні відмінності у лікарень вторинного та третинного рівнів; відсутність впливу первинної медико-санітарної допомоги на медичний маршрут пацієнта; існування паралельних систем медичного обслуговування населення; надлишкова кількість стаціонарних закладів (удвічі більше) і лікарняних ліжок (у 1,7 рази більше) порівняно з країнами-членами ЄС; відсутність диференціації ліжкового фонду залежно від інтенсивності

лікування), що призводить до розпорошення бюджетних коштів та низької якості медичних послуг. Цікавим фактом є те, що загальну площу всіх медичних закладів в Україні можна порівняти з площею Естонії.

З метою уникнення необґрунтованих витрат на утримання надлишкових медичних приміщень та персоналу доцільно вжити низку заходів, спрямованих на оптимізацію діючої мережі закладів охорони здоров'я. Паралельно зі структурною перебудовою системи охорони здоров'я відповідно до потреб населення у різних видах медичної допомоги доцільно перейти від кошторисного фінансування до державного замовлення на підставі договорів між замовником та акредитованим постачальником медичних послуг, суть якого зводиться до того, що держава оплачуватиме контракт з тим лікарем, якого обере пацієнт замість оплати мережі лікарів і зобов'язання пацієнта ходити до лікаря за географічним принципом. Це сприятиме, з одного боку, конкуренції між лікарями за пацієнта і припинить «зрівнялівку», а з іншого – підвищенню якості медичних послуг, оскільки лікарі будуть матеріально зацікавлені у наданні якісної медичної допомоги, щоб їх обрали громадяни. Зарубіжний досвід засвідчує наявність чотирьох принципових моделей оплати медичних послуг, які використовуються при укладанні договору між замовником та акредитованим їх постачальником: бюджетні трансферти (постатейний / глобальний бюджет); подушне фінансування (*per capita*); оплата окремих лікувально-діагностичних процедур або послуг (гонорарний метод); оплата лікування окремого епізоду захворювання (закінченого випадку захворювання).

По-шосте, відсутність зв'язку між фінансуванням громадських закладів охорони здоров'я та кінцевими результатами їх роботи. Український парадокс полягає в тому, що з двох лікарень, якими пролікована однакова кількість хворих і досягнуті однакові клінічні результати, більше головного болю буде у керівника того закладу, де хворі лікувались швидше – адже головним показником роботи є ступінь зайнятості ліжка. Аналогічним чином, поліклініки не зацікавлені в тому, щоб громадяни були здоровіші, а хворі лікувались швидше – навпаки, чим частіше вони відвідуватимуть поліклініку, тим кращою визнаватиметься її робота, яка оцінюється по кількості відвідувань.

По-сьоме, неадекватна система оплати праці медичного персоналу, наслідком якої є нестача кваліфікованих медичних кадрів. Рівень оплати праці цієї категорії працівників бюджетної сфери залишається значно нижчим, ніж середня заробітна плата по країні (станом на 1 січня 2017 р. – 4 403 грн, що на 1 160 грн, або 26,3%, менше середнього показника). Підвищення з початку 2017 р. заробітної плати медичним працівникам на 20% [249] кардинально не змінює ситуацію, оскільки середній розмір заробітної плати по галузі значно нижчий, ніж в інших секторах економіки (порівняно з усіма галузями – в 1,4 рази; із зарплатою в промисловості – в 1,5 рази [222]). У країнах Центральної та Східної Європи рівень оплати праці працівників закладів охорони здоров'я у 5–10 разів вищий за вітчизняний. Такий рівень оплати праці не може залучити і тим більше утримати кваліфіковані кадри, особливо молоді, в системі охорони здоров'я і, як наслідок, існує дефіцит кадрів, передусім у первинній ланці загалом та в сільській місцевості. Понад 20% кадрів – пенсійного і ще 20% – передпенсійного віку.

Підготовка лікарів та середнього медичного персоналу в Україні – прерогатива держави, що мала б жорстко регламентувати процес підготовки кадрів для галузі охорони здоров'я та регулювати чисельність відповідних спеціалістів для задоволення потреб у них усієї мережі охорони здоров'я. Держава щороку на підготовку фахівців витрачає сотні мільйонів бюджетних коштів: у 2015 р. – 556,8 млн грн, у 2016 р. – 649,8 млн грн. Вартість року навчання студента-медика в Україні коливається від 13 до 27 тис. грн – залежно від спеціальності та навчального закладу. Разом з тим міжнародні розрахунки є кардинально іншими. У Великій Британії навчання коштує 50 тис. фунтів, а в США вартість підготовки студента-медика може сягати 90 тис. дол. на рік [254]. На фоні цього українські видатки на одного студента виглядають заниженими та апріорі означають неможливість якісно готувати майбутніх лікарів.

Реформа в охороні здоров'я не може бути повноцінною без впровадження системи прозорості, диференційованої, стимулюючої оплати праці медичних працівників, яка залежатиме від рівня якості, складності й умов виконуваної роботи, та системи контрактних державних закупівель медичних послуг шляхом укладання

контрактів між надавачами медичних послуг (медичними закладами, приватно-практикуючими лікарями) і платником – державними органами управління з прив'язкою до якості та шкали складності надання медичної допомоги. Варто також приділити особливу увагу вирішенню двох завдань: підвищенню рівня винагороди лікарів і допоміжного медичного персоналу задля підняття престижності праці медичного працівника в суспільстві та зменшення відтоку висококваліфікованих, досвідчених та атестованих медичних кадрів за кордон; створення стимулів до підвищення ефективності використання ресурсів системи охорони здоров'я.

У процесі реформування системи оплати праці лікарів у стаціонарах на відміну від існуючих жорстких посадових окладів, що не залежать від якості та результативності роботи, доцільно формувати посадовий оклад лікаря з двох частин: постійної і змінної [255, с. 109]. Перша визначатиметься традиційно на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників медичних закладів. У змінній частині доцільно враховувати обсяг та якість виконаної роботи, складність виконання оперативних втручань, ведення амбулаторного прийому, обслуговування хворих на дому, надання стаціонарозамінних послуг тощо.

По-восьме, проблеми медикаментозного забезпечення (висока вартість ліків, неконтрольована система ціноутворення на лікарські засоби, недостатнє державне забезпечення ліками, неякісні (субстандартні) лікарські засоби). Важливим сегментом системи охорони здоров'я, стан якого викликає справедливі нарікання населення, є медикаментозне забезпечення. Він поглинає третину загальних витрат на функціонування галузі, але лише близько 4–5% цих витрат покривається за рахунок бюджету, всі інші лягають тягарем на плечі споживачів. Навіть для стаціонарного лікування 86,7% вартості ліків сплачується пацієнтами. Така ситуація в поєднанні з ліберальним (без рецептурним) відпуском більшості лікарських засобів значно підвищує ступінь свободи насамперед фармацевтичних працівників у заміні дешевих ліків дорогими, переважно імпортних [246, с. 10]. В Україні відсутня система виявлення та обліку фальсифікованих препаратів, що сприяє виробленню і збуту підроблених лікарських засобів на вітчизняному фармацевтичному ринку. За даними ВООЗ, їх питома вага сягає 20% [230].

У 2017 р. уряд збільшив видатки на централізовану закупівлю ліків до 5,9 млрд грн, що на 2 млрд грн, або 33,8% більше порівняно з 2016 р. [256].

Для покращення ситуації з медикаментозним забезпеченням доцільно вжити низку заходів, серед яких розробка та впровадження формулярної системи забезпечення лікарськими засобами закладів охорони здоров'я; впровадження відпуску рецептурних лікарських засобів з аптечних закладів виключно за призначенням лікаря; посилення державного контролю за якістю лікарських засобів (боротьба з підробками); впровадження системи фіксування цін на низку найбільш соціально важливих лікарських засобів з одночасним введенням державного замовлення на їх виробництво.

По-дев'яте, відсутність чітких механізмів підзвітності та контролю, наявність корупційної складової в системі охорони здоров'я, що призводить до непрозорих тендерних закупівель, незаконного і нецільового розподілу та використання державних фінансових і матеріальних ресурсів (медикаментів, перев'язувальних матеріалів, медичної техніки та виробів медичного призначення) в особистих цілях або для подальшого перепродажу. Недосконалість чинної системи державних закупівель надає широкі можливості для поширення корупційних проявів (зговорів, хабарів, «відкатів»), внаслідок чого лікарські засоби закупляються за завищеними цінами або розподіляються без врахування реальної потреби в них медичних закладів як по обсягах, так і по номенклатурі. До того ж низький рівень оплати праці та соціального захисту медичних працівників спонукають останніх до заохочення тіньової оплати пацієнтами послуг медичного персоналу. За неофіційними даними, частка неформальних платежів населення за медичні послуги становить понад 10% від загального обсягу фінансування галузі.

Проведена комплексна оцінка сучасного стану вітчизняної системи охорони здоров'я дала змогу обґрунтувати пріоритетні напрями щодо зміцнення її фінансової бази: 1) розроблення механізму послідовного переходу на багатоканальну, бюджетно-страхову модель охорони здоров'я, яка оптимально поєднуватиме три основні джерела фінансування медичних послуг: бюджетні асигнування, обов'язкове та добровільне медичне страхування; а також додаткові джерела: кошти, що

акумулюються на основі надання певних платних медичних послуг (наприклад, стоматологічні послуги); благодійні та спонсорські кошти; 2) впровадження державного гарантованого пакета медичних послуг на рівні первинної медичної допомоги та концентрація бюджетних коштів на найбільш ефективних з медичної та соціальної точки зору напрямках; 3) сприяння розвитку соціального партнерства між державою та представниками приватної медицини шляхом залучення їх до соціальних програм: побудови та фінансування хоспісів, фінансування протитуберкульозних програм; 4) стимулювання меценатства та добродійної діяльності у сфері охорони здоров'я. При цьому вирішення проблем фінансового забезпечення системи охорони здоров'я має не стільки зосереджуватись на пошуку додаткових джерел фінансування, скільки стимулювати ефективне, раціональне та цільове використання наявних фінансових ресурсів медичної галузі й отримання соціального ефекту.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку державна турбота про освіту – це не лише фінансові вкладення в людський капітал, а й турбота про створення потенціалу економічного зростання як найважливішого фактора у забезпеченні національної безпеки та добробуту країни, благополуччя кожного громадянина. Сучасний рівень державного фінансування системи освіти і науки вітчизняні фахівці визначають як недостатній, а Закон України «Про освіту» [228], який передбачає бюджетне фінансування освітньої галузі на рівні не менше 10% ВВП, не виконується впродовж останнього десятиліття. Недофінансування наукової галузі, яка стає все менш пріоритетною, веде до згортання наукових тем та дослідних робіт, що матиме непоправні наслідки для розвитку нашої держави. Перевага «інтелектуальної» нації все частіше відходить на другий план. Більше того, невирішеність цих проблем призводить до негативних соціально-економічних наслідків для національної економіки, серед яких підвищення рівня безробіття серед молоді через важкість пошуку роботи після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, «відпливу інтелекту» за кордон через низький рівень якості освіти в багатьох українських вишах та рівень оплати праці педагогічних працівників порівняно з європейськими стандартами. Звідси доходимо висновку: реформа освіти – явище не тільки освітнє, а й взагалі суспільне, зокрема економічне.

У ході проведеного дослідження виявлено низку проблем фінансового забезпечення діяльності закладів освіти, які вказують на необхідність вжиття негайних заходів щодо реформування освітньої галузі в Україні.

По-перше, недостатній рівень фінансування освітньої галузі та неефективне використання наявних фінансових ресурсів. Якісна освіта неможлива без належного фінансування. Освітяни оцінюють його як «незадовільно», оскільки обсяги фінансування не відповідають державним гарантіям. Світова практика свідчить, що система освіти може успішно функціонувати та розвиватись, забезпечуючи можливість здобуття загальної середньої освіти усіма громадянами, якщо рівень витрат складає 5–7% ВВП [257]. Зважаючи на той факт, що наявний впродовж останніх семи років обсяг державних витрат на освіту в Україні знаходиться на досить високому рівні (5,4–7,4% ВВП) (Додаток Р.4), що є значно вищим за середній світовий показник (4,9% ВВП) (рис. 3.1), коштів не вистачає. Близько 60% державних видатків на вищу освіту припадає на оплату праці науково-педагогічного персоналу, понад 32% – на фінансування стипендій. В країнах-членах ЄС частка державних видатків на освітні цілі становить 66% і 17% відповідно [224]. Обсяги інвестиційних вкладень у розвиток освіти в Україні не досягають необхідного рівня і мають тенденцію до щорічного зниження, що суперечить світовим тенденціям та позбавляє освітню галузь статусу інвестиційно-привабливої галузі економіки.

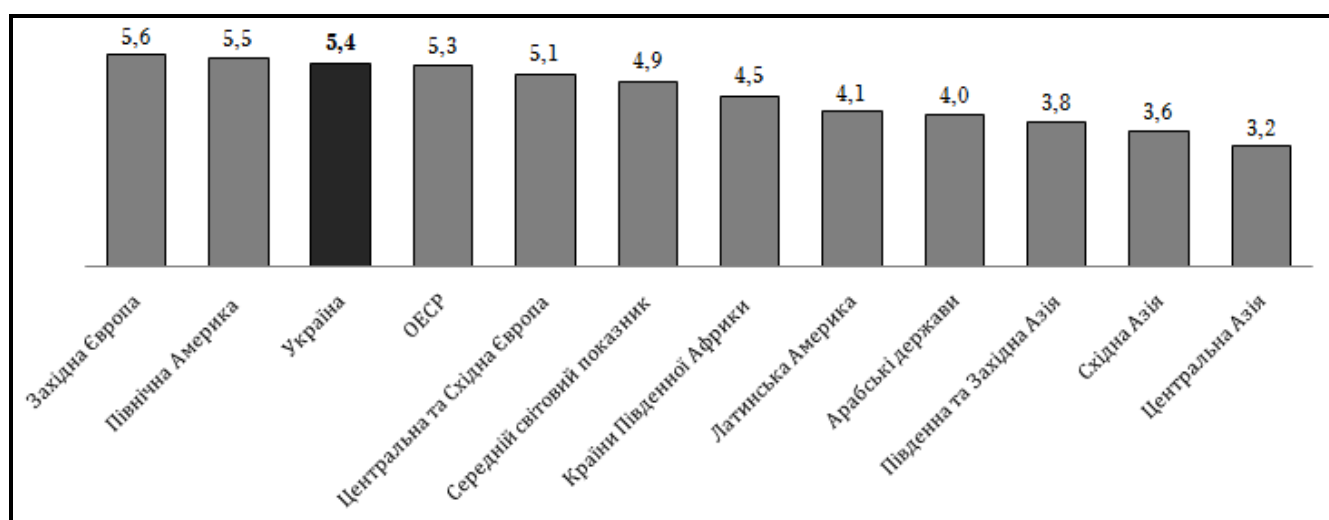

Рис. 3.1. Державні витрати на освіту в Україні та інших країнах світу у 2016 р., % ВВП*

* побудовано автором за даними Державної служби статистики України та ОЕСР [222; 258].

Попри високі кількісні показники рівня фінансування наша держава відстає від розвинених країн за її якістю і внеском науково-технічного прогресу в економічне зростання. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму у 2015/16 рр. Україна посіла високе місце – 14-те серед 144 країн – за кількістю осіб, які здобувають вищу освіту. Проте за показниками її якості, взаємозв'язку між освітніми закладами та бізнесом, впровадження інноваційних технологій у виробництво, здобутків академічних, зокрема гуманітарних, наук Україна перебуває на досить низьких позиціях [259].

По-друге, недосконала модель фінансування вищої освіти. В світовій практиці фінансування вищої освіти виділяють три основні моделі: модель, що ґрунтується на формулі (formulabased); проектне фінансування (projectbased); модель, основою якої є контракт (contractbased). Найбільшою популярністю в країнах-членах ОЕСР користується модель фінансування вищої освіти на основі формули, яка базується на таких критеріях, як кількість студентів, що вступили, чи кількість співробітників вишу (критерії «входу»), або на кількості виданих дипломів, зароблених студентами кредитів (критерії «виходу»), чи на комбінації і тих, і інших критеріїв. Модель на основі контракту передбачає підписання індивідуальних контрактів між університетами та державою. У контрактах, як правило, узгоджуються послуги, які за цим контрактом надасть університет, та індикатори їх успішного виконання [260, с. 135–136]. Фінансування вітчизняної вищої освіти здійснюється на основі складання закладами вищої освіти як бюджетними установами проектів кошторисів їх доходів і видатків. Така модель, на наш погляд, послаблює дослідницькі можливості й освітню базу країни та негативно позначається на розвитку їхньої економіки знань. Враховуючи низький рівень якості освіти в українських вишах при високих за світовими мірками витратах на вищу освіту (у 2016 р. – 1,6% ВВП; світовий показник – 1,1% ВВП), вважаємо за доцільне перейти до моделі на основі формули, в якій, крім вищезазначених показників, варто враховувати й показники результативності роботи закладу вищої освіти (місце закладу у вітчизняному та світовому рейтингах університетів, затребуваність його випускників на ринку праці, відповідність кількості та кваліфікації випускників вимогам ринку).

По-третє, неадекватна система оплати праці працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ. На початок 2017 р. рівень оплати праці в освітній галузі (5 082 грн) дещо вищий, ніж в медицині (на 15,4%, або 679 грн), але нижчий, ніж середня заробітна плата по країні (на 9,5%, або 481 грн). Підвищення з початку 2017 р. заробітної плати педагогічним працівникам на 33% [249] кардинально не змінює ситуацію, оскільки середній розмір заробітної плати по галузі значно нижчий, ніж в інших секторах економіки (порівняно з усіма галузями – в 1,2 рази; із зарплатою в промисловості – в 1,3 рази [222]). Ставка заробітної плати вчителя найвищої кваліфікації незначно перевищує 100 дол. США, що є найнижчим показником серед європейських країн. Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо вжити низку заходів, спрямованих на покращення матеріального становища працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ: ліквідація заборгованості з виплати заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками; встановити в новому законі про освіту гарантію, що найнижчий розмір посадового окладу педагога має бути на рівні трьох мінімальних заробітних плат (9 600 грн), включаючи усі доплати; створення раціональної системи підготовки, підвищення кваліфікації і стажування науково-педагогічних працівників.

По-четверте, відсутність ефективного механізму надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти. Узагальнення зарубіжного досвіду щодо освітнього кредитування як альтернативного джерела фінансування закладів вищої освіти дає змогу виділити дві основні моделі, відмінність між якими полягає в особливостях повернення коштів: кредити з фіксованими виплатами – виплати боргу здійснюються протягом фіксованого проміжку часу (10–20 років) у формі анuitету; кредити з виплатами, що пропорційно залежать від доходу позичальника – кредитування за цією моделлю вважається більш прийнятним у контексті перерозподілу ризиків позичальника через коригування вартості обслуговування кредиту з урахуванням фактично зароблених коштів [261, с. 36].

Враховуючи світовий досвід фінансування вищої освіти, вважаємо, що кредити на освітні цілі доцільно надавати за таких умов: залежність величини освітнього кредиту від фінансового стану абітурієнта / студента та членів його

сім'ї, а також результатів зовнішнього незалежного оцінювання або успішності навчання впродовж навчального року; низька фіксована відсоткова ставка, яка сприятиме розширенню доступу населення до цього джерела покриття витрат на вищу освіту; довгостроковість (період повернення кредиту повинен принаймні у 2 рази перевищувати термін навчання).

По-п'яте, відсутність чітких механізмів підзвітності та контролю, наявність корупційної складової в системі освіти. Проведене Фондом «Демократичні ініціативи» соціологічне опитування у 2016 р. щодо проблем якості вищої освіти в Україні, які є найбільш серйозними та такими, що потребують вирішення у найближчі 5–10 років, показало, що 50% українців вказують на корумпованість викладацького складу і нечесності у вишах (хабарі, списування дипломів) [262].

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що сучасний стан української системи освіти характеризується недостатнім бюджетним фінансуванням на фоні жорсткої конкуренції між навчальними закладами різних напрямів підготовки фахівців, що вимагає пошуку нових ефективних підходів щодо формування та використання матеріального, фінансового та науково-педагогічного потенціалу. Отже, вирішення окреслених проблем фінансового забезпечення освітньої галузі потребує комплексного підходу, що передбачає вжиття таких заходів: задоволення освітніх потреб кожної людини відповідно до її інтересів і потреб суспільства; поступове збільшення асигнувань бюджетів усіх рівнів на освіту і посилення контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів; створення системи багатоканального фінансування, що оптимально поєднуватиме власні, бюджетні та кредитні джерела фінансування освітньої галузі; заміну існуючої моделі фінансування вищої освіти за проектним принципом на найбільш ефективну світову модель на основі формульного підходу; децентралізація управління закладами освіти з наданням їм фінансової та управлінської автономії, оптимізація їх мережі; забезпечення гідної заробітної плати науково-педагогічним працівникам; інвестування державних фінансових ресурсів у розвиток наукового потенціалу провідних дослідницьких університетів; розширення можливості здобуття вищої освіти шляхом індивідуального

кредитування; використання маркетингового підходу до вивчення кон'юнктури на ринку праці і ринку освітніх послуг. Реалізація окреслених заходів сприятиме гармонізації української системи освіти з міжнародними стандартами як головної передумови інтеграції у світовий та європейський освітній простір, підвищенню якості і конкурентоспроможності освітніх і науково-технічних послуг, припливу іноземних студентів до вітчизняних закладів вищої освіти.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні не дає змоги в повному обсязі вирішити складний комплекс проблем, що нагромадилися за роки незалежності в галузі культури і мистецтва, яка відіграє особливу роль у розвитку українського суспільства, забезпечуючи створення, збереження, поширення та засвоєння загальнолюдських і національних духовно-культурних цінностей. Статистичні дані щодо бюджетного фінансування закладів культури свідчать про існування стійкої, яскраво вираженої тенденції фінансування видатків на культуру та мистецтво за залишковим принципом і позбавлення культурної галузі пріоритетності при формуванні бюджетної політики. Зазначене призвело до погіршення фінансового стану закладів культури і мистецтва, дефіциту кваліфікованих кадрів та зниження рівня соціальної захищеності працівників цієї галузі, скорочення концертно-гастрольної діяльності театрів, мережі кінотеатрів та книготоргівлі, закриття сільських клубів і бібліотек, руйнування пам'яток історії та культури, неефективного використання наявних культурних і творчих ресурсів. Спроби реформування системи фінансування закладів культури і мистецтва за європейськими стандартами, впровадження програмно-цільового методу планування видатків скеровувались не на розвиток культури, а лише на виживання галузі (фінансові ресурси ледве покривають видатки на оплату праці персоналу та комунальних послуг) і не призвели до суттєвих змін.

Вдосконалення системи фінансування закладів культури і мистецтва має відбуватися за такими основними напрямками: створення нової системи багатоканального фінансування, що базуватиметься на принципі ефективного співвідношення у забезпеченні установ культури власними та бюджетними засобами; розширення джерел фінансування культури шляхом активізації пошуку і

залучення державними та комунальними закладами культури позабюджетного фінансування (меценатство, спонсорство, державно-приватне партнерство), налагодження зв'язків між організаціями культури і бізнесу; забезпечення належного контролю за ефективним та цільовим використанням коштів, виділених на утримання і збереження базової мережі закладів культури, на фінансову підтримку бібліотечної, архівної, театральної та музейної справи; визначення та задоволення загальнодержавних і регіональних потреб у кваліфікованих кадрах, підготовка нового покоління спеціалістів, підвищення рівня їх професійності; підвищення рівня соціального захисту майстрів мистецтв та працівників культури; забезпечення розвитку творчого потенціалу і культурного простору країни; прискорення інтеграції української культури у світовий культурний простір, що сприятиме формуванню закладами культури позитивного іміджу України у світі.

Доцільним вважаємо переймання зарубіжного досвіду, зокрема Італії, Німеччини, Франції, у сприянні держави щодо отримання закладами культури і мистецтва, так і організаціями, що надають їм фінансову підтримку, пільгових кредитів. У цих європейських країнах створені державні установи, що надають гарантії за кредитами різним суб'єктам галузі культури. Наприклад, у Франції це повноваження покладено на Інститут фінансування кіно і сфери культури, утворений державними та приватними банками, у Великій Британії – на Національний фонд розвитку, який кредитує виробництво фільмів [263, с. 43]. У Франції та інших розвинених країнах Європи існує механізм фінансування культури з парафіскальних джерел через запровадження розгалуженої системи специфічних податків. Так, податок від торгівлі книжками спрямовується на підтримку літературної діяльності, податок з прибутку нових телевізійних каналів, у тому числі кабельного й супутникового телебачення, – на підтримку виробництва кіно-, аудіо-, відеопродукції, податок від театральної-концертної діяльності – на розвиток театального мистецтва [264].

Створення належних умов для подальшого повноцінного функціонування та розвитку галузі культури і мистецтва забезпечить зміцнення та примноження культурного потенціалу країни, збереження і популяризацію унікальної культурно-

мистецької спадщини, сприятиме суспільній злагоді, всебічному розвитку творчої особистості, талановитої молоді, дасть змогу більш ефективно задовольняти культурні потреби населення і надавати культурні послуги.

У ході проведеного дослідження виявлено низку проблем фінансового забезпечення соціального захисту населення, які вказують на необхідність вжиття негайних заходів щодо реформування системи соціального захисту населення в Україні: високий рівень участі держави у сфері соціального захисту, низька участь населення у її функціонуванні; низька ефективність механізму кошторисного фінансування, не пов'язаного з результатами діяльності установ соціального захисту; хронічне бюджетне недофінансування установ у сфері надання соціальних послуг; низька якість та ефективність надання соціальних послуг; велика кількість соціальних пілг, на які мають право соціально незахищені категорії громадян; неефективність бюджетного управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами.

Пріоритетними напрямками вдосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення України мають стати:

1. Вдосконалення системи надання державної соціальної допомоги, посилення її адресного характеру та підвищення ефективності її використання. Одним із найбільш принципових питань у цьому контексті є питання про перехід від патерналістської до адресної системи соціального захисту, основна перевага якої полягає, по-перше, у більш ефективному використанні наявних обмежених бюджетних коштів для надання соціальної допомоги найбільш незахищеним категоріям громадян. Наприклад, громадяни, які проживають за межею бідності, не відчують повною мірою користі від безадресних субсидій (плата за комунальні послуги, за проїзд у транспорті, знижки на окремі товари й ліки, що відпускаються нижче собівартості). Навпаки, більше користі з таких безадресних субсидій мають заможніші члени суспільства, оскільки вони більше споживають. По-друге, в адресній системі соціального захисту більша частина коштів витрачається саме на бідних громадян. Відтак, адресуючи систему соціального захисту незахищених верств населення можна, з одного боку, суттєво збільшити здатність цієї системи

забезпечувати соціальною допомогою і послугами саме тих, хто її дійсно потребує, а з іншого – унеможливити доступ до бюджетних коштів, що передбачені для виплати державної соціальної допомоги і надання соціальних послуг, тим, кому вона не призначена. Це дасть змогу зменшити загальну вартість програм соціальної допомоги на державному та регіональному рівнях, що є важливим чинником в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Світова практика виокремлює три основні види адресної соціальної допомоги найбільш незахищеним категоріям громадян:

– допомога по соціальному страхуванню (не вимагає перевірки доходів одержувачів цієї допомоги та надається їм на основі інформації про страхові внески особи на ЗОДСС і за фактом настання страхового випадку, наприклад, втрати працездатності чи досягнення пенсійного віку). Розмір соціальної допомоги перебуває в пропорційній залежності від трудових доходів і розмірів відрахувань на страхові платежі. Така система соціальної допомоги притаманна більшості країн Західної Європи (Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція);

– універсальна соціальна допомога (право на її отримання має кожен громадянин, незалежно від рівня доходу, сплачених страхових внесків на ЗОДСС або економічного статусу, наприклад, універсальні сімейні допомоги і безкоштовне медичне обслуговування). Системи державної підтримки, засновані на наданні допомоги всім, хто потребує, створюються з метою забезпечення основних соціальних потреб громадян на рівні встановлених законодавством державних соціальних стандартів та нормативів. Така система соціальної допомоги характерна для країн Скандинавського регіону (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція);

– соціальна допомога, що надається на основі оцінки доходів (витрат) і факту настання певної події без перевірки даних про сплачені страхові внески на ЗОДСС. Така система соціальної допомоги притаманна для англосаксонських країн (Велика Британія, Ірландія, Канада, США). В цих країнах матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише за наявності необхідних та перевірених підстав, а система універсальних допомог на дітей відсутня.

Підсумовуючи вищезазначене, слід виконати такі процедури: 1) вдосконалити методологічні підходи до визначення показників бідності, встановлення єдиних критеріїв оцінок майнового стану сім'ї для визначення права на призначення певного виду соціальної допомоги, спрощення процедур надання соціальної допомоги; 2) здійснити аудит усієї системи діючих пільг, соціальних та компенсаційних виплат з метою: по-перше, виявлення та скасування тих, які втратили актуальність чи є малоефективними, і водночас визначення джерел та механізмів фінансування тих заходів соціального захисту, які показали свою ефективність, але з певних причин фінансувались в недостатньому обсязі; по-друге, перегляду існуючого та визначення нового переліку критеріїв та підстав, на основі яких громадянам надається право на соціальний захист з боку держави (новостворений перелік повинен відповідати конституційним гарантіям і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення та реалізації соціальних прав людини); 3) вдосконалити механізм надання населенню субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг та на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива; 4) реформувати нормативно-правову базу надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та самотнім непрацездатним особам на основі врахування їхнього сукупного доходу; 5) затвердити зміни до Методики обчислення сукупного доходу родини для всіх видів соціальної допомоги (зокрема при обчисленні сукупного доходу слід враховувати фактично отриману (замість нарахованої) заробітну плату та виплати, які передбачені системою оплати праці, тобто без внесків до фондів ЗОДСС); б) створити систему контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, спрямованих на виплату соціальної допомоги; 7) сформувати на місцевому рівні бази даних одержувачів усіх видів соціальних допомог та передати їх до державного реєстру осіб, які користуються або мають право на відповідні соціальні допомоги і пільги.

2. Реформування системи надання соціальних послуг: по-перше, розробити систему державних стандартів та класифікатора соціальних послуг для визначення основних складових кожної соціальної послуги і обчислення загального обсягу

видатків, виходячи з вартості соціальних послуг та кількості осіб, які їх отримують; по-друге, обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, а також вартість пільг і соціальних послуг, як і розмір соціальних та компенсаційних виплат, мають визначатись на основі реальних показників та розрахунків, а не залежно від фінансових можливостей держави чи бюджетів різних рівнів; по-третє, встановлення нової системи соціальних послуг повинне супроводжуватись заходами з боку держави, спрямованими на розвиток ринку соціальних послуг, зокрема впровадженням системи державного замовлення на соціальні послуги та соціального контракування як державних, так і недержавних надавачів таких послуг; по-четверте, інтегрувати в бюджетне законодавство підхід, за яким розрахунок потреби у фінансуванні соціальних послуг здійснювався б за окремими категоріями (групами) одержувачів (наприклад, люди з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, безробітні громадяни) та переліком соціальних послуг, які можуть бути надані їм згідно з державними стандартами соціальних послуг; по-п'яте, загальна концепція реформування чинної в Україні системи соціального захисту населення повинна полягати у зміні пріоритетів щодо форм соціального захисту: має відбутися поступовий перехід держави від переважання натуральних трансфертів (перш за все, пільг) до грошових трансфертів і водночас трансформування частини пільг у соціальні послуги або умовні грошові трансферти.

3. Створення та розширення мережі служб і закладів соціального захисту: по-перше, розширення мережі центрів і відділень соціально-побутового обслуговування та медико-соціальної реабілітації людей з інвалідністю, ветеранів війни і непрацездатних осіб літнього віку безпосередньо за місцем їх проживання. Це пов'язано передусім з високою вартістю утримання цієї категорії громадян у стаціонарних установах, що пояснюється значними витратами на створення відповідної матеріально-технічної бази та найму численного медичного і адміністративно-господарського персоналу. Отже, для держави значно дешевше налагодити систему «домашнього» соціального обслуговування цих осіб за допомогою кваліфікованих соціальних та медичних працівників за рахунок оптимізації мережі відповідних соціальних служб, тобто відділень соціальної

допомоги, територіальних центрів соціальної реабілітації; по-друге, створення мережі державних консультаційних служб із залученням громадських організацій з метою широкого інформування громадян про їх права й обов'язки у сфері надання соціальної допомоги та соціальних послуг; по-третє, впровадження спільного планування й координації дій між органами державної влади і громадськими організаціями з метою покращення партнерських відносин та визначення пріоритетів у сфері соціального захисту; по-четверте, залучення підприємств, громадських організацій та об'єднань, інших структур громадянського суспільства до вирішення наявних проблем соціального захисту шляхом впровадження різних форм співпраці, починаючи з проведення науково-практичних конференцій з питань вдосконалення системи соціального захисту населення, організації семінарів-тренінгів, «круглих столів» і закінчуючи наданням індивідуальної допомоги літнім особам, які її потребують. Це не лише сприятиме виявленню найбільш актуальних проблем у сфері соціального захисту громадян, а й приверне увагу широкої громадськості, особливо молоді, до організації адресної соціальної допомоги, піклування про людей з інвалідністю і літнього віку, ветеранів.

4. Підвищення ролі недержавних громадських організацій у забезпеченні ефективного функціонування системи соціального захисту населення: по-перше, розроблення нормативно-правових засад благодійності, передбачивши в них певні податкові пільги при запровадженні й виконанні ними соціальних проектів і програм, спрямованих на надання соціальної допомоги та соціальних послуг найбільш соціально незахищеним верствам населення; по-друге, вирішення низки проблемних питань, з якими стикаються у своїй діяльності недержавні громадські організації: їх розрізненість, недостатнє використання можливостей взаємодії з державними та міжнародними структурами, низька поінформованість населення про діяльність цих організацій, брак традицій громадянського суспільства, недосконалість правових засад діяльності недержавних громадських організацій тощо. Ці та інші проблеми суттєво ускладнюють розвиток недержавного сектору, однак загалом можна констатувати, що останнім часом спостерігається посилення

ролі громадського сектору в наданні послуг соціального захисту, а також у зростанні його впливу на розвиток соціальної сфери в Україні.

5. Формування регіональної системи соціального захисту населення: по-перше, розмежування функцій і повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері соціального захисту населення з метою уникнення паралелізму й дублювання, оптимізації системи управління, її ресурсного забезпечення, економії бюджетних витрат на утримання управлінського апарату; по-друге, розширення повноважень органам місцевого самоврядування у сфері визначення пріоритетів місцевого соціального розвитку, загального спрямування роботи місцевої інфраструктури соціального обслуговування населення, а також планування і розпорядження бюджетними ресурсами на соціальний захист та соціальне забезпечення через формування ефективної структури управління, забезпечення необхідних фінансових ресурсів, розширення переліку соціальних послуг, які надаються на місцях, підвищення кваліфікації соціальних працівників; по-третє, розробка та реалізація пріоритетних програм соціальної підтримки сім'ї, дітей, жінок і молоді; по-четверте, створення єдиного регіонального інформаційного простору, підвищення якості статистичних досліджень, організація моніторингу показників стану соціальної сфери регіону; по-п'яте, підвищення якості наданих соціальних послуг і сприяння розвитку платних послуг та недержавних закладів соціального обслуговування.

Запропоновані напрями щодо вдосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні дадуть змогу досягти бажаних результатів і вирішити проблемні питання у цій сфері. Однак варто враховувати, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів передусім необхідно змінити роль та функції держави у сфері соціального захисту, підвищивши рівень громадської участі у формуванні ефективної регіональної системи соціального захисту населення. Не заперечуємо роль держави в реалізації соціальної політики у сфері соціального захисту шляхом надання соціальної допомоги або соціальних послуг громадянам та їхнім родинам, якщо останні не спроможні власними зусиллями з різних причин (хвороба, інвалідність, втрата годувальника, похилий вік) підтримувати необхідний

мінімальний життєвий рівень. Тож цілком погоджуємось із думкою Г. Лопушняк, що держава зобов'язана за допомогою саме соціальної політики створити такі умови, за яких кожна працездатна людина була б спроможна заробляти стільки, скільки дозволяють її цінності та ініціатива і відповідно мала можливість забезпечити себе і свою сім'ю всім необхідним, сплачуючи податки, у тому числі і на соціальний захист інших [9]. Активізація громадянином власних зусиль дала б змогу, з одного боку, суттєво зменшити частку видатків соціального спрямування, зокрема видатків на різного роду допомоги, а з іншого – посилити мотивацію працездатного населення до одержання гідної заробітної плати.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що в умовах нестабільності соціально-економічного розвитку проблема соціального захисту повинна вирішуватися шляхом трансформації політики доходів населення, а не через збільшення обсягів бюджетного фінансування видатків на ці цілі, що сприяє формуванню у населення сталої залежності від державної матеріальної допомоги і в цілому лише незначно впливає на зростання рівня добробуту громадян країни.

3.2. Імплементация зарубіжного досвіду функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування

За роки незалежності в Україні сформована нова система соціального страхування, що за принципами побудови відповідає міжнародним стандартам, зокрема вимогам Європейського кодексу соціального забезпечення та рекомендаціям Міжнародної організації праці. Проте вітчизняна система ЗОДСС суттєво відрізняється від тих, що функціонують у розвинених країнах не лише за показниками, що характеризують міру, повноту та своєчасність задоволення потреб населення в соціальному страхуванні, а й за якістю та ефективністю надання таких послуг державою. Значна частина науковців, серед яких Г. Козоріз [265], Г. Лопушняк [167], Н. Внукова, Н. Кузьмич [161], пов'язують наявність негативів у функціонуванні системи ЗОДСС в Україні із загальними проблемами

макроекономічного характеру, акцентуючи увагу на таких питаннях, як низький рівень матеріального забезпечення більшої частини працездатного населення, низький рівень оплати праці в країні та високий рівень міграції населення, у тому числі і за межами держави, та відсутність достовірних механізмів обліку їх доходів, низький рівень обізнаності громадян з результатами розподілу та перерозподілу ресурсів держави на формування фондів ЗОДСС.

Систематизацію проблем функціонування вітчизняної системи ЗОДСС як інституту сталого людського розвитку розглянуто в Додатку Ф.1.

Дослідження особливостей функціонування системи ЗОДСС в Україні проведемо за допомогою SWOT-аналізу, за результатами якого визначимо як основні переваги і недоліки, так і можливості та загрози діяльності фондів ЗОДСС. Цей метод полягає в розділенні усієї сукупності чинників та явищ на чотири категорії: сильних (**Strengths**) і слабких (**Weaknesses**) сторін, можливостей (**Opportunities**), що відкриваються при його реалізації, та загроз (**Threats**), пов'язаних з його здійсненням. Отримані результати SWOT-аналізу діяльності фондів ЗОДСС в Україні наведено в Додатку Ф.2.

У процесі дослідження визначено основні шляхи підвищення ефективності функціонування системи ЗОДСС в Україні.

По-перше, детінізація ринку праці як одна із найважливіших реформ, яка дасть змогу покращити фінансовий стан системи ЗОДСС, зокрема пенсійного страхування. Невідповідність між державними стандартами в оплаті праці створює відтік оплаченої праці в «тіньову» економіку (близько 35% ВВП) та фактично генерує зростання міграційного відпливу працюючого населення. Рівень «тіньової» економіки в Україні вдвічі більший, ніж в Португалії і Бельгії, утричі більший, ніж в Данії та Ірландії, в шість разів перевищує аналогічний показник США. Показники Польщі (23,3%), Словаччини (23,3%), Словенії (23,5%), Латвії (23,6%) та Естонії (27,8%) для європейської спільноти є критичною межею (рис. 3.2).

Відомим є той факт, що сьогодні значна частина роботодавців, порушуючи норми трудового законодавства, платять зарплату неофіційно або показують лише частину реального окладу своїх працівників, незважаючи на те, що з початку

2016 р. ставка ЄСВ зменшилась майже удвічі, а саме з середнього значення 40% до фіксованої ставки 22%. На наш погляд, функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування стане потужним стимулом для перебування вітчизняного бізнесу в легальній економіці, оскільки як тільки українці усвідомлять, що накопичені кошти – їх особиста власність (кошти з накопичувального рахунку можна успадкувати), вони будуть зацікавлені в отриманні «білої» зарплати. Посилення контролю за дотриманням трудового законодавства та накладення штрафів за неоформлення трудових договорів з працівниками і виплатою зарплат в «конверті» дадуть змогу збільшити надходження до фондів ЗОДСС та підвищити розміри страхових виплат.

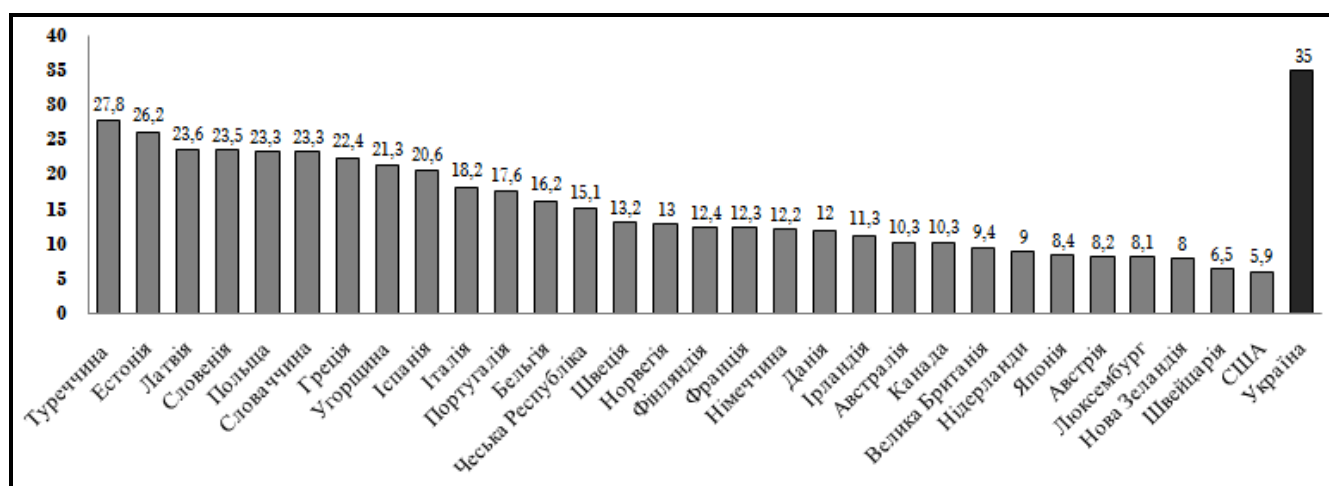

Рис. 3.2. Рівень тіньової економіки в країнах-членах ОЕСР та Україні у 2016 р., % до ВВП*

* побудовано автором за даними Державної служби статистики України та ОЕСР [222; 258].

Однак за наявності суттєвих змін у функціонуванні системи ЗОДСС в умовах реформування в небажаному напрямку доцільно, на наш погляд, зменшити навантаження на фонд оплати праці без зниження розмірів страхових виплат. Досягнення бажаних результатів від реалізації цього заходу потребує розширення бази нарахування та вдосконалення системи збору й обліку страхових внесків, а також забезпечення паритетної участі найманих працівників та роботодавців у сплаті ЄСВ. Відповідно до норм Міжнародної організації праці допускається перерозподіл сплати страхових внесків між роботодавцями та найманими

працівниками у розмірах 50:50. Водночас вважаємо за доцільне врахувати досвід Німеччини з реформування соціального внеску, який сплачується роботодавцем та працівником однаковою мірою (9,95%), при цьому його розмір на 2% нижчий за вітчизняний при рівню тіньової економіки у 12,2% ВВП. Вищевикладене сприятиме, з одного боку, зростанню надходжень до фондів ЗОДСС та підвищенню розміру соціальних виплат для застрахованих осіб, а з іншого – зниженню рівня тіньової економіки до допустимого рівня (10–15% ВВП).

По-друге, розроблення процедури поступового підвищення рівня заробітної плати й усунення порушень щодо її нарахування і виплати, що сприятиме збалансуванню бюджету ПФУ, підвищенню розміру пенсійних виплат та рівня життя українських громадян. Низький рівень оплати праці порівняно зі світовими стандартами є актуальним питанням сьогодення, що потребує термінового врегулювання. Одним із важливих важелів соціального захисту працюючих є мінімальна заробітна плата, яка в Україні відіграє роль соціального стандарту, обов'язковість якого забезпечується законом. Стрімке підвищення мінімальної заробітної плати з початку 2017 р. вдвічі до 3 200 грн урядовці пояснюють намірами покращити добробут працівників та знизити рівень тіньових зарплат. Однак є й мінуси такого нововведення: по-перше, переведення працівників на часткову зайнятість з метою економії на підвищенні фонду оплати праці; по-друге, збільшення частки працівників, які перебувають у неоплачених відпустках; по-третє, переведення зайнятості в неформальну, внаслідок чого слід очікувати недонадходження до ПФУ та інших фондів ЗОДСС, збільшення рівня безробіття і відповідно зростання обсягів видатків Державної служби зайнятості України на допомогу по безробіттю. За даними офіційної статистики, кількість зареєстрованих безробітних в Україні в січні 2017 р. збільшилась порівняно з груднем 2016 р. на 9,8%, або 38,2 тис. осіб, – до 429 тис. осіб [222]. Відтак Уряд затвердив на 2017 р. бюджет Фонду загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття, в якому основною статтею витрат передбачено виплати допомоги з безробіття в обсязі 7,9 млрд грн, що на 18%, або 1,2 млрд грн більше порівняно з 2016 р. [238].

За даними опитування компанії HeadHunter, лише кожен п'ятий українець (20%) відчув зміни в оплаті праці після підвищення мінімальної зарплати до 3 200 грн. Натомість 75% опитаних не відчули на собі підвищення якості життя [266].

Сучасні рівні мінімальної заробітної плати в країнах-членах ОЕСР наведено на рис. 3.3. Мінімальна заробітна плата в Україні (3 200 грн) переведена за курсом 28,42 грн/євро станом на 1 січня 2017 р. за даними НБУ [234]. Отже, з рис. 3.3 видно, що рівень мінімальної заробітної плати в Україні в 2,5 рази нижчий, ніж в Румунії, у 4 рази нижчий, ніж у Польщі, Словаччині та Угорщині, в 6 разів нижчий, ніж у Португалії та Греції, в 10 разів нижчий, ніж в США, в 13 разів нижчий, ніж у Франції та Німеччині, у 18 разів нижчий, ніж у Люксембурзі. Варто акцентувати увагу на тому, що в Україні зміни в рівні заробітної плати не наблизили її до аналогічних показників країн-членів ОЕСР, а вагоме її зростання не виступає мотиваційним фактором як до високопродуктивної праці, так і до стабілізації трудових ресурсів у країні. Досвід Угорщини, уряд якої майже подвоїв мінімальну заплату у 2001–2002 рр., свідчить, що миттєвим результатом такого кроку стало зниження зайнятості в малому бізнесі. Також збільшилася регіональна нерівність в обсягах доходів. При цьому на макрорівні негативний вплив на зайнятість був несуттєвим. Стрімке підвищення мінімальної зарплати сприяло зростанню середньої зарплати, що призвело до збільшення видатків бізнесу на оплату праці.

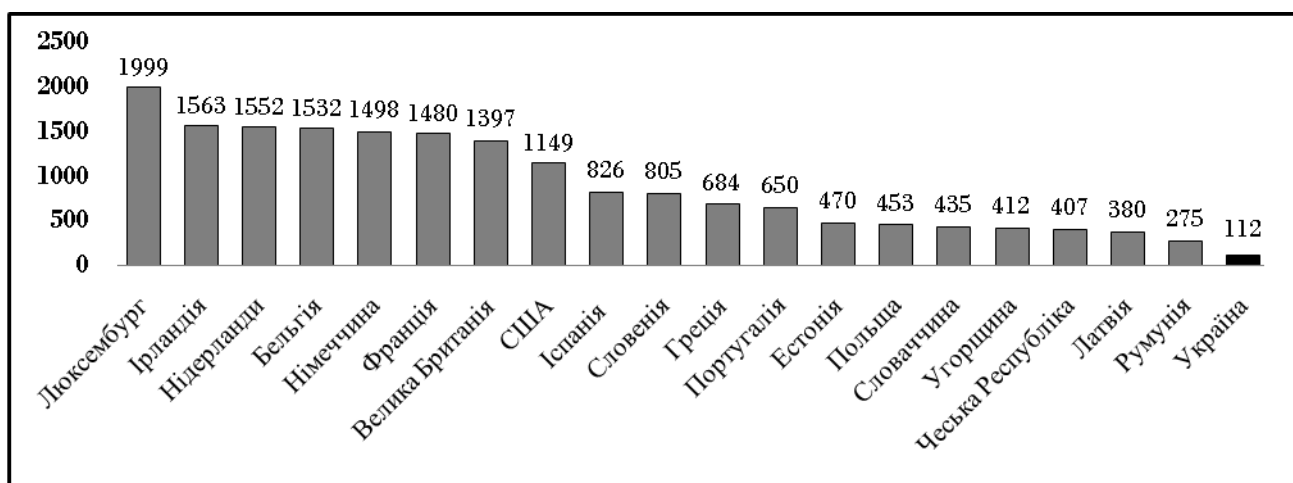

Рис. 3.3. Рівень мінімальної заробітної плати в країнах-членах ОЕСР та Україні станом на 1 січня 2017 р., євро*

* побудовано автором за даними [222; 258; 267].

Вважаємо за доцільне також провести порівняльний аналіз рівня середньої заробітної плати в країнах-членах ОЕСР та Україні. Графічно результати такого порівняння показано на рис. 3.4, з якого видно, що рівень середньої заробітної плати в Україні один із найнижчих у світі за відносно високого перевищення ним рівня мінімальної оплати праці (більш ніж у 1,7 разів). Так, за даними ПФУ [233] за січень 2017 р. цей показник становив в середньому на одну застраховану особу 5 562,97 грн, що є еквівалентом 205 дол. США, або 193 євро (з розрахунку по курсу на 31 січня 2017 р. – 27,12 грн/дол. США і 28,83 грн/євро відповідно [234]). В США середня заробітна плата становить 4 200 доларів на місяць (3 760 євро), що у 3,5 рази перевищує мінімальний розмір оплати праці. Для Європи середня заробітна плата складає близько 2 100 євро на місяць, або 2 300 дол. США, що у 1,5 вище за мінімальний її рівень (1 428 євро, або 1 570 дол. США). Варто акцентувати увагу на тому, що рівень середньої заробітної плати в Україні нижчий навіть мінімальної заробітної плати в більшості країнах-членах ОЕСР, що явно не на користь вітчизняного працівника, який при цьому є одним із найосвіченіших у світі.

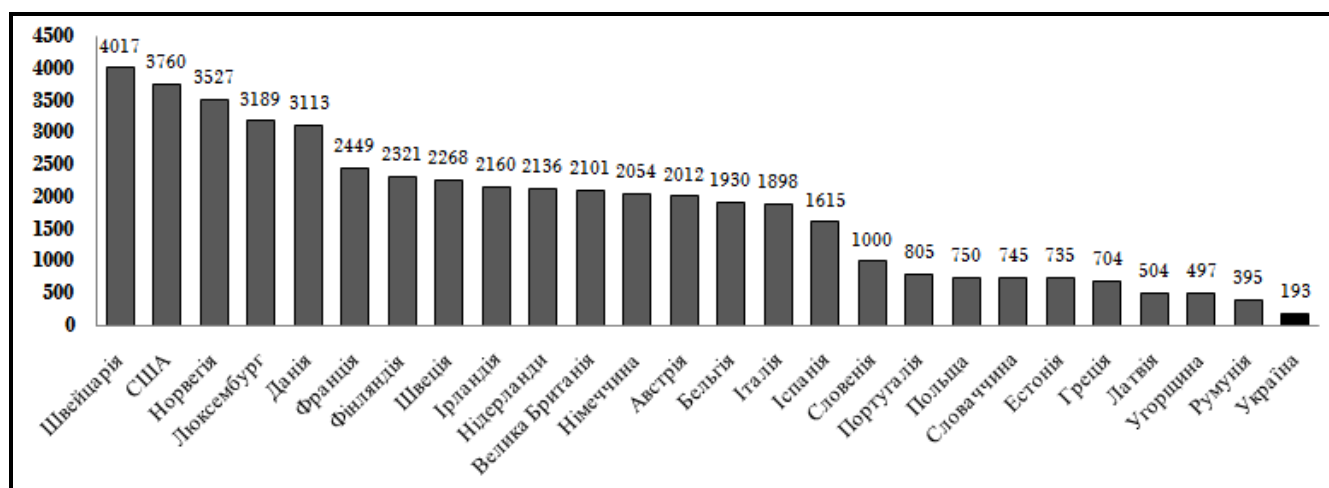

Рис. 3.4. Рівень середньої заробітної плати в країнах-членах ОЕСР та Україні станом на 31 січня 2017 р., євро*

* побудовано автором за даними [222; 258; 267].

Отже, стратегічними напрямами соціальної політики України у цьому контексті мають стати такі: змістити акценти на договірне регулювання заробітної плати; запровадити на законодавчому рівні «мінімальний стандарт оплати праці»,

параметри якого за певними видами економічної діяльності мають бути предметом переговорів між профспілками і роботодавцями та враховуватимуть різні класи праці (залежно від складності й напруженості); підвищити рівень оплати праці працівникам бюджетної сфери (науковцям, педагогам, медикам та іншим працівникам соціально-культурної сфери) з метою створення кадрового потенціалу, мотивуючи їх до вдосконалення та ефективності надання ними певного роду соціальних послуг; внести зміни до нормативно-правових актів України щодо уніфікації стимулюючих виплат працівникам різних галузей соціальної сфери; розробити методики з визначення критеріїв і підходів віднесення посад працівників бюджетної сфери до певних розрядів єдиної тарифної сітки з урахуванням складності праці, професійної кваліфікації та ділових якостей працівників; забезпечити гідні й безпечні умови життя та праці, зростання добробуту громадян.

По-третє, підвищення рівня зайнятості населення, покращення її якісних характеристик. В умовах європейської інтеграції стратегічними напрямками соціальної політики України у цьому контексті мають стати вдосконалення трудового законодавства і законодавства про зайнятість населення; формування цивілізованого ринку праці, який передбачає збалансування попиту на робочу силу (через створення нових та збереження наявних ефективних робочих місць на підставі визначення пріоритетних галузей економіки; ліквідування неефективних робочих місць на основі розроблених програм вивільнення робочої сили і забезпечення працівників новими робочими місцями) та пропозиції робочої сили (через створення умов для її професійної підготовки, гідних умов праці); підвищення територіальної мобільності робочої сили та стимулювання економічної активності населення.

По-четверте, підвищення ефективності роботи фондів ЗОДСС шляхом більш раціонального використання коштів, що спрямовуються на утримання їх адміністративного апарату (понад 4,5 млрд грн щороку) (рис. 3.5), та впровадження єдиної для усіх фондів інформаційної бази, що забезпечить прозорість фінансових потоків і підвищить платіжну та звітну дисципліну платників страхових внесків. З метою запобігання незаконному та нецільовому використанню коштів системи

ЗОДСС вважаємо за доцільне здійснювати за рахунок коштів фондів ЗОДСС лише адресні, персоніфіковані страхові виплати (пенсії, допомоги). Фінансування ж соціальних послуг та профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню страхових випадків, а також адміністративних витрат вилучити з бюджетів фондів ЗОДСС, оскільки вони мають статус державних установ, і здійснювати за рахунок коштів Державного бюджету України.

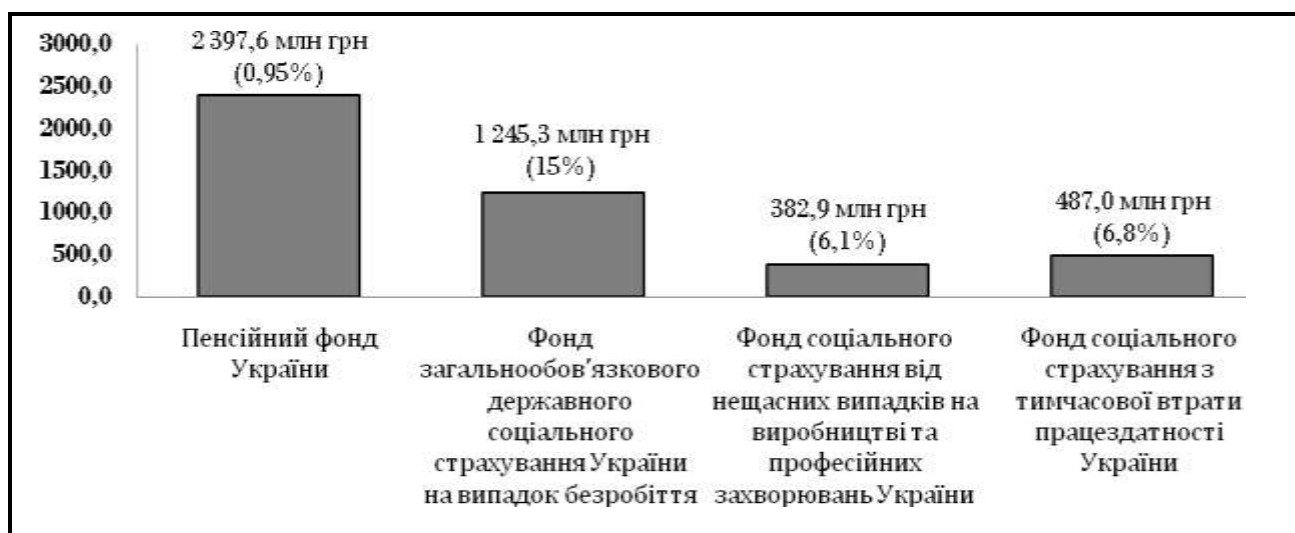

Рис. 3.5. Адміністративні витрати фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України у 2016 р., млн грн*

* розраховано та побудовано автором за даними фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України [233; 238; 239; 240].

Запропоновані заходи дадуть змогу посилити державний контроль за багатомільярдними «нестраховими» видатками системи ЗОДСС, що становлять понад 5% акумульованих цією системою усіх фінансових ресурсів, підвищити рівень фінансового забезпечення реципієнтів завдяки вивільненню фінансових ресурсів, зекономити державні фінансові ресурси завдяки зменшенню штатної чисельності працівників та скороченню адміністративних витрат. Вивільнені працівники зможуть зайняти місця тих осіб, які досягли пенсійного віку, але продовжують працювати на штатних посадах, а також можуть бути задіяні у наданні нових платних послуг.

По-п'яте, одним із основних шляхів підвищення ефективності функціонування системи ЗОДСС в Україні є врахування інтересів усіх соціальних партнерів, а саме:

держави, роботодавців та профспілок (найманих працівників) (Додаток Ф.3). Це, своєю чергою, забезпечить злагоджену роботу фондів ЗОДСС, зменшення тіньового сектору заробітної плати і, як наслідок, збільшення розміру виплат при настанні страхових випадків.

По-шосте, вдосконалення чинного законодавства у сфері ЗОДСС. Досвід функціонування системи ЗОДСС виявив низку недоліків, серед яких найбільш суттєвими є такі: вдосконалення механізму надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг; забезпечення системи економічного стимулювання роботодавців у здійсненні заходів профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань; збалансування інтересів усіх учасників пенсійної системи – платників страхових внесків, одержувачів пенсійних виплат та держави, уповноваженим представником якої є ПФУ.

Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дасть змогу у майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Між тим реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат до загальноєвропейського рівня (не менше 55–60% від середньої заробітної плати), створення прозорості пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у формуванні пенсійних накопичень і самостійному виборі напрямів інвестування на третьому рівні пенсійної системи. При цьому необхідно дотримуватись принципу соціальної справедливості, незаперечною основою якого у пенсійному забезпеченні виступає залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Проте чинне законодавство у багатьох випадках відступає від цієї залежності.

По-сьоме, забезпечення паралельного існування в Україні обов'язкової та добровільної форми соціального страхування, принципова відмінність між якими простежується в питанні про «автономію» суб'єктів права, порядку встановлення прав й обов'язків суб'єктів страхування (шляхом укладення договору про соціальне страхування) та ролі держави у здійсненні страхування. Прикладом успішного

поєднання обов'язкової (державної й недержавної) та добровільної форми соціального страхування є Британська модель системи соціального страхування.

По-восьме, реформування першого рівня (солідарної системи) та впровадження другого рівня (обов'язкового накопичувального) системи пенсійного забезпечення з урахуванням практичного досвіду зарубіжних країн. Успадкована від Радянського Союзу солідарна система пенсійного забезпечення України вже 26-й рік державної незалежності є одним із головних об'єктів критики в суспільстві. Українські пенсіонери вважають призначені їм пенсії занадто низькими, працююче населення – сплачені ними страхові внески високими, а заокеанські та європейські радники висловлюють своє незадоволення хронічним дефіцитом бюджету ПФУ та наполягають на поступовому підвищенні пенсійного віку для громадян з метою його збалансування.

Останніми роками чинна система пенсійного забезпечення перебуває в стані «перманентного реформування», необхідність якого зумовлена не лише переходом до системи ринкових відносин, але й пошуком нових моделей пенсійного забезпечення у зв'язку із песимістичними демографічними перспективами нашої держави у майбутньому. Найбільш значимим здобутком у реформуванні став перехід у 2004 р. до багаторівневої моделі пенсійної системи, розробленої на початку 90-х рр. минулого століття Світовим банком та успішно апробованої у багатьох країнах Європи та світу. Однак основною загрозою для пенсійних систем більшості країн світу залишається «революція старіння» населення, що охопила й Україну. За прогнозами вчених, чисельність людей похилого віку неухильно зростатиме принаймні протягом наступної чверті століття. Сьогодні загальна чисельність населення у віці 80 років і старше у світі досягла позначки в 600 млн осіб, а у наступні п'ять років осіб віком 65 років і старше на планеті стане більше ніж дітей до 5 років [268]. За цих умов солідарна пенсійна система, коли вклади сьогоденних працюючих спрямовані на виплати нинішнім пенсіонерам, вже не перший рік стикається з проблемою нестачі фінансових ресурсів і не здатна забезпечувати наявний рівень заміщення пенсіями втраченого заробітку та оптимальну диференціацію пенсійних виплат. Вона ефективно працює лише в тому

випадку, коли кожне наступне покоління чисельніше попереднього. Разом із тим специфіка соціально-економічної та демографічної ситуації в Україні зумовлює необхідність обґрунтування принципово нової моделі багаторівневої пенсійної системи, що найкращим чином врахує, з одного боку, позитивний зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення, а з іншого – особливості українського менталітету, існуючий стан національної економіки та соціальні настрої в українському соціумі.

Як бачимо, солідарна пенсійна система надзвичайно залежна від демографічних процесів. З метою зниження соціально-економічних ризиків стійкого функціонування пенсійних систем, зумовлених демографічними чинниками, в провідних розвинених країнах проводилися так звані параметричні реформи, які кардинально не змінювали існуючі системи гарантування соціального захисту людей пенсійного віку. Серед таких реформ – підвищення пенсійного віку; збільшення ставки страхового внеску; ускладнення умов здобуття пенсійних прав (Італія, Німеччина, США); зменшення розміру пенсійної виплати (Греція, Італія, Португалія, Угорщина); зміна умов індексації пенсійних виплат (Німеччина, Швеція, Японія); введення у розподільчі системи умовно-накопичувальних схем; впровадження додаткового рівня пенсійного страхування [269, с. 84].

Рівень пенсійного забезпечення по суті є показником економічного та соціального стану країни. Відтак життєвий рівень осіб пенсійного віку в кожній країні деякою мірою відрізняється. Глобальний пенсійний індекс (Global Retirement Index) розробив рейтинг топ-десяти найкращих країн для життя на пенсії, до якого увійшли 50 країн світу [270]. При складанні рейтингу дослідницький центр міжнародної банківської інвестиційної групи «Natixis Global Asset Managent» враховував 20 показників, розділених на чотири основні категорії: здоров'я (включаючи тривалість життя і рівень системи охорони здоров'я країни), матеріальний добробут, якість життя пенсіонерів, а також фінанси. Найбільш сприятливою країною для життя на пенсії у 2014–2015 рр. визнавалась Швейцарія, однак в 2016 р. цей рейтинг очолила Норвегія, піднявшись на одну позицію. У трійку лідерів повернулась Ісландія, яка посунула Австралію на шосте місце

рейтингу. При цьому Австралія залишалась кращою не європейською країною для життя пенсіонерів із найвищим показником у фінансовій категорії. Серед десяти кращих країн світу для пенсіонерів, які замикали рейтинг, належали Нова Зеландія, Швеція, Австралія, Німеччина, Нідерланди, Австрія та Канада. Відтак бачимо, що північноєвропейські (скандинавські) країни вважаються одними із найбільш сприятливих країн для старості, з великими пенсіями і найвищим рівнем медичного та соціального обслуговування людей похилого віку.

Порівняльну характеристику моделей пенсійних систем країн-членів ОЕСР за рейтингом Global Retirement Index 2016 р. наведено в Додатку Х.1.

Розглянемо особливості функціонування пенсійної системи Норвегії і порівняємо їх з українськими реаліями (Додаток Х.2). Незаперечним є той факт, що пенсійна система цієї скандинавської країни докорінним чином відрізняється від української солідарної системи або системи «проїдання коштів», за якої потреби сучасних пенсіонерів забезпечуються не за рахунок їх індивідуальних заощаджень, а шляхом більшого податкового навантаження на економічно активних громадян. Звідси випливає, що українська пенсійна система є механізмом перерозподілу та споживання, а норвезька – механізмом інвестування та економічного зростання.

Дослідивши особливості функціонування пенсійних систем країн-членів ОЕСР, можемо виокремити спільні та відмінні їх риси з вітчизняною пенсійною системою:

а) пенсійна система більшості цих країн (окрім Нової Зеландії, Австралії), як і пенсійна система України, складається з трьох рівнів (рис. 3.6);

б) співіснування обов'язкової і добровільної складових накопичувальної пенсійної системи, які взаємодоповнюють одна одну і дають можливість забезпечити гідний рівень матеріального забезпечення громадян після виходу на пенсію;

в) сприяння розвитку недержавного пенсійного страхування зі збереженням жорсткого контролю діяльності недержавних пенсійних фондів з боку держави. У декотрих країнах уряд здійснює управління ресурсами накопичувальної системи пенсійного страхування через спеціально уповноважену установу;

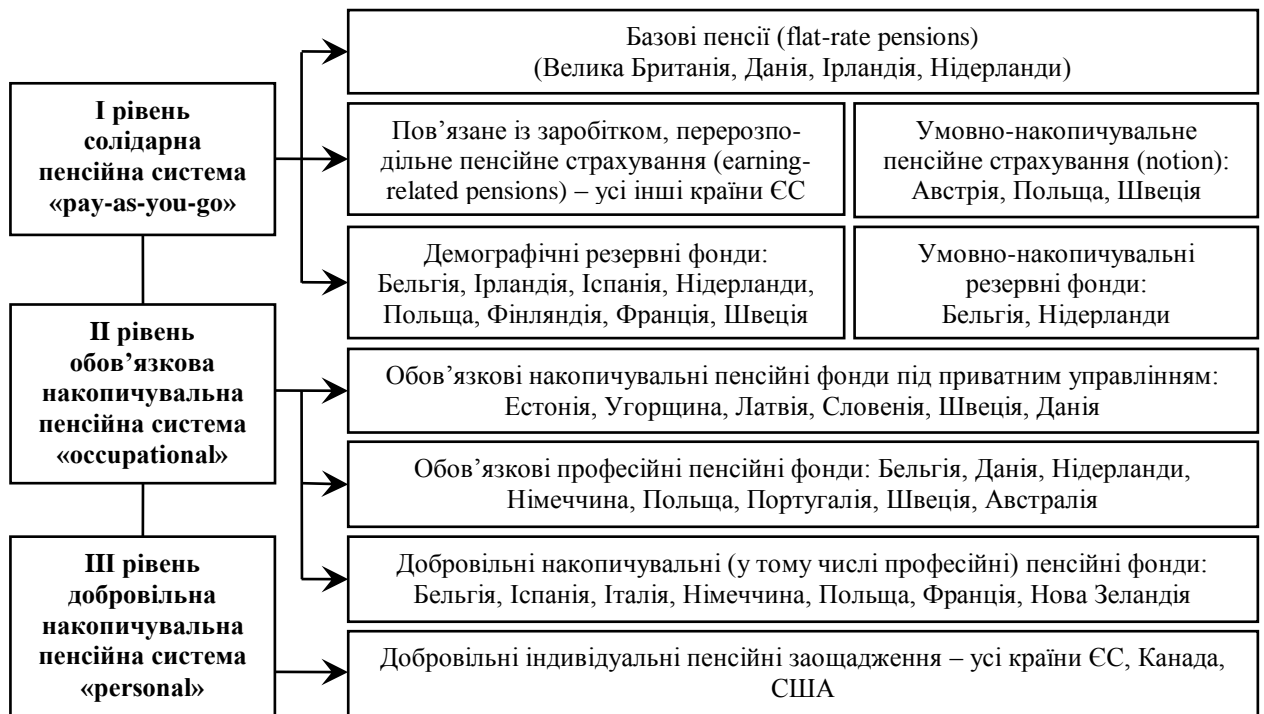

Рис. 3.6. Складові пенсійних систем окремих країн-членів ОЕСР [272]

г) для країн-членів ОЕСР, а також низки інших європейських країн, характерні п'ять основних типів моделей адміністрування збору страхових внесків (табл. 3.1). Обсяг зібраних внесків на соціальне страхування безпосередньо впливає на ефективність функціонування реформованої системи адміністрування. Цей взаємозв'язок визначається шляхом співвідношення фонду оплати праці, з якого сплачено внески, до фактичного фонду оплати праці в досліджуваних країнах і дає змогу стверджувати, що більший ступінь інтегрованості системи забезпечує збільшення її доходів. Так-от, перші три типи моделей адміністрування характеризуються такими співвідношеннями: 84,5%, 86,8% та 88,4% відповідно. Найбільш інтегрований п'ятий тип в середньому демонструє показник збирання внесків на рівні 100%. Четвертий тип дав несподівано низький результат – 73,5% [273];

г) певний паритет у розподілі фіскального навантаження зі сплати страхових внесків між роботодавцем і найманим працівником, а також значний ступінь диференціації розміру страхових внесків у розрізі окремих країн. Якщо до внесення змін у фіскальне законодавство в Україні співвідношення внеску роботодавця до внеску найманого працівника у сплаті страхових внесків становило 91:9, а з початку 2016 р. – 100:0, то середнє таке співвідношення для країн ЄС становить 2:1

[274, с. 767]. Фінансування першого рівня пенсійних систем Канади, Люксембургу, Німеччини, Південної Кореї, Польщі, США, Швейцарії та Японії здійснюється роботодавцем та найманим працівником однаковою мірою. В Австралії, Естонії, Ірландії, як і в Україні, внески сплачує роботодавець, а у Новій Зеландії, Чеській Республіці та Чилі – найманий працівник. Тариф страхових внесків вище ЄСВ (22%) встановлений у 13 країнах-членах ОЕСР, в інших 22 країнах утримують ставку внесків на пенсійне страхування на рівні, нижчому за вітчизняний (Додаток Х.3);

Таблиця 3.1

Типи моделей адміністрування збору страхових внесків*

№ п/п	Характеристика системи	Країни, що використовують
1	Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій. Управління системою є повністю децентралізованим і відокремленим від податкової системи	Данія, Люксембург, Австрія, Україна
2	Функції реєстрації платників і застрахованих осіб, збору внесків, прийому та обліку звітності зі сплати внесків централізовано виконує одна установа. Водночас страхові виплати, ведення відповідних баз даних та обліку застрахованих здійснюються окремо кожним з фондів соціального страхування	Бельгія, Іспанія, Італія, Македонія, Болгарія, Німеччина, Польща
3	Єдина установа, яка здійснює збір страхових внесків, є відповідальною і за здійснення виплат, ведення обліку застрахованих та зберігання необхідних даних	Чеська Республіка, Греція, Литва, Мальта, Португалія, Швейцарія, Словаччина
4	На податкову адміністрацію покладені функції щодо збору страхових внесків та контролю за їх справлянням, примусового стягнення та управління грошовими потоками, а реєстрацію та облік застрахованих осіб, виплату їм допомог та надання соціальних послуг здійснюють інші органи	Естонія, Угорщина, Нідерланди, Словенія, Сербія, Хорватія, Чорногорія, Албанія, Румунія, Росія, Боснія та Герцеговина
5	Податкові органи здійснюють збір і розподіл страхових внесків, а всі інші функції з соціального страхування виконує лише одна установа	Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Ірландія, Латвія

* складено автором за матеріалами Пенсійного фонду України [233].

д) пенсійний вік у більшості країнах ОЕСР встановлений не нижче 65 років для чоловіків та 60 років для жінок (див. додаток Т). Однак є й винятки, зокрема пенсійний вік для чоловіків в Естонії складає 63 роки, в Чеській Республіці – 62 роки 8 місяців, в Латвії та Угорщині – 62 роки 6 місяців, в Словаччині та Франції – 62 роки, в Південній Кореї – 61 рік, у Туреччині – 60 років, у Словенії – 59 років

8 місяців. Право вийти на пенсію раніше, ніж виповниться 60 років, мають жительки Словенії (59 років) та Туреччини (58 років). В п'яти країнах-членах ОЕСР (Греція, Ісландія, Іспанія, Німеччина, Норвегія) вік виходу на пенсію встановлений на позначці «67» як для чоловіків, так і для жінок. Пізніше усіх на пенсію виходять японці – у 70 років. Однак при цьому слід враховувати, що жителі острова належать до довгожителів планети, середня тривалість життя яких становить майже 84 роки. Для порівняння: середня тривалість життя мешканців країн-членів ОЕСР на початок 2017 р. становила майже 80 років. При цьому у країнах Західної Європи, Північної та Південної Америки, Австралії, люди в середньому живуть довше, ніж мешканці Центральної та Східної Європи. В Європі раніше за всіх на «заслужений відпочинок» виходять українці, росіяни, білоруси, турки та словенці. Українці, середня тривалість життя яких складає 71,7 роки, проживають ще в середньому 11 років після виходу на пенсію (Додаток Х.4);

е) рання пенсія надається на 2–5 років раніше, якщо особа відповідає певним вимогам, зокрема має необхідний мінімальний страховий стаж. Наприклад, в Іспанії, Німеччині та Швейцарії ранній вихід на пенсію можливий з 63 років, в Естонії, Греції, Ісландії, Італії та США – з 62 років, в Швеції – з 61 року, в Бельгії, Канаді, Латвії, Люксембурзі, Португалії та Франції – з 60 років. У Словаччині та Чеській Республіці для жінок з дітьми пенсійний вік знижується. Наприклад, у Словаччині жінки з п'ятьма або більше дітьми можуть виходити на пенсію у віці 57,5 років. В північноєвропейських країнах (Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції) право на отримання пенсії та соціальних послуг із солідарної системи пенсійного страхування мають особи, котрі у віці 16–67 років мають страховий стаж не менше трьох років (безвиїзно перебуваючи в країні). Однак повна гарантована пенсія надається після сорокарічного періоду тривалого проживання та сплати внесків на соціальне страхування.

У Великій Британії, Ірландії, Ізраїлі, Нідерландах, Польщі та Туреччині можливість ранньої пенсії відсутня. Наприклад, у Нідерландах повна пенсія за віком призначається при досягненні чоловіками та жінками 65 років та за наявності громадянства або за умови працевлаштування на території Нідерландів, якщо

застрахована особа отримувала заробітну плату та сплачувала страхові внески щорічно у віці з 15 до 65 років;

є) за кожний повний або неповний місяць (квартал, рік) дострокового виходу на пенсію розмір дострокової пенсії зменшується на встановлений відсоток. Так, у Фінляндії та Канаді розмір пенсійних виплат щорічно зменшується на 7,2%, в Ісландії – на 7%, в Швейцарії – на 6,8%, в США – на 6,67% (після трьох років – 5%), у Словаччині – на 6,5%, в Португалії та Японії – на 6%, в Естонії – на 4,8%, в Німеччині – на 3,6%;

ж) відстрочення виходу на пенсію стимулюється її підвищенням (коефіцієнт підвищення становить від 4,2 до 12% за додатковий рік роботи), термін відстрочення від 1 до 5 років з можливістю поєднання пенсії за віком із доходами від зайнятості. Одним із основних напрямів реформування солідарного рівня системи пенсійного забезпечення в Україні має стати вдосконалення механізму відстрочки виходу на пенсію зі збільшенням при цьому розміру пенсійної виплати.

Досвід економічно розвинених країн свідчить, що при сумарній інфляції за період 2012–2016 рр. (від - 1,7% у Швейцарії до 14,6% в Ісландії) коефіцієнт підвищення пенсій за віком у разі відстрочки часу її призначення на 5 років варіюється від 21% в Австралії до 54% в Естонії (Додаток Ц.1). Якщо в Україні при середньорічній інфляції у 16,2% (сумарній – 80,8%) коефіцієнт підвищення розміру пенсійної виплати за віком у разі відстрочення виходу на пенсію становить 0,5% за кожний повний місяць на термін до 60 місяців (або 6% за рік), то у Словаччині, Німеччині та Чеській Республіці при такому ж коефіцієнті середньорічна інфляція зафіксована на рівні 0,9%, 1,1% і 1,2% відповідно.

Прогноз рівня інфляції в деяких країнах-членах ОЕСР та Україні на 2017–2021 рр. складено за допомогою методу рухомого середнього 5-го порядку, що передбачає розрахунок кожного наступного прогнозного показника на основі визначення середньозваженого попередніх п'яти значень рівня інфляції (Додаток Ц.2). Цей метод вважається придатним для середньострокового прогнозування (5–7 років). Якщо в США, Швейцарії та Японії реальне підвищення пенсій протягом наступних п'яти років становитиме понад 30%, у Великій Британії

та Естонії – 45% і 47,6% відповідно, в Португалії – 55,7%, то в Україні усі «надбавки» з'їдатиме інфляція. Враховуючи прогнозований сумарний відсоток рівня інфляції в Україні за наступні п'ять років (93%), середній розмір проіндексованої в жовтні 2017 р. пенсійної виплати (2 446,56 грн) та середню тривалість життя українців при досягненні пенсійного віку (11 років), вважаємо, що встановлений коефіцієнт не заохочує осіб пенсійного віку одержувати пенсію з більш пізнього строку, і пропонуємо поступове його підвищення до 2021 р. на 0,2% щомісячно (до 15,6% за рік) у разі відстрочення виходу на пенсію на термін до п'яти років і на 0,25% щомісячно (до 21% за рік) – понад п'ять років (табл. 3.2). Наприклад, розмір пенсійних виплат особі, котра після досягнення пенсійного віку на початку 2018 р. виявила бажання працювати ще два з половиною роки, підвищується на 25,8% проти 15% за теперішніх умов.

Таблиця 3.2

Поступове підвищення коефіцієнта відстрочення виходу на пенсію до 2021 р.*

Роки	Відстрочення виходу на пенсію			
	До 5 років		Більше 5 років	
	% за місяць	% за рік	% за місяць	% за рік
2017	0,5	6,0	0,75	9,0
2018	0,7	8,4	1,0	12,0
2019	0,9	10,8	1,25	15,0
2020	1,1	13,2	1,5	18,0
2021	1,3	15,6	1,75	21,0

* розраховано та складено автором за даними Пенсійного фонду України [233].

з) звуження масштабів накопичувальної складової пенсійної системи аж до повної відмови від її використання через її нестабільний фінансовий стан та негативний вплив на державний бюджет. Едвард Уайтхауз виділяє п'ять основних форм накопичувальної пенсійної системи, що у більшості країн складає другий рівень пенсійного забезпечення: встановлені виплати, встановлений кредит, встановлені внески, система пенсійних балів, умовно накопичувальні рахунки. Отже, головна відмінність модифікацій полягає у співвідношенні значимості трудового стажу і рівня заробітної плати при визначенні розміру майбутньої пенсії [275, с. 76] (табл. 3.3).

Модифікації накопичувальної складової пенсійної системи [275, с. 76]

Тип накопичувального компоненту	Сутність	Країни
Системи, що в більшій мірі залежать від кількості років трудового стажу		
Встановлені виплати	Фіксований розмір пенсії, що для кожного працівника визначається з урахуванням розміру зарплати і стажу роботи	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Люксембург, Португалія, Фінляндія
Встановлений кредит	Поєднання елементів плану встановлених виплат і встановлених внесків, з переважанням першого типу	Швейцарія
Системи, що в більшій мірі залежать від індивідуального заробітку		
Встановлені внески	Встановлено розмір внесків, але не встановлено розмір виплат	Данія, Словаччина
Система пенсійних балів	Кількість пенсійних балів залежить від індивідуального заробітку, з урахуванням вартості пенсійних балів, накопичена сума балів переводиться в реальний пенсійний капітал	Німеччина, Норвегія, Франція
Умовно-накопичувальні рахунки	Відрахування фіксується на індивідуальних умовних рахунках і за потреби переводять в реальний пенсійний капітал, що включає також інвестиційний прибуток за рахунком	Італія, Польща, Швеція

Пенсійну реформу, яка дала початок створенню накопичувальної пенсійної системи і переходу до трирівневої моделі, в успішних країнах почали впроваджувати не так давно. Але навіть за такий короткий час їм вдалося не тільки вирішити проблему гідного пенсійного забезпечення, а й накопичити великі внутрішні ресурси, які стали довгостроковими інвестиційним капіталом для розвитку економіки. Так, обсяг накопичених пенсійних активів у розвинених країнах становить близько 85% від рівня ВВП. У деяких країнах, таких як Австралія, Велика Британія, Нідерланди, США, Швейцарія рівень пенсійних накопичень перевищує ВВП країни [258]. На відміну від країн-членів ОЕСР, наша держава, маючи в своєму розпорядженні успішні приклади зі світової практики, за 19 років (як відомо, перша спроба впровадження трирівневої пенсійної системи в Україні була зроблена у 1998 р.) так і не змогла створити ефективний механізм для пенсійних накопичень і виплат. Всі зусилля українського уряду в основному зводилися до зміни чинної

солідарної пенсійної системи – підвищувався пенсійний вік, мінімальний страховий стаж виходу на пенсію за віком, розмір страхових внесків на державне пенсійне страхування, оподатковувалися пенсійні виплати та встановлювався максимальний розмір пенсії.

Серед вчених-економістів панує думка, що повний перехід на накопичувальні пенсійні схеми – це остаточне вирішення «вічних» проблем системи пенсійного забезпечення. Однак це зовсім не так. Яскравим прикладом повного переходу до обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи може слугувати радикальна пенсійна реформа в Чилі (1981 р.), яка характеризувалась фактично повною відмовою від солідарної («pay-as-you-go») системи на користь особистих накопичувальних вкладів (громадяни інвестували 10% заробітної плати в один із п'яти приватних пенсійних фондів, що відрізнялись ступенем ризикованості інвестиційної стратегії). Однак слід наголосити на тому, що повний перехід до накопичувальної пенсійної системи потребує достатнього обсягу фінансування (за окремими підрахунками вартість переходу складає від 120 до 160% ВВП [258]). Якщо держава не візьме на себе додаткові витрати щодо фінансування цього переходу, то у такому разі вона перекладе свої фінансові зобов'язання на «плечі» працюючого населення і роботодавців, підвищуючи ставку страхового внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або використовуючи додаткові податки. Крім цього, уряд Чилі не врахував повною мірою чинники впливу на стійке функціонування накопичувальної пенсійної системи (висока залежність вартості інвестованого капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку, значний рівень бідності населення (близько 18%), великий відсоток населення, що знаходилося поза пенсійною системою (40%)), і як результат, з 1 липня 2008 р. поряд з накопичувальною пенсією впровадилась система державних солідарних пенсій, що й надалі фінансується за рахунок загальних податків, зокрема ПДВ.

Чилійський досвід реформування пенсійної системи взяли за основу деякі країни Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина, Словаччина). Однак, як показує досвід цих країн, головними проблемами функціонування накопичувальної складової пенсійної системи є недостатній рівень прибутковості інвестування

активів та відсутність дієвих інструментів для упередження їхнього знецінення під впливом інфляційних процесів. Зокрема, парламент Угорщини у 2010–2011 рр. ліквідував другий рівень пенсійної системи, призупинивши сплату внесків на індивідуальні рахунки працівників та оголосивши практично націоналізацію обов'язкових пенсійних накопичень. Подібний досвід також довелося пережити Польщі. З 2014 р. обов'язковий другий рівень індивідуальних рахунків став добровільним для всіх нових учасників трудової діяльності, а накопичені кошти були перераховані на рахунки державного першого рівня – програм з номінально фіксованими внесками. У Словаччині, яка пішла по слідах Угорщини та Польщі, впровадження накопичувальної складової системи й спрямування до неї частини страхових внесків із солідарної складової призвело до виникнення значного дефіциту коштів на виплату пенсій нинішнім пенсіонерам. На перших етапах джерелами покриття цього дефіциту виступали ресурси Резервного фонду солідарності (акумулює внески у розмірі 4,75% від зарплати працівників) та кошти від приватизації газотранспортної системи країни. Однак сьогодні уряд змушений покривати дефіцит коштів солідарної системи коштами державного бюджету.

Реформуючи національну модель пенсійної системи, прогнозуючи її майбутнє, необхідно врахувати досвід розвинених зарубіжних країн та передбачити можливі труднощі реалізації оптимістичного сценарію. З 1 січня 2017 р. в Україні набув чинності закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [44], який передбачає введення накопичувальної пенсійної системи, суть якої зводиться до того, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (солідарний рівень недоотримуватиме частини пенсійних відрахувань, які спрямовуватимуться до другого рівня) має зберігатися у Накопичувальному Пенсійному фонді і обліковуватися на накопичувальних пенсійних рахунках громадян, котрі сплачуватимуть такі внески. Ці активи, з одного боку, мають інвестуватися в економіку України з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів, а з іншого – будуть використані для сплати договорів страхування довічних пенсій, одноразових виплат або у деяких випадках членам сімей та спадкоємцям.

До участі у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування залучаються особи, котрим на час її впровадження (1 січня 2019 р.) не виповнилося 35 років. При цьому передбачається можливість добровільної участі в цій системі для осіб віком від 36 до 55 років. Очікується, що з 16 мільйонів офіційно працюючих українців учасниками нової системи пенсійного забезпечення стануть 6 млн громадян, що дасть можливість залучити в економіку країни близько 5 млрд грн для подальших інвестиційних вкладень [233].

Додатково до ЄСВ (22%) роботодавець платитиме в новий Накопичувальний Пенсійний фонд на особистий рахунок працівника 4% від його заробітку у 2019 р., 5% – у 2020 р. Очікується, що до 2022 р. відсоток відрахувань до Накопичувального фонду повинен скласти близько 7%.

Вважаємо, що впроваджена урядом України у 2017 р. реформа солідарної пенсійної системи без введення накопичувальної – це напівкрок. Введення другого-накопичувального рівня пенсійної системи, на наш погляд, має як свої переваги, так і недоліки. Переваги такого кроку полягають, по-перше, в тому, що накопичувальна система орієнтована насамперед на радикальне посилення зв'язку між обсягом сплачених внесків до цієї системи та пенсійними правами людини. Відтак обмежується роль державної солідарної («pay-as-you-go») системи, з одного боку, та зростає зацікавленість роботодавців і кожного працівника у створенні особистих пенсійних накопичень, які є їхньою власністю із правом успадкування, створюючи додаткову мотивацію до офіційного працевлаштування та легалізації доходів, з іншого. По-друге, перевагою введення накопичувальної системи є те, що цей крок може стати одним із ключових заходів, який здатен не лише підвищити рівень соціального захисту громадян, а й оздоровити фінансову ситуацію у вітчизняній пенсійній системі та вивести економіку на висхідну траєкторію сталого розвитку. По-третє, накопичувальна пенсійна система дає можливість акумулювати внутрішні довгострокові інвестиційні ресурси, які можна розумно використати на розвиток економічної та соціальної інфраструктури, реального сектору економіки та виходу із кризи. По-четверте, будучи незалежною від демографічних чинників, вона надає можливість диференціювати розміри пенсії залежно від заробітної плати й

ефективності використання пенсійних накопичень. І, по-п'яте, як свідчить досвід країн-членів ОЕСР, введення накопичувальної пенсійної системи може стати тригером для розвитку вітчизняних ринків капіталів, оскільки із появою великих інституційних інвесторів в особі пенсійних фондів другого рівня зросте попит на цінні папери, підвищиться рівень корпоративного управління та активізується конкуренція на ринку фінансових послуг [258].

Як бачимо, впровадження другого рівня системи пенсійного забезпечення є об'єктивною необхідністю, проте воно потребує чітких економічних передумов, головними з яких є, по-перше, відновлення зростання ВВП на основі подолання кризи в реальному секторі економіки (у 2016 р. Україна посіла 115-те місце серед 183-ох країн світу у рейтингу ВВП на одну особу – \$7 970); по-друге, детінізація ринку праці (близько 35% ВВП); по-третє, стабілізації курсу гривні (порівняно з 2010 р. курс долара США до гривні у 2017 р. зріс у 3,2 рази); по-четверте, зростання в країні розміру середньомісячної заробітної плати, який нижчий за мінімальний рівень оплати праці в більшості країнах-членах ОЕСР; по-п'яте, збалансування бюджету ПФУ, який набуває наростаючої з кожним роком залежності від багатомільярдної державної фінансової підтримки (у 2015 р. – 31,8 млрд грн; у 2016 р. – 81,7 млрд грн; у 2017 р. – 141,5 млрд грн); по-шосте, нагромадження фінансових ресурсів для компенсації втрат ПФУ у зв'язку із перенаправленням частки ЄСВ до Накопичувального Пенсійного фонду; по-сьоме, реформування вітчизняного фінансового ринку, зокрема слаборозвиненого фондового ринку, адже недостатність надійних фінансових інструментів на цих ринках не здатні продуктивно розмістити потік коштів системи накопичувального пенсійного забезпечення, гарантуючи при цьому індивідуальним інвесторам високу прибутковість і збереження накопичених пенсійних активів.

Складовою частиною пенсійної реформи є обов'язкове осучаснення пенсій, тобто їх перерахунок відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, за принципами європейських країн: вибір між нижчою виплатою, поєднаною з індексацією за заробітками, та більш високою початковою виплатою, поєднаною з індексацією за цінами [170, с. 173]. У більшості випадків

український уряд здійснює ці заходи, на наш погляд, з двох причин: по-перше, для задоволення вимог пенсіонерів та зниження ризику їхньої бідності і, по-друге, для завоювання політичної прихильності в часи виборів.

Цікавим є досвід проведення індексації страхових виплат у країнах-членах ОЕСР. Наприклад, уряди Австрії, Греції та Італії проводять політику прогресивної індексації, за якої більш високі пенсійні виплати зростають повільніше, ніж менш високі. Деякі країни-члени ОЕСР запровадили умовну індексацію на основі демографічної динаміки, за якої рівень підвищення пенсійних виплат перебуває в оберненій залежності від зміни середньої очікуваної тривалості життя при народженні (Німеччина, Португалія, Швеція) або здійснюють підвищення розмірів пенсійних виплат за ставками, вищими за темпи інфляції, за умов високих темпів економічного зростання (Угорщина, Португалія) [258].

По-дев'яте, впровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Останніми роками в період численних змін в соціально-економічному та політико-правовому житті нашої держави питання щодо доцільності та часу впровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування опинилося у центрі уваги науковців, політиків та громадськості. Прихильники якнайшвидшого впровадження цієї невід'ємної компоненти системи соціального страхування висувують такі основні аргументи: відхід від залишкового принципу фінансування охорони здоров'я, цільовий характер внесків, створення спеціального цільового медичного фонду, підвищення конкуренції на ринку медичних послуг та якості їх надання. Зокрема І. Астахова та Є. Касьян переконані, що «тільки страхова медицина вирішить питання гарантованості та доступності медичних послуг для широких верств населення й залучить додаткові ресурси у сферу охорони здоров'я» [276, с. 47]. Науковці пропонують створити єдиний Медичний фонд загальнообов'язкового державного медико-соціального страхування. Подібної думки дотримується О. Молдован. Науковець вважає, що «завдяки створенню Державного медичного фонду держава отримає можливість ефективніше витратити бюджетні кошти, виділені на охорону здоров'я. При цьому фінансовий ресурс спрямовуватиметься на співфінансування

внесків до медичного фонду для соціально незахищених верств населення, надання якісних і безкоштовних послуг первинної та екстреної медичної допомоги, функціонування спеціалізованих медичних закладів» [277, с. 362].

Як засвідчив досвід Німеччини, існування великої кількості медичних страхових фондів, що конкурують між собою шляхом встановлення різних тарифів страхових внесків, ускладнює систему охорони здоров'я та позбавляє її прозорості. Підтримуємо позицію науковців щодо створення єдиного Фонду з регіональними філіями і встановлення єдиного для всієї країни страхового внеску за принципом солідарності із застосуванням при цьому елементів компенсації ризику, враховуючи досвід Естонії та Чеської Республіки.

Науковці С. Онишко і Ю. Шевчук наголошують на важливості переходу до системи медичного страхування, що дасть змогу надавати фінансування лікувальним установам та медичним закладам відповідно до обсягу та якості наданих ними послуг, що сприятиме підвищенню оплати праці; забезпечити фінансову незалежність медичних закладів; перейти до контрактних умов у системі охорони здоров'я; посилити конкуренцію між державними і приватними лікувальними установами; визначити перелік медичних послуг, які фінансуватимуться за рахунок держави, що створить умови для розвитку добровільного медичного страхування [278, с. 161].

Їхні опоненти, навпаки, вважають, що нестійке соціально-економічне, фінансове та політичне становище в країні, а також майбутня кон'юнктура ринку медичних послуг не дадуть змоги сформувати страхові медичні фонди для задоволення реальних нагальних потреб населення в медичних послугах та лікарських засобах. Вони констатують, що впровадження страхової медицини передбачає значне додаткове фінансове навантаження на громадян, оскільки при страховій медицині держава взагалі не буде фінансувати медичну галузь, а витрати на лікування сплачуватимуть пацієнти через страхові компанії.

Повертаючись до світової практики фінансування системи охорони здоров'я, зазначимо, що в Австрії, Бельгії, Естонії, Ізраїлі, Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Словаччині, Словенії, Туреччині, Угорщині, Франції, Чеській Республіці, Швейцарії та Японії домінує система обов'язкового медичного

страхування (модель Бісмарка), в той час, як в США ключову роль відіграє приватне медичне страхування. В Австралії, Великій Британії, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Італії, Канаді, Латвії, Новій Зеландії, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Швеції, як і в Україні, система охорони здоров'я фінансується переважно за рахунок загальнодержавного та/або регіонального оподаткування (бюджету) (модель Беверіджа). В Греції, Латвії, Мексиці, Південній Кореї, Чилі, як і в Україні, значною мірою використовуються прямі платежі населення за медичні послуги (Додаток Ш.1).

Медіа-компанія Nyser розробила рейтинг топ-десяти країн з найкращою системою охорони здоров'я у 2017 р., першість в якому належала Франції. До трійки лідерів увійшли її країни-сусіди – Італія та Андорра. Серед десяти країн з найкращою медициною в світі, які замикали рейтинг, належали Мальта, Сінгапур, Велика Британія, Сан-Марино, Австрія, Японія та Швейцарія [280]. За даними міжнародного інтернет-журналу New Rezume, система охорони здоров'я Гонконгу у 2017 р. визнана найкращою не тільки в Азії, а й у світі. При складанні рейтингу основна увага приділялася оцінці таких показників, як середня очікувана тривалість життя при народженні та вартість охорони здоров'я, що формували загальний показник ефективності. Друге місце рейтингу посів Сінгапур, а трійку лідерів замикала Японія. До першої десятки країн увійшли Ізраїль, Іспанія, Італія, Австралія, Південна Корея, Швейцарія та Швеція [281].

Розглянемо особливості функціонування системи охорони здоров'я Франції і порівняємо їх з українськими реаліями (Додаток Ш.2). На відміну від України (ще не запроваджено загальнообов'язкове державне медичне соціальне страхування), у Франції функціонує централізована форма обов'язкового медичного страхування (впроваджена з 2000 р.), яка характеризується високою якістю медичних послуг у поєднанні з невисокою вартістю лікування, компенсацією більшої частини витрат на медикаменти та високим рівнем охоплення населення медичним страхуванням (99%). Французька система охорони здоров'я, яка визнана ВООЗ найкращою у світі, при цьому є однією із найдорожчих (4 місце – 11% ВВП), поступаючись Німеччині (11,3%), Швейцарії (12,4%) і США (17,2%). Загальні витрати на охорону здоров'я в

Україні у 2017 р. становили 7,6% ВВП. Державна програма медичного страхування фінансується із страхових внесків найманих працівників (7% від заробітної плати) та роботодавців (12,5% від заробітної плати) на обов'язкове медичне страхування (46%), з податку на доходи фізичних осіб (33%), надходжень від акцизних зборів на алкогольні напої та тютюнові вироби (9%), відрахувань коштів з інших підрозділів соціального забезпечення (8%) та державних субсидій (4%). Приватне страхування у Франції становить 14% всіх витрат на медичну допомогу (в Україні – 2,1%); по цьому показнику серед країн-членів ОЕСР поступається лише Канаді та Словенії (обидві 15%) і США (39%). За медичні послуги українцям доводиться оплачувати з власної кишені у 6 разів більше (42,8%), ніж французам (7%).

Однак, як зазначає О. Клименко, французька система охорони здоров'я на фоні високого рівня фінансування та якості медичних послуг має низку суттєвих проблем: величезний дефіцит бюджету системи охорони здоров'я, диспаритет у можливостях своєчасно отримати медичні послуги, пов'язаний з рівнем доходів пацієнтів [282, с. 71].

Розміри страхових внесків на медичне страхування в деяких країнах-членах ОЕСР станом на початок 2017 р. наведено в Додатку Ш.3. Фінансування медичного страхування Австрії, Польщі, Словенії, Японії і США здійснюються роботодавцем та найманим працівником одноковою мірою. В Естонії та Ізраїлі внески сплачує роботодавець, а в Австралії та Португалії – найманий працівник. Більше 15% розміру заробітної плати витрачають на медичне страхування австрійці (15,3%) та французи (19,5%).

Враховуючи важливість якнайшвидшого впровадження загальнообов'язкового медичного страхування, український уряд не поспішає виходити із затяжної медико-демографічної кризи. За 26 років незалежності було подано і розглянуто понад два десятки законопроектів, які періодично виносилися на громадське обговорення, але так і не перетнули рубіж прийняття. Першочерговими завданнями залишаються визначення переліку медичних послуг, які будуть включені до базової програми, і розрахунок їх вартості (базовий пакет), що дасть можливість порівняти витрати на базову програму з фінансовими ресурсами Фонду. Крім того, вкрай важливо

розмежувати перелік медичних послуг, надання яких фінансуватиметься за рахунок бюджетних коштів або з Фонду медичного страхування.

По-десяте, впровадження системи електронних медичних карт, яка дасть змогу максимально чітко зафіксувати момент тимчасової втрати працездатності, підвищити оперативність і достовірність медичної інформації, забезпечити доступність до неї одночасно кільком лікарям, а в результаті – сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг громадянам. На основі аналізу даних системи електронних медичних карт також можна буде отримувати адекватну статистичну інформацію з метою планування бюджету Фонду соціального страхування України [241, с. 274–275]. З метою своєчасного виявлення фактів зловживань (як з боку пацієнтів, так і лікарів) і неправомірного отримання допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що підриває довіру платників ЄСВ та завдає матеріальних збитків Фонду соціального страхування України, доцільно здійснювати адекватний контроль і вирішити проблемні аспекти процедури видачі листків непрацездатності. Результати перевірок засвідчують, що близько у 65 тис. випадків із 9,7 млн щорічно виданих листків непрацездатності наявні грубі та системні порушення: матеріали об'єктивного медичного огляду не підтверджують діагнозу та не засвідчують наявних ознак непрацездатності.

По-одинадцяте, здійснення профілактичних заходів щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням, адже лікування та відновлення втраченого здоров'я є довготривалим, дискомфортним та набагато дорожчим, аніж профілактика. Так, впродовж 2012–2016 рр. видатки Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на попередження та профілактику травматизму і професійних захворювань зменшилися в 11 разів (див. рис. 2.30), що свідчить про недостатню увагу з боку держави за здоров'я і вирішення поточних та перспективних проблем охорони праці. Для цього державі необхідно стимулювати роботодавців вкладати кошти у вдосконалення систем охорони праці через систему знижок і надбавок.

Основними перспективними завданнями у процесі організації обов'язкового соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від

нешасних випадків на виробництві та професійних захворювань є оптимізація і раціоналізація фінансових потоків, погодження економічних інтересів усіх учасників, забезпечення відповідності між фінансовими можливостями системи і реальними потребами застрахованих осіб [241, с. 286].

Реалізація окреслених шляхів підвищення ефективності функціонування системи ЗОДСС дасть змогу забезпечити збалансованість бюджету ПФУ та зміцнити фінансову спроможність інших фондів ЗОДСС; запровадити справедливий механізм зростання страхових виплат, зокрема пенсійних, до загальноєвропейського рівня (не менше 55–60% від середньої заробітної плати); підвищити індивідуальну зацікавленість громадян у формуванні пенсійних накопичень.

Висновки до розділу 3

У результаті визначення векторів модернізації фінансового забезпечення соціальної політики України з урахуванням передового зарубіжного досвіду обґрунтовані такі практичні рекомендації.

1. Результати комплексного оцінювання сучасного стану вітчизняної системи охорони здоров'я дають змогу обґрунтувати пріоритетні напрями зміцнення її фінансової бази: розроблення механізму послідовного переходу на багатоканальну, бюджетно-страхову модель охорони здоров'я, яка оптимально поєднуватиме три основні джерела фінансування медичних послуг: бюджетні асигнування, обов'язкове та добровільне медичне страхування; впровадження державного гарантованого пакета медичних послуг на рівні первинної медичної допомоги та концентрація бюджетних коштів на найбільш ефективних з медичної та соціальної точки зору напрямках; сприяння розвитку соціального партнерства між державою та представниками приватної медицини шляхом залучення їх до соціальних програм; стимулювання меценатства та добродійної діяльності у сфері охорони здоров'я.

2. Проаналізовано зарубіжний досвід розвитку загальнообов'язкового державного медичного страхування та акцентовано на важливості якнайшвидшого

його впровадження в Україні. За приклад реформування медичної галузі взято досвід Франції, в якій з 2000 р. функціонує централізована форма обов'язкового медичного страхування, що забезпечило досягнення національною системою охорони здоров'я високих стандартів і світового визнання. Незважаючи на те, що французька система охорони здоров'я дорожча за українську (11% ВВП проти 7,6% ВВП), за медичні послуги українцям доводиться оплачувати з власної кишені у 6 разів більше (42,8%), ніж французам (7%).

3. Вирішення окреслених проблем фінансового забезпечення освітньої галузі потребує комплексного підходу, що передбачає вжиття таких заходів: поступове збільшення асигнувань бюджетів усіх рівнів на освіту з одночасним посиленням контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів; створення системи багатоканального фінансування, що оптимально поєднуватиме власні, бюджетні та кредитні джерела фінансування освітньої галузі; заміна існуючої моделі фінансування вищої освіти за проектним принципом на найбільш ефективну світову модель на основі формульного підходу; децентралізація управління закладами освіти з наданням їм фінансової та управлінської автономії, оптимізація мережі відповідних закладів; забезпечення гідної заробітної плати науково-педагогічним працівникам; інвестування державних фінансових ресурсів у розвиток наукового потенціалу провідних дослідницьких університетів; розширення можливості здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування.

4. На основі узагальнення проблем фінансового забезпечення соціального захисту населення України запропоновано напрями його вдосконалення: посилення принципу адресності соціальної допомоги з метою мінімізації можливих зловживань у процесі використання бюджетних коштів; реформування системи соціального забезпечення шляхом переходу від переважання натуральних трансфертів (передусім пільг) до грошових виплат; розширення мережі територіальних центрів соціально-побутового та медико-соціального обслуговування пенсіонерів і одиноких непрацездатних громадян, а також відділень соціальної допомоги вдома; формування регіональної системи соціального

захисту населення; підвищення ролі громадських організацій у забезпеченні ефективного функціонування системи соціального захисту населення.

5. Проведено порівняльний аналіз особливостей функціонування пенсійної системи Норвегії, яка займала першість у рейтингу Global Retirement Index 2016, з українськими реаліями. Доведено докорінну відмінність трирівневої пенсійної системи цієї країни порівняно з вітчизняною солідарною пенсійною системою «проїдання коштів», за якої потреби сучасних пенсіонерів забезпечуються не за рахунок їх індивідуальних заощаджень, а шляхом більшого податкового навантаження на економічно активних громадян. Обґрунтовано висновок, що українська пенсійна система є механізмом перерозподілу та споживання, а норвезька – механізмом інвестування та економічного зростання.

Отримані у третьому розділі результати дисертаційної роботи, які характеризуються науковою новизною, висвітлені в таких публікаціях автора [203; 204; 205; 207; 208; 216; 217] (Додатки Щ, Ю).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі зроблені узагальнення теоретичного характеру та запропоновані нові підходи до вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної політики України в контексті євроінтеграційних процесів. Результати проведеного дослідження характеризуються науковою новизною і представлені низкою висновків.

1. Аргументовано, що рівень і ефективність фінансового забезпечення реалізації соціальної політики певною мірою залежить від моделі соціально орієнтованої економіки, яку обрала для себе держава відповідно до особливостей національного розвитку, враховуючи соціокультурний аспект інституціоналізації громадянського суспільства та потенціал національної економіки. Визначено, що сучасна вітчизняна модель соціальної політики базується на симбіозі засад ліберальної та соціальної орієнтації та має низку особливостей, успадкованих з радянських часів, серед яких низький рівень соціальної активності громадян, значний ступінь державного регулювання соціального сектору економіки, неефективне бюджетне управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами.

2. Визначено специфічні ознаки фінансового забезпечення соціальної сфери, зумовлені особливостями джерел формування та порядку розподілу фінансових ресурсів у її галузевих складових. Встановлено, що в галузях соціально-культурної сфери (соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта й наука, охорона здоров'я, культура і мистецтво) переважає бюджетне фінансування, а в галузях соціально-побутової сфери (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля, громадське харчування та послуги, транспортна інфраструктура та зв'язок) більшість суб'єктів господарювання здійснює фінансову діяльність на засадах комерційного розрахунку, що передбачає самофінансування та кредитування.

3. На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик фінансового забезпечення соціального захисту населення його запропоновано позиціонувати відносно фінансового механізму системи соціального захисту населення як метод, що забезпечує організацію фінансових відносин з формування та використання коштів цільових грошових фондів (бюджетних, позабюджетних (страхових, кредитних), донорських (міжнародних, благодійних, приватних) тощо), спрямованих на забезпечення належного рівня соціального захисту населення, зокрема його соціально незахищених верств. На основі узагальнення та опрацювання наукових надбань визначено, що фінансове забезпечення в рамках складових національної системи соціального захисту населення (соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальні стандарти й гарантії держави населенню) реалізується на основі встановленої системи фінансування, що здійснюється у трьох формах: бюджетне, позабюджетне та донорське фінансування.

4. Проведений моніторинг динаміки бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні за період 2010–2016 рр. засвідчив стійке зростання абсолютних обсягів видатків соціального спрямування, що було досягнуто здебільшого за рахунок дії інфляційних чинників і не вплинуло на підвищення якості та ефективності надання соціальних послуг. Водночас існує доволі великий розрив між обсягами бюджетних видатків і потребами соціальної сфери у фінансових ресурсах. В умовах незбалансованості зведеного бюджету перманентне збільшення обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, на які припадає понад 45% сукупного обсягу, викликає у населення споживацькі настрої та не спонукає його до забезпечення якісного рівня життя за рахунок власної праці.

5. За результатами порівняльного аналізу дохідної та видаткової частин бюджетів фондів ЗОДСС в Україні з'ясовано, що збалансованість системи ЗОДСС значною мірою залежить від фінансової рівноваги пенсійної системи. Виявлено наростаючу з кожним роком залежність бюджету ПФУ від державної фінансової підтримки, що робить його фінансово несамодостатнім. До негативних тенденцій функціонування системи ЗОДСС віднесено: незначний рівень підвищення страхових виплат, у тому числі пенсійних, що не забезпечує входження значної

частини пенсіонерів до середнього класу, та рівня оплати праці її персоналу, що призводить до зниження стимулюючого потенціалу мотивації до праці; зростання частки адміністративних витрат у загальних видатках системи ЗОДСС; зменшення чисельності працюючого населення на фоні збільшення чисельності одержувачів пенсійних виплат. Серед позитивних тенденцій відзначено зниження питомої ваги державних видатків на пенсійне забезпечення у 2016 р. порівняно з 2010 р. на 7,1% (до рівня 10,6% ВВП), а також досягнення оптимізації співвідношення власних доходів і видатків бюджетів фондів ЗОДСС, крім дотаційного ПФУ, власні надходження якого покривають лише 40% від загального обсягу видатків.

6. Отримані результати кореляційно-регресійного аналізу ефективності реалізації державної соціальної політики дають підстави стверджувати, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України значно посилюється ймовірність зростання бідності як серед працюючого населення, так і пенсіонерів. Встановлено, що забезпечення належного рівня соціального захисту населення вимагає досягнення сталого економічного зростання й підтримання макроекономічної стабільності вітчизняної економіки, що сприятиме підвищенню соціальних стандартів і покращенню матеріального становища українців. Прогнозні дані середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні на середньострокову перспективу засвідчують позитивну тенденцію до її зростання, що певною мірою можна розглядати як підставу для розроблення рекомендацій щодо чергового підвищення віку виходу на пенсію. Такі непопулярні серед населення заходи все-таки сприятимуть забезпеченню фінансової стійкості та збалансованості вітчизняної пенсійної системи у довгостроковій перспективі.

7. Обґрунтовано необхідність вирішення окреслених проблем фінансового забезпечення соціальної сфери України у розрізі її галузей шляхом розроблення єдиної науково обґрунтованої концепції реформування соціальної сфери та вдосконалення її нормативно-правового забезпечення; поступового збільшення асигнувань бюджетів усіх рівнів і посилення громадського контролю за цільовим, раціональним та ефективним використанням бюджетних коштів; створення системи багатоканального фінансування, що оптимально поєднуватиме власні,

бюджетні та кредитні джерела фінансування; здійснення децентралізації управління бюджетними установами, закладами та організаціями соціальної сфери з наданням їм фінансової та управлінської автономії; вдосконалення системи оплати праці працівників соціальної сфери у напрямі підвищення її стимулюючої ролі; пошуку дієвих шляхів активізації залучення державними та комунальними закладами позабюджетного фінансування соціальної сфери (меценатство, спонсорство, державно-приватне партнерство).

8. Визначено основні напрями підвищення ефективності функціонування системи ЗОДСС України в умовах її реформування з урахуванням передового зарубіжного досвіду: детінізація ринку праці; поступове підвищення заробітної плати й усунення порушень щодо її нарахування та виплати; підвищення рівня зайнятості населення та зниження рівня безробіття; скорочення адміністративних витрат фондів ЗОДСС; врахування інтересів усіх соціальних партнерів (найманих працівників, роботодавців і держави); реформування першого рівня (солідарної системи) та впровадження другого рівня (обов'язкового накопичувального) пенсійної системи; впровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; застосування системи електронних медичних карт; здійснення профілактичних заходів щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; підвищення прозорості й адресності страхових виплат; посилення контролю за «нестраховими» видатками системи ЗОДСС, що становлять понад 5% акумульованих цією системою фінансових ресурсів.

Основні результати дослідження впроваджені у практичну діяльність Управління соціального обслуговування та захисту населення Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації, Головного управління Пенсійного фонду України у Львівській області, Головного управління Державної фіскальної служби України у Тернопільській області та у навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка (Додаток Я).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Leisering L. Nation state and welfare state: an intellectual and political history. *Journal of European social policy*. 2003. Vol. 13. No 2. P. 175–185.
2. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 178 с.
3. Сіленко А. О. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві. *Людина і політика*. 2003. № 1. С. 118–128.
4. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / пер. з англ. О. Перепадя. Київ: Основи, 1996. 184 с.
5. Гилко В. І., Кормич Л. І., Гансова Е. А. Соціальні орієнтири державної політики. *Діагностика соціального розвитку Одеського регіону*. Одеса: ОРІДУ, 2005. 512 с.
6. Головатий М. Ф. Трансформація нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2002. № 1. С. 20–24.
7. Гошовська В. А., Ільчук Л. І., Стрілецька Ю. В. Людина як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин: навч.-метод. матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 80 с.
8. Лавриненко И. М. Государственная социальная политика Российской Федерации: опыт и проблемы трансформации (80-е – первая половина 90-х гг. XX столетия): автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Москва, 2000. 54 с.
9. Лопушняк Г. С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління: електрон. наук. фахове вид.* 2010. № 1. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/10.pdf> (дата звернення: 23.05.2017).
10. Панченко М. М. Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр.* Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 1 (37). С. 180–183.
11. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2012. № 1. С. 31–37.

12. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛКА, 2011. 226 с.
13. Баркер С. Словарь социальной работы. Москва: Наука, 1994. 345 с.
14. Тамм А. Є., Ріяка В. О. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: навч. посіб. Харків: Видавець А. І. Шуст, 2002. 307 с.
15. Григорьева И. А. Социальная политика и социальное реформирование в России в 90-х годах: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Изд-во СЗАГС, 1998. С. 20–31.
16. Капицын В. М. Социальная политика и право: сущность и взаимозависимости. Российский журнал социальной работы. 1998. № 8. 82 с.
17. Крюков О. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Харків: вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. № 1 (37). С. 1–4.
18. Пальцев В. А. Особенности формирования социальной политики в условиях экономического роста: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. Санкт-Петербург, 2007. 19 с.
19. Мандибура В. О. Соціальна політика держави та її структурні складові. Україна: аспекти праці. 2000. № 7. С. 21–23.
20. Холостова Е. И. Социальная политика. Москва: ИНФРА-М, 2001. 204 с.
21. Бабкин Н. И., Павленок П. Д. Основы социальной работы: учеб. для вузов. Москва: ИНФРА-М, 1997. 368 с.
22. Базілінська О. Я. Макроекономіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 442 с.
23. Волгин Н. А. Социальная политика. Москва: Издательство «Экзамен», 2004. 736 с.
24. Воронін О. Д. Завдання і можливості соціальної політики на сучасному етапі демократичних реформ в Україні. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2004. Вип. 5. С. 316–324.
25. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 840 с.

26. Дереха В. В. Соціальна і гуманітарна політика: навч. посіб. Миколаїв, 2012. 152 с.
27. Крупнік А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: монографія. Одеса, 2002. 169 с.
28. Оболенський О. Ю. Державна служба: підруч. Київ: КНЕУ, 2006. 472 с.
29. Павленко Ю. І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 1997. 65 с.
30. Скомарохова О. І. Соціальна політика та соціальний захист економічно активного населення України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / НАДУ при Президентові України. Київ, 1998. 18 с.
31. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика: навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 1997. 360 с.
32. Третяк В. П. Пріоритети соціальної політики, які сприяють виходу України на траєкторію сталого розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 5 (143). С. 176–183.
33. Чемерис А. О., Шевчук П. І., Гураль П. Ф. Місцеве самоврядування. Кн. 1: Організація роботи сільського, селищного голови. Львів: Ліга-Прес, 2002. 320 с.
34. Шаповалова Н. С. Деякі питання соціальної політики України на сучасному етапі. Вісник Міжнародного слов'янського університету. 2005. № 1–2. С. 26–31.
35. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2002. 232 с.
36. Лисенко Ю. Принципи соціальної держави: традиції і сучасність. Політичний менеджмент. 2009. № 2 (35). С. 112–118.
37. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. 141 с.
38. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 23. 121 с.

39. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 4. 21 с.

40. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 22. 171 с.

41. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 14. 71 с.

42. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 48. 409 с.

43. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. 358 с.

44. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 49–51. 376 с.

45. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 2–3. 11 с.

46. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 12–13. 82 с.

47. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 24.12.2015 р. № 911-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 5. 50 с.

48. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2014 р. № 77-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 11. 75 с.

49. Калініченко О. О. Організаційно-економічний механізм розвитку соціальної сфери України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2014. 24 с.

50. Загорський В. С., Лопушняк Г. С. Концептуальні засади державної соціальної політики. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 21. С. 15–16.

51. Побережний О. В. Соціальна політика держави в контексті трансформаційних процесів. Науковий вісник Академії муніципального управління. 2010. Вип. 1. С. 216–221.

52. Никифорова В. Г. Соціальна політика в Україні: реалії та перспективи оновлення: монографія. МОН України. Одеський нац. економічний унів-тет. Одеса, 2015. С. 363.

53. Калина А. В. Економіка праці: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 272 с.

54. Осадчая Г. Социальная сфера: методология анализа и управления. Общество и экономика. 2000. № 9–10. С. 8–29.

55. Безтелесна Л. І., Юрчик Г. М. Сутність та складові соціальної політики: теоретичний аспект. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 2 (2). С. 141–147.

56. Пігуль Н. Г. Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2506> (дата звернення: 11.02.2016).

57. Спікер П. Соціальна політика. Київ, 2000. 400 с.

58. Бражко О. В. Формування соціальної політики в системі державного регулювання зайнятості населення. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2009. № 4. С. 144–152.

59. Педак І. С. Концептуальний погляд на стратегію формування нової соціальної політики в Україні. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2014. № 1 (45). С. 96–101.

60. Яковюк І. В. Про обсяг поняття «соціальна держава» (на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України). *Право України*. 1998. № 11. С. 26–28.
61. Якубенко В. П. Принципи соціальної держави. *Право України*. 2002. № 6. С. 33–38.
62. Шутаєва О. О., Побірченко В. В. Моделі соціальної політики ЄС: основні напрямки трансформації. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление»*. 2013. Т. 26. № 1. С. 174–182.
63. Беляєв О. О., Ніколаєв Є. Б., Келічавий А. В. Соціальна економіка: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2014. 481 с.
64. Гупало О. Г., Жук О. Б. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.4. С. 211–218.
65. Новікова О. Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи розв'язання. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 1–2. С. 5–14.
66. Шевчук А. П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері. *Унів. наук. записки*. 2006. № 2 (18). С. 310–318.
67. Titmuss R. *Social Policy*. London: Allen&Unwin, 1974. 218 p.
68. Mishra R. *Society and Social Policy*. 2-nd Ed. London: MacMillian, 1981. P. 101–134.
69. Esping-Andersen G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990. 35 p.
70. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе. Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1997. С. 31–37.
71. Ksiezopolski M. *Modele polityki społecznej*. Warszawa, 2001. 141 p.
72. George V., Wilding P. *Ideology and Social Welfare*. London: Routledge, 1985. 172 p.
73. Leibfried S., Ferge Z., Kolberg J. Towards a European welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community. *Social policy in a changing Europe*. Frankfurt: Campus Verlag, 1992. P. 253–255.

74. Siaroff A. Work, welfare and gender equality: a new typology. *Gendering welfare states* / Edited by D. Sainsbury. London: Sage, 1994. P. 82–100.

75. Гордин В. Э. Управление социальной сферой. Санкт-Петербург: Изв-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 1988. С. 12–19.

76. Тимофеев Ю. В. Модели и тенденции развития государственной социальной политики в России: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Волгоградский государственный университет. Волгоград, 2011. 26 с.

77. Скуратівський В. А., Трощинський В. П., Лібанова Е. М. Управління соціальним та гуманітарним розвитком: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.

78. Длугопольський О. В. Особливості фінансування соціального захисту в країнах Азії: японський вектор формування держави добробуту. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 75–95.

79. Бендасюк О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1 (26). С. 123–126.

80. Калов З. А., Куршаева Ф. М., Хациева Л. У. Особенности реализации моделей социальной политики. *Современные проблемы науки и образования*. 2009. № 2. С. 106–108.

81. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. Київ: КМ Академія, 2003. 107 с.

82. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (14). С. 34–46.

83. Антропов В. Модели социальной защиты в странах ЕС. *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 1. С. 70–77.

84. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. 818 с.

85. Баліцька О. І. Аналіз динаміки та структури державних соціальних видатків в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 5 (1). С. 11–13.

86. Гупало О. Г., Жук О. Б. Аналіз динаміки та структури державних соціальних видатків в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 13. С. 424–429. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/89.pdf>.

87. Качула С. В., Задорожня В. В. Соціальні видатки в умовах сучасного розвитку України. Лібералізація та безпековий механізм зовнішньоекономічної діяльності: економічні та гуманітарно-технічні аспекти: збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 листопада 2016 р.). Дніпро: УМСФ, 2016. С. 180–181.

88. Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. Вип. 8 (1). С. 202–206.

89. Крамченко Р. А. Бюджетне фінансове забезпечення соціальної сфери України. Науковий вісник НЛУУ: збірник науково-технічних праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. Вип. 21.9. С. 372–374.

90. Куценко Т. Ф. Бюджетне фінансування соціальної сфери в Україні: короткий аналітичний огляд. Економіка та держава. 2013. № 9. С. 32–36.

91. Мартинова Т. О. Удосконалення діючих механізмів фінансового забезпечення соціально-культурної сфери. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 241–247.

92. Овчарова Н. В. Бюджетне фінансування соціальної сфери. Актуальні проблеми економіки та управління сучасної України: матеріали доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.). Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 245–248.

93. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. Вісник Національного банку України. 2015. № 1. С. 30–35.

94. Підлипна Р. П. Аналіз видатків на соціальну сферу. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2014. С. 222–228.

95. Скулиш Ю. І. Сучасні проблеми та пріоритети бюджетного забезпечення соціальних видатків в Україні. Агросвіт. 2011. № 21. С. 33–36.

96. Швайко М. Л. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування соціальної сфери та можливості його використання в Україні. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». 2003. Т. 7. С. 154–158.

97. Штефан Л. Б., Когут Я. С. Сучасний стан реалізації державної бюджетної політики України в соціальній сфері. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 10. С. 892–895. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/185.pdf> (дата звернення: 4.02.2017).

98. Яблочников С. Л., Євась Т. В., Жукова О. А. Стан та проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5172> (дата звернення: 15.02.2017).

99. Кінаш І. П. Склад і структура соціальної інфраструктури. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 3 (2). С. 171–176.

100. Козак В. Є. Трансформація економічних відносин в соціальній сфері. Соціальна сфера в перехідній економіці. Київ, 2000. 132 с.

101. Фахрутдинова Е. В. Роль социальной сферы и социальной политики в обеспечении устойчивого социально-экономического развития страны. Экономические науки. 2009. № 8 (57). С. 7–11.

102. Чухно А. А. Основи економічної теорії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2001. 606 с.

103. Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Sites/ResearchInstitution/Pages/default.aspx?ffn1=EDRPOU&fft1=Eq&ffv1=26200920> (дата звернення: 27.04.2015).

104. Иванов В. Н. Социальная сфера: совершенствование социальных отношений. Москва: Наука, 1987. 352 с.

105. Орлатий М. К., Вакуленко В. М., Ігнатенко О. С., Лебединська О. Ю. Розвиток галузей соціально-побутового призначення в сільській місцевості. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України, Укр. НДІ продуктивності АПК. Київ, 2003. 75 с.
106. Зінь Е. А. Регіональна економіка. Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 528 с.
107. Куценко В. І., Львовчкін С. В. Завдання і напрями реформування фінансів соціальної сфери. Фінанси України. 1999. № 12. С. 25–32.
108. Царук І. М. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери як складової економіки та її функцій. Продуктивні сили і регіональна економіка. 2008. Ч. 2. С. 115–122.
109. Вольська О. М. Трансформація механізмів державного управління соціальним розвитком в сучасних умовах: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2013. 36 с.
110. Словопедія: Економічна енциклопедія. Соціальна сфера. URL: <http://slovoedia.org.ua/38/53409/384361.html> (дата звернення: 9.05.2015).
111. Учебный социологический словарь. Издание 3-е, дополненное, переработанное. Москва: «Экзамен», 1999. 352 с.
112. Карпишин Н. Сутність, джерела та форми фінансового забезпечення охорони здоров'я. Світ фінансів. 2007. № 2 (11). С. 63–72.
113. Кириленко О. П. Фінанси: навч. посіб. Тернопіль: ТОВ ЦМДС, 1998. 342 с.
114. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. Науковий вісник НЛТУ України. 2008. Вип. 18.9. С. 223–229.
115. Мальований М. І. Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 5 (1). С. 174–185.
116. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія): навч. посіб. Київ: КНЕУ, 1999. С. 17–18.
117. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
118. Стефанишин О. Б. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання.

Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 10. С. 40–43. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/10.pdf> (дата звернення: 20.06.2016).

119. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: підруч. Київ: Кондор, 2004. 464 с.

120. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. 572 с.

121. Пріхно І. М. Механізми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 32. Ч. 1. С. 105–108.

122. Скулиш Ю. І. Вдосконалення механізму фінансування соціальної сфери в Україні. Економіка та держава. 2011. № 6. С. 34–36.

123. Кіт В. І., Михасюк І. Р. Ефективність бюджетного фінансування видатків на соціальну сферу і соціальний захист населення. Наукові записки. 2016. № 2 (53). С. 143–152.

124. Барський Ю. М., Чуль О. М. Фінансове забезпечення в системі соціально-економічного регулювання регіонів. Економіка і регіон. 2011. № 3. С. 39–43.

125. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 24. 243 с.

126. Про внесення змін до статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо сплати єдиного внеску: Закон України від 16.10.2012 р. № 5455-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 47. 658 с.

127. Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 675. Дата оновлення: 27.07.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-п> (дата звернення: 25.08.2017).

128. Лазутіна Л. О. Економічна сутність категорії «соціальна сфера сільських територій». Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит. 2013. № 1. С. 150–154.

129. Баранник Л. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: понятійно-сутнісна характеристика. Вісник ЛДФА. 2011. № 21. С. 208–218.

130. Баранник Л. Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. Вісник ДДФА. Економічні науки. 2014. № 1. С. 8–15.

131. Савченко Н. Г. Фінансовий механізм соціального захисту населення України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2010. 19 с.

132. Бабич Л. М., Васечко Л. І. Оптимізаційна модель фінансового механізму соціального страхування України. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 1. С. 158–170.

133. Васечко Л. І. Фінансовий механізм соціального страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2010. 23 с.

134. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення. Фінанси України. 2001. № 6. С. 87–95.

135. Динь І. М. Фінансовий механізм функціонування пенсійних фондів в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ІРД НАН України. Львів, 2010. 20 с.

136. Клівіденко Л. М. Фінансове забезпечення соціального захисту України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2006. 20 с.

137. Болотіна Н. Б. Соціальні права людини та їх державне забезпечення: сучасні тенденції розвитку. Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення. Київ: МП «Леся», 2003. С. 14–17.

138. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. 190 с.

139. Мачульская Е. Е., Горбачева Ж. А. Право социального обеспечения. Москва: Книжный мир, 2001. 277 с.

140. Рошканюк В. М. Визначення поняття «соціальний захист» в теорії права соціального забезпечення. Форум права. 2012. № 3. С. 626–630.

141. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. Право України. 1999. № 2. С. 22–26.

142. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні. Харків: Одісей, 2004. 384 с.

143. Безкровний О. В., Стригунівська С. І. Сутність соціального захисту та роль соціального страхування у його здійсненні. Вісник Запорізького університету. Економічні науки. 2010. № 1 (5). С. 205–209.

144. Демчак Р. Є. Соціально-економічний захист населення: теоретичний аспект. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2011. Вип. 25. С. 144–150.

145. Єпіфанов А. О., Сало І. В., Дьяконова І. І. Бюджет і фінансова політика України: навч. посіб. Київ: Наукова думка, 1997. 302 с.

146. Красюк Г. В. Система соціального захисту населення в умовах трансформації українського суспільства. Соціальний захист. 2001. № 4. С. 42–45.

147. Кудінова М. М., Варук В. В. Проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2015. Вип. 4. С. 460–463. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/97.pdf> (дата звернення: 15.06.2015).

148. Модельний закон щодо соціального захисту інвалідів: Міжнародний документ, Закон від 25.11.2008 р. № 31–19. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_k81 (дата звернення: 26.11.2016).

149. Єрмоловська О. Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Харківський державний університет. Харків, 1996. 21 с.

150. Косова Т. Д., Басанцов І. В. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту. Фінанси України. 2000. № 8. С. 26–32.

151. Михайловська І. М., Неліпович О. В. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрями вдосконалення. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 6. Т. 4. С. 255–260.

152. Валовий Д. В. Социальный менеджмент: учебник. Москва: ЗАО «Бизнес школа «Интел-Синтез»», Академия труда и социальных отношений, 1999. 372 с.

153. Хом'як Н. В. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.03 / ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України. Київ, 1996. 20 с.

154. Антипов А. Г. Проблемы социальной защиты населения при переходе к рынку. Социально-политические науки. 1991. № 10. С. 92–99.

155. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ: Знання, 2007. 1072 с.

156. Лагутін В. Д. Людина та економіка: соціоекономіка. Київ: Вид-во «Просвіта», 1996. 416 с.

157. Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / ІРД НАН України. Львів, 2015. 20 с.

158. Шатохін А. Л. Аграрне реформування: Соціальний захист сільського населення. Віче. 2001. № 2. С. 109–120.

159. Шклярський Ю. Соціальний захист в економічній структурі суспільства. Соціальний захист. 1998. № 8. С. 33.

160. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки. 2003. Т. 21. С. 40–44.

161. Внукова Н. М., Кузьмич Н. В. Соціальне страхування: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 352 с.

162. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2000. 209 с.

163. Кичко І. І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту. Фінанси України. 2005. № 4. С. 148–153.

164. Herrick K. Social security. The Encyclopedia Americana. New York, 1973. Vol. 25. P. 131–143.

165. Надель С. Н. Социальная политика буржуазного государства. Москва: Наука, 1987. 208 с.

166. Концепція соціального забезпечення населення України: Закон України від 25.12.1993 р. № 3758-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 6. С. 122–123.

167. Лопушняк Г. С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 2 (33). С. 277–284.

168. Мальований М. І., Бечко П. К., Бечко В. П. Соціальне страхування: навч. підруч. для студ. вищ. навч. закл. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 476 с.

169. Великсар Т. І. Соціальне страхування як складова системи соціального захисту населення України: актуальні питання. Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. 2013. № 1–2 (2). С. 290–296.

170. Горна М. О. Статистичне забезпечення управління фондами соціального страхування: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10 / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2016. 232 с.

171. Зеленко Н. Соціальне страхування в системі соціального захисту населення України. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 249–255.

172. Колосок А. М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 3 (81). С. 129–135.

173. Кириленко О. П., Малиняк Б. С., Петрушка О. В. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

174. Юрченко Ю. Д. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретико-методологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.01 / НАДУ при Президентові України. Київ, 2006. 18 с.

175. Єлисеєв А. Доступно про соціальне страхування. Податкове планування. 2002. № 1. С. 47–49.

176. Синявський В. В. Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості). Київ, 1999. 144 с.

177. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 368 с.

178. Василик О. Д., Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. Т. 3. 952 с.
179. Надрага В. І. Соціальне страхування в системі соціального регулювання ризиків. Вісник економічної науки України. 2014. № 2. С. 99–103.
180. Родионова В. М., Вавилов Ю. Я., Гуйда Т. В. Финансы. Москва: «Финансы и статистика», 1992. 431 с.
181. Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: навч. посіб. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 160 с.
182. Рівчаченко С. В. Концептуальні засади соціального страхування за українським та зарубіжним законодавством. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1296> (дата звернення: 10.03.2016).
183. Шаманська Н. В. Сутнісно-теоретичні аспекти та генезис соціального страхування. URL: http://library.tneu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv (дата звернення: 17.07.2016).
184. Бабич А. М., Егоров Е. Н., Жильцов Е. Н. Экономика социального страхования: Курс лекций: учеб. пособие. Москва: ТЕИС, 1998. 189 с.
185. Безугла В. О., Загірняк Д. М., Шаповал Л. П. Соціальне страхування: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ: Центр учб. літ., 2011. 335 с.
186. Бандур С. І., Кучинська О. О. Система соціального страхування в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку. Зайнятість та ринок праці. Міжвідомчий наук. збірник. Київ, 1999. Вип. 9. С. 98–107.
187. Олефір О. Плюралізм соціального страхування як фактор розвитку економіки. Україна: аспекти праці. 2002. № 4. С. 44–48.
188. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование в общедоступном изложении. Москва: Вопросы труда, 1927. 191 с.
189. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. 21 с.

190. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам: Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 33–34. 404 с.

191. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 35. 290 с.

192. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 1. 2 с.

193. Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505. Дата оновлення: 07.07.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-п> (дата звернення: 23.07.2017).

194. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. Форум права. 2013. № 3. С. 717–724.

195. Панченко В. Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе. СОЦИС, 2012. № 5. С. 13–18.

196. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. 351 с.

197. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 38. 348 с.

198. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780. Дата оновлення: 11.10.2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п> (дата звернення: 16.03.2017).

199. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.

200. Юрій С. І., Федосов В. М. Фінанси: підруч. Київ: Знання, 2008. 611 с.
201. Роккель А. И. Формирование и развитие системы финансового обеспечения социальной защиты в России: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Самарская государственная экономическая академия. Самара, 2004. С. 5.
202. Гупало О. Г., Жук О. Б. Особливості надання державної допомоги вимушеним переселенцям в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії. Економічні науки. 2014. № 26. С. 222–228.
203. Гупало О. Г., Жук О. Б. Підвищення пенсійного віку: ключова вимога МВФ чи суттєва необхідність реформування пенсійної системи України? Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 20. Ч. 1. С. 139–143.
204. Гупало О. Г., Жук О. Б. Формування системи соціального захисту населення в Україні та напрями її вдосконалення. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2015. Вип. 49. С. 110–115.
205. Жук О. Б. Імплементация зарубежного опыта при реформировании системы пенсионного обеспечения Украины. The Caucasus: Scientific journal of academic research. Georgia, 2017. Vol. 18. Issue 03. P. 4–10.
206. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення соціальної інфраструктури як вагової складової соціальної сфери. Економіка і регіон. 2017. Вип. 4 (65). С. 71–75.
207. Жук О. Б. Фінансове забезпечення функціонування пенсійної системи України в умовах реформування економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Одеса, 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 50–54.
208. Жук О. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України. Світ фінансів. 2017. Вип. 2 (51). С. 62–71.
209. Гупало О. Г., Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна інфраструктура» як вагової складової соціальної сфери. Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні: зб. тез наук. доп. за матеріалами I Міжнар.

наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 27 жовтня 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Ч. 1. С. 329–332.

210. Жук О. Б. До питання дискусії: соціальний захист, соціальне страхування чи соціальне забезпечення. Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 25 листопада 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 135–137.

211. Жук О. Б. Перспективи соціально-економічного розвитку України. Розвиток фінансових систем європейських країн у сучасних умовах: зб. тез наук. доп. за матеріалами XIV Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 28 листопада 2014 р.). Львів: ЛДФА, 2014. Ч. 2. С. 178–180.

212. Жук О. Б. Проблеми надання соціальної допомоги вимушеним переселенцям із зони проведення АТО та Криму. Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 січня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 57–58.

213. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна політика». Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 21–22 травня 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 88–90.

214. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальний захист». Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 жовтня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 28–30.

215. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна допомога». Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Дніпро, 5–6 лютого 2016 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2016. Ч. 2. С. 30–33.

216. Жук О. Б. Соціальне забезпечення як невід’ємна складова системи соціального захисту населення України: зб. тез наук. доп. звітної наук. конф.

Львівського національного університету імені Івана Франка за 2015 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–6 лютого 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 149–153.

217. Жук О. Б. Сучасні проблеми фінансування вищої освіти в Україні: зб. тез наук. доп. звітної наук. конф. Львівського національного університету імені Івана Франка за 2016 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–8 лютого 2017 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. С. 74–78.

218. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна сфера» як об'єкта соціальної політики. Актуальні аспекти модернізації економіки та фінансової системи України: матеріали доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26 серпня 2016 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. С. 110–113.

219. Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2011 р. № 3358-VI. Дата оновлення: 13.05.2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3358-17> (дата звернення: 07.02.2016).

220. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (дата звернення: 13.12.2016; 20.07.2017).

221. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2016; 23.02.2017; 15.07.2017).

222. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.05.2016; 27.08.2017).

223. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/> (дата звернення: 03.11.2016; 26.06.2017).

224. Офіційний сайт Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/browse-statistics-by-theme> (дата звернення: 04.05.2017).

225. Слюсаренко К. В., Садовенко М. М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 1. С. 80–90.

226. Степанова О. В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 22. С. 73–79.

227. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 5. 37 с.

228. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 34. 451 с.

229. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. 19 с.

230. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: <http://www.who.int/ru/> (дата звернення: 04.05.2017; 11.10.2017).

231. Снісаренко О. Б. Аналіз рівня та якості фінансування соціально-культурної сфери у контексті індексу людського розвитку. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2012. № 2. С. 5–19.

232. Чугунов І. Я., Запатріна І. В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. Фінанси України. 2008. № 5. С. 3–14.

233. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index> (дата звернення: 26.11.2016; 17.08.2017).

234. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 22.03.2017; 16.07.2017).

235. Розмір української пенсії порівняли зі світовими показниками. Інфографіка. URL: <https://ukr.media/ukrain/291310/> (дата звернення: 25.03.2017).

236. Пенсии в разных странах мира. URL: <http://felbert.livejournal.com/4406591.html> (дата звернення: 26.03.2017).

237. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 17. Дата оновлення: 28.07.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/17-2017-п> (дата звернення: 15.08.2017).

238. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 09.12.2016; 14.08.2017).

239. Офіційний сайт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. URL: www.social.org.ua (дата звернення: 12.12.2016; 9.08.2017).

240. Офіційний сайт Фонду соціального страхування України. URL: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index> (дата звернення: 11.08.2017).

241. Тулай О. І. Державні фінанси у забезпеченні сталого людського розвитку: дис. ... док. екон. наук: 08.00.08 / ТНЕУ. Тернопіль, 2016. 507 с.

242. Гнибіденко І. Ф., Колот А. М., Новикова О. Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

243. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. Дата оновлення: 24.06.2006. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=40437732> (дата звернення: 14.10.2015).

244. Калініченко О. О. Соціальна сфера: оцінка в сучасному українському суспільстві. Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2011. № 4 (24). С. 154–156.

245. МакТаггарт Грег, Горюк Н., Сігер Ч. Рекомендації щодо подальшого реформування пенсійної системи в Україні з метою забезпечення її фінансової стабільності. URL: http://finrep.kiev.ua/download/proposal_finrep2_on_pension_reform_dec2014_ua.pdf. (дата звернення: 08.06.2017).

246. Лехан В. М., Слабкий Г. О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. Україна. Здоров'я нації. 2010. № 1. С. 5–23.

247. Ткач Є. Ю. Підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я в Україні. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2014. № 4. С. 114–118.

248. ВВП Украины на 2017 год (номинальный, ППС, гривна, доллар). URL: <https://seosait.com/gdp-ukraine-2017/> (дата звернення: 16.05.2017).

249. Проект бюджету-2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2139989-proekt-budzetu2017-osnovni-pokazniki-infografika.html (дата звернення: 18.06.2017).

250. Офіційний сайт Світового банку в Україні. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 13.07.2017).

251. Шевченко М. В. Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні (за даними Національних рахунків охорони здоров'я). Україна. Здоров'я нації. 2010. № 2. С. 84–88.

252. Saltman R., Bankauskaite V., Vrangbek K. Decentralization in health care: strategies and outcomes. World Health Organization. 2007. 298 p.

253. McKee M., Healy J. Hospitals in a changing Europe: options for Europe. Buckingham: European Observatory on Health Care, Open University Press. 2002. 532 p.

254. Беззуб І. Сучасний стан та перспективи розвитку медичної освіти в Україні. URL: http://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2855:suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku-medichnoji-osviti-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 16.04.2017).

255. Лехан В., Лакіза-Савчук Н., Войцехівський В. Стратегічні напрямки розвитку охорони здоров'я в Україні. Київ: Сфера, 2001. 176 с.

256. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 17.07.2017).

257. Паращенко Л. Фінансування шкільної освіти: більше чи ефективніше!? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/264-finansuvannya-shkilnoji-osviti-bilshe-chi-efektivnishe> (дата звернення: 06.05.2017).

258. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку. URL: <http://www.oecd.org> (дата звернення: 16.09.2016; 25.11.2016; 29.07.2017).

259. Башко В. Фінансування освіти: скільки, кому і як? URL: https://dt.ua/finances/finansuvannya-osviti-skilki-komu-i-yak-_html (дата звернення: 23.04.2017).

260. Бреус С. В. Заходи фінансування соціально незахищених верств населення в освітянській сфері. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. 2014. № 2 (76). С. 132–140.

261. Білінець М. Ю. Освітні кредити як джерело фінансування вищої освіти: світова практика та українські реалії. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 15. С. 34–38.

262. Українці вважають корумпованість викладачів найбільшою проблемою вищої освіти в країні – опитування». URL: <https://www.unian.ua/society/1224502-ukrajintsi-vvajayut-korumpovanist-vikladachiv-naybilshoyu-problemoyu-vischoji-osviti-v-krajini-opituvannya.html> (дата звернення: 13.03.2017).

263. Кучин С. П. Особливості державної політики в сфері культури та освіти (соціально-економічний аспект). Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 2. С. 40–48.

264. Бакальчук В., Кузьмук О. Зарубіжний досвід залучення позабюджетних коштів на розвиток культури: аналіт. зап. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/February/2.htm> (дата звернення: 19.03.2017).

265. Козоріз Г. Г. Напрями підвищення ефективного функціонування системи соціального страхування в Україні. Регіональна економіка. № 4. 2014. С. 117–123.

266. Чи відчули українці підвищення якості життя після збільшення «мінімалки» – дослідження. URL: <http://www.agronews.ua/node/77312> (дата звернення: 20.05.2017).

267. До європейських зарплат ще далеко. URL: <http://www.psv.org.ua/files/pdf/1490431899.pdf> (дата звернення: 25.04.2017).

268. Проблема старіння нації добралася і до України? URL: <http://for-ua.com/analytics/2012/04/18/083044.html> (дата звернення: 18.02.2016).

269. Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. Фінанси України. 2015. № 1. С. 79–86.

270. 2016 Global retirement index: adapting retirement systems to changing demographics. URL: <http://www.silvereco.eu/2016-global-retirement-index-adapting-retirement-systems-to-changing-demographics/> (дата звернення: 25.09.2016).

271. Pensions at a Glance 2016 (Summary in English) / OECD and G20 indicators. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201e.pdf?expires=1488794734&id=id&accname=guest&checksum=CE63E3365376B8546A3B1FFD7419EC9F> (дата звернення: 04.02.2017; 20.03.2017).

272. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. Вип. 40. С. 32–42.

273. Єдиний соціальний внесок: міжнародний та вітчизняний досвід. URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/edunvnesok/?print> (дата звернення: 15.10.2016).

274. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 10. С. 765–771. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/160.pdf> (дата звернення: 15.02.2017).

275. Черненко К. П. Особливості впровадження накопичувальної складової пенсійної системи в Україні. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Економіка». 2008. Т. 99. Вип. 86. С. 73–77.

276. Астахова І. Е., Касьян Є. О. Перспективи загальнообов'язкового медичного страхування в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. Харків, 2009. № 1 (6). С. 45–49.

277. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія. Київ: НІСД, 2011. 380 с.

278. Онишко С. В., Шевчук Ю. В. Проблеми фінансування і перспективи розвитку медичного страхування в Україні. Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ». 2016. Вип. 5. С. 158–162.

279. Инфляция в странах мира. Ereport.ru: мировая экономика. URL: <http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country> (дата звернення: 15.02.2017).

280. У яких країнах зовсім не страшно захворіти. URL: <http://svitua.com.ua/news/201710/5286-krayinah-zovsim-ne-strashno-zahvority> (дата звернення: 16.10.2017).

281. Топ-10: Країни з найкращою медициною в світі. URL: <https://kyiv.ridna.ua/2017/05/top-10-krajiny-z-najkraschoyu-medytynoyu-v-sviti/> (дата звернення: 26.05.2017).

282. Клименко О. В. Система охорони здоров'я та медичне страхування у Франції. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 10. С. 69–71.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові підходи до трактування поняття «соціальна політика»*

Ключове слово (-а)	Авторське трактування соціальної політики	Автор / Джерело
1	2	3
Діяльність держави (суспільства)	Діяльність і принцип суспільства, які формують спосіб, за допомогою якого воно втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами. Ці принципи та дії є результатом звичаїв і цінностей суспільства та у великій мірі визначають розподіл ресурсів і рівень добробуту його людей.	С. Баркер [13, с. 74]
	Діяльність держави спрямована на пом'якшення соціальних протиріч ринку.	Е. Баумхайер, А. Шорр [14, с. 38]
	Діяльність, орієнтована на соціальні низи – декласовані елементи, маргінальні групи тощо, для того, щоб відгородити забезпечені класи від їхніх домагань шляхом розвитку державної допомоги та суспільної добродійності.	В. Гилко [5, с. 85]
	Діяльність держави з управління розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення інтересів і потреб населення.	М. Головатий [6]
	Діяльність держави по досягненню добробуту й розвитку населення через підвищення його рівня та якості життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх соціальних груп населення.	В. Гошовська, Л. Ільчук, Ю. Стрілецька [7]
	Діяльність держави й/або суспільства (суспільних інститутів) щодо узгодження інтересів різних соціальних груп і соціально-територіальних громад у сфері виробництва, розподілу та споживання, що дають змогу узгодити інтереси цих груп з інтересами людини та довготерміновими цілями суспільства.	І. Григор'єва [15, с. 26]
	Спрямовуючий вплив держави, що ґрунтується на системі правил (норм), нормативних структур, що приймають рішення й організують діяльність, яка сприяє залученню до політичних процесів різноманітних суб'єктів. Мета такого впливу – сприяти формуванню спільних інтересів широких верств населення й консолідувати тим самим суспільство, домагаючись підтримки ним діяльності держави.	В. Капіцин [16]
	Діяльність по управлінню соціальною сферою суспільства, забезпеченню матеріальних і культурних потреб його членів, регулюванню процесів соціальної диференціації суспільства, у тому числі доходів економічно активного населення і непрацевдатних громадян, що дозволяє кожному членові суспільства реалізовувати його найважливіші соціально-економічні права, насамперед право на рівень і якість життя, необхідні для нормального відтворення і розвитку особистості.	О. Крюков [17]

1	2	3
Діяльність держави (суспільства)	Діяльності з управління соціальною сферою суспільства, покликаної забезпечити життя й відтворення нових поколінь, створити передумови для стабільності й розвитку суспільної системи і гідного життя людей.	В. Лавриненко [8]
	Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також діяльність партій, громадських об'єднань, державних установ та організацій, що регламентується відповідними законодавчими та нормативними актами, віддзеркалює суспільний устрій і регулює взаємовідносини в суспільстві для забезпечення достойного рівня життя населення та визначається їх цілями та інтересами.	Г. Лопушняк [9]
	Цілеспрямована діяльність держави й інститутів громадянського суспільства з регулювання соціальної сфери та соціальних відносин заради вдосконалення умов життя населення, насамперед соціально незахищених груп.	В. Пальцев [18, с. 8–9]
	Обов'язковий елемент діяльності суспільства й держави, її найважливіша область, де конструюється бажаний стан соціальної сфери, що і виступає її основним об'єктом. Це діяльність з управління розвитком соціальної сфери та визначення пріоритетних напрямків її вдосконалення з метою підвищення рівня життя всіх соціальних груп.	М. Панченко [10]
	Діяльність державних і цивільних інститутів, суспільних груп і окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти за невід'ємного дотримання її цивільних прав і свобод.	О. Сергієнко [11, с. 31–37]
	Діяльність держави і організацій громадянського суспільства, яка спрямована на відпрацювання системи заходів, що забезпечують діяльність соціальних інститутів зі створення в суспільстві умов для реалізації громадянами своїх соціальних прав.	М. Туленков [2, с. 7]
	Діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні.	Н. Фединець, Ю. Миронов, М. Гонська [12, с. 36]
Сукупність ідей (положень, підходів)	Сукупність науково сформульованих ідей, положень та концептуальних підходів (як довготермінового, стратегічного, так і короткотермінового, тактичного характеру), що поєднується із системою конкретних дій, заходів, важелів, стимулів і механізмів, за допомогою яких практично регулюються соціальні процеси.	В. Мандибуря [19, с. 22]
	Сукупність ідеологічних уявлень суспільства і держави про цілі соціального розвитку та діяльність щодо досягнення соціальних показників, які відповідають цим цілям.	Є. Холостова [20, с. 21]

1	2	3
Система взаємодії	Не стільки система заходів та засобів, скільки система взаємовідносин і взаємодій між соціальними групами, соціальними верствами суспільства, у центрі яких їх головна кінцева мета – людина, її добробут, соціальний захист і соціальний розвиток, життєзабезпечення і соціальна безпека населення в цілому.	Ю. Лисенко [36]
	Система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості щодо життєзабезпечення та розвитку людини.	А. Сіленко [3, с. 120]
Система (сукупність, комплекс) заходів (дій, програм)	Певна орієнтація та система заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними та іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їх представників.	Н. Бабкін [21, с. 13]
	Система (сукупність) заходів (дій, програм), прийнятих їх суб'єктами і спрямованих на підвищення рівня життя населення.	Н. Волгін [23]
	Система заходів, принципів, рішень, дій держави та інших суспільних суб'єктів, що сформувалася у суспільстві на певному історичному етапі його розвитку і спрямована на забезпечення позитивних змін у соціальному просторі.	О. Воронін [24, с. 317]
	Система програм, служб і заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей. Соціальна політика охоплює всі сфери життєдіяльності людей – виробничу, соціальну, політичну, духовну та регулює відносини між суспільством, колективом, громадою, особою в кожній із цих сфер і зонах їх взаємодії.	М. Горлач, В. Кремень [25]
	Система заходів інститутів суспільно-політичного життя, спрямованих на забезпечення оптимального розвитку соціальної сфери, підвищення добробуту та задоволення потреб суспільства як загалом, так і окремого громадянина. Під суспільно-політичними інститутами мається на увазі сукупність суб'єктів, які беруть участь у здійсненні соціальної політики.	В. Дерєга [26, с. 9]
	Система заходів, принципів, рішень, дій держави та інших суспільних суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному історичному етапі його розвитку і спрямована на забезпечення позитивних змін у соціальному просторі.	О. Скомарохова [30, с. 10]
	Певна система заходів та орієнтирів держави із оптимізації соціального розвитку суспільства, а також із гармонізації відносин між різними соціальними групами щодо створення умов для задоволення життєвих потреб людей.	Ю. Павленко [29, с. 14]
	Система цілеспрямованих державних заходів, спрямованих на врегулювання відносин між різними соціальними групами і верствами населення з метою підвищення їхнього суспільного добробуту, якості та рівня життя, створення рівних умов для всебічного розвитку і реалізації можливостей кожної людини, а також для раціонального використання її трудового та особистісного потенціалу, що в кінцевому рахунку забезпечує функціонування не тільки економіки, а й всього суспільства.	М. Туленков [2, с. 44]

1	2	3
Система (сукупність, комплекс) заходів (дій, програм)	У вузькому розумінні – це система управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей. У широкому розумінні – це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил.	В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [31]
	Система управлінських, регуляторних і саморегуляторних рішень, насамперед цілеспрямованої діяльності суб'єктів, які сформовані на певному історичному етапі; програми служби, заходи, спрямовані на соціальні цілі.	А. Чемерис, П. Шевчук, П. Гураль [33, с. 199]
	Комплекс соціально-економічних заходів держави та місцевих органів влади, спрямованих на захист населення від безробіття, зростання цін, знецінення трудових заощаджень тощо.	О. Базилінська [22]
	Комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.	А. Крупнік [27, с. 9]
	Комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, установ, організацій, спрямований на послаблення нерівності в розподілі доходів і майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.	О. Оболенський [28, с. 271]
	Сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, що розробляються й реалізуються державними та недержавними органами, організаціями й установами і спрямовані на створення необхідних умов життєдіяльності, задоволення соціальних потреб населення, створення в суспільстві сприятливого соціального клімату.	В. Третяк [32, с. 176]
	Сукупність різноманітних заходів, форм діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, спрямованих на формування та реалізацію соціальних потреб. Вони відображають життєво необхідні інтереси людини і суспільства для їхнього матеріального та соціального становища.	Н. Шаповалова [34, с. 26]
	Сукупність різноманітних заходів, форм діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, спрямованих на формування та реалізацію соціальних потреб, що відображають життєво необхідні інтереси людини та суспільства для їхнього матеріального та соціального становища.	А. Ягодка [35, с. 27]

* складено автором.

Додаток Б

Рис. Б. Мета та ключові пріоритети держави у сфері соціальної політики*

* складено автором.

Додаток В

Табл. В.1

Характеристика авторських моделей соціальної політики держави*

Автор моделі соціальної політики	Назва моделі	Характеристика моделі соціальної політики
1	2	3
Р. Тітмусс [67]	Маргінальна (резидуальна) модель	Ця модель соціальної політики передбачає існування двох натуральних каналів природного задоволення індивідуальних потреб людини, а саме приватного ринку та родини. Згідно з цією моделлю, «метою опікунської держави є навчити людей, як давати собі раду без цієї держави»; визнає такі принципи, як свобода особистості, вільний ринок, рівність трактування, універсалізм та волонтаризм. Основою соціально-економічної стабілізації суспільства є самостійне забезпечення громадянами власних життєвих потреб, а державна соціальна допомога трактується як останній шанс порятунку (однак держава гарантує всім громадянам певний мінімальний рівень доходу, а отримання вищого рівня соціальної безпеки вже залежить від діяльності цієї людини).
	Мотиваційна модель	Ця модель соціальної політики декларує пріоритет заслуг і продуктивності праці у процесі задоволення життєвих потреб членів суспільства і є певним відповідником консервативної. Одним із найбільш вагомих результатів функціонування цієї моделі є формування класової та групової лояльності.
	Інституційно-нально-дистрибутивна модель	У цій моделі соціальна політика виступає інтегральною інституцією, що гарантує членам суспільства загальний доступ до соціальних виплат і послуг передусім на основі критерію відповідних потреб окремої особи. Соціальна політика наділена функцією розподілу доходів, тобто ця модель, як і соціал-демократична, ґрунтується на принципі соціальної рівності.
Р. Мішра [68]		Залишкова (ліберальна), інституційна та соціалістична моделі соціальної політики, відмінності між якими, в основному, визначаються історичними умовами формування (дана градація походить від класифікації Р. Тітмусса).
Г. Еспінг-Андерсен [69] (типологія, в основу якої закладені ідеологічні критерії, розміри соціальних виплат та особливості «трьох світів капіталізму добробуту»)	Ліберальна або «англосаксонський режим добробуту»	Ця модель соціальної політики характерна для таких держав, як Австралія, Велика Британія, Канада, США, Японія. Вона спирається на ринок, базується на принципах «страхової сітки» та соціальної патології, тобто під соціальний захист потрапляють лише ті категорії населення, котрі не здатні самостійно забезпечити свій добробут (соціально незахищені). Характерні ознаки цієї моделі: зазвичай домінують виплати соціальної допомоги, скромні універсальні «трансферти» чи помірковані програми соціального забезпечення, які призначають особам з низьким рівнем доходу; соціальні реформи надто обмежені традиційним, ліберальним підходом до значення праці, щоб соціальні виплати не замінювали роботи як основного джерела доходів; держава стимулює приватний ринок праці як пасивно (гарантуванням мінімуму доходу), так і активно (через субсидювання приватних програм соціальної допомоги) і водночас максимально обмежує доступ до соціальних виплат зменшенням періоду дії соціальних прав і формуванням специфічних соціальних груп; рівень декомодифікації є досить низьким, а стратифікація призводить до існування великої різниці між одержувачами державної допомоги та рештою суспільства.

1	2	3
<p>Г. Еспінг-Андерсен [69]</p>	<p>Консервативно-корпоративна або «континентально-європейський режим добробуту»</p>	<p>Ця модель соціальної політики характерна для таких європейських держав, як Австрія, Бельгія, Люксембург, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія. Вона базується на принципах субсидіарності (участь різних секторів економіки у сфері соціального захисту) та солідарності (можливість інституціям нижчого рівня звернутися по допомогу до інституцій вищого без загрози втрати контролю над своєю діяльністю), а також необхідності забезпечення рівноваги патерналістського інструментарію влади з адресними програмами підтримки різних груп населення (за професійним чи майновим критеріями). Рисами цієї моделі є патерналізм, який спирається на соціальне страхування: громадяни під час трудової діяльності страхуються на період своєї непрацездатності; держава гарантує основи соціальної безпеки, проте основні завдання у цій сфері реалізують неурядові громадські організації; соціальні програми є важливим доповненням до економічної діяльності, а також формують класову та групову лояльність; потреби людей повинні задовольнятися відповідно до їх трудового стажу, заслуг та продуктивності праці; соціальна допомога є обов'язковою і зазвичай виплачується тільки застрахованим особам; рівень декомодифікації є середнім, а стратифікація дає змогу зберігати рівність з професійним статусом.</p>
	<p>Соціал-демократична або «нордичний режим добробуту»</p>	<p>Характеристикою цієї моделі є максимальний рівень соціального патерналізму держави й мінімальна соціальна відповідальність людини. Ця модель соціальної політики визначається високим рівнем перерозподілу прибутків та має такі основні ознаки: відповідний рівень соціального забезпечення всіх громадян; проведення політики повної зайнятості; високий рівень податків та допомоги; низький рівень бідності; ґрунтується на принципах солідарності, колективізму та універсалізму; рівень декомодифікації є високим, а також пропагується рівність між громадянами; універсальні соціальні послуги сприяють утвердженню рівності статусів незалежно від класової приналежності.</p>
<p>У. Лоренц [70] (походить від класифікації Г. Еспінг-Андерсена та Г. Лейб-фрида)</p>	<p>Скандинавська модель</p>	<p>Ця модель соціальної політики характерна для таких європейських держав, як Данія, Норвегія, Фінляндія та Швеція. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Головною ознакою є застосування принципів солідарності та універсальності системи соціального захисту. Загалом рівень соціальної захищеності, пропонований цією моделлю, досить високий.</p>
	<p>Залишкова, або англосаксонська модель (охарактеризована вище).</p>	
	<p>Корпоративна, або континентальна модель (охарактеризована вище).</p>	
<p>Рудиментарна або південно-європейська модель</p>	<p>Ця модель соціальної політики характерна для таких південноєвропейських держав, як Греція, Іспанія, Італія та Португалія. Головна риса цієї моделі – юридичні права на соціальний захист мінімальні або взагалі відсутні. Основними інститутами, що несуть відповідальність за громадян в суспільстві виступають сім'я і Церква, рівень оподаткування низький, а соціальні послуги, які фінансуються також за рахунок страхових самоврядних організацій, поширюються, перш за все, на малозабезпечених та старших за віком людей. Особливістю цієї моделі є низький рівень соціальних гарантій жінок, які бажають відновити трудову діяльність, маючи неповнолітніх дітей, а також тісна взаємодія та співробітництво неформального сектору соціальної системи.</p>	

Продовження табл. В.1

1	2	3
М. Кшеужо-польські [71]	Консервативно-корпоративна модель (охарактеризована вище).	
	Маргінальна (резидуальна) модель (охарактеризована вище).	
	Рудиментарна (південноєвропейська) модель (охарактеризована вище).	
	Опікунська модель	Ця модель соціальної політики декларує турботи держави за працевлаштування своїх громадян, надання високого рівня соціальних послуг, організацію спеціалізованих соціальних служб. За цієї моделі головним вважається виконання соціальною політикою функції розподілу доходів, а відповідальність за добробут і соціальну безпеку кожної особи покладено лише на суспільство, причому ні ринок, ані сім'я не спроможні гарантувати кожному громадянину задоволення життєвих потреб на достатньому рівні.
В. Джордж та Р. Уїлдінг [72]	Антиколективістська (ґрунтується на ліберальних ідеологічних принципах); вимушена соціалістична (скерована на ефективне державне управління ринковою економікою та прагматизм у наданні соціальних допомог); фабіанський соціалізм (сповідує ідеї економічної рівності, демократії та ефективної системи соціального захисту); марксистська (розподіл суспільних благ за егалітарним принципом).	
Ф. Вільямс [63, с. 275]	Антиколективістська, моделі неосоціалістичного колективізму загального добробуту, фабіанського соціалізму та політичної економії «загального добробуту».	
Г. Лейбфрід [73, с. 250] (класифікація, що базується на принципі «сімейної схожості»)	Скандинавські країни	До таких країн належать Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, в яких соціальний захист розвинений найкраще.
	«Бісмаркові країни»	До таких країн належать Австрія, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія що є прикладами «інституціональної» моделі соціальної політики.
	Англосаксонські країни	До таких країн належать Австралія, Велика Британія, Нова Зеландія, США, в яких застосовують «залишкову» модель соціальної політики.
	«Латинське узбережжя»	До таких країн належать Греція, Іспанія, Італія, Португалія, в яких соціальне забезпечення перебуває в «зародковому» стані.
М. Головатий [6] О. Новікова [65]	Ліберальна та соціал-демократична моделі соціальної політики (охарактеризовані вище).	
В. Гордін [75]	Патерналістська модель, шведська модель, модель «держави загального добробуту», модель «соціального ринкового господарства» та суто ринкова модель соціальної політики.	
Ю. Тимофєєв [76]	Ліберальні моделі з інституціональним типом соціальної політики (європейська; англосаксонська; східно-азійська), ліберальні моделі з програмним типом соціальної політики (європейська) та егалітарні моделі зі структурним типом соціальної політики (скандинавська, радянська).	
А. Сіаров [74, с. 90] (класифікація з позиції надання соціальної допомоги сім'ям (особливо матерям))	Протестантсько-ліберальна модель	Характерної рисою цієї моделі соціальної політики (Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія, США) є мінімальна орієнтація на сімейний добробут (допомога тут виплачується матерям, але є неадекватною).
	Розвинена християнсько-демократична модель	Ця модель соціальної політики (Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція) характеризується тим, що для жінок створюються значні умови, щоб вони залишалися вдома і виховували дітей, ніж працювали.
	Протестантська соціал-демократична модель	Цій моделі соціальної політики (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція) притаманний високий рівень соціальної допомоги, що надається здебільшого матерям. Ця класифікація є доволі симптоматичною, оскільки вона відображає нові гендерні тенденції, що є у сфері соціального захисту та зумовлені впливом гендерних чинників на соціальну політику сучасних державних утворень.

* складено автором на основі [6; 63; 65; 67–76].

Додаток В

Табл. В.2

Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави*

Модель / Характеристика	Ліберальна	Консервативно-корпоративна	Соціал-демократична	Рудиментарна
1	2	3	4	5
Основний принцип побудови	Особиста відповідальність	Солідарна відповідальність бізнесу та найманих працівників	Солідарна відповідальність у межах суспільства: молодий відповідає за старого, багатий – за бідного	Відповідальність сім'ї та Церкви
Соціальні сервіси	Розвинені приватні соціальні послуги. Державні програми охоплюють незначну частину населення. Рівень соціальної допомоги мінімальний, надається на нетривалий час	Соціальні послуги надаються у межах соціального страхування на рівні «стандарту» безпеки, іноді приватними інститутами	Державні соціальні служби, маргіналізація приватних соціальних послуг. Обсяг допомог відповідає мінімальному рівню життя	Соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат в доходах окремих категорій громадян
Регулятор соціальних прав	Розвинений ринок	Корпоративний роботодавець	Держава як соціальний гарант	Держава та інститути громадянського суспільства
Джерело фінансування	Приватні заощадження та приватне соціальне страхування	Бюджетні відрахування та страхові внески найманого працівника і роботодавця (приблизно у рівних пропорціях). Приватні соціально-страхові фонди контролюються державою	Основне – соціальні внески, які перерозподіляє держава; допоміжне – приватні інститути соціальної допомоги	Самодопомога, сімейна допомога, допомога громади
Залежність від ринкового внеску	Ризики компенсуються повною мірою для груп, які беруть участь у виробництві, інші стають залежними від соціальних допомог	Величина страхових виплат визначається величиною страхових внесків. Залишкові схеми за рахунок національної солідарності для прошарків без «нормальної» зайнятості	Відсутність залежності від участі на ринку праці, сильні профспілки забезпечують високу захищеність на ринку праці	Відсутність залежності від участі на ринку праці
Зайнятість	Висока	Висока, широко представлена неповна «розподілена» зайнятість	Висока, стимулюється державою	Низький рівень зайнятості жінок, які бажають відновити трудову діяльність, маючи неповнолітніх дітей

Продовження табл. В.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Акцент на обов'язковому соціальному страхуванні	+	+	–	–
Акцент на добровільному страхуванні	+	+	–	+
Рівень централізації ВВП у державному бюджеті	30–40%	35–45%	50–60%	40–60%
Частка державних соціальних видатків у ВВП	15–20%	20–25%	30–35%	15–25%
Інституціональні умови реалізації	Чітке законодавче впорядкування прав власності на усі види економічних ресурсів, розвинене конкурентне середовище на ринку праці, наявність умов для розвитку приватних інститутів соціального захисту громадян	Подолання асиметрії в економічній владі між найманою працею і капіталом, розвинені інститути соціального партнерства, високі соціальні гарантії у сфері праці, договірне регулювання оплати праці	Вдосконалення механізму перерозподілу доходів, розвинені інститути державно-приватного партнерства, низький рівень тінізації національної економіки та високий рівень податкової культури громадян	
Країна	Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія, США	Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція	Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція	Греція, Іспанія, Італія, Португалія

* складено автором на основі [66; 82, с. 36–37].

Додаток В

Табл. В.3

Класифікація моделей соціальної політики держави*

Класифікатор моделей соціальної політики	Основні характеристики
1	2
Залежно від типу базового процесу	
Соціальна допомога	Безоплатна та благодійна підтримка малозабезпечених, соціально уразливих та непрацевдатних громадян. В Україні та Росії в останні роки реалізовувався саме такий підхід, що призвело до різкого зниження ефективності соціальної політики, згорання соціальних функцій держави.
Соціальне піклування	Компенсація негативних соціальних факторів, що виникли внаслідок нерівномірності соціально-економічного розвитку та ринкової системи господарювання. Метою моделі є зменшення диференціації в рівні життя населення на заявній основі.
Соціальне страхування	Фінансування соціальних виплат і послуг за рахунок страхових внесків найманих працівників та роботодавців. Ідеєю моделі є формування численного середнього класу, підвищення відповідальності населення за своє майбутнє.
Соціальний розвиток	Підвищення рівня соціальних індикаторів якості життя: зайнятість, здоров'я, житло, освіта, стан навколишнього середовища тощо. Основним напрямом соціальної політики є не стільки розширення заходів соціальної допомоги та підтримки населення, організація різних акцій, що забезпечують стартові можливості для самозабезпечення, скільки розвиток людського потенціалу, підвищення якості людського капіталу як основи економічного зростання та суспільної динаміки на тривалу перспективу.
Залежно від суб'єкта відповідальності	
Ліберальна модель	Особиста відповідальність кожного члена суспільства за свою долю, роль державних структур у реалізації соціальної політики мінімізована. Фінансову основу реалізації соціальних програм становлять приватні заощадження і приватне страхування.
Корпоративістська модель	Відповідальність за долю своїх працівників несе корпорація, підприємство, організація чи установа, де даний працівник працює. Підприємство, стимулюючи працівників до внесення максимального трудового вкладу, пропонує йому різні види соціальних гарантій у вигляді пенсійного забезпечення, часткової оплати медичних, рекреаційних послуг та освіти (підвищення кваліфікації). Фінансовою основою є кошти підприємств і корпоративних соціальних фондів.
Соціал-демократична модель	Відповідальність усього суспільства за долю його членів. Це перерозподільна модель соціальної політики, за якої багатий платить за бідного, здоровий за хворого, молодий за старого. Основним суспільним інститутом, що здійснює такий перерозподіл, є держава. Фінансовими механізмами перерозподілу служать державний бюджет та державні соціально-страхові фонди.

1	2
Залежно від ступеня участі держави	
Благодійна модель	Кошти на благодійну допомогу, здійснювану державою, складаються в основному з приватних пожертв у державні благодійні фонди і на утримання державних соціальних установ, а також частково на кошти державної скарбниці.
Адміністративна модель	Пряме, активне державне втручання в ринок, наявність розвинених систем перерозподілу доходів, що контролюються державою, а також механізмів втручання в процеси ціноутворення, тарифного регулювання, забезпечення зайнятості.
Стимулююча модель	Непряма участь держави у вирішенні соціальних проблем, створення таких систем оподаткування та громадської підтримки, які роблять вигідним для всіх суб'єктів господарювання вкладення та інвестиції як в окремі соціальні проекти і програми, так і в соціальну сферу в цілому. Подібна модель соціальної політики може реалізовуватися в ситуації високого рівня економічного розвитку, розвиненої інфраструктури громадянського суспільства і ринкового господарства.
Залежно від рівня витрат держави на цілі соціального забезпечення	
Модель «залишкового» типу	Держава покладає на себе лише ті соціальні функції, з якими не справляється ринок. Допомога держави спрямована вибірково, на найбільш бідні верстви населення, за наявності вельми слабо вираженої прогресії податків. Діяльність у галузі соціальної допомоги спирається на певні життєві стандарти та сприяє динамічному зростанню без будь-якого безпосереднього втручання в основні механізми виробництва та розподілу.
Модель «інституційного» типу	Об'єктом соціальної політики виступають практично всі верстви населення. У значно більших масштабах, ніж у «залишкової» моделі, здійснюються виплати за допомогою податків, що стягуються на основі високої прогресії. Держава з принципових міркувань відіграє вирішальну роль у вирівнюванні доходів і багатства населення. Уряду ставиться в обов'язок втручатися у функціонування економіки з метою більш рівномірного розподілу матеріальних благ і життєвих шансів. Це загалом перерозподільний тип соціальної політики.
Залежно від ідеології та нормативно-політичних принципів	
Антиколективістська	Ґрунтується на ліберальних ідеологічних принципах.
Вимушена соціалістична	Скерована на ефективне державне управління ринковою економікою та прагматизм у наданні соціальної допомоги.
Фабіанського соціалізму	Сповідує ідеї економічної рівності, демократії та ефективної системи соціального захисту.
Марксистська	Розподіл суспільних благ за егалітарним принципом.

* складено автором на основі [66, с. 312; 80, с. 106–108].

Додаток В

Табл. В.4

Переваги та недоліки європейських моделей соціальної політики*

Ліберальна	Консервативно-корпоративна	Соціал-демократична
1	2	3
Переваги		
<p>1. Розвинений рівень соціального партнерства між усіма суб'єктами соціального страхування.</p> <p>2. Держава гарантує захист мінімальних соціальних гарантій.</p> <p>3. Ефективна система адресної соціальної допомоги.</p> <p>4. Висока підприємницька активність.</p> <p>5. Високі темпи економічного зростання (2%), які розширюють фінансові можливості системи соціального страхування.</p>	<p>1. Високо організоване суспільство і політична прихильність суспільства принципам добробуту.</p> <p>2. Жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і тривалістю професійної діяльності.</p> <p>3. Широкий спектр соціальних послуг.</p> <p>4. Ефективне поєднання принципів професійної солідарності та соціальної допомоги.</p> <p>5. Активна політика зайнятості населення, низький рівень безробіття серед осіб працездатного віку.</p>	<p>1. Розвинений державний сектор економіки.</p> <p>2. Високий рівень охоплення населення та значна кількість напрямів державної соціальної підтримки.</p> <p>3. Активна перерозподільча політика, спрямована на мінімізацію в стратифікації доходів населення.</p> <p>4. Високий рівень якості та ефективності надання соціальних послуг.</p> <p>5. Забезпечення зайнятості практично всього працездатного населення.</p>
Недоліки		
<p>1. Модель є ефективною в умовах економічного зростання та економічної рівноваги, але при спаді виробництва та зниженні макроекономічних показників спостерігається урізування соціальних програм, страждають незахищені верстви населення (молодь, безробітні, пенсіонери, сім'ї з низькими доходами, багатодітні родини).</p>	<p>1. Низький рівень добровільного соціального страхування – 10%.</p>	<p>1. Дорожня система соціального захисту населення, що створює значний податковий тиск (прогресивна шкала) на платників податків (фінансується на 80% за рахунок податкових надходжень та на 20% за рахунок страхових внесків).</p> <p>2. Зловживання та утриманські настрої серед працездатного населення, відсутність конкуренції на ринку праці.</p>
Оцінка інституційних передумов реалізації моделі соціальної політики в Україні		
<p>Недостатні, основними причинами є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - спотворений характер відносин власності, що виник у результаті трансформації командно-адміністративної системи на ліберальних засадах та призвів до концентрації багатства у відносно невеликій привілейованій групі населення, одночасно відчуживши колишню суспільну власність від основної маси населення країни; - асиметрія в умовах господарювання, яка штучно підтримується завдяки нерівності соціально-економічних прав; - відсутність розвинутого конкурентного середовища, слабкі законодавчі обмеження на подальшу концентрацію виробництва та капіталу; - невизначеність прав власності на деякі види ресурсів, нелегітимний характер набуття прав приватної власності. 	<p>Недостатні, основними причинами є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розширення меж експлуатації найманої робочої сили та занижений рівень оплати праці, оскільки промисловий капітал не зацікавлений у підвищенні внутрішньої купівельної спроможності населення, розглядаючи його як джерело дешевої, хоча і малоефективної робочої сили; - відсутність умов для нормалізації соціальних гарантій у сфері праці, що пов'язано з наявністю значного тіньового сектора; - наявність численних прогалин у законодавстві, які сприяють виникненню різноманітних схем оптимізації витрат підприємців на зарплату (встановлення основної зарплати на рівні мінімальної та виплата решти зарплати «у конверті»); реєстрація найманих працівників як підприємців-фізичних осіб; - недостатніми є інституціональні засади договірного регулювання оплати праці. 	<p>Недостатні, основними причинами є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - слабкорозвинені інститути соціального партнерства (державно-приватного, соціально-трудового), які утворюють необхідну інфраструктуру для розширення участі різних груп населення у вирішенні соціальних проблем; - кланово-олігархічний характер економіки, різноспрямованість бізнес-інтересів окремих бізнес-груп та держави, перетворення державної влади на інструмент перерозподілу суспільних ресурсів; - значний тіньовий сектор (близько 35% ВВП), низький рівень податкової культури населення.

1	2	3
Оцінка можливості адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій		
<p>Застосування досвіду ліберальної моделі соціальної політики, яка займає проміжне положення між консервативно-корпоративною та соціал-демократичною моделями, і передбачає вибірковість, адресність, а не універсалізм під час розподілу соціальних виплат, забезпечить активне залучення бізнесу до реалізації соціальних програм.</p>	<p>Враховуючи подібність вітчизняної моделі до консервативно-корпоративної за принципами професійної солідарності та актуарної справедливості, не вважаємо за доцільне застосування в сучасних українських реаліях лише такої моделі у «чистому» вигляді, оскільки вона передбачає фінансування системи соціального захисту населення на 90% за рахунок страхових внесків роботодавців та найманих працівників. До того ж, залучення соціальних послуг приватних закладів та громадських організацій за цієї моделі є досить на слабкому рівні, що загострюватиме проблему дефіциту бюджетів фондів ЗОДСС, а відтак збільшення дотаційного навантаження на державний бюджет, посилення тиску на платників податків та тінізації ринку праці.</p>	<p>Хоч соціал-демократична модель соціальної політики є близькою до менталітету нашого народу за принципами соціальної справедливості, солідарності, інституційного суспільства, універсалізму, однак фінансові можливості нашої держави не дають змоги її наслідувати (рівень централізації ВВП у державному бюджеті – 50–60% ВВП; частка державних соціальних видатків у ВВП – 30–35% ВВП). В Україні рівень централізації ВВП у державному бюджеті становить близько 30% ВВП, а частка державних соціальних видатків у ВВП – 20–23% ВВП.</p>
Вітчизняна модель соціальної політики		
Переваги		Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Система соціального страхування встановлює чіткий зв'язок між соціальними внесками та соціальними виплатами, але підкріплена державною соціальною допомогою на випадок відсутності мінімального страхового стажу. 2. Базується на принципах соціальної справедливості, солідарності, всезагальності, універсальності та соціального партнерства. 3. Фінансова підтримка з боку держави (соціальні трансферти). 		<ol style="list-style-type: none"> 1. Неефективність фінансового механізму системи соціального захисту населення. 2. Забезпечення соціальних виплат здійснюється на мінімальному рівні, що є значно нижчим за законодавчо встановлений. 3. Відсутність рівного доступу всіх громадян країни до гарантованого рівня соціальних послуг. 4. Низький рівень якості та ефективності надання соціальних послуг. 5. Державна монополія у сфері надання соціальних послуг. 6. Відсутність досвіду ефективного соціального партнерства між суб'єктами соціального страхування. 7. Високий рівень бідності за відносним критерієм – 23,5%. 8. Порівняно з середньоєвропейськими показниками високий рівень безробіття – 9,7%.

* складено автором на основі [69; 82, с. 37–41].

Додаток Д

Наукові підходи до трактування поняття «соціальна сфера»*

Автор / джерело	Авторське трактування соціальної сфери
1	2
I підхід – «сукупність галузей життєдіяльності (нематеріальне виробництво)»	
Словопедія: Економічна енциклопедія [110]	Сукупність галузей, організацій, підприємств, які безпосередньо пов'язані й визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання. До соціальної сфери відносять освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, фізичну культуру, громадське харчування, пасажирський транспорт, зв'язок.
Центр перспективних соціальних досліджень [103]	Сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян.
В. Козак [100, с. 4]	Соціальна сфера впливає на розвиток виробничої сфери, на всі соціально-економічні процеси, що виникають у суспільстві. Науковець під соціальною сферою розуміє ту частину галузей соціальної інфраструктури, що надають послуги.
Е. Фахрутдинова [101, с. 7]	Комплекс галузей, діяльність яких направлена на формування загальних умов всебічного розвитку особистості, забезпечення розширеного відтворення трудового, інтелектуального і споживчого потенціалу суспільства.
А. Чухно [102]	Нематеріальне виробництво, що створює нематеріальні форми багатства, які відіграють величезну роль у розвитку працівника, його розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього і культурного рівня, зміцненні фізичного і етичного здоров'я. Крім того, нематеріальне багатство виступає у формі досягнень науки, управління, духовних і культурних цінностей.
А. Ягодка [35, с. 5]	Сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, закладів і установ, які мають забезпечувати задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створенні умов для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами, але і як сферу суспільної діяльності, яка спрямована на розвиток в людей духовності, вихованні совісті, здатності розрізняти добро і зло, оцінювати свої вчинки, формулювати для себе моральні приписи і вимагати їх виконання.
II підхід – «сфера суспільних відносин»	
Навчальний соціологічний словник [111, с. 261]	Одна із основних сфер суспільного життя, основою якої виступає система соціальних відносин між людьми та їх спільнотами і вбачає функціональну роль цієї сфери в житті суспільства в тому, що в її межах відбуваються відтворення та зміни соціальних зв'язків між людьми, умов та способу їх життєдіяльності, умов формування та задоволення їх життєвих потреб.
В. Іванов [104, с. 8]	Специфічна область суспільних відносин, яка охоплює систему соціально-класових, національних відносин, зв'язки суспільства та особистості. До її складу науковець також відносить сукупність соціальних умов та факторів життєдіяльності суспільних груп та особистості, їх розвиток та вдосконалення.
М. Орлатий, В. Вакуленко, О. Ігнатенко, О. Лебединська [105]	Складова аграрної економіки, яка відображає певне коло специфічних відносин, що складають єдину систему, знаходить своє відображення у процесах, що забезпечують життєдіяльність людини у суспільстві.

1	2
III підхід – «сфера (простір) життєдіяльності людини (суспільства)»	
Л. Безтелесна, Г. Юрчик [55, с. 145]	Соціальна сфера охоплює інтереси соціальних груп, націй і народностей, відносини суспільства і особистості, умови праці і побуту, здоров'я та дозвілля. Саме у цій сфері реалізуються результати економічної діяльності, які стосуються життєвих інтересів людини.
Е. Зінь [106]	Соціальна сфера діяльності на регіональному рівні полягає у здійсненні просторових процесів у суспільстві, впровадженні раціональних форм організації життя людей з точки зору умов праці, побуту, відпочинку, розвитку особистості, відновлення життя, відтворення населення. Ця сфера безпосередньо пов'язана з політикою, економікою, соціологією, демографічними дослідженнями тощо.
В. Куценко, С. Львовчкін [107, с. 25]	Важлива складова забезпечення життєдіяльності суспільства, яка охоплює сукупність освітніх, культурних і медичних закладів, які надають відповідні послуги громадянам.
В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [31]	Сфера життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин.
М. Туленков [2, с. 8]	Сфера відтворення людини, сім'ї, трудових колективів та інших соціальних груп, яка включає умови праці й відпочинку людей, їх побуту та дозвілля, рівень матеріального добробуту, освіти, виховання й охорони здоров'я. Основним у соціальній сфері є широке коло відносин між людьми і об'єднаннями, їхні стосунки. Вони формують різні соціальні системи, які у сукупності з соціальною інфраструктурою становлять соціальну сферу суспільного життя, у якій складаються відносини взаємної залежності між людьми, всіма соціальними суб'єктами.
І. Царук [108]	Сфера діяльності, яка забезпечує загальний рівень життя громадян, сприяє зростанню їх добробуту, задовольняє різноманітні потреби як суспільства, так і кожного громадянина (матеріальні, духовні, культурні, побутові), дозволяє реалізувати здібності та інтереси тих же громадян і тим самим сприяє відтворенню людини і зростанню благополуччя в державі.
IV підхід – «комплексна система»	
О. Калініченко [49, с. 152]	Комплексна система, що об'єднує види діяльності з надання суспільно значущих соціальних послуг (освіта та наука, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, духовний та фізичний розвиток), які визначають можливості розвитку людського капіталу, спрямовані на рівень та якість життя населення країни, відповідають конкретним стандартам суспільства.
V підхід – «сектор (підсистема) економіки»	
Н. Пігуль, О. Люта, А. Бойко [93, с. 30]	Сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних та нематеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участі держави як гаранта підвищення рівня життя населення.
Н. Фединець, Ю. Миронов, М. Гонська [12]	Підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, які пов'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб, інтересів.

* складено автором.

Додаток Е

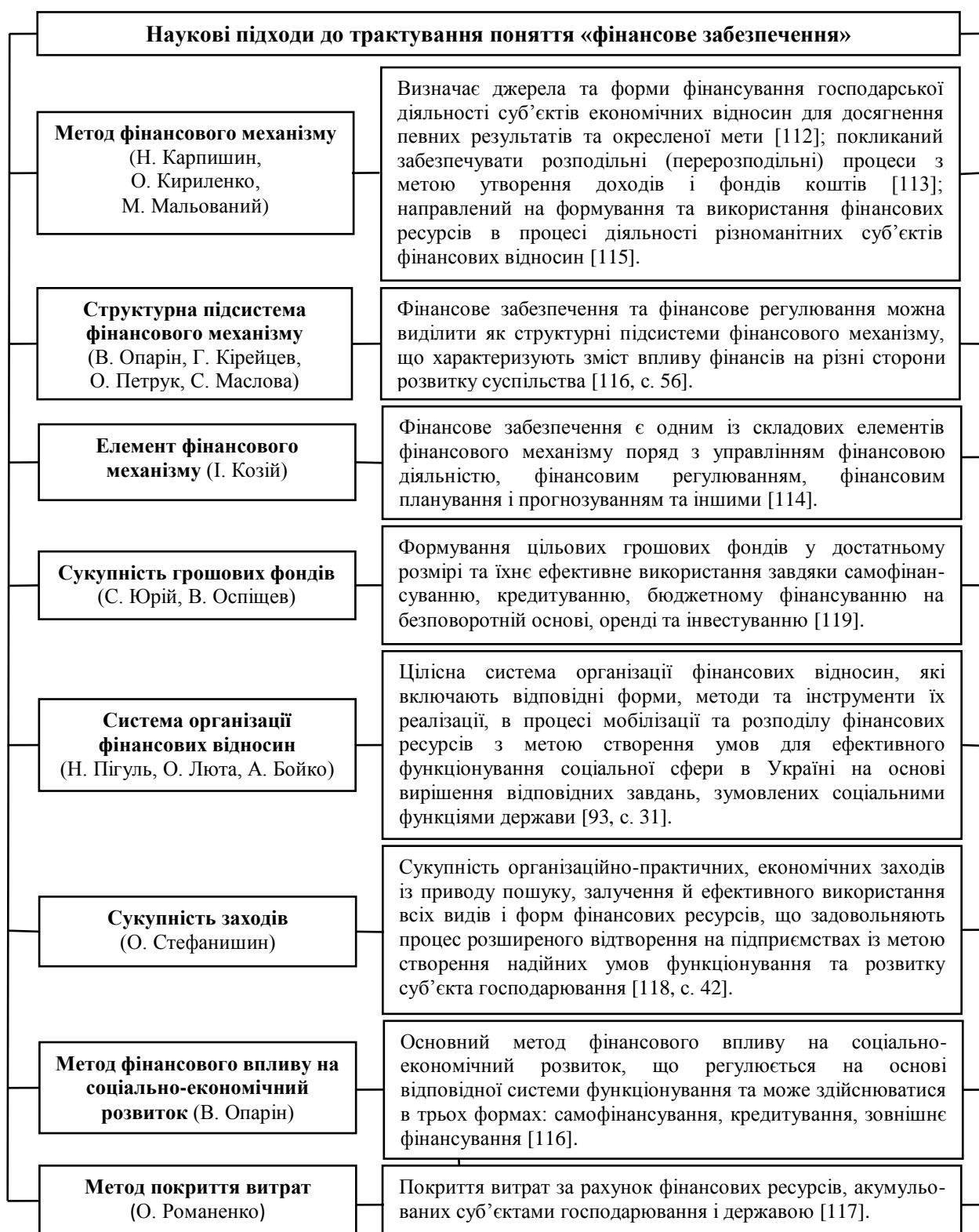

Рис. Е. Наукові підходи до трактування поняття «фінансове забезпечення»*

* складено автором на основі [93; 119; 112–118].

Додаток Ж

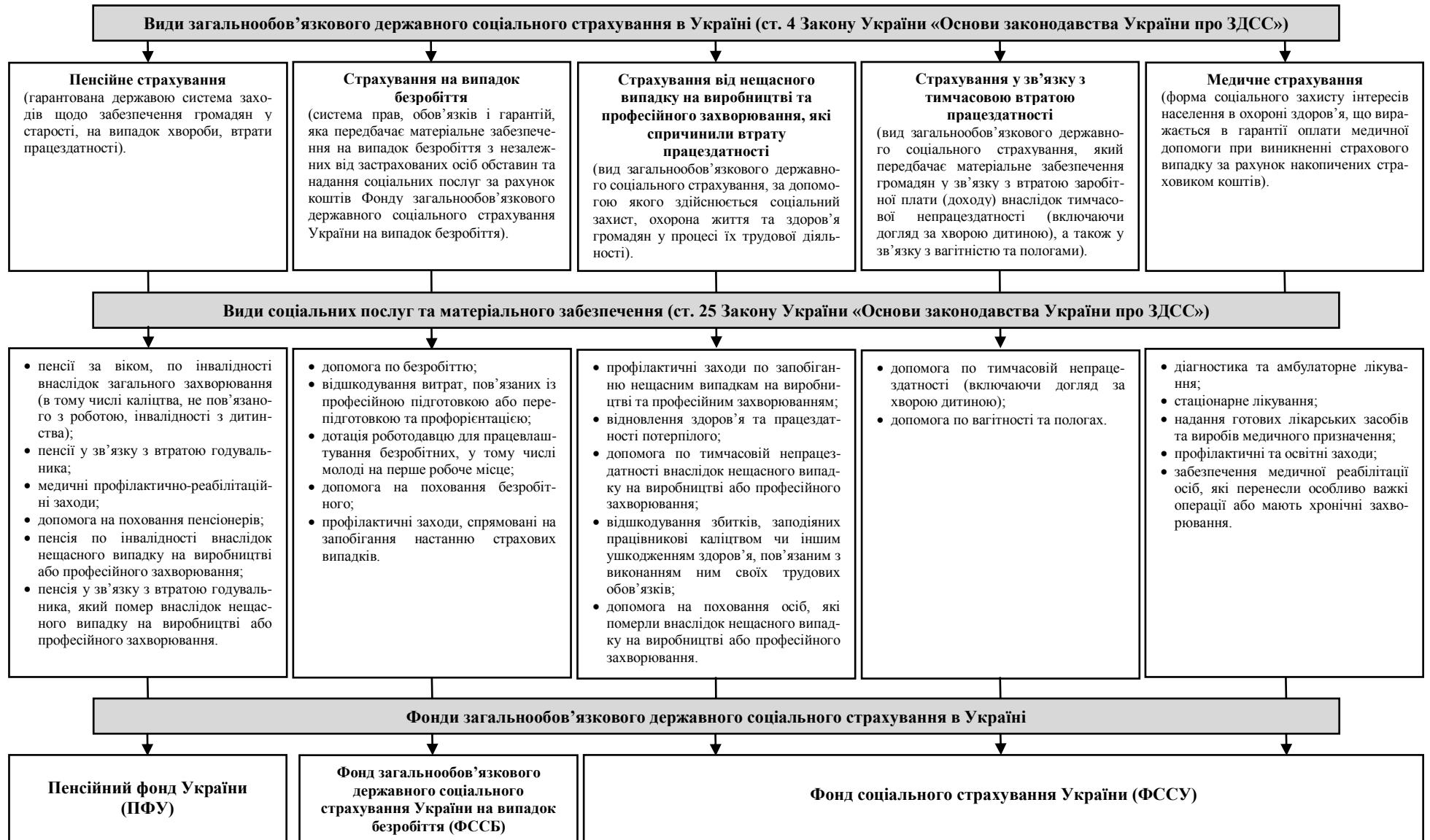
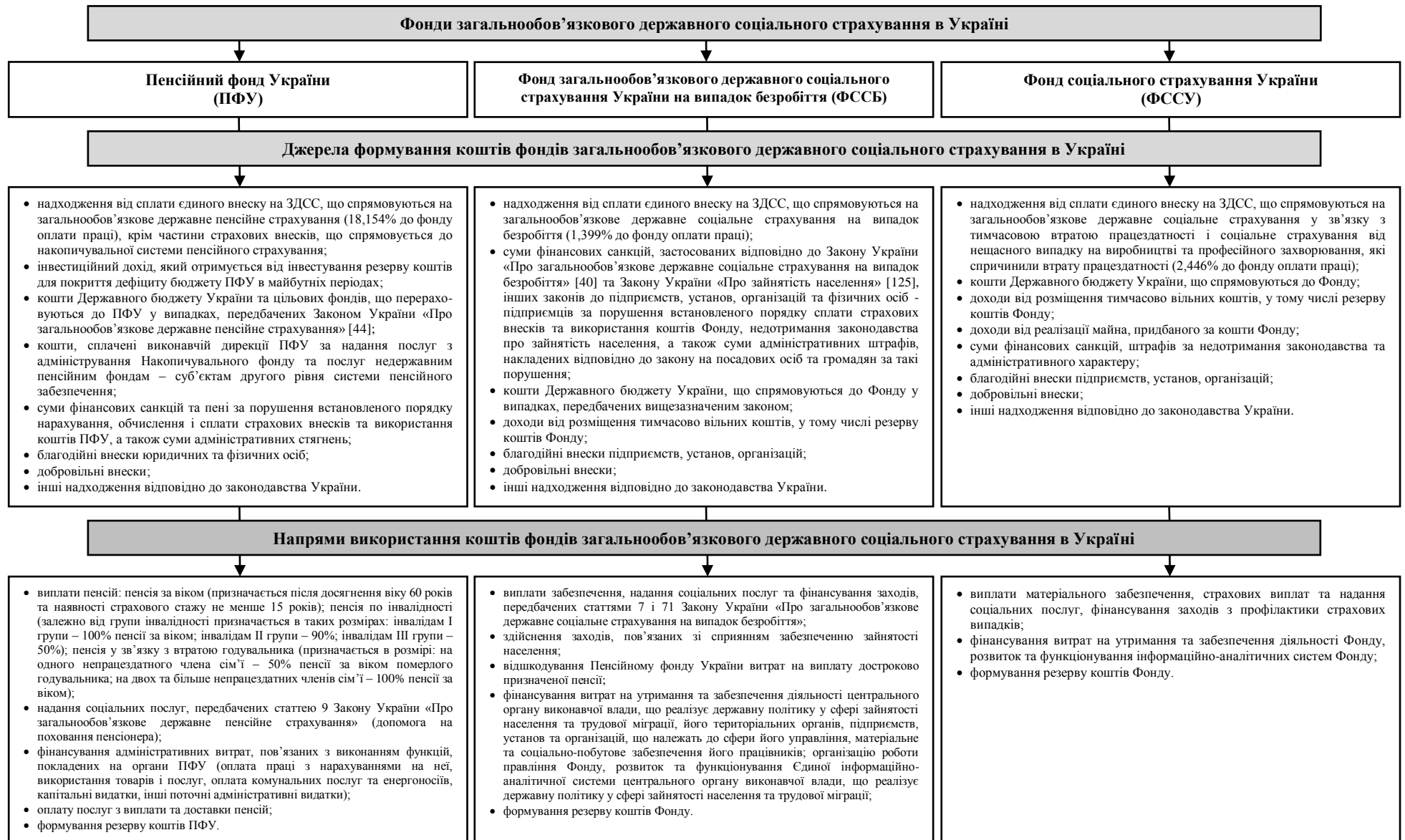

Рис. Ж.1. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні*

* складено автором на основі [38–41; 44].

Додаток Ж

* складено автором на основі [38–41; 44].

Рис. Ж.2. Джерела формування та напрями використання коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні*

Додаток Ж

Табл. Ж.3

**Страхові тарифи для роботодавців на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні
у 2005–2017 рр., %***

Рік	Пенсійне страхування	Страхування на випадок безробіття	Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	Разом
2005	32,3	1,6	2,9	1,73	38,53
2006	31,8	1,3	2,9	1,5	37,5
2007	33,2	1,3	1,5	1,5	37,5
2008	33,2	1,3	1,5	1,51	37,51
2009	33,2	до 13.01.09 р. – 1,3 з 13.01.09 р. – 1,6	до 13.01.09 р. – 1,5 з 13.01.09 р. – 1,4	1,41	до 13.01.09 р. – 37,41 з 13.01.09 р. – 37,61
2010	33,2	1,6	1,4	1,41	37,61
2011–2015	Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування				36,3–49,7*
2016–2017					22**

* складено автором на основі [45; 126; 127].

Примітка. * Єдиний соціальний внесок встановлюється у відсотках до визначеної Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8.07.2010 р. № 2464-VI [45] бази нарахування єдиного соціального внеску відповідно до класів професійного ризику виробництва до яких віднесено платників, з урахуванням видів їх економічної діяльності. У цьому Законі наведено 67 класів професійного ризику виробництва та зазначено, що ставка внеску для роботодавців становила від 36,76% для першого класу до 49,7% для 67 класу професійного ризику виробництва. Для бюджетних установ єдиний соціальний внесок встановлювався у розмірі 36,3% визначеної бази нарахування.

** Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1015 [127] змінено розподіл єдиного соціального внеску, зокрема, зменшено відрахування до фондів соціального страхування та збільшено до Пенсійного фонду України. Сума єдиного соціального внеску від 22%, що сплачується роботодавцем, розподіляється: на випадок безробіття – з 7,1767% до 6,3596% (1,399% до фонду оплати праці); у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання – з 14,2657% до 11,1204% (2,446% до фонду оплати праці); пенсійне страхування – з 78,5576% до 82,52% (18,154% до фонду оплати праці).

Додаток Ж

Табл. Ж.4

**Страхові тарифи для найманих працівників на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні
у 2005–2017 рр., %***

Рік	Пенсійне страхування	Страхування на випадок безробіття	Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	Разом
2005	1,0 від з/п до 150 грн 2,0 від з/п вище 150 грн	0,5	0,5 від з/п до прожиткового мінімуму 1,0 від з/п вище прожиткового мінімуму	–	2,0 від з/п до 150 грн 3,0 від з/п вище 150 грн
2006	1,0 від з/п до 150 грн 2,0 від з/п вище 150 грн	0,5		–	3,5 від з/п вище прожиткового мінімуму
2007	0,5 від з/п до прожиткового мінімуму 2,0 від з/п вище прожиткового мінімуму	0,5		–	1,5 від з/п до прожиткового мінімуму 3,5 від з/п вище прожиткового мінімуму
2008	2	0,5		–	3,0 від з/п до прожиткового мінімуму 3,5 від з/п вище прожиткового мінімуму
2009	2	до 13.01.09 р. – 0,5 з 13.01.09 р. – 0,6		–	3,1 від з/п до прожиткового мінімуму
2010	2	0,6		–	3,6 від з/п вище прожиткового мінімуму
2011–2015	Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування				3,6
2016–2017					– *

* складено автором на основі [45].

Примітка. * З 1 січня 2016 р. єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачується лише роботодавцем у розмірі 22%.

Додаток 3

Наукові підходи до трактування поняття «соціальний захист»*

Ключове слово (-а)	Авторське трактування соціального захисту	Автор / Джерело
1	2	3
Діяльність держави (суспільства)	Діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особистості, на виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, а також на створення відповідних умов для її самовизначення і ствердження у житті.	Н. Болотіна [137]
	Політика та цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства та держави, що забезпечують індивіду, соціальній групі, населенню в цілому комплексне всебічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених соціальними ризиками, які можуть спричинити або вже спричинили повну чи часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності та соціального благополуччя, а також оптимального розвитку, відновлення або придбання.	Н. Волгін [23, с. 718]
	Процес, діяльність суспільно-політичних інститутів щодо підтримки гідного рівня соціального добробуту людини в конкретних економічних умовах.	В. Деріга [26, с. 87]
	Діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [138]
	Діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті.	О. Мачульська, Ж. Горбачева [139]
	Діяльність держави та суспільства, що реалізується шляхом вжиття правових, економічних та організаційних заходів і спрямована на досягнення соціально прийняттого рівня життя особи, а також на усунення чи зменшення впливу негативних наслідків, яких зазнає особа при настанні соціального ризику.	В. Рошканюк [140, с. 629]
Функція держави	Як функція держави є системою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями досягнення життєвого рівня для себе та своєї сім'ї, соціальної підтримки і допомоги на випадок певних обставин, наприклад непрацездатності, хвороби, безробіття тощо.	С. Приходько [141, с. 22–26]
	Одна із функцій держави та означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян.	І. Сирота [142, с. 10]
	Одна із функцій держави, спрямована на реалізацію соціальних, громадянських і політичних прав громадян, передбачених законом і здійснювана через систему соціального захисту.	А. Сіленко [3]

1	2	3
Система заходів (прав, гарантій)	Система соціальних та економічних прав і гарантій, законодавчо закріплених державою і реалізованих її соціальною політикою з використанням механізмів забезпечення достатнього життєвого рівня населення країни.	О. Безкровний, С. Стригунівська [143, с. 206]
	Система законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, що надає для працездатного населення рівні умови для покращення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску.	О. Бендасюк [79, с. 125]
	Система соціальних, економічних, управлінських, законодавчих прав і гарантій, що забезпечується та контролюється соціальною державою та її відповідними інститутами на підставі концепції, державних (нормативів), механізмів і інструментів соціального захисту населення для практичного втілення стосовно кожного громадянина суспільства пріоритетних завдань соціальної політики, які створюють гідний рівень життя, необхідний для нормального відновлення та розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини.	Р. Демчак [144, с. 150]
	Система державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, ветеранів війни, громадян, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, державної допомоги сім'ям з дітьми тощо.	А. Єпіфанов, І. Сало, І. Дьяконова [145]
	Система економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на створення оптимальних умов забезпечення реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, які забезпечують матеріальний добробут.	Г. Красюк [146, с. 42–43]
	Система державних заходів щодо забезпечення належного матеріального та соціального становища громадян у разі виникнення несприятливих умов, а саме: повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України.	М. Кудінова, В. Варук [147, с. 460]
	Система гарантованих державою економічних, правових заходів та заходів соціальної підтримки, що забезпечують інвалідам умови для подолання, заміщення (компенсації) обмежень життєдіяльності та спрямованих на створення їм рівних з іншими громадянами можливостей участі в житті суспільства, а соціальна підтримка інвалідів – система заходів, що забезпечує соціальні гарантії інвалідам, встановлювана законами та іншими нормативно-правовими актами, за винятком пенсійного забезпечення.	Модельний закон про соціальний захист інвалідів [148]
Система відносин	Система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них.	О. Єрмоловська [149, с. 13]
	Система розподільних відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються та використовуються суспільні фонди грошових ресурсів для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій громадян.	Т. Косова, І. Басанцов [150]
	Багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя.	І. Михайловська, О. Неліпович [151, с. 259]

1	2	3
Сукупність заходів (гарантій, форм, методів)	Сукупність соціально-економічних відносин, що включає у себе комплекс соціальних гарантій законодавчо закріплених прав і забезпечуючих підсистем.	А. Антипов [154, с. 94]
	Сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя.	Н. Болотіна [137]
	Сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних з наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, котрі через незалежні від них причини не мають достатніх доходів для самозабезпечення (інвалідів від народження, дітей-сиріт, самотніх людей похилого віку).	А. Загородній, Г. Вознюк [155, с. 317]
	Сукупність заходів, що здійснюються у суспільстві для забезпечення суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя всіх членів суспільства, насамперед тих, хто не здатний самостійно забезпечити такі умови. Позитивним у цьому визначенні, на нашу думку, є те, що в ньому підкреслена спрямованість соціального захисту на все населення країни з особливим акцентом на найбільш уразливі категорії громадян.	В. Лагутін [156]
	Сукупність правових, економічних і соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення й забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату, для життя та розвитку і економічно активної частини населення, і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав.	Л. Павлова [157]
	Сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих.	Є. Холостова [20]
	Сукупність методів державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, державної допомоги сім'ям з дітьми, загальної цільової допомоги на проживання, що працюють, працювали або проживають в сільській місцевості.	А. Шатохін [158, с. 110–111]
	Сукупність всіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення захисту від ризиків захворювань, старості, для гарантування у випадку зменшення або втрати доходу.	Ю. Шклярський [159, с. 33]
Засіб (вид) забезпечення	Засіб забезпечення соціальної безпеки, як визначальна функція соціальної держави, як основний засіб проведення соціальної політики.	І. Кичко [163]
	Певні види колективного забезпечення, що покликані підтримувати добробут громадян та включають допомогу при настанні ризикових ситуацій, превентивні заходи, що запобігають їх виникненню.	П. Спікер [57, с. 371]
Механізм	Певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив.	В. Москаленко [160]

1	2	3
Комплекс заходів	Комплекс цілеспрямованих конкретних заходів економічного, правового та організаційного характеру для підтримки найбільш незахищених верств населення, у т.ч. і, перш за все, від негативних проявів (наслідків) процесів перехідного періоду у здійсненні реформ та руху до ринку (у вузькому розумінні).	Д. Валовий [152]
	Комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.	В. Скуратівський, О. Палій [31, с. 104]
	Комплекс заходів, що захищають від економічної та соціальної деградації, внаслідок економічної кризи, зниження доходів, хвороб, професійного захворювання, старіння, безробіття, екологічної загрози тощо.	Н. Хом'як [153, с. 8]
	Комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов.	П. Шевчук [66]
Державна підтримка	Державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливих верств населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення.	Н. Внукова, Н. Кузьмич [161, с. 8]
	Державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установлення соціальних стандартів.	Л. Дідківська, Л. Головка [162, с. 23]
	Загальна базова соціальна підтримка, що має надаватися всім громадянам незалежно від строкових внесків або тривалості їхнього трудового стажу. У Конвенції МОП 1952 р. міститься дев'ять основних складових соціального захисту: 1) медична допомога; 2) допомога унаслідок хвороби; 3) допомога у зв'язку з народженням дитини; 4) допомога у зв'язку з безробіттям; 5) допомога сім'ям з дітьми; 6) допомога внаслідок виробничого травматизму і професійного захворювання; 7) допомога у зв'язку з інвалідністю; 8) допомога за віком; 9) допомога у випадку втрати годувальника.	Міжнародна організація праці (МОП) [26, с. 86]
Захист (безпека)	Поняття «соціальний захист» означає безпеку та свободу від страху та спрямоване на суспільство як групу взаємопов'язаних та залежних один від одного людей». Системоутворюючим словосполученням в цьому визначенні є «безпека та свобода від страху», що є необхідним елементом будь-якої демократичної держави. При цьому тут підкреслений досить суттєвий аспект соціального захисту, такий як можливість його існування тільки у солідарному суспільстві, тобто в «групах взаємопов'язаних людей», що вказує на здійснення соціального захисту спільними зусиллями всього населення країни.	Американська енциклопедія «The Encyclopedia Americana» [164, с. 131]
	Захист людей, їх життя, здоров'я тощо у ситуаціях, які мають різне походження. Соціальний захист в цьому визначенні трактується більш вузько, оскільки дія соціального захисту тут обмежена певними ситуаціями, характер яких є не визначений.	Концепція соціального забезпечення населення України [166, с. 11]
	Захист від соціальних ризиків шляхом комплексного сприяння людині з боку держави у вирішенні різноманітних проблем протягом усього її життя, починаючи від виношування дитини в утробі матері та завершуючи гідним похованням людини.	Російська соціальна енциклопедія [165, с. 345]

Додаток К

Табл. К.1

Наукові підходи до структуризації системи соціального захисту населення*

Автор / Джерело	Структурні елементи системи соціального захисту населення
О. Бендасюк [79]	Соціальне страхування, соціальна допомога та соціальні послуги.
О. Безкровний, С. Стригунівська [143], М. Мальований [168], І. Михайловська, О. Неліпович [151], С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська [119]	Соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальна допомога.
Т. Великсар [169]	Соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальна допомога та соціальна підтримка.
М. Горна [170, с. 10]	Соціальне страхування, соціальна допомога, соціальна справедливість (солідарність).
В. Дерега [26], Н. Зеленко [171], А. Колосок [172]	Соціальне страхування, соціальна допомога та соціальні гарантії.
О. Кириленко, Б. Малиняк, О. Петрушка [173]	Соціальне забезпечення та соціальне страхування.
Г. Лопушняк [167]	Соціальне страхування, соціальне забезпечення та державні гарантії забезпечення соціальних прав.
Л. Павлова [157]	Соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні гарантії та соціальні послуги.
М. Туленков [2, с. 40]	Соціальне страхування, соціальна допомога, соціальне забезпечення та соціальні гарантії.
Ю. Юрченко [174]	Соціальне забезпечення, соціальна допомога та соціальні послуги.

* складено автором на основі [2; 26; 79; 119; 143; 151; 157; 167–174].

Рис. К.1. Систематизація наукових підходів до структуризації системи соціального захисту населення*

* складено автором на основі [2; 26; 79; 119; 143; 151; 157; 167–174].

Додаток Л

Наукові підходи до трактування поняття «соціальне страхування»*

Ключове слово (-а)	Авторське трактування соціального страхування	Автор / Джерело
1	2	3
Соціальна система	Соціальна система, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому разі, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків.	О. Безкровний, С. Стригунівська [143, с. 208]
	Соціальна система, що ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, а також соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення.	В. Синявський [176, с. 122]
Система заходів	Гарантовану державою систему заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, щодо підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини... спосіб реалізації конституційного права громадян...	В. Базилевич, Л. Баластрик [177]
	Система заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства й дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо.	С. Горянська [134, с. 149]
	Гарантована державою система матеріального забезпечення громадян у старості, у разі хвороби, безробіття, втрати працездатності чи годувальника, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування. Витрати на соціальне страхування здійснюються за рахунок страхових внесків, які зобов'язані сплачувати всі підприємства, організації, установи відповідно до встановлених тарифів.	А. Загородній, Г. Вознюк [155, с. 885]
	Система заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства і дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо.	І. Кичко [163]
Система соціально-страхових відносин	Система економічних відносин, за допомогою яких формуються й використовуються фонди грошових засобів, передбачені для матеріального забезпечення непрацездатних.	О. Василик, С. Мочерний [178, с. 398]
	Система соціально-страхових відносин, спрямованих на забезпечення управління соціальними ризиками суспільства шляхом перерозподілу коштів, зібраних з цією метою в обов'язковому порядку або на добровільних началах та акумульованих в спеціалізованих страхових фондах.	Л. Васечко [133, с. 7]
	Система відносин між застрахованою особою, страхувальником і страховиком, що полягають у наданні застрахованій особі за рахунок соціальних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, матеріального забезпечення в разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом.	В. Надрага [179, с. 100]

1	2	3
Економічні відносини	Частина грошових відносин з розподілу і перерозподілу доходу з метою формування і використання фондів, призначених для утримання осіб, які не беруть участі в суспільно корисній праці.	В. Родіонова, Ю. Вавилов, Т. Гуйда [180, с. 195–198]
	Економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу ВВП шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також охорони здоров'я.	С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська [119, с. 17]
Складова системи соціальної політики держави	Невід'ємна частина політики держави в соціальній сфері... Соціальне страхування – одна із передумов забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, створення і підтримки політичної стабільності.	Ш. Бланкард [172, с. 130]
	Найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків.	В. Плиса [181, с. 7]
	Складова системи соціальної політики, яка передбачає надання соціального захисту у вигляді як матеріального забезпечення громадян у випадках, визначених законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються за рахунок державних та позабюджетних джерел, а також у вигляді негрошового забезпечення у вигляді надання певного переліка соціальних послуг, гарантованих законодавством.	С. Рівчаченко [182]
	Складова системи соціального захисту населення... По-перше, універсальна система захисту всіх верств населення від чинників нестабільності (соціальний аспект). По-друге, з економічної точки зору, соціальне страхування є важелем перерозподілу грошових коштів у суспільстві та пов'язане з розвитком економіки, створюючи необхідні економічні передумови для збереження працездатності економічно активної частини населення, в певних випадках забезпечуючи виплату матеріального забезпечення. По-третє, з правого погляду, соціальне страхування – це система юридичних норм, які регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених законодавством.	Н. Шаманська [183]
Комплекс заходів (послуг)	Комплекс правових, економічних і організаційних заходів, що мають компенсувати окремі види соціальних ризиків, головною метою яких є забезпечення громадянам певних державних гарантій.	С. Бандур, О. Кучинська [186, с. 99]
	Комплекс послуг, спрямований на запобігання та зменшення (компенсування) витрат, пов'язаних з необхідністю відновлення особою фізіологічних можливостей, надбання нею певного соціального статусу, іншими випадками, що мають соціальне значення – народження, смерть тощо, який забезпечується за рахунок цільових фондів, джерелами фінансування котрих є обов'язкові внески страхувальників, добровільні платежі, інвестиційний дохід та ін.	О. Олефір [187, с. 44]

1	2	3
Форма соціального захисту населення	Форма соціального захисту економічно активного населення від різних ризиків, пов'язаних із втратою роботи, працездатності і доходів на основі колективної компенсації збитків. Обов'язкове соціальне страхування – це різновид державних соціальних гарантій, що забезпечуються через цільові позабюджетні (державні чи суспільні) фонди, де держава є гарантом фінансової стабільності цих фондів і реалізації програм обов'язкового соціального страхування.	А. Бабич, Е. Егоров, Е. Жильцов [184, с. 8]
	Форма соціального захисту населення, система заходів щодо матеріального забезпечення та соціального обслуговування в старості, на випадок тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття та в інших випадках, передбачених законодавством.	В. Безугла, Д. Загірняк, Л. Шаповал [185, с. 9]
	З економічної точки зору – інститут соціального захисту, а з соціальної – форма соціального захисту, яка дає змогу у випадку настання соціальних ризиків зберегти необхідні стандарти рівня і якості життя.	Т. Велисар [169, с. 291]
	Особлива форма організованої взаємодопомоги, при якій ризик відомого нещастя враховується заздалегідь, а пов'язані з цим ризиком матеріальні збитки розподіляються між усіма учасниками установи.	Н. Вигдорчик [188]
	З економічної точки зору – частина доходів суб'єктів підприємницької діяльності, призначених для соціального захисту населення у випадках, що передбачені законодавством. З соціальної точки зору – форма соціального захисту, що дає змогу у випадках настання соціальних ризиків зберегти необхідні стандарти рівня та якості життя, а, відповідно, і соціальний статус родин працівників. З фінансової точки зору – фінансова категорія, яка опосередковує фінансові відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства та охорони здоров'я. З правової точки зору – взаємне приватного та публічного характеру зобов'язання, яке виникає на підставі закону (обов'язкове державне) або договору (додаткове), через який застрахована особа зобов'язана сплачувати страхові внески і при настанні страхового випадку має право на забезпечення за рахунок засобів страхового фонду, еквівалентне відшкодуванню відповідно сплаченим внескам.	М. Мальований, П. Бечко, В. Бечко [168]
	Форма соціального захисту громадян, що являє собою систему майбутньої потреби зайнятого населення, визначеної законодавчо і врахованої на загальному рівні без огляду на заробітки, яке здійснюється за рахунок страхових внесків підприємств, працівників та дотацій з бюджету.	І. Михайловська, О. Неліпович [151, с. 258]

* складено автором.

Додаток М

Наукові підходи до трактування поняття «соціальна допомога»*

Автор / Джерело	Авторське трактування соціальної допомоги
І. Хомич [194, с. 719]	Як сукупність (система) суспільно-правових відносин, соціальна допомога – це складний комплекс елементів (суб'єктів, об'єктів, змісту та юридичних фактів), які в сукупності утворюють відповідні правові зв'язки, вступаючи в них суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки щодо забезпечення належного життєвого рівня громадян, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або якщо тривалість їх страхового стажу не достатня для отримання права на страхові виплати, за наявності, визначених законодавством України підстав та умов, тобто таких, які визнані державою соціально значущими. Суспільно-правові відносини, які виникають у зв'язку із призначенням та виплатою соціальної допомоги характеризуються такими особливостями, як багатосторонній характер, особливий об'єкт та зміст.
І. Хомич [194, с. 720]	Як система грошових виплат, соціальна допомога – це послідовна діяльність державних органів соціального захисту населення, а також головних розпорядників бюджетних коштів, пов'язана із призначенням, перерахуванням та виплатою грошових коштів у визначеному законодавстві розмірі. Соціальна допомога як система грошових виплат, характеризується такими особливостями, як повне фінансування цих виплат із державного (місцевого) бюджету, а також чітке дотримання порядку, розміру та строків здійснення грошових виплат.
І. Хомич [194, с. 721]	Як форма (вид) соціального забезпечення, соціальна допомога – це механізм реалізації права громадян, не застрахованих в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або застрахованих менше шести місяців, які опинились під дією факторів, визнаних державою соціально значущими, та внаслідок яких знизилась їх здатність до самозабезпечення на достатній життєвий рівень, який не може бути нижчим за прожитковий мінімум.
І. Михайловська, О. Неліпович [151], М. Туленков [2]	Сутність соціальної допомоги науковці зводять до «системи заходів». Функціональне призначення соціальної допомоги науковці вбачають в покращенні стану певних соціальних прошарків шляхом створення умов для реалізації законів, соціальних програм та забезпеченні роботи мережі соціальних закладів, дії яких спрямовані на збереження соціального статусу громадян, які через різні обставини мають соціальні негаразди. На думку М. В. Туленкова, функціональне призначення соціальної допомоги спрямоване і на збереження якості життя останніх, зокрема якість життя залежить від економічного стану суспільства, управлінської спроможності держави та особистої відповідальності людини за своє буття.
В. Панченко [195, с. 17]	Соціальна допомога – це адресна діяльність. Ознака адресності, зазначає науковець, впливає з тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а професійною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації.

* складено автором на основі [2; 151; 194; 195].

Додаток Н

Наукові підходи до трактування поняття

«фінансове забезпечення соціального захисту населення»*

Автор / джерело	Авторське трактування фінансового забезпечення соціального захисту населення
Л. Баранник [129, с. 210]	Фінансове забезпечення соціального захисту населення – це певним чином організований процес надання грошових коштів для підтримання нормальної життєдіяльності індивіда на рівні, достатньому за певних умов економічного розвитку суспільства.
Л. Клівіденко [136, с. 6–7]	Фінансове забезпечення соціального захисту населення науковець визначає, з одного боку, як «об'єктивне економічне явище, яке відображає сукупність заходів, пов'язаних з обслуговуванням частини перерозподільних відносин з метою формування і використання бюджетних, страхових, благодійних та інших фондів грошових коштів, призначених для соціального захисту населення», а з іншого – як «матеріальне вираження даного явища, зокрема за змістом як сукупність цільових грошових фондів (бюджетного, пенсійного, страхових, благодійних тощо), призначених для задоволення суспільних потреб соціального захисту населення, за формою – як сукупність фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення, де чітко визначені джерела та обсяги коштів, їхнє цільове спрямування на заходи, пов'язані із соціальним захистом населення, за організаційним забезпеченням – як діяльність держави та інших юридичних осіб, яка стосується вирішення фінансових питань, пов'язаних з наданням соціальних послуг населенню, що належать до сфери соціального страхування і соціального забезпечення». Крім вищенаведених визначень науковець пропонує під фінансовим забезпеченням соціального захисту населення розуміти «рух фінансових ресурсів, призначених для забезпечення соціального захисту населення» та «один із методів фінансового механізму, який забезпечує розподільчі і перерозподільчі процеси з метою утворення та використання фондів грошових коштів, призначених для соціального захисту населення».
М. Мальований [115, с. 175]	Фінансове забезпечення соціального захисту населення – це система грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, які в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат.
О. Роккель [201]	Фінансове забезпечення соціального захисту населення науковець розглядає у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому – це «функція фінансів, за допомогою якої обслуговуються процеси створення й використання доходів у сфері соціального захисту населення у результаті приведення в дію спеціальних фінансових інструментів і механізмів». У широкому розумінні, вважає науковець, можна говорити про «сукупність фінансових інститутів, принципів організації, фінансових форм, методів (інструментів) і механізмів соціального захисту населення».

* складено автором на основі [115; 129; 136; 201].

Додаток П

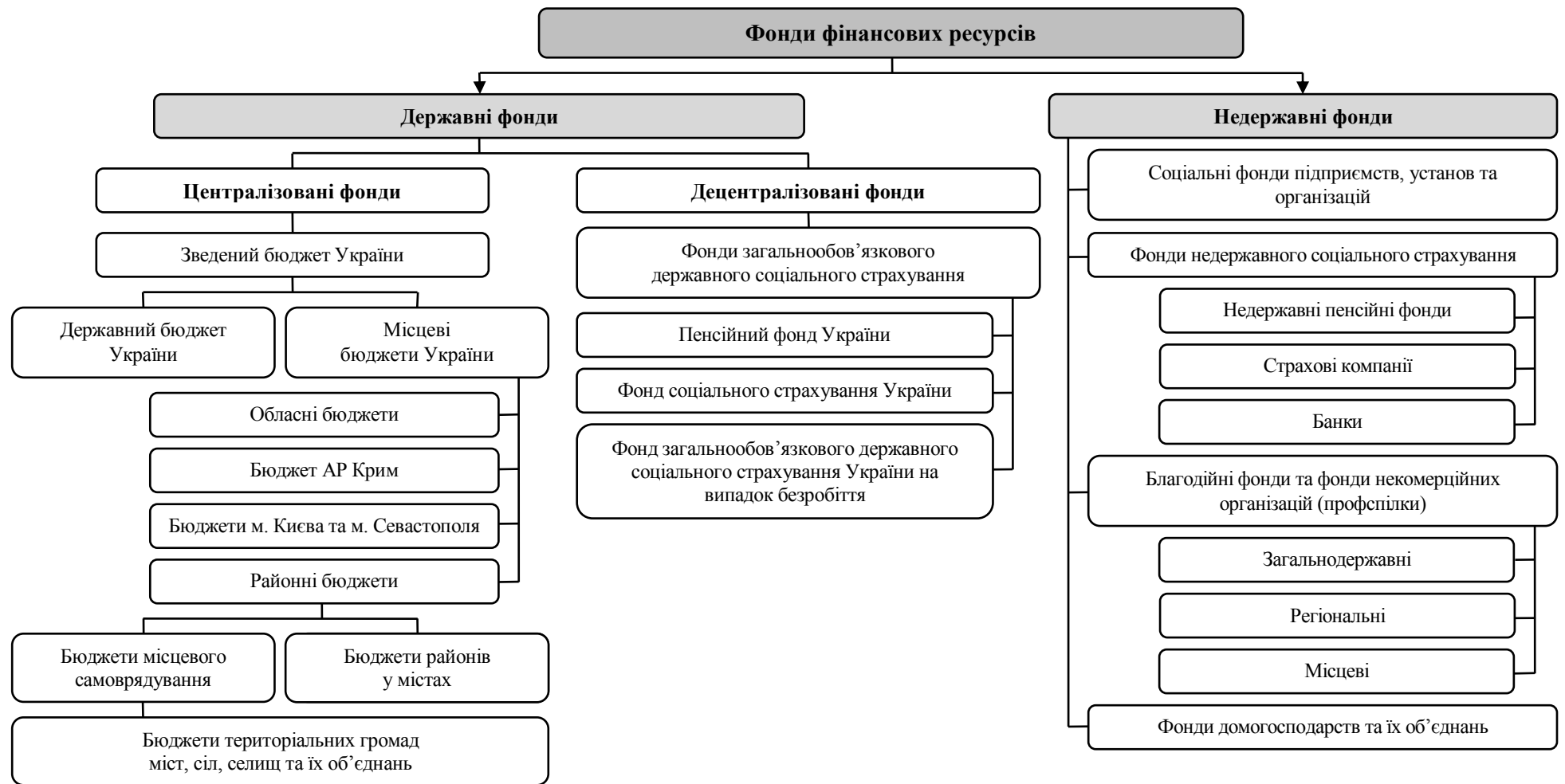

Рис. П. Централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів соціального захисту населення*

* складено автором.

Додаток Р

Табл. Р.1

Аналіз структури видатків соціального спрямування зведеного, державного та місцевих бюджетів України
за 2010–2016 рр. у розрізі функціональної класифікації, млрд грн*

Рік	Сукупні видатки бюджету, млрд грн	Галузі соціальної сфери								Видатки соціального спрямування		
		Охорона здоров'я		Освіта		Духовний і фізичний розвиток		Соціальний захист та соціальне забезпечення				
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	% ВВП
Зведений бюджет України												
2010	377,8	44,8	11,9	79,8	21,1	11,6	3,1	104,5	27,7	240,7	63,7	22,2
2011	416,6	48,9	11,7	86,2	20,7	10,7	2,6	105,4	25,3	251,3	60,3	19,1
2012	492,5	58,5	11,9	101,5	20,6	13,7	2,8	125,4	25,5	299,0	60,7	21,2
2013	505,8	61,6	12,2	105,5	20,9	13,6	2,7	145,0	28,7	325,8	64,4	22,4
2014	523,0	57,1	10,9	100,1	19,1	13,9	2,7	137,9	26,4	309,1	59,1	19,7
2015	679,8	71,1	10,5	114,2	16,8	16,2	2,4	176,3	25,9	377,8	55,6	19,1
2016	835,6	75,5	9,0	129,4	15,5	16,9	2,0	258,4	30,9	480,2	57,5	20,1
Державний бюджет України												
2010	303,6	8,8	2,9	28,8	9,5	5,2	1,7	69,3	22,8	112,1	36,9	10,4
2011	333,4	10,2	3,1	27,2	8,2	3,8	1,1	63,5	19,0	104,7	31,4	8,0
2012	395,7	11,4	2,9	30,2	7,6	5,5	1,4	75,3	19,0	122,4	30,9	8,7
2013	403,5	12,9	3,2	30,9	7,7	5,1	1,3	88,5	21,9	137,4	34,1	9,4
2014	430,1	10,5	2,4	28,7	6,7	4,9	1,1	80,5	18,7	124,6	29,0	8,0
2015	576,9	11,5	2,0	30,2	5,2	6,6	1,1	103,7	18,0	152,0	26,3	7,7
2016	684,7	12,5	1,8	34,8	5,1	5,0	0,7	152,0	22,2	204,3	29,8	8,6
Місцеві бюджети України												
2010	152,0	36,0	23,7	51,0	33,6	6,4	4,2	35,2	23,2	128,6	84,6	11,9
2011	178,1	38,7	21,7	59,0	33,1	6,9	3,9	41,9	23,5	146,6	82,3	11,1
2012	221,2	47,1	21,3	71,3	32,2	8,2	3,7	50,1	22,6	176,6	79,9	12,5
2013	218,2	48,7	22,3	74,6	34,2	8,5	3,9	56,5	25,9	188,4	86,3	12,9
2014	223,5	46,6	20,9	71,4	31,9	9,0	4,0	57,4	25,7	184,5	82,5	11,8
2015	276,9	59,6	21,5	84,0	30,3	9,6	3,5	72,6	26,2	225,8	81,5	11,4
2016	346,2	63,0	18,2	94,6	27,3	11,9	3,4	106,4	30,7	275,9	79,7	11,6

* розраховано та складено автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Додаток Р

Табл. Р.2

**Темпи зростання видатків соціального спрямування зведеного, державного та місцевих бюджетів України
у 2010–2016 рр. порівняно з попереднім періодом, %***

Видатки згідно з функціональною класифікацією	2010			2011			2012			2013		
	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети
Охорона здоров'я	122,4	116,2	124,0	109,2	115,9	107,5	119,6	111,8	121,7	105,3	113,2	103,4
Освіта	119,5	120,4	119,1	108,0	94,4	115,7	117,7	111,0	120,8	103,9	102,3	104,6
Духовний і фізичний розвиток	138,4	160,6	124,4	92,2	73,1	107,8	128,0	144,7	118,8	99,3	92,7	103,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	132,7	134,5	129,2	100,9	91,6	119,0	119,0	118,6	119,6	115,6	117,5	112,8

Видатки згідно з функціональною класифікацією	2014			2015			2016		
	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети
Охорона здоров'я	92,7	81,4	95,7	124,5	109,5	127,9	106,2	108,7	105,7
Освіта	94,9	92,9	95,7	114,1	105,2	117,6	113,3	115,2	112,6
Духовний і фізичний розвиток	102,2	96,1	105,9	116,5	134,7	106,7	104,3	75,8	124,0
Соціальний захист та соціальне забезпечення	95,1	91,0	101,6	127,8	128,8	126,5	146,6	146,6	146,6

* розраховано та складено автором за даними Державної казначейської служби України та Рахункової палати України [220; 221].

Додаток Р

Табл. Р.3

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у країнах-членах ЄС у 2012–2016 рр., % від ВВП*

Країни	ВВП на одну особу у 2016 р., Євро	Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, % від ВВП					Структура видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2016 р.					
		Роки					Sickness & disability ⁵	Old age ⁶	Survivors ⁷	Family & children ⁸	Unemployment ⁹	Housing & social exclusion ¹⁰
		2012	2013	2014	2015	2016						
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>
ЄС	28 900	28,3	28,7	28,9	28,7	19,2	2,8	10,3	1,4	1,7	1,4	1,2
І кластер: нові країни-члени ЄС												
Болгарія	6 300	16,5	16,6	17,6	18,5	13,3	0,2	9,9	–	2,4	0,1	0,7
Естонія	15 400	15,6	15,0	14,9	15,1	12,9	2,1	7,0	0,1	2,3	1,1	0,3
Латвія	12 300	15,4	14,4	14,6	14,5	11,5	2,1	7,3	0,2	0,7	0,5	0,7
Литва	12 900	16,9	16,3	15,3	14,7	11,1	2,8	5,8	0,3	1,0	0,6	0,7
Польща	11 200	18,7	18,9	19,4	19,0	15,9	2,6	9,1	1,8	1,4	0,6	0,4
Румунія	8 100	16,4	15,4	14,9	14,8	11,5	1,0	8,5	0,1	1,1	0,1	0,6

⁵ «sickness & disability» – витрати на охорону здоров'я та допомогу особам, що втратили працездатність. Ці витрати містять: витрати на інтеграцію на ринку праці осіб з інвалідністю й працівників з обмеженою працездатністю, витрати на виплату допомоги на випадок хвороби та інвалідності;

⁶ «old age» – витрати на соціальний захист людей похилого віку, виплата пенсій, витрати на реалізацію державних програм щодо охорони здоров'я, освіти та соціального житла для людей похилого віку. Ця стаття також містить соціальні витрати на такі послуги для літніх людей, як денний догляд та реабілітаційні послуги, піклування за місцем проживання та інші пільги в натуральній формі;

⁷ «survivors» – витрати на соціальний захист у зв'язку із втратою годувальника;

⁸ «family & children» – соціальні витрати на допомогу сім'ям і дітям, що передбачають: грошові виплати (допомоги) сім'ям з дітьми, разом із допомогою на дітей, яка в окремих країнах залежить від рівня заробітної плати батьків та/або віку дитини; допомогу на період відпустки по догляду за дитиною та допомогу самотнім батькам. Фінансова підтримка сімей здійснюється здебільшого через систему оподаткування, в тому числі звільнення від сплати податків;

⁹ «unemployment» – соціальні витрати на допомогу по безробіттю;

¹⁰ «housing & social exclusion» – витрати для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням житлом малозабезпечених верст населення, та проблем, пов'язаних із соціальною ізоляцією. Соціальна ізоляція – це процес, при якому окремі особи або їх групи частково або повністю позбавляються доступу до різних прав, можливостей і ресурсів, які зазвичай доступні для членів іншої групи і які мають основоположне значення для соціальної інтеграції всередині цієї конкретної групи (наприклад, житло, зайнятість, охорона здоров'я, громадська участь, демократична участь тощо) [225, с. 86].

Продовження табл. Р.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
II кластер: старі країни-члени ЄС												
Австрія	39 400	29,0	29,3	29,8	30,0	21,7	1,9	13,1	1,5	2,3	1,5	1,3
Велика Британія	39 600	29,1	29,2	28,4	27,4	16,4	2,6	8,8	0,1	1,5	0,2	3,3
Італія	27 100	28,5	29,3	29,8	30,0	21,5	1,9	13,8	2,8	1,5	1,2	0,3
Люксембург	89 900	21,9	22,8	23,2	22,7	18,9	1,5	10,5	0,1	4,1	2,0	0,8
Німеччина	37 100	28,6	28,7	29,0	29,1	19,0	3,1	9,2	1,9	1,6	1,7	1,6
Франція	32 800	32,7	33,5	33,9	34,3	24,6	2,8	13,6	1,6	2,5	2,0	2,2
III кластер: країни Центральної Європи та острівні країни ЄС												
Словаччина	14 500	17,8	18,0	18,3	18,5	15,0	2,8	7,9	0,9	1,3	0,2	1,9
Словенія	18 700	24,5	24,9	24,9	24,1	17,4	2,3	9,9	1,4	2,0	0,6	1,2
Угорщина	11 100	21,7	21,4	20,8	19,9	15,0	3,0	7,2	1,1	2,0	0,4	1,3
Чеська Республіка	15 800	20,1	20,4	20,2	19,7	12,7	2,2	7,7	0,6	1,1	0,2	0,9
Кіпр	20 800	21,5	22,3	24,2	23,0	12,0	0,5	5,8	1,4	2,4	0,8	1,0
Мальта	21 500	18,8	19,0	18,8	19,0	12,4	1,2	7,3	1,4	1,2	0,5	0,9
IV кластер: Скандинавські країни та інші члени ЄС												
Данія	47 800	32,3	32,2	33,0	33,5	23,6	4,8	8,3	0,1	4,6	2,7	3,2
Фінляндія	38 200	28,9	30,1	31,1	31,9	25,6	3,5	13,4	0,8	3,2	2,7	2,0
Швеція	45 600	28,2	29,3	30,0	29,6	20,9	4,5	10,7	0,3	2,5	1,3	1,7
Бельгія	36 600	29,7	29,6	30,1	30,3	20,2	3,5	9,1	1,8	2,4	2,0	1,4
Ірландія	55 100	23,5	23,2	22,3	20,6	9,6	1,7	2,4	0,6	2,0	1,8	1,1
Нідерланди	40 000	30,2	31,0	31,2	30,9	16,6	4,5	6,8	0,1	1,1	1,7	2,4
V кластер: країни Південної Європи, в яких спостерігається падіння економіки												
Греція	16 200	27,7	28,2	26,7	26,0	20,5	1,6	15,7	1,7	0,6	0,7	0,2
Іспанія	23 200	25,3	25,5	25,8	25,4	17,1	2,4	9,2	2,3	0,6	2,0	0,6
Португалія	17 300	25,8	26,4	27,6	26,9	18,3	1,2	12,2	1,8	1,1	1,2	0,8

* складено автором за даними Євростату [224].

Додаток Р

Табл. Р.4

**Аналіз структури видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України на освіту
за 2010–2016 рр. у розрізі функціональної класифікації, млрд грн***

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Зростання (зменшення)
Зведений бюджет України								
Видатки на освіту, млрд грн	79,79	86,25	101,56	105,54	100,11	114,19	129,44	49,65
Видатки на освіту на 1 людину, грн	1 736	1 884	2 226	2 317	2 204	2 660	3 027	1 291
Видатки на освіту на 1 працюючого, грн	3 937	4 244	4 990	5 172	5 539	6 945	7 924	3 987
Видатки на освіту у структурі видатків зведеного бюджету України, %	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8	15,5	-5,6
Видатки на освіту у відсотках до ВВП, %	7,4	6,6	7,2	7,3	6,4	5,8	5,4	-2,0
Державний бюджет України								
Видатки на освіту, млрд грн	28,81	27,23	30,24	30,94	28,68	30,19	34,83	6,02
Видатки на освіту на 1 людину, грн	627	595	663	679	631	703	814	187
Видатки на освіту на 1 працюючого, грн	1 421	1 340	1 486	1 517	1 587	1 836	2 132	711
Видатки на освіту у структурі видатків Державного бюджету України, %	9,5	8,2	7,6	7,7	6,7	5,2	5,1	-4,4
Видатки на освіту у відсотках до ВВП, %	2,7	2,1	2,1	2,1	1,8	1,5	1,5	-1,2
Місцеві бюджети України								
Видатки на освіту, млрд грн	50,98	59,02	71,32	74,6	71,43	84,01	94,61	43,63
Видатки на освіту на 1 людину, грн	1 109	1 289	1 563	1 638	1 572	1 957	2 213	1 104
Видатки на освіту на 1 працюючого, грн	2 516	2 904	3 504	3 656	3 952	5 109	5 792	3 276
Видатки на освіту у структурі видатків місцевих бюджетів України, %	33,6	33,1	32,2	34,2	31,9	30,3	27,3	-6,3
Видатки на освіту у відсотках до ВВП, %	4,7	4,5	5,1	5,1	4,6	4,2	4,0	-0,7

Продовження табл. Р.4

Категорія видатків	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		Зростання (зменшення)	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Державний бюджет України																
Видатки на освіту, з них видатки на:	28,81	100,0	27,23	100,0	30,24	100,0	30,94	100,0	28,68	100,0	30,19	100,0	34,83	100,0	6,02	100,0
Дошкільна освіта	0,06	0,21	0,08	0,29	0,07	0,23	0,07	0,23	0,07	0,24	0,09	0,3	0,11	0,32	0,05	0,11
Загальна середня освіта	0,26	0,9	0,24	0,88	0,2	0,66	0,22	0,71	0,19	0,66	0,19	0,63	0,2	0,57	-0,06	-0,33
Професійно-технічна освіта	4,13	14,34	1,04	3,82	1,23	4,07	1,42	4,59	1,32	4,60	0,12	0,4	0,13	0,37	-4,0	-13,97
Вища освіта	22,75	78,97	24,21	88,91	26,43	87,4	27,04	87,39	25,53	89,02	27,95	92,58	31,88	91,53	9,13	12,56
Післядипломна освіта	0,47	1,63	0,55	2,02	0,56	1,85	0,62	2,00	0,54	1,88	0,59	1,95	0,68	1,95	0,21	0,32
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	0,27	0,94	0,26	0,95	0,24	0,79	0,21	0,68	0,11	0,38	0,09	0,3	0,14	0,4	-0,13	-0,54
Програми матеріального забезпечення навчальних закладів	0,28	0,97	0,25	0,92	0,61	2,02	0,5	1,62	0,18	0,63	0,26	0,86	0,35	1,0	0,07	0,03
Дослідження і розробки у сфері освіти	0,33	1,15	0,36	1,32	0,7	2,31	0,67	2,17	0,58	2,02	0,68	2,25	0,8	2,3	0,47	1,15
Інші заклади та заходи у сфері освіти	0,24	0,83	0,26	0,95	0,21	0,69	0,21	0,68	0,16	0,56	0,2	0,66	0,54	1,55	0,3	0,72

* розраховано та складено автором за даними Державної казначейської служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України [220; 221; 222; 223].

Додаток Р

Табл. Р.5

**Аналіз структури видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України на охорону здоров'я
за 2010–2016 рр. у розрізі функціональної класифікації, млрд грн***

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Зростання (зменшення)
Зведений бюджет України								
Видатки на охорону здоров'я, млрд грн	44,77	48,9	58,45	61,57	57,1	71,1	75,5	30,73
Видатки на охорону здоров'я на 1 людину, грн	974	1 070	1 281	1 352	1 258	1 654	1 764	790
Видатки на охорону здоров'я на 1 працюючого, грн	2 209	2 409	2 872	3 017	3 162	4 318	4 617	2 408
Видатки на охорону здоров'я у структурі видатків зведеного бюджету України, %	11,9	11,7	11,9	12,2	10,9	10,5	9,0	-2,9
Видатки на охорону здоров'я у відсотках до ВВП, %	4,1	3,7	4,1	4,2	3,6	3,6	3,2	-0,9
Державний бюджет України								
Видатки на охорону здоров'я, млрд грн	8,76	10,22	11,36	12,88	10,5	11,45	12,46	3,7
Видатки на охорону здоров'я на 1 людину, грн	191	223	249	283	233	267	291	100
Видатки на охорону здоров'я на 1 працюючого, грн	432	503	558	631	585	696	763	331
Видатки на охорону здоров'я у структурі видатків Державного бюджету України, %	2,9	3,1	2,9	3,2	2,4	2,0	1,8	-1,1
Видатки на охорону здоров'я у відсотках до ВВП, %	0,8	0,8	0,8	0,9	0,7	0,6	0,5	-0,3
Місцеві бюджети України								
Видатки на охорону здоров'я, млрд грн	36,01	38,74	47,1	48,69	46,57	59,55	62,95	26,94
Видатки на охорону здоров'я на 1 людину, грн	783	846	1 032	1 069	1 025	1 387	1 472	689
Видатки на охорону здоров'я на 1 працюючого, грн	1 777	1 906	2 314	2 386	2 577	3 622	3 854	2 077
Видатки на охорону здоров'я у структурі видатків місцевих бюджетів України, %	23,7	21,7	21,3	22,3	20,9	21,5	18,2	-5,5
Видатки на охорону здоров'я у відсотках до ВВП, %	3,3	2,9	3,3	3,3	3,0	3,0	2,6	-0,7

Продовження табл. Р.5

Категорія видатків	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		Зростання (зменшення)	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Державний бюджет України																
Видатки на охорону здоров'я, з них видатки на:	8,76	100,0	10,22	100,0	11,36	100,0	12,88	100,0	10,58	100,0	11,45	100,0	12,46	100,0	3,7	100,0
Медична продукція та обладнання	–	–	–	–	–	–	–	–	0,004	0,04	–	–	–	–	0,004	0,04
Поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога, у тому числі:	0,70	8,0	0,97	9,49	0,66	5,81	1,64	12,73	0,62	5,86	0,67	5,85	1,17	9,39	0,47	1,39
Поліклініки загального профілю та амбулаторії	0,58	6,62	0,63	6,16	*	*	*	*	*	*	0,57	4,98	1,05	8,43	0,47	1,81
Спеціалізовані та стома- тологічні поліклініки	0,11	1,3	0,14	1,39	*	*	*	*	*	*	0,10	0,83	0,12	0,96	0,01	-0,34
Станції швидкої та невідкладної допомоги	–	–	0,20	1,96	*	*	*	*	*	*	–	–	–	–	0,20	1,96
Лікарні та санаторно- курортні заклади, у тому числі:	4,28	48,86	5,16	50,49	6,04	53,17	6,62	51,4	5,49	51,89	4,47	39,04	4,76	38,2	0,48	-10,66
Лікарні загального профілю	1,10	12,56	1,26	12,33	1,56	13,73	1,63	12,66	1,57	14,84	0,82	7,16	0,52	4,17	-0,58	-8,39
Спеціалізовані лікарні та інші спеціалізовані заклади	2,22	25,34	2,89	28,28	3,48	30,63	3,90	30,28	3,48	32,89	3,17	27,69	3,74	30,02	1,52	4,68
Санаторно-курортні заклади	0,96	10,96	1,00	9,78	1,00	8,80	1,09	8,46	0,44	4,16	0,49	4,28	0,5	4,01	-0,46	-6,95
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади	2,04	23,29	2,02	19,77	1,91	16,81	1,07	8,31	1,02	9,64	1,11	9,69	1,16	9,31	-0,88	-13,98
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я	0,27	3,08	0,32	3,13	0,33	2,90	0,33	2,56	0,35	3,31	0,41	3,58	0,35	2,81	0,08	-0,27
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	1,48	16,89	1,76	17,22	2,42	21,30	3,22	25,0	3,09	29,21	4,79	41,83	5,02	40,29	3,54	23,4
Станції переливання крові	0,01	0,09	0,01	0,09	*	*	*	*	*	*	–	–	–	–	–	–
Інші заклади та заходи у сфері охорони здоров'я	1,47	16,78	1,75	17,12	*	*	*	*	*	*	4,79	41,83	5,02	40,29	3,55	23,51

* розраховано та складено автором за даними Державної казначейської служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України [220; 221; 222; 223].

Додаток Р

Табл. Р.6

Аналіз структури видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України на духовний та фізичний розвиток за 2010–2016 рр. у розрізі функціональної класифікації, млрд грн*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Зростання (зменшення)
Зведений бюджет України								
Видатки на духовний та фізичний розвиток, млрд грн	11,53	10,73	13,64	13,66	13,86	16,23	16,89	5,36
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 людину, грн	251	235	299	300	305	378	395	144
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 працюючого, грн	569	529	670	670	767	987	1 034	465
Видатки на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків зведеного бюджету України, %	3,1	2,6	2,8	2,7	2,7	2,4	2,0	-1,1
Видатки на духовний та фізичний розвиток у відсотках до ВВП, %	1,1	0,8	1,0	0,9	0,9	0,8	0,7	-0,4
Державний бюджет України								
Видатки на духовний та фізичний розвиток, млрд грн	5,17	3,83	5,49	5,11	4,87	6,62	4,96	-0,21
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 людину, грн	112	84	120	112	107	154	116	4
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 працюючого, грн	255	188	270	251	270	403	304	49
Видатки на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків Державного бюджету України, %	1,7	1,1	1,4	1,3	1,1	1,1	0,7	-1,0
Видатки на духовний та фізичний розвиток у відсотках до ВВП, %	0,5	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	-0,3
Місцеві бюджети України								
Видатки на духовний та фізичний розвиток, млрд грн	6,36	6,9	8,15	8,55	8,99	9,61	11,93	5,57
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 людину, грн	138	151	179	188	198	224	279	141
Видатки на духовний та фізичний розвиток на 1 працюючого, грн	314	341	400	419	497	584	730	416
Видатки на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків місцевих бюджетів України, %	4,2	3,9	3,7	3,9	4,0	3,5	3,4	-0,8
Видатки на духовний та фізичний розвиток у відсотках до ВВП, %	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	-0,1

Продовження табл. Р.6

Категорія видатків	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		Зростання (зменшення)	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Державний бюджет України																
Видатки на духовний та фізичний розвиток, з них видатки на:	5,17	100,0	3,83	100,0	5,49	100,0	5,11	100,0	4,87	100,0	6,62	100,0	4,96	100,0	-0,21	100,0
Фізична культура і спорт	2,81	54,35	1,41	36,81	1,98	36,07	1,87	36,59	2,45	50,31	3,65	55,14	1,41	28,4	-1,4	-25,95
Культура та мистецтво	1,38	26,69	1,51	39,43	2,04	37,16	2,12	41,49	1,54	31,62	1,80	27,19	2,01	40,5	0,63	13,81
Засоби масової інформації	0,94	18,18	0,86	22,45	1,39	25,32	1,02	19,96	0,81	16,63	1,11	16,77	1,48	29,8	0,54	11,62
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку	0,03	0,58	0,03	0,78	*	*	*	*	*	*	0,03	0,45	0,03	0,6	–	0,02
Інша діяльність у сфері духовного та фізичного розвитку	0,01	0,19	0,01	0,26	*	*	*	*	*	*	0,03	0,45	0,03	0,6	0,02	0,41

* розраховано та складено автором за даними Державної казначейської служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України [220; 221; 222; 223].

Примітка. * відсутні дані.

Додаток С

Табл. С.1

Динаміка доходів та видатків солідарної пенсійної системи України у 2010–2016 рр., млрд грн*

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+/-
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Доходи бюджету ПФУ (млрд грн), в т.ч.:	183,6	197,6	222,6	250,5	241,9	264,8	255,8	72,2
власні надходження ПФУ	119,3	139,1	158,0	166,9	165,9	169,9	111,7	-7,6
надходження з Державного бюджету України	64,1	58,3	64,5	83,2	75,8	94,8	142,6	78,5
надходження за рахунок коштів державних цільових фондів	0,135	0,181	0,158	0,131	0,135	0,082	1,5	1,365
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
власні надходження ПФУ	65,0	70,4	71,0	66,6	68,6	64,1	43,7	-21,3
надходження з Державного бюджету України	34,9	29,5	29,0	33,2	31,3	35,8	55,7	20,8
надходження за рахунок коштів державних цільових фондів	0,074	0,092	0,071	0,052	0,056	0,031	0,6	0,526
Видатки бюджету ПФУ (млрд грн), в т.ч.:	191,5	210,7	233,7	250,3	243,5	265,7	253,4	61,9
видатки за рахунок власних надходжень	154,8	163,9	191,4	199,4	192,4	210,8	110,8	-44,0
видатки за рахунок коштів Державного бюджету України	36,3	46,4	41,7	50,8	51,0	54,8	142,6	106,3
видатки за рахунок коштів державних цільових фондів	0,4	0,4	0,525	0,133	0,147	0,082	0,007	-0,393
ВВП, млрд грн	1 082,6	1 316,6	1 408,9	1 454,9	1 566,7	1 979,5	2 383,2	1 300,6
Частка пенсійних витрат у ВВП (%), в т.ч.:	17,7	16,0	16,6	17,2	15,5	13,4	10,6	7,1
видатків за рахунок власних надходжень	14,3	12,4	13,6	13,7	12,3	10,6	4,6	-9,7
видатків за рахунок коштів Державного бюджету України	3,4	3,5	3,0	3,5	3,3	2,8	6,0	2,6
видатків за рахунок коштів державних цільових фондів	0,037	0,031	0,037	0,009	0,009	0,004	0,0003	-0,0367

Продовження табл. С.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
видатків за рахунок власних надходжень	80,8	77,8	81,9	79,7	79,0	79,3	43,7	-37,1
видатків за рахунок коштів Державного бюджету України	19,0	22,0	17,8	20,3	20,9	20,6	56,3	37,3
видатків за рахунок коштів державних цільових фондів	0,209	0,19	0,225	0,053	0,060	0,031	0,003	-0,206
Дефіцит бюджету ПФУ, млрд грн	26,6	30,1	27,2	22,1	17,1	31,8	81,7	55,1
Видатки держави на пенсійне забезпечення одного жителя країни, грн	4 166	4 603	5 121	5 549	5 360	6 208	6 002	1 836
Видатки держави на пенсійне забезпечення одного працюючого, грн	9 448	10 368	11 481	12 387	13 472	16 208	15 769	6 321
Кількість пенсіонерів, млн осіб	13,6	13,7	13,6	13,5	12,1	12,3	11,9	-1,7
Частка пенсіонерів у загальній чисельності населення України, %	29,7	30,0	29,9	29,8	26,7	28,8	27,9	-1,8
Середній розмір пенсійної виплати, грн	1 151,93	1 246,34	1 470,73	1 508,54	1 581,54	1 699,51	1 828,33	676,4
Видатки на пенсійні виплати громадянам, які достроково вийшли на пенсію, млн грн	25,3	92,9	78,0	53,9	75,0	68,4		
Виплата пенсій по інвалідності внаслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, млн грн	396,5	419,4	449,0	79,4	71,4	631,9		

* розраховано та складено автором за даними Пенсійного фонду України та Державної служби статистики України [233; 222].

Додаток С

Табл. С.2

**Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування
України на випадок безробіття у 2010–2016 рр., млн грн***

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+/-
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Доходи бюджету ФССБ (млн грн), в т.ч.:	7 457,3	8 733,7	9 209,2	12 568,4	10 812,0	8 213,4	8 728,7	1 271,4
залишок коштів на початок року	267,3	658,1	281,6	2 904,3	4 619,7	2 470,0	353,9	86,6
доходи поточного року, в т.ч.:	7 190,0	8 075,6	8 927,6	9 664,1	6 192,3	5 743,4	8 374,8	1 184,8
страхові внески	7 121,2	7 982,1	8 822,1	9 601,5	6 155,7	5 703,7	8 333,8	1 212,6
надходження з Державного бюджету України	1,5	20,9	27,8	–	0,65	0,093	0,3	-1,2
інші надходження	67,2	72,6	77,7	62,7	36,0	39,6	40,7	-26,5
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
залишок коштів на початок року	3,6	7,5	3,1	23,1	42,7	30,1	4,1	0,5
доходи поточного року, в т.ч.:	96,4	92,5	96,9	76,9	57,3	69,9	95,9	-0,5
страхові внески	95,5	91,4	95,8	76,4	56,9	69,4	95,5	–
надходження з Державного бюджету України	0,9	0,8	0,8	0,5	0,3	0,5	0,5	-0,4
інші надходження	0,02	0,2	0,3	–	0,006	0,001	0,003	-0,017
Видатки бюджету ФССБ (млн грн), в т.ч.:	6 856,8	8 197,1	9 209,2	7 948,1	6 883,7	7 840,5	8 302,5	1 445,7
матеріальне забезпечення та соціальні послуги	4 770,1	6 059,9	7 285,8	6 404,7	5 469,5	6 398,2	6 931,7	2 161,6
розвиток та супроводження Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості	178,8	181,2	125,9	84,9	107,0	85,3	94,8	-84
відшкодування Пенсійному фонду України витрат на виплату достроково призначеної пенсії	24,4	90,6	154,8	55,4	67,1	75,1	6,7	-17,7
утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів, управління Фондом	1 061,3	1 232,5	1 394,7	1 342,1	1 217,4	1 254,9	1 245,3	184
створення умов прийому та надання соціальних послуг	406,7	216,9	178,5	60,9	22,7	27,0	24,0	-382,7
інші видатки	415,5	416	69,5	–	–	–	–	-346,0

Продовження табл. С.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
матеріальне забезпечення та соціальні послуги	69,6	73,9	79,1	80,6	79,5	81,6	83,5	13,9
розвиток та супроводження Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості	2,6	2,2	1,4	1,1	1,6	1,1	1,1	-1,5
відшкодування Пенсійному фонду України витрат на виплату достроково призначеної пенсії	0,4	1,1	1,7	0,7	1,0	1,0	0,1	-0,3
утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів, управління Фондом	15,5	15,0	15,1	16,9	17,7	16,0	15,0	-0,5
створення умов прийому та надання соціальних послуг	5,9	2,6	1,9	0,8	0,3	0,3	0,3	-5,6
інші видатки	6,1	5,1	0,8	–	–	–	–	-5,3
Профіцит / дефіцит бюджету ФССБ, млн грн	+600,5	+536,6	–	+4 620,3	+3 928,3	+372,9	+426,20	-174,3
Чисельність економічно активного населення у віці 15–70 років, тис. осіб	20 894,1	20 893,0	20 851,2	20 824,6	19 920,9	18 097,9	17 955,1	-2 939,0
Рівень економічної активності населення у віці 15–70 років, %	63,6	64,2	64,5	64,9	62,4	62,4	62,2	-1,4
Чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років, тис. осіб	19 180,2	19 231,1	19 261,4	19 314,2	18 073,3	16 443,2	16 276,9	-2 903,3
Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, %	58,4	59,1	59,6	60,2	56,6	56,7	56,3	-2,1
Чисельність безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років, тис. осіб	1 713,9	1 661,9	1 589,8	1 510,4	1 847,6	1 654,7	1 678,2	-35,7
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років, %	8,9	8,7	8,2	7,8	9,7	9,5	9,7	0,8

* розраховано та складено автором за даними Державної служби зайнятості України та Державної служби статистики України [238; 222].

Додаток С

Табл. С.3

**Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків
на виробництві та професійних захворювань України у 2010–2016 рр., млн грн***

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+/-
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Доходи бюджету ФССНВ (млн грн), в т.ч.:	4 187,3	5 662,8	7 245,6	8 053,3	7 256,4	7 716,4	7 502,8	3 315,5
залишок коштів на початок року	36,6	138,9	1 024,3	1 514,6	786,5	1 049,8	590,4	553,8
доходи поточного року, в т.ч.:	4 150,7	5 516,0	6 193,8	6 499,8	6 445,5	6 666,6	6 912,4	2 761,7
страхові внески роботодавців	4 129,5	5 430,7	6 172,8	6 470,5	6 439,0	6 635,4	6 868,8	2 739,3
інші надходження	21,2	85,3	21,0	29,3	6,5	31,2	43,6	22,4
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
залишок коштів на початок року	0,9	2,5	14,1	18,8	10,8	13,6	7,9	7,0
доходи поточного року, в т.ч.:	99,1	97,4	85,5	80,7	88,8	86,4	92,1	-7,0
страхові внески роботодавців	98,6	95,9	85,2	80,3	88,7	86,0	91,5	-7,1
інші надходження	0,5	1,5	0,3	0,4	0,1	0,4	0,6	0,1
Видатки бюджету ФССНВ (млн грн), в т.ч.:	4 048,4	4 638,5	5 731,0	7 266,9	7 117,2	7 092,0	6 293,9	2 245,5
профілактика нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	8,0	27,3	49,6	31,5	59,9	12,3	4,5	-3,5
відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок втрати здоров'я або в разі його смерті	3 471,0	3 813,6	4 833,4	6 200,0	6 263,8	6 319,3	5 509,2	2 038,2
витрати, пов'язані з відшкодуванням Пенсійному фонду України виплачених ним пенсій по інвалідності	111,6	90,6	80,0	78,2	73,0	7,5	0,2	-111,4
медична, професійна та соціальна реабілітація потерпілих на виробництві	218,6	307,1	342,1	422,0	339,2	308,7	361,6	143,0
витрати на організацію роботи виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів	322,7	453,6	464,5	487,4	436,0	410,2	382,9	60,2

Продовження табл. С.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
профілактика нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	0,2	0,6	0,9	0,4	0,8	0,2	0,1	-0,1
відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок втрати здоров'я або в разі його смерті	85,7	82,2	84,3	85,3	88,0	89,1	87,5	1,8
витрати, пов'язані з відшкодуванням Пенсійному фонду України виплачених ним пенсій по інвалідності	2,8	2,0	1,4	1,1	1,0	0,1	0,003	-2,797
медична, професійна та соціальна реабілітація потерпілих на виробництві	5,4	6,6	6,0	5,8	4,8	4,4	5,7	0,3
витрати на організацію роботи виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів	8,0	9,8	8,1	6,7	6,1	5,8	6,1	-1,9
Профіцит / дефіцит бюджету ФССНВ, млн грн	+138,9	+1 024,3	+1 514,6	+786,4	+139,2	+624,4	+1 208,9	+1 070,0
Кількість страхових випадків, од.	13 109	11 640	10 822	9 221	6 850	4 592	4 766	-8 343
Кількість смертельно травмованих, осіб	645	651	648	528	525	360	364	-281
Кількість професійних захворювань, од.	4 965	5 396	5 612	5 861	2 752	1 764	1 603	-3 362
Кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві (члени їх сімей), що отримують страхові виплати, тис. осіб	313,6	310,4	307,9	305,3	259,7	230,9	218,5	-95,1

* розраховано та складено автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Державної служби статистики України [239; 222].

Додаток С

Табл. С.4

**Динаміка доходів та видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати
працездатності України у 2010–2016 рр., млн грн***

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+/-
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Доходи бюджету ФССТВП (млн грн), в т.ч.:	7 475,1	7 844,1	10 047,9	11 580,3	11 950,2	8 690,0	6 724,9	-1 181,2
залишок коштів на початок року	-494,9	-715,9	284,9	1 049,7	469,4	607,9	*	-1 102,8
доходи поточного року, в т.ч.:	7 970,0	8 560,0	9 763,0	10 530,6	11 480,8	8 082,1	*	-112,1
страхові внески роботодавців	7 146,5	8 267,3	9 697,8	10 161,1	11 033,7	7 997,8	*	-851,3
інші надходження	823,5	292,7	65,2	369,5	447,1	84,3	*	739,2
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
залишок коштів на початок року	-6,6	-9,1	2,8	9,1	3,9	7,0	*	13,6
доходи поточного року, в т.ч.:	106,6	109,1	97,2	90,9	96,1	93,0	*	-13,6
страхові внески роботодавців	95,6	105,4	96,5	87,7	92,3	92,0	*	-3,6
інші надходження	11,0	3,7	0,6	3,2	3,7	1,0	*	-10,0
Видатки бюджету ФССТВП (млн грн), в т.ч.:	8 191,1	7 559,2	9 283,1	10 625,7	11 950,2	6 930,4	8 012,2	-178,9
допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю	4 535,3	4 336,7	4 895,0	5 241,0	5 773,7	4 111,4	*	-423,9
оздоровчі заходи	1 585,4	973,0	1 617,0	2 351,5	2 573,9	133,0	*	-1 452,4
організаційно-управлінські заходи	384,3	410,6	471,2	483,9	522,7	469,2	*	84,9
інші видатки	1 686,1	1 838,9	2 299,9	2 549,3	3 079,9	2 216,8	*	530,7
Питома вага в загальному обсязі (%), в т.ч.:								
допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю	55,4	57,4	52,7	49,3	48,3	59,3	*	3,9
оздоровчі заходи	19,4	12,9	17,4	22,1	21,5	1,9	*	-17,5
організаційно-управлінські заходи	4,7	5,4	5,1	4,6	4,4	6,8	*	2,1
інші видатки	20,6	24,3	24,8	24,0	25,8	32,0	*	11,4
Профіцит / дефіцит бюджету ФССТВП, млн грн	-716	284,9	764,8	954,6	-	1 759,6	-1 287,3	

* розраховано та складено автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України [240].

Примітка. * відсутні дані.

Додаток Т

Законодавчо встановлений пенсійний вік і середня очікувана тривалість життя в країнах-членах ОЕСР та Україні станом на 1 січня 2017 р., роки*

Країна	Пенсійний вік (Ч/Ж)	Середня тривалість життя	Пенсійний вік в майбутньому			
			Ч	Ж	Рік введення	
Австралія	65/65	82,4	67	67	2017–2023 pp.	2017–2023 pp.
Австрія	65/60	81,0		65		2024–2033 pp.
Бельгія	65/65	80,4				
Велика Британія	65/62 р. 6 м.	80,4	66	65/66	2020 р.	2018 р./2020р.
Греція	67/67	80,7				
Данія	65/65	79,3	67/68	67/68	2019–2022 pp./2030 р.	
Естонія	63/63	74,3	65	65	2026 р.	2026 р.
Ізраїль	67/64	81,7				
Ірландія	66/66	80,6	67/68	67/68	2021 р./2028 р	2021 р./2028р.
Ісландія	67/67	82,0				
Іспанія	67/67	82,0				
Італія	66/66	82,3				
Канада	65/65	81,4	67	67	2023–2029 pp.	2023–2029 pp.
Латвія	62 р. 6 м. / 62 р. 6 м.	74,2	65	65	2014–2025 pp.	2014–2025 pp.
Люксембург	65/65	80,5				
Мексика	65/65	77,4				
Нідерланди	65 р. 2 м. / 65 р. 2 м.	80,9	66/67	66/67	2018 р./2021 р	2018 р./2021 р
Німеччина	67/67	80,7	68	68		
Нова Зеландія	65/65	81,0	67	67		
Норвегія	67/67	81,7				
Південна Корея	61/61	81,4	65	65	2033 р.	2033 р.
Польща	65 р. 4 м. / 60 р. 4 м.	76,3	67	67	2020 р.	2040 р.
Португалія	66 р. 2 м. / 65 р. 2 м.	79,8				
Словаччина	62 / 57 р. 2 м. – 62	75,3				
Словенія	59 р. 8 м./59 р.	79,5	60	60	2014–2018 pp.	2014–2020 pp.
США	66/66	78,9	67	67	2022 р.	2022 р.
Туреччина	60/58	75,1	65	65	2036–2044 pp.	2036–2048 pp.
Угорщина	62 р. 6 м. / 62 р. 6 м.	74,5	65	65	2018 р.	2020 р.
Фінляндія	65/65	80,5				
Франція	62/62	81,7	67	67	2022 р.	2022 р.
Чеська Республіка	62 р. 8 м. / 57–61,8 р. 8 м.	77,6	65	65	2028 р.	2028 р.
Чилі	65/60	79,8				
Швейцарія	65/64	82,5		65		2020 р.
Швеція	65/65	81,7				
Японія	70/70	83,5				
Україна	60/58 р. 6 м.	71,7		60		2021 р.

* складено автором за матеріалами Пенсійного фонду України та ОЕСР [233; 258; 271].

Додаток У

Переваги й недоліки децентралізації в умовах домінування різних механізмів фінансування системи охорони здоров'я [252]

Чинник	Механізм фінансування системи охорони здоров'я		
	Бюджетний	Страховий	Приватний
Депривація та рівність доступу до медичних послуг	Вища ефективність регулювання розподілу медичних установ між регіонами (муніципалітетами). Децентралізація може спричинити розбіжність у якості й доступі до медичної допомоги між регіонами (муніципалітетами), а також упровадження регіональними (місцевими) органами влади механізмів співфінансування громадою вартості медичних послуг. Перехресне субсидування на демографічній основі може бути під загрозою у зв'язку з уведенням вибору постачальника медичних послуг	Складний механізм регулювання розподілу медичних установ між регіонами (муніципалітетами). Рівень охоплення населення медичною допомогою, а також територіальний і фінансовий доступ до медичних послуг може бути відмінним у різних адміністративно-територіальних громадах. Децентралізація може призвести до збільшення прямих витрат населення на медичну допомогу та страхових внесків у адміністративно-територіальних громадах із низьким рівнем економічного розвитку. Перехресне субсидування є важливим механізмом та потребує впровадження відповідних інструментів регулювання страхового ринку, завданням яких є захист населення від «виключення» із системи охорони здоров'я	Низький рівень регулювання розподілу медичних установ між регіонами (муніципалітетами). Приватне фінансування та страхування забезпечують високі прибутки для медичних установ та є причиною постійного зростання вартості медичних послуг і посилення нерівності фінансового й територіального доступу різних територіальних громад до медичної допомоги. Децентралізація зумовлює різні рівні цін на медичні послуги, що є фактором зростання нерівності між регіонами. Відмінні рівні внесків і витрат на фінансування медичної допомоги між регіонами (муніципалітетами) спричиняють більшу несправедливість та меншу доступність системи охорони здоров'я загалом
Виклики децентралізації	Проблеми забезпечення високої якості медичних послуг у різних муніципальних медичних установах. Потенціал комерціалізації системи охорони здоров'я шляхом передання окремих функцій на аутсорсинг та зовнішнє управління. Обмежені можливості вибору постачальника медичних послуг. Низький рівень доступу до високо-спеціалізованої медицини третього рівня	Обмежений потенціал стримування постійно зростаючих витрат на медичну допомогу. Проблеми забезпечення рівномірного охоплення населення медичною допомогою у різних регіонах. Об'єднання ризиків, що не дає змоги уникнути селективної політики в наданні медичної допомоги та доступу до відповідних страхових пакетів. Проблеми доступу до системи страхування й медичної допомоги окремих вразливих груп населення та складність забезпечення суцільного охоплення медичною допомогою всього населення країни	Розподіл на ринкові й неринкові медичні послуги. Значна комерціалізація сфери охорони здоров'я. Висока залежність споживачів від переліку та складу медичних послуг за контрактом, який має істотні відмінності від рівня економічного розвитку регіону. Різні рівні ризику особистого фінансового краху внаслідок неможливості оплати медичної допомоги між регіонами (муніципалітетами)
Переваги децентралізації	Ефективність інструментів стримування зростання витрат на медичну допомогу. Вища прозорість прийняття управлінських рішень та керованість системи охорони здоров'я. Більша політична відповідальність за систему охорони здоров'я на регіональному й місцевому рівнях	Такі механізми фінансування системи охорони здоров'я є менш вразливими до зміни обсягів і якості надання медичної допомоги. Низький рівень політизації процесу прийняття управлінських рішень щодо організації, адміністрування та фінансування медичних послуг. Близькість територіальній громаді й осіб, котрі приймають управлінські рішення, обумовлює посилення громадського контролю та ефективності використання ресурсів	Швидке реагування системи охорони здоров'я на потреби територіальної громади. Потенціал формування доступу територіальної громади до інноваційних медичних послуг, які відсутні в регіональній (муніципальній) системі охорони здоров'я. Вищий рівень мотивації персоналу медичних установ

Додаток Ф

Табл. Ф.1

**Систематизація проблем функціонування вітчизняної системи
загальнообов'язкового державного соціального страхування [241, с. 238]**

Суб'єкти системи соціального страхування	Проблеми функціонування	Напрями вирішення
Особи, які працюють	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень страхової культури; – менталітет «утриманства»; – обмеження свободи вибору; – недостатність інформації про страхові послуги; – надмірна бюрократизація щодо збору необхідних документів 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення страхової культури та фінансової грамотності громадян; – розробка та проведення соціальної реклами; – проведення інформаційно-пояснювальної роботи з метою формування образу самодостатньої людини; – мінімізація документообігу
Роботодавці	<ul style="list-style-type: none"> – пристосовницький підхід; – тінізація заробітної плати; – шахрайство й ухилення від сплати податків; – недостатня увага до охорони праці; – порушення правил охорони праці 	<ul style="list-style-type: none"> – формування та розвиток культури соціального страхування; – стимулювання роботодавців до легалізації заробітної плати; – дотримання законодавчо встановлених правил у сфері охорони праці
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – недосконалість системи збору та обліку внесків на соціальне страхування; – незадовільна якість послуг соціального страхування; – слабкий взаємозв'язок між внесками та гарантіями, що надаються застрахованій особі 	<ul style="list-style-type: none"> – удосконалення нормативно-правової бази соціального страхування; – підвищення фінансової відповідальності страховиків; – формування конкурентного середовища у сфері соціального страхування; – розвиток інвестиційних можливостей страховиків; – розвиток соціального партнерства

Додаток Ф

Табл. Ф.2

**Результати SWOT-аналізу діяльності фондів загальнообов'язкового
державного соціального страхування в Україні***

Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
<p>1. Ступінь охоплення системою загальнообов'язкового державного соціального страхування становить 86,7% населення України.</p> <p>2. За принципами побудови вітчизняна система соціального страхування відповідає міжнародним стандартам, зокрема вимогам Європейського кодексу соціального забезпечення та рекомендаціям Міжнародної організації праці.</p> <p>3. Розгалужена мережа регіональних управлінь (27 головних управлінь, з них 25 обласні, та 727 районних управлінь).</p> <p>4. Підвищення ефективності роботи фондів соціального страхування та зменшення адміністративних витрат шляхом утворення Фонду соціального страхування України, об'єднавши Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.</p> <p>5. Впровадження ЄСВ у 2011 р. та зниження його ставки з 1 січня 2016 р. майже удвічі – з середнього значення 40% до фіксованої ставки 22%, яку нараховують та сплачують роботодавці.</p> <p>6. Зростання страхових виплат (порівняно з 2010 р. середній розмір пенсійних виплат у 2017 р. зріс майже в 2 рази).</p> <p>7. Використання даних персоналізованого обліку відомостей.</p>	<p>1. Складність та нестабільність вітчизняного пенсійного законодавства.</p> <p>2. Домінування в структурі ЄСВ відрахувань на пенсійне страхування обмежує фінансові можливості фондів соціального страхування. З 1 січня 2017 р. сума ЄСВ (22%) розподіляється таким чином: пенсійне страхування – 82,52% (18,154% до фонду оплати праці); на випадок безробіття – 6,3596% (1,399% до фонду оплати праці); у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання – 11,1204% (2,446% до фонду оплати праці).</p> <p>3. Неоптимальні адміністративні витрати фондів соціального страхування у 2016 р.: Пенсійного фонду України – 2 397,6 млн грн, або 0,95% загальних річних видатків бюджету; Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – 1 245,3 млн грн, або 15%; Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України – 382,9 млн грн, або 6,1%; Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України – 487 млн грн, або 6,8%.</p> <p>4. Фінансово неспроможна, дотаційна пенсійна система відволікає бюджетні ресурси від цілей розвитку – 142,6 млрд грн, або 20,8% сукупних видатків Державного бюджету України у 2016 р.</p> <p>5. Хронічний дефіцит бюджету Пенсійного фонду України (у 2016 р. – 81,7 млрд грн, у 2017 р. – запланований в розмірі 141,5 млрд грн).</p> <p>6. Власні надходження Пенсійного фонду України протягом останніх чотирьох років не перевищують 70% загального обсягу надходжень.</p> <p>7. Коефіцієнт заміщення заробітку пенсіями не перевищує 45% (у багатьох країнах-членах ЄС понад 55%).</p>

Продовження табл. Ф.2

Opportunities (можливості)	Threats (загрози)
<p>1. Впровадження другого (обов'язкового накопичувального) рівня системи пенсійного забезпечення та загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.</p> <p>2. Скасування неефективного адміністрування фондів соціального страхування.</p> <p>3. Підвищення віку виходу на пенсію до 62 років для обох статей, враховуючи позитивну тенденцію щодо зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні до 2022 р.</p> <p>4. Проведення актуарних розрахунків.</p> <p>5. Досягнення макроекономічної стабільності (зниження рівня інфляції, підвищення рівня зайнятості, досягнення профіциту Державного бюджету України і платіжного балансу) та ефективного реформування вітчизняного фінансового ринку, зокрема слаборозвиненого фондового ринку.</p> <p>6. Подальше зростання рівня державних соціальних стандартів та гарантій, зокрема мінімального розміру заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, та мінімального розміру пенсії за віком.</p> <p>7. Оцінювання соціальної складової рівня економічної безпеки.</p>	<p>1. Значний тіньовий сектор (близько 35% української економіки знаходиться в тіні).</p> <p>2. Низький рівень ВВП на одну особу – 20% від середнього показника країн-членів Євросоюзу та другий найнижчий показник серед країн Центральної та Східної Європи (115-те місце серед 183-ох країн світу – \$7 970).</p> <p>3. Економічна нестабільність (високий рівень інфляції (у 2016 р. – 12,4%) та рівень безробіття населення у віці 15–70 років (9,3%), стрімка девальвація національної валюти (порівняно з 2010 р. курс долара США до гривні у 2017 р. зріс у 3,2 рази), хронічний дефіцит Державного бюджету України (3% ВВП)).</p> <p>4. Корумпованість суспільства (131-ша із 176 позицій у світі).</p> <p>5. Посилення нестабільності вітчизняного фінансового ринку.</p> <p>6. Складна демографічна ситуація та негативні перспективи її розвитку:</p> <p>6.1. Старіння населення (у 2021 р. майже чверть населення України (23%) становитимуть особи віком 60 років і старше, а вже у 2050 р. – майже третину населення (32,3%). Сьогодні кожен четвертий українець – пенсіонер, а один зайнятий забезпечує пенсією одного пенсіонера).</p> <p>6.2. Зростання демографічного навантаження на осіб працездатного віку (у 2021 р. – 62,6%, у 2040 р. – 66,5%, а до середини XXI ст. очікується на рівні 72,2%).</p> <p>8. Витрати держави на пенсійне забезпечення у 2016 р. перевищили позначку у 10% ВВП (середнє значення в країнах ОЕСР – 7,9%).</p> <p>9. Уповільнення темпів людського розвитку та військова агресія загрожують національній економічній та соціальній безпеці.</p>

* складено автором за даними фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України та Державної служби статистики України [233; 238; 239; 240; 222].

Додаток Ф

Табл. Ф.3

Сучасний стан та напрями розвитку соціального страхування [172, с. 133]

Вид загальнообов'язкового державного соціального страхування	Стан	Напрями розвитку сфер соціального страхування з урахуванням інтересів соціальних партнерів		
		Інтереси держави	Інтереси роботодавців	Інтереси профспілок (працівників)
Пенсійне страхування	Реформування	Збільшення межі пенсійного віку	Зменшення навантаження на ФОП	Відповідність пенсії розміру заробітної плати працівника
Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Функціонує	Покращення демографічної ситуації	Збільшення продуктивності праці	Своєчасне відшкодування лікарняного листа
Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	Функціонує	Збільшення вимог до охорони праці, атестації робочих місць	Профілактичні заходи (навчання персоналу, роз'яснення), перехід на нові, безпечніші технології виробництва, використання екологічно чистої сировини та енергоносіїв	Покращення умов праці, зменшення термінів перебування зміни на небезпечному виробництві, збільшення відшкодувань у разі страхового випадку
Страхування на випадок безробіття	Функціонує	Створення нових робочих місць, працевлаштування соціально незахищених верств населення, забезпечення засобами існування тимчасово непрацездатних	Оперативність підбору персоналу, підвищення його кваліфікації	Збільшення термінів і розмірів виплати з безробіття, швидкий пошук нових вакансій, якісна перекваліфікація
Медичне страхування	Обговорення можливих варіантів запровадження	Покращення здоров'я нації, розвиток медичної інфраструктури та науки	Покращення ефективності використання робочого часу	Своєчасне та професійне медичне обслуговування

Додаток X

Табл. X.1

**Порівняльна характеристика моделей пенсійних систем країн
за рейтингом Global Retirement Index 2016***

Назва країни 1	Структура пенсійної системи 2
1. Норвегія	<p>I рівень – базова державна пенсія – призначається без урахування доходів або платежів попередніх періодів; достатньо у віці від 16 до 66 років відпрацювати 3-річний страховий період (безвиїзно перебуваючи в країні) або для отримання пенсійних виплат в повному обсязі (включаючи додаткову частину) необхідний не менш ніж 40-річний страховий період. Якщо пенсіонерами є подружжя, то базова пенсія кожного з них дорівнює 85% базового розміру. Розмір страхових внесків: застрахована особа – 8,2% від річного доходу; роботодавець – 0-14,1% від заробітної плати працівника (варіюється виходячи з виплачуваної заробітної плати та місця розташування підприємства).</p> <p>II рівень – додаткова пенсія – право на її отримання надається громадянам, якщо протягом трьох і більше років їхній річний дохід перевищував будь-яке середнє значення числа «G» (наприклад, на 1 січня 2011 р. величина «G» становила 72 881 норвезьку крону (€5 829,55)).</p> <p>III рівень – спеціальний посібник для накопичення доходів та можливі надбавки за дітей і чоловіка, прив'язані до рівня доходу. Сумарно додаткова пенсія та спеціальне доповнення повинні бути не менше 1,94G.</p>
2. Швейцарія	<p>I рівень – національна солідарна система (розмір страхових внесків: застрахована особа – 5,12% від річного доходу; роботодавець – 5,12% від заробітної плати працівника).</p> <p>II рівень – загальнодержавна обов'язкова система, фінансована за рахунок внесків роботодавців і найманих працівників до корпоративних пенсійних фондів або пенсійних фондів відкритого типу.</p> <p>III рівень – добровільна пенсійна система, учасники якої сплачують внески до відкритих пенсійних фондів.</p>
3. Ісландія	<p>I рівень – солідарна пенсійна система (a public tax funded pay-as-you-go universal Social Security System) – достатньо у віці від 16 до 67 років відпрацювати 3-річний страховий період (безвиїзно перебуваючи в країні) або для отримання пенсійних виплат в повному обсязі необхідний не менш ніж 40-річний страховий період.</p> <p>II рівень – накопичувальна професійна пенсійна система з встановленими внесками (a funded Occupational Pension System). Загальний внесок: 19,79% від загального доходу (4% від співробітників і 15,79% від роботодавців).</p> <p>III рівень – індивідуальні пенсійні рахунки (Individual Pension Accounts). Це добровільні рахунки з встановленими внесками.</p>
4. Нова Зеландія	<p>I рівень – солідарна пенсійна система з перевіркою рівня доходів та наявності активів (обов'язкова умова для отримання гарантованої державної пенсії – проживання на території країни протягом 10 років з 20-річного віку, зокрема 5 років проживання після 50 років).</p> <p>III рівень – добровільні внески учасників старших 18 років до накопичувального пенсійного фонду «КівіСейвер» (KiwiSaver) або добровільні внески працюючих і/або роботодавців до корпоративного пенсійного плану. Розмір страхових внесків: застрахована особа – 3%, 4% або 8% від повного розміру заробітної плати (до виплати прибуткового податку).</p> <p>Передбачається замінити державну пенсійну систему з солідарної на накопичувальну.</p>

1	2
5. Швеція	<p>I рівень – солідарна пенсійна система – достатньо у віці від 16 до 65 років відпрацювати 3-річний страховий період (безвизно перебуваючи в країні) або для отримання пенсійних виплат в повному обсязі необхідний не менш ніж 40-річний страховий період (розмір страхових внесків – 16% від заробітної плати працівника).</p> <p>II рівень – накопичувальна пенсійна система (розмір страхових внесків – 2,5% від заробітної плати працівника). Кошти накопичуються на індивідуальному пенсійному рахунку. Вклади збирає держава, а розпоряджається ними сам майбутній пенсіонер Швеції, інвестуючи в один або кілька (до 5) із 800 інвестиційних фондів, запропонованих на вибір. Фонди оперують фінансовими інструментами з різною прибутковістю, що дає людині можливість самостійно вибирати стратегію інвестування.</p> <p>III рівень – добровільне пенсійне забезпечення регульоване колективним договором між працівником і працедавцем. Вони охоплюють близько 90% працівників і забезпечують додаткову пенсію.</p> <p>Таким чином, пенсія складається з 3 частин: гарантована державна пенсія, невелика, але така, що дозволяє прожити – вона становить близько 8 000 крон, тобто 880 євро на місяць; надбавка до неї (її виплачує роботодавець) – її розмір є результатом розрахунків стажу, заробітної плати, заплачених податків тощо. Останньою складовою пенсії є особисті накопичення.</p>
6. Австралія	<p>I рівень – солідарна пенсійна система, що фінансується за рахунок відрахувань із заробітної плати учасників, якщо їх не стосуються обмеження за віком чи/або розміром вартості їх власних активів. Розмір страхових внесків з 2014 р. по 2019 р. поступово збільшується з 9% заробітної плати до 12% (по 0,25% у 2014 і 2015 рр., по 0,5% кожного року протягом 2016–2019 рр.).</p> <p>II рівень – загальнообов’язкова накопичувальна система, фінансована за рахунок внесків, що їх сплачують роботодавці, переважно до пенсійних фондів з визначеними внесками, хоча також дозволено сплачувати внески до пенсійних фондів іншого типу з визначеним розміром внесків або з визначеним розміром пенсійних виплат, за умови, що в такому разі роботодавець сплачує внески на рівні, не меншому за встановлений законодавством.</p>
7. Німеччина	<p>I рівень – державне обов’язкове пенсійне страхування, в якому задіяні наймані працівники з окремих професійних груп і самозайняте населення (в сумі 19,9% від фонду заробітної плати: 9,95% від співробітників і 9,95% від роботодавців). Цей рівень включає пенсійне забезпечення державних службовців (федеральний рівень) і пенсійне забезпечення робітників (рівень земель). Обов’язковим для окремих систем, що функціонують на основі законодавчих норм. Існують чотири «обов’язкові системи» такого типу: установлене законом пенсійне страхування, що є обов’язковою системою для робітників та службовців, а також для деяких особливих категорій самозайнятого населення; пенсійне забезпечення чиновників, що є обов’язковою системою для держапарату; допомога щодо забезпечення старості для фермерів та для членів їхніх родин; пенсійне забезпечення по професійних групах, що являє собою обов’язкову систему для так званих «осіб вільних процесій».</p> <p>II рівень – добровільне виробниче пенсійне страхування («пенсії від підприємств»), суть якого зводиться до того, що певні підприємства доручають банкам, страховим фондам накопичувати внески, які перераховуються роботодавцями у розмірі обговореної з працівником частини заробітної плати.</p> <p>III рівень – приватне забезпечення старості, здійснюється працівником особисто шляхом формування своєї майбутньої пенсії. Недержавні пенсійні фонди розробляють і пропонують приватним особам різні накопичувальні програми з короткостроковими та довгостроковими вкладками, орієнтовані на отримання додаткової пенсії в старості за рахунок накопичених сум.</p>

1	2
8. Нідерланди	<p>I рівень – соціальна пенсія (базова державна) – для отримання пенсійних виплат в повному обсязі необхідно у віці від 16 до 65 років проживати на території країни та сплачувати страхові внески. Розмір страхових внесків: застрахована та самозайнята особа – 17,9% заробітної плати (пенсія за віком) та 1,1% заробітної плати (пенсія по втраті годувальника), при цьому максимальна річна заробітної плати, з якої сплачуються внески, – 33 436 євро; роботодавець – 5,7% фонду оплати праці, при цьому максимальна річна заробітної плати, з якої сплачуються внески, – 49 297 євро).</p> <p>II рівень – професійне пенсійне забезпечення (частково-обов'язкова участь; додаткові пенсії виплачуються: за домовленістю з конкретним роботодавцем, причому відповідна умова включається до трудового договору або оформлюється окремим «пенсійним документом»; через галузеву програму, коли умова щодо виплати додаткової пенсії є частиною колективної трудової угоди, обов'язковою як для роботодавця, так і для працівника; з метою збереження грошей, існує обов'язкове перестраховування накопичених пенсій).</p> <p>III рівень – індивідуальне пенсійне накопичення (внески сплачуються відповідно до умов договору).</p>
9. Австрія	<p>I рівень – державна пенсія (розмір страхових внесків: застрахована особа – 10,25% заробітної плати; самозайнята особа – 16,25–20% доходу особи; фермер – 15% заробітку; роботодавець – 12,55% фонду оплати праці).</p> <p>II рівень – накопичувальна професійна пенсійна система (внески: роботодавець – 1,53% заробітку працівника (не підлягають оподаткуванню); працівник не сплачує);</p> <p>III рівень – приватна пенсійна система (внески сплачуються відповідно до умов договору).</p>
10. Канада	<p>I рівень – державна пенсія (пенсія за віком) – для отримання пенсійних виплат в повному обсязі необхідно протягом 40 років проживати на території країни та сплачувати страхові внески. Розмір страхових внесків: в сумі 9,9% від фонду заробітної плати: 4,95% від співробітників і 4,95% від роботодавців).</p> <p>II рівень – накопичувальна трудова пенсія (канадський пенсійний план);</p> <p>III рівень – індивідуальні пенсійні програми.</p>

* складено автором за матеріалами ОЕСР [258; 271].

Додаток X

Табл. X.2

Порівняльна характеристика пенсійних систем Норвегії та України*

	Пенсійна система Норвегії	Пенсійна система України
Структура пенсійної системи	<p>I рівень – базова державна пенсія – призначається без урахування доходів або платежів попередніх періодів.</p> <p>II рівень – додаткова пенсія – право на її отримання надається громадянам, якщо протягом трьох і більше років їхній річний дохід перевищував будь-яке середнє значення числа «G» (наприклад, на 1 січня 2011 р. величина «G» становила 72 881 норвезьку крону (€5 829,55)).</p> <p>III рівень – спеціальний накопичувальний рахунок та можливі надбавки за дітей і чоловіка, прив'язані до рівня доходу. Сумарно додаткова пенсія та спеціальне доповнення повинні бути не менше 1,94G.</p>	<p>I рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.</p> <p>II рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення (почне діяти з 1 січня 2019 р.).</p> <p>III рівень – система недержавного пенсійного забезпечення.</p> <p>Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні – систему накопичувального пенсійного забезпечення.</p>
Тип моделі адміністрування збору страхових внесків	Податкові органи здійснюють збір і розподіл страхових внесків, а всі інші функції з соціального страхування виконує лише одна установа	Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій. Управління системою є повністю децентралізованим і відокремленим від податкової системи
Розмір страхових внесків на державне пенсійне страхування, %	22,3% : працівник – 8,2% від річного доходу; роботодавець – 0-14,1% від заробітної плати працівника (варіюється виходячи з виплачуваної заробітної плати та місця розташування підприємства)	Роботодавець – 22,0% від заробітної плати працівника
Пенсійний вік, роки	Один із найвищих у світі (Греція, Ісландія, Іспанія, Німеччина) – 67 років для обох статей	Один із найнижчих в Європі та у світі – 60 років для чоловіків та 58 р. 6 м. для жінок
Страховий стаж, роки	Достатньо у віці від 16 до 66 років відпрацювати 3-річний страховий період (безвиїзно перебуваючи в країні) або для отримання пенсійних виплат в повному обсязі (включаючи додаткову частину) необхідний не менш ніж 40-річний страховий період	35 років для чоловіків / 30 років для жінок
Середня тривалість життя, роки	81,7	71,7
Середня очікувана тривалість життя при досягненні 65 років, роки	19,8	15,2
Населення віком 65 років, %	16,4	6,8
Середній розмір пенсії, \$	Один із найвищих у світі – \$1 717	Найнижчий в Європі – \$67
Питома вага видатків на пенсійне забезпечення у ВВП, %	5,4	10,6
Рівень ВВП на одну особу, \$	2-ге місце у світі – \$68 430	115-те місце у світі – \$7 970 (у 2 рази менше, ніж у 2013 р.)

* складено автором за даними Пенсійного фонду України, Державної служби статистики України та OECD Pensions at a Glance 2016 [233; 222; 271].

Додаток X

Табл. X.3

**Тарифи внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування
в країнах-членах ОЕСР та Україні станом на 1 січня 2017 р., %***

Країна	Працівник	Роботодавець	Всього
Естонія	0,0	33,0	33,0
Італія	9,19	23,81	33,0
Іспанія	4,7	23,6	28,3
Португалія	8,527	18,412	26,939
Угорщина	8,5	18,0	26,5
Фінляндія	5,7–7,2	18,0	23,7–25,2
Ізраїль	9,25	15,75	25,0
Франція	10,65	14,23	24,88
Нідерланди	19,0	5,7	24,7
Словенія	15,5	8,85	24,35
Словаччина	7,0	17,0	24,0
Австрія	10,25	12,55	22,8
Норвегія	8,2	0–14,1	22,3
ЄС-27	8,0	14,6	22,6
Україна	0,0	22,0	22,0
Велика Британія	10,0	3,0–10,2	13,0–20,2
Латвія	6,0	14,0	20,0
Туреччина	9,0	11,0	20,0
Німеччина	9,95	9,95	19,9
Греція	6,67	13,13	19,8
Ісландія	4,0	15,79	19,79
Польща	9,76	9,76	19,52
Швеція	7,0	11,5	18,5
Японія	8,56	8,56	17,12
Бельгія	7,5	8,86	16,36
Люксембург	8,0	8,0	16,0
США	7,65	7,65	15,3
Чеська Республіка	14,0	0,0	14,0
Данія	0,54	12,82	13,36
Швейцарія	5,12	5,12	10,24
Австралія	0,0	10,0	10,0
Ірландія	0,0	10,0	10,0
Чилі	10,0	0,0	10,0
Канада	4,95	4,95	9,9
Південна Корея	4,5	4,5	9,0
Мексика	1,125	5,15	6,5
Нова Зеландія	3,0–4,0	0,0	3,0–4,0

* складено автором за даними Пенсійного фонду України та ОЕСР [233; 258; 271].

Додаток X

Табл. X.4

Середня очікувана тривалість життя при досягненні 65 років та частка населення віком 65 і старше в країнах-членах ОЕСР та Україні у 2016 р.*

Країна	Середня тривалість життя, років	Після 65 років	Населення віком 65 років, %
Австралія	82,4	20,8	15,0
Австрія	81,0	18,7	18,7
Бельгія	80,4	19,5	18,6
Велика Британія	80,4	19,4	18,1
Греція	80,7	19,3	20,2
Данія	79,3	18,5	18,6
Естонія	74,3	16,8	18,4
Ізраїль	81,7	20,0	10,9
Ірландія	80,6	19,2	12,6
Ісландія	82,0	20,0	13,4
Іспанія	82,0	20,5	18,3
Італія	82,3	20,4	21,7
Канада	81,4	20,3	16,0
Південна Корея	81,4	19,7	13,0
Латвія	74,2	–	–
Люксембург	80,5	19,4	14,4
Мексика	77,4	18,8	6,8
Нідерланди	80,9	19,3	18,1
Німеччина	80,7	19,4	21,4
Нова Зеландія	81,0	19,9	14,7
Норвегія	81,7	19,8	16,4
Польща	76,3	17,4	15,3
Португалія	79,8	19,0	19,4
Словаччина	75,3	16,2	13,6
Словенія	79,5	18,9	17,9
США	78,9	19,3	14,7
Туреччина	75,1	16,8	7,7
Угорщина	74,5	16,4	17,6
Фінляндія	80,5	19,8	20,4
Франція	81,7	21,0	18,7
Чеська Республіка	77,6	17,3	17,6
Чилі	79,8	19,6	10,6
Швейцарія	82,5	20,8	18,2
Швеція	81,7	19,9	20,0
Японія	83,5	21,9	26,4
Україна	71,7	15,2	6,8

* складено автором за даними Пенсійного фонду України та ОЕСР [233; 258; 271].

Додаток Ц

Табл. Ц.1

Рівень інфляції в країнах-членах ОЕСР та Україні у 2010–2016 рр., %*

Країна	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	За 5 років	За 10 років
Австралія	3,5	2,3	4,4	1,8	2,8	3,4	1,8	2,5	2,5	1,5	1,4	9,7	24,4
Велика Британія	2,97	2,12	3,11	2,83	3,73	4,20	2,71	2,0	0,55	0,23	1,6	7,09	23,08
Естонія	4,4	6,6	10,4	-0,1	2,9	5,0	3,9	2,8	-0,1	-0,5	0,3	6,4	31,2
Ізраїль	2,1	0,5	4,6	3,3	2,7	3,5	1,7	1,5	0,5	-0,6	-0,5	2,6	17,2
Ісландія	6,8	5,0	12,4	12,0	5,4	4,0	5,2	3,9	2,0	1,6	1,9	14,6	53,4
Канада	1,67	2,38	1,16	1,32	2,35	2,3	0,83	1,24	1,47	1,61	1,5	6,65	16,16
Німеччина	1,39	3,17	1,13	0,81	1,31	1,98	2,04	1,43	0,19	0,28	1,68	5,62	14,02
Південна Корея	2,2	2,5	4,7	2,8	2,6	4,0	2,2	1,3	1,3	0,7	0,8	6,3	29,2
Португалія	3,0	2,4	2,7	-0,9	1,4	3,7	2,8	0,4	-0,2	0,5	0,8	4,3	13,6
Словаччина	4,3	1,9	3,9	0,9	0,7	3,9	3,6	1,4	-0,1	-0,3	-0,3	4,3	15,6
США	2,54	4,08	0,09	2,72	1,5	2,96	1,74	1,5	0,76	0,73	2,07	6,8	18,15
Фінляндія	1,3	1,6	3,9	1,6	1,2	3,3	3,2	2,2	1,2	-0,2	0,4	6,8	18,4
Франція	1,9	1,6	3,2	0,1	1,7	2,3	2,2	1,0	0,6	0,1	0,3	4,2	13,1
Чеська Республіка	2,5	2,9	6,3	1,0	1,5	1,9	3,3	1,4	0,4	0,3	0,5	5,9	19,5
Швейцарія	0,49	2,11	0,38	0,19	0,39	-0,41	-0,31	0,29	-0,11	-1,4	-0,2	-1,73	0,93
Японія	0,3	0,7	0,39	-1,67	-0,4	-0,2	-0,1	1,61	2,38	0,19	0,19	4,27	3,09
Україна	11,62	16,59	22,31	12,31	9,10	4,56	-0,2	0,5	24,87	43,31	12,36	80,84	145,71

* складено автором за даними Ereport.ru: мировая экономика [279].

Додаток Ц

Табл. Ц.2

Прогноз рівня інфляції на 2017–2021 рр. та коефіцієнт підвищення розміру пенсійної виплати у разі відстрочення виходу на пенсію в країнах-членах ОЕСР та Україні, %*

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	За 5 років		Коефіцієнт підвищення розміру пенсійної виплати у разі відстрочення виходу на пенсію		Коефіцієнт реального підвищення розміру пенсійної виплати за 5 років
						Сума	Середнє значення	на 1 рік	на 5 років	
Австралія	1,8	1,94	1,83	1,69	1,73	8,99	1,8	4,2	21,0	12,01
Велика Британія	2,26	1,33	1,19	1,32	1,54	5,38	1,08	10,4	52,0	46,62
Естонія	2,0	0,90	0,52	0,64	0,87	4,94	0,99	10,8	54,0	49,06
Ізраїль	0,52	0,28	0,04	-0,05	0,06	0,85	0,17	5,0	25,0	24,15
Ісландія	2,92	2,46	2,18	2,21	2,33	12,11	2,42	6,0	30,0	17,89
Канада	1,95	1,55	1,62	1,65	1,65	8,42	1,68	7,2	36,0	27,58
Німеччина	0,74	0,86	0,75	0,86	0,98	4,20	0,84	6,0	30,0	25,8
Південна Корея	1,26	1,07	1,03	0,97	1,03	5,36	1,07	7,2	36,0	30,64
Португалія	0,86	0,47	0,49	0,62	0,65	3,09	0,62	3,96–12,0	19,8–60,0	16,71–56,91
Словаччина	0,86	0,31	0,09	0,13	0,22	1,62	0,32	6,0	30,0	28,38
США	0,98	1,21	1,15	1,23	1,33	4,91	0,98	8,0	40,0	35,09
Фінляндія	1,36	0,99	0,75	0,66	0,83	4,60	0,92	7,2	36,0	31,4
Франція	0,89	0,58	0,49	0,47	0,55	2,98	0,6	5,0	25,0	22,02
Чеська Республіка	1,18	0,76	0,63	0,67	0,75	3,98	0,8	6,0	30,0	26,02
Швейцарія	-0,35	-0,35	-0,48	-0,56	-0,39	-2,12	-0,42	–	31,5	33,62
Японія	0,4	0,95	0,82	0,51	0,58	3,26	0,65	8,4	42,0	38,74
Україна	12,5	18,71	22,35	21,85	17,55	92,96	18,59	6,0	30,0	-62,96

* розраховано та складено автором за даними Egerport.ru: мировая экономика, Пенсійного фонду України та ОЕСР [279; 233; 258].

Додаток III

Табл. III.1

Світовий вимір побудови механізмів фінансування систем охорони здоров'я у 2016 р.*

Країна-член ОЕСР	Загальні витрати на охорону здоров'я		Механізм фінансового забезпечення базового охоплення медичною допомогою	Державні кошти, % загальних витрат на охорону здоров'я	Обов'язкове медичне страхування, % загальних витрат на охорону здоров'я	Приватні витрати, % загальних витрат на охорону здоров'я	
	% ВВП	На одну особу, \$				Приватне медичне страхування	Прямі витрати населення
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Австралія	9,6	4 708	Державна система охорони здоров'я	67,0	–	13,0	20,0
Велика Британія	9,7	4 192		80,0	–	5,0	15,0
Греція	8,3	2 223		30,0	29,0	6,0	35,0
Ірландія	7,8	5 528		70,0	–	12,0	18,0
Ісландія	8,6	4 376		52,0	29,0	2,0	17,0
Італія	8,9	3 391		75,0	–	2,0	23,0
Латвія	5,7	1 466		57,0	–	1,0	42,0
Нова Зеландія	9,2	3 590		71,0	9,0	7,0	13,0
Португалія	8,9	2 734		65,0	1,0	6,0	28,0
Швеція	11,0	5 488		84,0	–	1,0	15,0
Україна	7,6	686		54,5	0,6	2,1	42,8
Данія	10,4	5 205		Муніципальна система охорони здоров'я	84,0	–	2,0
Іспанія	9,0	3 248	66,0		5,0	5,0	24,0
Канада	10,6	4 753	69,0		1,0	15,0	15,0
Норвегія	10,5	6 647	74,0		11,0	1,0	14,0
Фінляндія	9,3	4 033	61,0		13,0	6,0	20,0
Бельгія	10,4	4 840	Національна система медичного страхування	18,0	59,0	5,0	18,0
Естонія	6,7	1 989		11,0	65,0	1,0	23,0
Південна Корея	7,7	2 729		10,0	46,0	7,0	37,0
Польща	6,4	1 798		9,0	61,0	6,0	24,0
Словенія	8,6	2 835		3,0	69,0	15,0	13,0

Продовження табл. III.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Туреччина	4,3	1 088	Національна система медичного страхування	22,0	56,0	5,0	17,0
Угорщина	7,6	2 101		11,0	56,0	4,0	29,0
Австрія	10,4	5 227	Медичні страхові фонди	31,0	45,0	6,0	18,0
Ізраїль	7,4	2 822		17,0	46,0	14,0	23,0
Люксембург	6,3	7 463		9,0	73,0	7,0	11,0
Мексика	5,8	1 080		24,0	28,0	7,0	41,0
Нідерланди	10,5	5 385		9,0	71,0	7,0	13,0
Німеччина	11,3	5 551		7,0	78,0	2,0	13,0
Словаччина	6,9	2 150		4,0	75,0	3,0	18,0
США	17,2	9 892		27,0	23,0	39,0	11,0
Франція	11,0	4 600		4,0	75,0	14,0	7,0
Чеська Республіка	7,3	2 544		12,0	70,0	3,0	15,0
Чилі	8,5	1 977		4,0	59,0	5,0	32,0
Швейцарія	12,4	7 919		22,0	42,0	8,0	28,0
Японія	10,9	4 519		9,0	75,0	3,0	13,0
ОЕСР	9,0	4 003			36,0	36,0	7,0

* складено автором за даними Державної служби статистики України та ОЕСР [222; 258].

Додаток III

Табл. III.2

Порівняльна характеристика систем охорони здоров'я Франції та України*

Показник	Система охорони здоров'я Франції	Система охорони здоров'я України
Модель системи охорони здоров'я	Страхова модель	Бюджетна модель
Механізм фінансового забезпечення базового охоплення медичною допомогою	Медичні страхові фонди	Державна система охорони здоров'я
Розмір страхових внесків на обов'язкове медичне страхування, %	19,5% від заробітної плати: найманій працівник – 7%; роботодавець – 12,5%	–
Загальні витрати на охорону здоров'я, % ВВП	11,0	7,6
Рівень ВВП на одну особу, \$	41 490	7 970
Загальні витрати на охорону здоров'я на одну особу, \$	4 600	686
Структура загальних витрат на охорону здоров'я за джерелами фінансування, %, у т.ч.		
Державні кошти	4,0	54,5
Обов'язкове медичне страхування	75,0	0,6
Приватне / добровільне медичне страхування	14,0	2,1
Прямі витрати населення	7,0	42,8
Заробітна плата лікарів на рік	40 тис. євро / 55 тис. дол. США	2,4 тис. євро
Населення, млн осіб	64,1	42,6
Середня очікувана тривалість життя при народженні, роки	81,7	71,7
Середня очікувана тривалість життя при досягненні 65 років, роки	21,0	15,2

* складено автором за даними Державної служби статистики України та ОЕСР [222; 258].

Додаток Ш

Табл. Ш.3

**Розмір страхових внесків на обов'язкове медичне страхування
в деяких країнах-членах ОЕСР станом на 1 січня 2017 р., %***

Країна	Працівник	Роботодавець	Всього
Франція	7,0	12,5	19,5
Австрія	7,65	7,65	15,3
Німеччина	6,67	4,75–7,5	11,42–14,17
Угорщина	3,0	11,0	14,0
Словаччина	4,5	9,0	13,5
Чеська Республіка	4,5	9,0	13,5
Польща	6,725	6,725	13,45
Словенія	6,725	6,725	13,45
Естонія	–	13,0	13,0
Італія	0,9	9,6	10,5
Японія	4,25	4,25	8,5
Нідерланди	1,55	5,6	7,15
Бельгія	2,55	3,8	6,35
Ізраїль	–	3,1–5,0	3,1–5,0
Фінляндія	1,5	державними – 2,85; приватними – 1,6	державними – 4,35; приватними – 3,1
США	1,45	1,45	2,9
Австралія	1,0	–	1,0
Португалія	1,0	–	1,0

* складено автором за даними ОЕСР [258].

Додаток Ш

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жук О. Б., Гупало О. Г. Особливості надання державної допомоги вимушеним переселенцям в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії. Економічні науки. 2014. № 26. С. 222–228 (0,45 д. а.) (особистий внесок автора: окреслено ситуацію у соціальній сфері України щодо надання державної допомоги вимушеним переселенцям із зони проведення АТО та анексованого Криму) (0,25 д. а.).

2. Жук О. Б., Гупало О. Г. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.4. С. 211–218 (0,68 д. а.) (особистий внесок автора: проаналізовано основні особливості світових моделей соціальної політики держави) (0,5 д. а.).

3. Жук О. Б., Гупало О. Г. Формування системи соціального захисту населення в Україні та напрями її вдосконалення. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2015. Вип. 49. С. 110–115 (0,63 д. а.) (особистий внесок автора: розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення національної системи соціального захисту населення) (0,4 д. а.).

4. Жук О. Б., Гупало О. Г. Аналіз динаміки та структури державних соціальних видатків в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. Миколаїв, 2016. Вип. 13. С. 424–429. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/89.pdf> (0,72 д. а.) (особистий внесок автора: проаналізовано динаміку та структуру видатків соціального спрямування Державного бюджету України) (0,45 д. а.).

5. Жук О. Б., Гупало О. Г. Підвищення пенсійного віку: ключова вимога МВФ чи суттєва необхідність реформування пенсійної системи України? Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 20. Ч. 1. С. 139–143 (0,59 д. а.) (особистий внесок автора: розроблено практичні рекомендації щодо реформування вітчизняної пенсійної системи з метою забезпечення її збалансованості та фінансової стійкості) (0,35 д. а.).

6. Жук О. Б. Фінансове забезпечення функціонування пенсійної системи України в умовах реформування економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Одеса, 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 50–54 (0,59 д. а.).

7. Жук О. Б. Імплементация зарубіжного досвіду при реформуванні системи пенсійного забезпечення України. The Caucasus: Scientific journal of academic research. Georgia, 2017. Vol. 18. Issue 03. P. 4–10 (0,64 д. а.).

8. Жук О. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України. Світ фінансів. ТНЕУ. 2017. Вип. 2 (51). С. 62–71 (0,7 д. а.).

9. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення соціальної інфраструктури як вагової складової соціальної сфери. Економіка і регіон. 2017. Вип. 4 (65). С. 71–75 (0,54 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Жук О. Б. Перспективи соціально-економічного розвитку України. Розвиток фінансових систем європейських країн у сучасних умовах: зб. тез наук. доп. за матеріалами XIV Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 28 листопада 2014 р.). Львів: ЛДФА, 2014. Ч. 2. С. 178–180 (0,15 д. а.).

11. Жук О. Б. Проблеми надання соціальної допомоги вимушеним переселенцям із зони проведення АТО та Криму. Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 січня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 57–58 (0,27 д. а.).

12. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна політика». Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 21–22 травня 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 88–90 (0,15 д. а.).

13. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальний захист». Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30–31 жовтня 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 28–30 (0,3 д. а.).

14. Жук О. Б. До питання дискусії: соціальний захист, соціальне страхування чи соціальне забезпечення. Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 25 листопада 2015 р.). Львів: ЛКА, 2015. С. 135–137 (0,21 д. а.).

15. Жук О. Б. Соціальне забезпечення як невід’ємна складова системи соціального захисту населення України: зб. тез наук. доп. звітної наук. конф. Львівського національного університету імені Івана Франка за 2015 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–6 лютого 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 149–153 (0,2 д. а.).

16. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна допомога». Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Дніпро, 5–6 лютого 2016 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2016. Ч. 2. С. 30–33 (0,23 д. а.).

17. Жук О. Б. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна сфера» як об’єкта соціальної політики. Актуальні аспекти модернізації економіки та фінансової системи України: матеріали доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26 серпня 2016 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. С. 110–113 (0,25 д. а.).

18. Жук О. Б., Гупало О. Г. Теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна інфраструктура» як вагової складової соціальної сфери. Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні: зб. тез наук. доп. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Львів, 27 жовтня 2016 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Ч. 1. С. 329–332 (0,21 д. а.) (особистий внесок автора: систематизовано теоретичні підходи щодо визначення дефініції «соціальна інфраструктура») (0,11 д. а.).

19. Жук О. Б. Сучасні проблеми фінансування вищої освіти в Україні: зб. тез наук. доп. звітної наук. конф. Львівського національного університету імені Івана Франка за 2016 рік: Секція факультету управління фінансами та бізнесу (м. Львів, 2–8 лютого 2017 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. С. 74–78 (0,21 д. а.).

Додаток Ю

Опубліковані праці апробаційного характеру

Назви конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
XIV Міжнародна студентсько-аспірантська інтернет-конференція «Розвиток фінансових систем європейських країн у сучасних умовах»	м. Львів, Львівська державна фінансова академія	28 листопада 2014 р.	очна
XI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»	м. Переяслав-Хмельницький, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди	30–31 січня 2015 р.	заочна
Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій»	м. Львів, Львівська комерційна академія	21–22 травня 2015 р.	заочна
XIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»	м. Переяслав-Хмельницький, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди	30–31 жовтня 2015 р.	заочна
VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України»	м. Львів, Львівська комерційна академія	25 листопада 2015 р.	заочна
Звітна наукова конференція факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка	м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка	2–6 лютого 2016 р.	очна
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави»	м. Дніпро, наукова економічна організація «Перспектива»	5–6 лютого 2016 р.	заочна
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні аспекти модернізації економіки та фінансової системи України»	м. Запоріжжя, Класичний приватний університет	26 серпня 2016 р.	заочна
I Міжнародна науково-практична конференція «Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні»	м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка	27 жовтня 2016 р.	очна
Звітна наукова конференція факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка	м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка	2–8 лютого 2017 р.	очна

Додаток Я

УКРАЇНА

**ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ**

 вул. Митрополита Андрея, 10, м. Львів, 79046, тел. (032) 255-37-70, факс (032) 255-46-50
 E-mail: cmsp1300@gmail.com

22.02.2017 № 05-1568

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта Львівського національного університету імені Івана Франка
Жука Олега Богдановича
за темою кандидатської дисертації
«Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави»

Результати дисертаційного дослідження Жука Олега Богдановича за темою «Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави», а саме практичні рекомендації щодо вдосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення на основі аналізу вітчизняної практики та світового досвіду використовувалися у діяльності управління соціального обслуговування та захисту населення Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації при:

- проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо реалізації заходів, спрямованих на посилення принципу адресності соціальної допомоги з метою мінімізації можливих зловживань при використанні бюджетних коштів, що передбачені для виплати державної соціальної допомоги та надання соціальних послуг найбільш соціально незахищеним верствам населення;

- обговоренні питання реформування вітчизняної системи соціального захисту населення в контексті становлення та зміцнення позицій середнього класу, подоланні бідності з представниками громадських і профспілкових організацій, засобами масової інформації, науковцями і фахівцями з питань соціального захисту.

Директор департаменту

Мартиняк В.В.

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Митрополита Андрея, 10, м. Львів, 79016 факс. 297-18-77, тел. 255-04-95 E-mail: post@lv.pfu.gov.ua Коп.ЄДРПОУ 13814885

Від 25.04.2014 № 4524/01

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта Львівського національного університету імені Івана Франка
Жука Олега Богдановича
за темою кандидатської дисертації
«Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави»

Результати дисертаційного дослідження Жука Олега Богдановича, а саме практичні рекомендації щодо реформування пенсійної системи з метою забезпечення її збалансованості та фінансової стійкості на основі аналізу зарубіжного досвіду, впливу демографічних змін, зокрема чисельності та співвідношення вікових контингентів учасників вітчизняної солідарної системи використовувалися головним управлінням Пенсійного фонду України у Львівській області при:

- проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності пенсійної системи в Україні;
- обговоренні питання реформування пенсійної системи, зокрема щодо впровадження накопичувальної пенсійної системи, підвищення пенсійного віку з представниками громадських та профспілкових організацій, наукових установ, недержавних пенсійних фондів.

Перший заступник начальника к.с.н.

О. Р. Сафін

**ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДФС
У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Білецька, 1, м. Тернопіль, 46003, тел.: (0352) 43-46-01, факс (0352) 43-46-02
Код ЄДРПОУ 39403535

згідно 26.09.17 № 182/10/19-00-05-33

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта Львівського національного університету імені Івана Франка
Жука Олега Богдановича
за темою кандидатської дисертації «Фінансове забезпечення
реалізації соціальної політики держави»

Результати дисертаційного дослідження Жука Олега Богдановича, а саме практичні рекомендації щодо детінізації вітчизняного ринку праці та підвищення рівня податкової культури платників єдиного соціального внеску з метою забезпечення своєчасності та повноти його сплати до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, одержали схвальну оцінку Головним управлінням Державної фіскальної служби України у Тернопільській області і будуть використані при:

- проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо реалізації заходів, спрямованих на подолання та попередження виплати заробітної плати «в конвертах», що чинить дестабілізуючий вплив на систему державних фінансів та солідарну пенсійну систему, позбавляючи працівників їх соціальних виплат та гарантій;

- підготовці пропозицій щодо посилення адміністративної відповідальності, накладення штрафних санкцій за не оформлення трудових відносин між роботодавцем і найманим працівником, впровадження електронної системи адміністрування страхових внесків, врахування середньої індикативної заробітної плати.

Заступник начальника

П.М. Якимчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
 тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Код ЗКПО 02070987 Державна Казначейська служба України
 МФО 820172, р.р. 35225230001061
 № свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
 Валютний рахунок № 26007006042 в Укресімбанку
 м. Львова МФО 325718

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
 Phone/Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine
 MFO 820172, Settlement Acc. 35225230001061
 Certificate No. 17701483, Tax IN020709813029
 Foreign Currency Acc.No. 26007006042 in Lviv Branch of
 Ukreximbank MFO 325718

№ 3008-Н від 23.06.2017

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес наукових результатів
 дисертаційної роботи аспіранта Львівського національного університету
 імені Івана Франка
 Жука Олега Богдановича

Львівський національний університет імені Івана Франка підтверджує, що запропоновані теоретичні висновки та практичні рекомендації щодо вдосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної політики України в умовах реформування економіки з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, розроблені Жуком О. Б. у дисертаційному дослідженні на тему: «Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави» запроваджені в навчальний процес і використовуються в процесі підготовки навчально-методичних матеріалів і викладанні таких навчальних дисциплін: «Національна економіка», «Соціальна економіка», «Державне регулювання економіки», «Фінанси», «Бюджетна система», «Управління державними та місцевими фінансами», а також при читанні спецкурсу «Економіка у європейській інтеграції: внутрішні виклики та зовнішній вимір» за програмою Жана Моне на факультеті управління фінансами та бізнесу.

Проректор з наукової роботи,
 член-кореспондент НАН України

Р. Є. Гладішевський